

Haemus Plus / 2011 / ars poesis prosa theatrum esse biblios ...

ars poesis prosa theatrum esse biblios ...

HAEMUS plus haemus

2011

Haemus Plus

Supplement of HAEMUS REVIEW

Botohet nga / Editatë de
Shoqëria Kulturore Shqiptare HAEMUS
Asociația Culturală Albaneză HAEMUS

ISSN: 1454-1203

Adresa:
Ardian Kyçyku C.P. 57-28 București, România

E-mail: asociation.haemus@gmail.com

©KOPI KYÇYKU & ARDIAN KYÇYKU

*Përgjegjësia mbi përmbajtjen e shkrimeve u takon autorëve.
Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine autorilor.*

Ballina është punuar nga / Coperta a fost realizatë de: **Küdesign**
sipas një punimi të / după o lucrare semnatë **Ardian-Christian Kyçyku** ©

Copyright (për këtë numur / pentru acest număr): Autorët dhe Përkthyesit / Autorii și Traducătorii
Redaksia falenderon z. **SHABAN SINANI** për materialet shkencore që dërgoi në këtë Haemus Plus.
Falenderime të veçanta **BASHKIMIT TË SHKRIMTARËVE TË RUMANISË** për antologjinë Festivalit të Neptunit
2011, nga ku janë përzgjedhur poezitë e rubrikës *essentiis* / Mulțumiri speciale **UNIUNII SCRITORILOR DIN**
ROMÂNIA pentru Antologia Festivalului de la Neptun 2011, din care au fost selectate poemele rubricii
essentiis

<i>Jugu dhe fytyrat e ngjarjeve / Sudul și chipul întâmplărilor</i>	7
Mario BELLIZZI	
Libri	7
<i>Jugu dhe fytyrat e ngjarjeve</i>	9
<i>Drudhëzat dhe nata, Shpia është vatra, Buka është djersë, Në shesh, Hija, Voreja, Kush t'e thotë, Barut, Buhoi, Ide vetmie e markadesha, Dita e Ballkanit, Toka të largëta, E Bukura Moré ose Lëvdatë i pavendimit / Sudul și chipul întâmplărilor, Făcliile și noaptea, Casa e vatra, Pământul e sudoare, În piață, Umbra, Vorea, Cine să spună, Pulbere, Praf, Idei de singurătate și licurici, Ziua Balcanilor, Pământuri îndepărtate, Frumoasa More sau Laudă a nehotărâri</i>	24
<i>Byzantium</i>	25
Holta SINA: <i>Veçori të shkrimit muzikor bizantin në dorëshkrimet ekfonetike të AQSH-së</i>	25
<i>Ceva despre iarnă / Diçka për dimrin</i>	36
Mirela KAPAJ	
<i>Să ne prefacem că, *, **, ***, Eu femeie, Suspendat(ă), Sfâșiere, Ceva despre iarnă</i>	39
Edison MAÇAJ: <i>E uritura</i>	40
<i>Înfometata</i>	40
<i>Pământ de cafea / Dhé kafeje</i>	42
Blerina GOCE	
7.....	42
<i>11, Dincolo de nebunie, ***, Înălțare a golului, Fără-de-păcat, Soare și cer, Înmulțire, Nebunește îndepărtați, Ce frumos e să plângi., Iubire, Bumbac colorat sunt azi norii, Îmi vine să..., De-singurătate-pierdută, Lichid-ată, Frunzele s-au închegat, Căruța întunericului, Jurnal de perete</i>	45
Enton PANARITI: <i>Jackson Pollock, ose një vallzim jetë-vdekje</i>	46
Loer KUME: <i>Biorisia (prozë)</i>	48
<i>nji copë dritë na thirri n'emën / o frântură de lumină ne-a chemat pe nume</i>	51
Eva HILA	
<i>Vjeshtë</i>	51
<i>Çast, Pa Titull, Pa Titull I, Pa titull II, Pa titull III, Pa titull IV, Ora e murit, Pa titull V, Lulet e Natës / Toamnă, Clipă, Fără titlu, Fără titlu I, Încă puțin, S-au dus, Fără titlu II, Ceasul de perete, Fără titlu III, Florile Noptii</i>	53
Anton ÇEFA: <i>"Iso" e Rreshpes - një model i rangut më të lartë të stilizimit të një poezie popullore dhe disa konsiderata për poezinë e tij</i>	54
<i>aici nu se moare atât de ușor / këtu nuk vdiset aq lehtë</i>	58
Naim KELMENDI	
<i>La durerea biografiei</i>	58
<i>Nu-ți căuta vârfur, Risani, Rugăciune evanghelică, Insula mea, De ieri</i>	59
<i>Mure & vargje / Ziduri & versuri</i>	60
Rovena VATA: <i>Ballkanizmat: Shtresa greko-romake në folklorin e popujve vendas</i>	60
<i>Ëi voi zâmbi morçii... / Do t'i buzëqesh vdekjes</i>	70

Arben SHEHI

Lumânării.....	70
Automotiv, Și totuși, Plecarea Mamei, O toamnă pentru tine, Mesaj, În sfârșit..., Îi voi zâmbi morții, Scrisă doar pentru fiica mea, Vreme pentru nicăieri, Fiului meu.....	74

Blerina SHALARI: *Përmes poezisë shtegtare*..... 75

Uitarea are motiv / Harresa ka arsye..... 77

Trina GOJANI

Cineva tentează să intre cu forța în ușa mea.....	77
Epitaf 2, Fără titlu, Eu și el, Fără titlu I, Plecarea..., Ochiu mi-au înfățișat durerea, Fără titlu II, Tatălui Meu, Uitarea are motiv, sentimentele moarte, Și astfel se poate muri.....	80

Encyclopedia 81

Aneta MALAJ: "Enciklopedi - Teatri dhe e kinematografia shqiptare" nga prof. dr. Josif Papagjoni 81

një plagë si s'ka më bukur / o ranë de toată frumusețea 85

Eugenia ȚARĂLUNGĂ

thes pa sënduk	85
skaje të ndehur, një plagë si s'ka më bukur, të rëndit e botës, ushqim për zogjtë e ajrit, të tjerë sy, të pabotësuar, trofe	86

Gjergj FILIPAJ: *Pesë shkronjat (B-C-D-Gj-M) - prozë*..... 87

Gëzim ALPION: *Monarkizimi i politikës në shtetin njëshekullor*..... 88

Am întrebat de foc / Pyeta për zjarr 90

Arb ELO

Ghem	90
Casă ruinată, Colivii, Am întrebat de foc, Înghesuială, Ghetsimani.....	93

Ardita JATRU: *Krahë prej letre (fragment romani)* 94

cvintele-i au căzut în tăcere / fjalët i kanë rënë në heshtje 97

Lulzim HAZIRI

O frunză de ceai țin în gură	97
Ea doarme, Ea este un luminis	97

Homo homini scribus..... 99

Ardian-Christian KYÇYKU

Shah, ose Anekdotat sipas të Vërtetës / Şah, sau Anekdotele după Adevăr	99
Nota bene, "Markending", Rrëfenjë me kufij / Poveste cu granițe, Esse, Anasjelltas / Viceversa, Është vetëm i verbër / E doar orb, Ndihmë e shpejtë / Prim-ajutor, , si në Letërsi / , ca în Literatură, Pengje, plehëra, lule / Ostatici, gunoiaie, flori	101

Monika STAFA: *International Press about the Jews in Albania before and during Nazi Times* 103

Novruz Xh. SHEHU: *Serenadë cigane* 107

Veni disperarea și eu i-am zis: - cântă / Erdhi dëshpërimi dhe unë i thashë: - këndo 110

Mariklena NIÇO

Ca un arc de vioară.....	110
--------------------------	-----

☞	Noi, Femeie, Noaptea mi se aşează greoaie pe inimă, Fără nume, Până vom putea, Cuvinte despre vânt, ***, Veni disperarea, ***	111
	Shaban SINANI: M. Lambertz-i dhe koleksioni i tij me folklor shqiptar	112
	<i>Solul bunei-vestiri lipseşte / Kasneci i haberit të mirë mungon</i>	115
	Xhevat Xh. LATIFI	
	<i>Iarna Balcanică sau patinajul hoŕiei</i>	115
	<i>Solul bunei-vestiri lipseşte, Toamnă, Post luptum</i>	116
	<i>În fața Porŕilor lui David / Para portave të Davidit</i>	117
	Mimoza EREBARA	
	<i>Shalom, lacrima mea</i>	117
	<i>Sămânța, În fața porŕilor lui David, Moriah, La Marea Moartă, Ha-Shoah, Prin Neghev, Regăsire, Identitatea</i>	118
	<i>theatrum</i>	119
	Ragip SYLAJ: <i>Dëbimi nga Parajsa (Tragjikomedi në dy pjesë, përkatësisht në dhjetë pamje, me prolog e epilog) - fragment</i>	119
	Kopi KYÇYKU: <i>Taso – portreti njeri dhe pejzazh</i>	131
	Arben SHEHI: <i>Kreu i gjashtëmbëdhjetë – (fragment romani)</i>	133
	Brikena SMAJLI: <i>Arshi Pipa: ndihmesa në studimin i letërsisë nga pikëpamje mitokritike</i>	136
	Donard HASANI: <i>Atipizmi si çështje identiteti</i>	138
	Dorian KOÇI: <i>Rrëfimi suspektiv i romanit “Çanta” të shkrintarit të ri Isidor Koti</i>	140
	<i>ti je një gëzim i frymëmarrjes / tu eŕti o bucurie a respiraŕiei</i>	142
	Paul VINICIUS	
	<i>goditje rrufeje</i>	142
	<i>e zezë e lagët, kujt s’i ojen për mbarë / të hidhet në ecje e sipër – unë u nisa, 11 gusht 11:30 paradite</i>	144
	Edval ZOTO: <i>Gjeopolitika, Shqipëria dhe bota islamike nën një këndvështrim aktual</i>	145
	<i>essentiis</i>	156
	Naim ARAIDY: <i>Puthja</i>	156
	Michael ASTNER: <i>Vëllezërve të mi, Bar, Rreth cilësisë së një kohe</i>	157
	Leo BUTNARU: <i>Kur pjesërisht ndjehesh i mundur</i>	157
	Nicolae COANDE: <i>Në shekullin e këtyre</i>	158
	Denisa COMĂNESCU: <i>Heroi</i>	158
	Andrey GRITSMAN: <i>In Memoriam</i>	158
	Ioana IERONIM: <i>Ai afrim</i>	159
	Kiril KOVALXHI: <i>Numura, Tepër shumë, ***</i>	160
	Riri Sylvia MANOR: <i>Era, Frika</i>	160
	Jan H. MYSJKIN: <i>Asgjëja</i>	161
	Haim NAGID: <i>Nëna ime</i>	161
	Adrian POPESCU: <i>Djegje</i>	162
	Miodrag RAIČEVIČ: <i>Blues më kot</i>	162
	Ronny SOMECK: <i>Grurë, Poema e lumturisë</i>	163

Signum.....	164
☞ <i>Simbolet mitike të Zanafillës (Krijimit) dhe Zbulesës (toka, uji, zjarri, ajri) në poezinë e W. B. Yeats-it – Ma. Brikena SMAJLI .....</i>	164
 <i>... îşi desface aripile ca o lebădă bolnavă / ... i hap flatrat si një mjellmë e sëmurë.....</i>	171
Iolanda MALAMEN: <i>Noapte de aprilie .....</i>	171
<i>Natë prilli .....</i>	172
 <i>më pyet nëse netët janë vizatuar në lëkurë / më întrebă dacă noptile sunt imprimatë pe piele.</i>	174
Andra ROTARU	
Edhe më shumë rërë.....	174
*, Sytë, Lëkura, Zakone, *, Shi.....	176
 <i>Vetmia vjen mes Facebook-ut / Singurătatea vine pe Facebook.....</i>	177
Dan Mircea CIPARIU	
<i>Shpëto e dil! .....</i>	177
<i>facebook, mon amour, enter, shpejt-përpara, 33 shkallë, user's life, solaris .....</i>	180
 Julia-Maria KYÇYKU: <i>Ceară.....</i>	181
<i>Dyllë (prosa).....</i>	182
 <i>Historia përmes anekdotave .....</i>	183
 <i>Cu bețivii ce cad ca un guvern / Me pijanecët që rrëzohen si qeveri .....</i>	186
Ervin HATIBI	
<i>Berăria satului .....</i>	186
<i>Pentru Lech Walesa aceste versuri, precum și pentru infirmierul acestui port polonez, Cinematograful "Ali Demi", Fără vreun titlu important, Mai ales în august .....</i>	191
 Raisa STOLERIU: <i>Enea al Istoriei noastre.....</i>	193
<i>Enea i Historisë sonë .....</i>	193
 <i>një tingull prej vitesh nxihet / un sunet de ani se-ntunecă.....</i>	195
Kopi KYÇYKU	
<i>Mbi litar .....</i>	195
<i>Ka raste, Distikët e liqenit, Më thirre, bir?, Përjetë gjallë, Motiv "i peshkuar" në treva vllahe, Qysh në mëngjez, Udha..., Tartufët e tranzicionit, Për prindët, Me pushkën time, Largohu, pra!, Tingujt e dëborës, Lutje për egërsirat, Nepërka, Vdekja, Vraga njerke, Zanafilla e fjalës, Mjaft më..., O nëna ime!, Në shi fjalësh..., Si çilimi..., Mos ndoshta..., Në dritë, O Zot, vetëm Ti.....</i>	200

Jugu dhe fytyrat e ngjarjeve Sudul si chipul întâmplărilor

Mario BELLIZZI

Libri

Libri është trupi dhe forma e lëndës së ëndrrave të vegimeve, të dhunës së ngjarjeve e thuajse përherë, të gjuhëve: gjuha italiane, arbërishtja (e folmja e lashtë e zemrës) dhe shqipja letrare po tregojnë frymën e shkurtër përpara grackave të shkrimit. Arbërishtja është një e folme kryesisht gojore, një e folur barinjsh dhe buiqsh me rrënjë gjuhësore të harruara. Me këto të folme më ka ngjarë të flas për të sotmen, për transformimin e vazhduar të shpërnguljeve në vala magmatike, për shndërrimin e botës së lashtë në një pluhurizë të ndërlikuar njerëzish (një mozaik) a në një hapësirë pa tokë ku të bashkëjetohej. Poezitë, pra, janë shikime të përshkruara me gjuhë shumë të pasigurta; nga ana tjetër, shkruan G. Agamben, gjuha e poetit s'është me të drejtë e përcaktueshme as si gjuhë amtare, as si gjuhë/gramatikë, as si gjuhë e gjallë, as si gjuhë e vdekur, por si të gjitha këto në të njëjtën kohë. *Shërbëtorja e gramatikës* (Nietzsche) her'e herë ka qenë mënjanuar me qëllim që të vihej në dukje të folurit gojor, të "ndytët" e realitetit, frytet e saj jo të përligjura nga letërsia e nganjëherë e shfrytëzuar për të dhënë "stil kaosit" (P. P. Pasolini) a mundësisht me iluzionin se të shtohen lexuesit. Nga ana tjetër, s'ka intelektual, sot si sot, që s'njeh në majë të gishtave këtë mendim të thellë të filozofëve Gilles Deleuze-Félix Guattari brenda *A thousand plateaus: Capitalism and Schizophrenia*:

But the scientific model taking language as an object of study is one with the political model by which language is homogenized, centralized, standardized, becoming a language of power, a major or dominant language. Linguistics can claim all it wants to be science, nothing but pure science – it wouldn't be the first time that the order of pure science was used to secure the requirements of another order. (...) Forming grammatically correct sentences is for the normal individual the prerequisite for any submission to social law. No one is supposed to be ignorant of grammatically; those we are belong in special institutions. The unity of language is fundamentally political. There is no mother tongue, only a power takeover by a dominant language that at times advances along a broad front, and at times swoops down on diverse centers simultaneously. (...) The scientific enterprise of extracting constants and constants relations is always coupled with the political enterprise of imposing them on speakers and transmitting order-words. (...) Must a distinction then be made between two kinds of languages, "high" and "low", major and minor? The first would be defined precisely by the power (pouvoir) of constants, the second by the power (puissance) of variation. We do not simply wish to make an opposition between the unity of major language and the multiplicity of dialects. Rather, each dialect has a zone of transition and variation, or better, each minor language has a properly dialectical zone of variation. (...) The very notion of dialect is quite questionable. Moreover, it is relative because one needs to know in relation to what major language it exercises its functions. (...) In short, the notion of dialect does not elucidate that of minor language, but the other way around; it is the minor language that defines dialects through its own possibilities, for variation. (...) Minor languages are characterized not by overload and poverty in relation to a standard or major language, but by a sobriety and variation that like a minor treatment of the standard language, a becoming-minor of the major language. The problem is not the distinction between major and minor language; it is one of becoming. It is a question not of reterritorializing oneself on a dialect or a patois but of deterritorializing the major language. (...) Minor languages do not exist in themselves: they exist only in relation to a major language and are also investments of that language for the purpose of making it minor. (...) It is in one's own language that one is bilingual or multilingual. Conquer the major language in order to delineate in it as yet unknown minor languages. Use the minor language to send the major language racing. Minor authors are foreigners in their own tongue.

Me fjalë të tjera kam jetuar atë që, nëpër cikle, poetë dhe shkrimtarë jetojnë pa dashur përpara përmbytjeve shoqërore, epokale e të pajisur me mjete shprehëse që për ata janë fatkeqësisht të papërshtatshme, madje një barrë. Në "Fitimi" Apollinaire tha se gjuhët janë aq pranë mortjes që ne i përdorim ende vetëm për zakon e për frikë; përndryshe, Rimbaud paralajmëronte se kish guxuar të krijonte gjuhë të reja rreth të cilave gramatikani i çdo gjuhe s'do të kishte asgjë për të thënë. Banorët e vendeve të mia fantastike janë njerëzit-barbarë të rinj, individë të thërrmuar (atomizuar), të shkretë në rrahjen e tyre, tashmë pa frymë

☉ bashkësie, pa kujtesë të përbashkët, pa shtjellim historik; një turmë që është përfundimi i çrrënjësjes: forma e njeriut të shpërngulur në botë si vend për të përshkuar, të individit shoqëror që ka humbur “ngastrën e tij” e me atë mundësinë që të përfytyrohet kolektivisht, të jetë a të mos jetë në paqe me të tjerët. Vendi, pikë e ankthshme, është *gjitonia* që s’është Itaka së cilës me *Odise* (udhëtim rrethor) njeriu fundimisht priret e sigurisht i ndërruar nga përvoja ç’ka bërë gjatë udhëtimit (duke ecur), por i përforcuar në veten. Më se tjetër, shkruan C. Magris, ‘*odisea*’ është një udhëtim drejt pafundësisë a në zbrazëti, i një njeriu që nuk gjen më rrugën e tij e, duke ndërruar thellë fizionominë e vet, bëhet një tjetër pa më tipare vetjake. Gjitonia, strukturë urbanistike mikroqelizore, *topos-mitër*, s’është më, qëndroi vetëm kujtimi i saj, rindërtimi i saj mendor me ndihmën e Ëngjellit, zbrazëtia e hapësirës dhe e vetive mbrojtëse, trajta të reja për një bashkëjetësë me njerëz të çrrënjësor, të shkrirë, shkruante Trakl, dhe unë shtoj një paraqitje hyjnisht të lashtë pa vendbanim. Pas shpërnguljes së të ikurve shqiptarë në shekullin XV në brigjet e Italisë, një farë *imprinting* gjenetik trishtimi dhe shastisjesh gjeografike po ndjek prej pesë shekujve historinë e kësaj theyeze të lindjes. E *Bukura Moré* ka qenë (dhe është) një luftë vigane luajtur në fushën e integritimit e të alteritetit, një shpresë në rikthimin e atij dheu, një gjurmim magjik ku u panë edhe të rëna të dhembshme e njerëz vegimtarë. Ndonjë emër për të gjithë: De Rada e Serembe, rabdomantë të cilët po kapnin ujith të ri jetësor. Kush e di në sot shtegtimet e njerëzve në ecje, popuj *me këpucë prej ere*, të shpërngulur ku mendojnë të rithemelojnë një identitet të ri, vetjak e kolektiv, të pavarur dhe të përgjithshëm, mund të jenë prirur nga pasardhësit e atyre që një herë jetuan shpërngulje të shumta në vende *border line*. Rrezikshëm sot, me globalizimin, udhëtimet janë duke u shndërruar në *itinerarium*: një vazhdimësi *travel spot-ëshpa* asnjë ngjarje! *Itinerarium-i* përcakton pikërisht fatin e përfundimit të “udhëtimit”. Çdo vend ndërlihet me të tjerët njëkohësisht. Ndjenjën e vetmisë e ndiejmë gjatë kalimit nga një vend në tjetrin. Kjo është përsiatja e Calvino-s (Kalvino) befasuar ndërsa “gjëndet këtu pa një këtu as një tjetërkund për të njohur si gjë e huaj nga jo të huajt të paktën sa jo të huajt janë nga ai njohur dhe parë me zili”. Kështu fjalët janë përqaftuar nga heshtja dhe nuk flasin për atë që s’mund të thuhet. Ëngjëlli rilikian lajmëron të madhen njësi mistike, mjerimin e gjuhës ç’ka formalizuar mu caqet e veta. Sa ish e dukshme me anë të gjuhës iu shndërrua në të padukshme dhe e padukshmja dëftohet në të gjuhë. Nga ana tjetër, po me ndihmën e Ëngjellit mund t’i shmangemi Shilës së lokalizmit komunitar dhe Karidit të prishjes abstrakte në hapësirën, pa vende, e globalizmit duke gjetur një lloj *ircocervo*- hapësirë e dyanshme- hapësirë konceptuale në të cilën mund të mbahen lidhje kolektive “të gjata” për të kapur dije e kultura botërore dhe për t’i zbatuar mbi vend për formimin e identiteteve jo të paqësura.

Shqipëria E kaluara e prejardhjes - shekulli XV - mishërohet pas viteve me një të tanishme gjeografike e antropologjike tjetër në Itali: një bast i vjetër dhe një pyetje e re për ne, ish-mërgimtarë, (ka vlerë edhe për të tjerët mërgimtarë të sotëm?). “Zotërinj të huaj” i kemi tashmë mysafirë në shtëpi ose ne jemi ‘mysafirë’ te shtëpia jonë? Përfundoj dhe mbyll këtu, mbase janë profetike fjalët e J. De Radës rreth situatës shoqërore në Ballkan, sigurisht situatë metaforike për njerëz që u shmangën ‘turqve’ me një qëllim identitar, fetar ose kulturor:

Po ndë këjo bës / na pritej e të na lëshoj / gjëlla ndë kët an të dheut, / fanë e fâregjëmë? Aghier / pas një ëndërrje të dîmet / na lëshëshin e bijin ghi / ndër këmb e zotënis [s]ghuaj. / (Skanderbeku i pafân, Libri II, vv. 91b-97).

(Però, se la fede dovesse perire e la vita, parvenza del nulla, disfarsi in questo terra remota? Allora, come la fine d’un sogno le nostre certezze si dissiperebbero in cenere ai piedi di dominatori stranieri).

Arbëria: zonë arritjesh për të ikur, zonë kalimi vazhdimisht e ekstrapoluar (për mua ka qenë Italia e mbase diçka tjetër gjeografikisht në momentet historike më të ndryshme) dhe e futur, sidoqoftë, për të gjithë, nga e ardhmja e nga malli në kujtimin e një Toke të Premtuar; e **Bukura Moré**, në fakt, është toka ime e premtuar, sot, tashmë vetëm një *locus* magnetik i shpirtit e jo më krahina pjellore, në jug-perëndim të Peloponezit, e braktisur nga të parët tanë në ikje gjatë viteve 1520-1530! Ajo është po një erëz, një qëndisje e bukur te truri im, një kujtim i pandërprerë, jo më lidhur me tokën, por me atopinë; **Maqedonia** sot është shembulli i gjeografisë: një shkëlqim, një ëndërr e një sendi të bjerrë; fundimisht, **Kosova:** territor shqetësues nëpuzzle-n e Balkanëve, i shënuar me kufi, ku historia kapërcen gjeografinë. Një topos plot me gjuhë por me të cilat popujt tani nuk kuptohen më; një topos besimesh lutjeve të të cilëve hyjnitë s’u gjejen më. Topos-e që shkatërrojnë sintaksën dhe pjellin Arbëri të tjera në Gjermani, në Zvicër, në Amerikë, ... një farë eterotopie. Nuk dimë më as cili të ketë qenë vendi i nisjes së tyre, as ai i arritjes, Shqipëria e tyre e Arbëria e tyre, aq më pak cila është “e Bukura Moré” e të mërguarve shqiptarë, kosovarë që jetojnë në Gjermani, Zvicër, në botë; cila është krahina e tyre e shpirtit. Pas veprës Rapsoditë të arbëreshit J. De Rada në shekullin XIX, një mijë cifla (sqithra) poetike nga ai të krijuara dhe të rindërtuara, copë më copë, në një njësi që kish plasur, gjatë pesë shekujve, është momenti i përshtatshëm të ri/kujtohet ç’ka qëndruar poetikisht e jo vetëm: ikja e trupave, e zemrave, e truve të arbëreshëve, kosovarëve, shqiptarëve, maqedonasve, arvanitëve, në një shekull të pastajmë, me pak fjalë në shekullin XX. Do të mjaftonte një antologji poetike e tërë? Filigrani i kësaj pune *borgesiane* s’do të ishte sigurisht pa *red shift*, pa hutim, pa ri/krijim të krahinës së re historike e

gjeografike ku jetojmë e bëjmë ëndrra (ndoshta më se një krahinë magmatike), të kufijve të rinj, por më shumë të krahinave tona psikike mendore. Ndryshe nga të shpërngulurit e tjerë, nga popujt *me këpuce prej ere*, krahina jonë është, për fat të mirë, tmerrisht afër Greqisë që ruan arketipet në pamje hyjnish dhe kjo mund stilizojë Kaosin hyjnor.

Jugu dhe fytyrat e ngjarjeve

Gjithëçka sfaret por si hardël Jugu theket në diell
mbi shtyllat të Tempujve prej guri të shtrira për tokë.
Po Jugu rri.
Përgjon dhe rrudh¹ supet për kufijtë
ç' duan të vendosin në Mesdhe.
Ndërkohë po hipen ca njerëz e zdripen
si grerëza lëvizin
stafidhjosën² katundet ...
Jugu si fëmijë buzëqesh i porsalindur
qan me sytë e të varfrit
furishëm nëm si nënat.
Jugu tundet vetëm ndose ka nxe³ e nge!
Nga ana tjetër, Tragjedia i rrjedh në dejtë,
dhe Filozofia e rëndë i këput kurrizin
kur ec në arkeologjinë e përgjumur
të fushave sot me dredhëza, sparta e gorrica⁴!
Në diellin e xhullandave⁵
mendimet, ëndrrat, asgjësimet në luftë,
lumenjtë me lot, Jugu për çudi i than si fiqtë ndër ruganjet⁶.
Për të lëvizur, për heqjen e samarit
Jugu i moçëm pret vetëm një shenjë.
Do të jetë hëna ç'erret ose dielli që nxihet⁷
a është vallë ai baruti që përcëllon trëndafilat?
Mbase... anijet e mirënjohura në rrethin e qiellit?
Këtu çdogjë është e ngatërruar.
Si thoshte Euripide

Po ndryshojnë fytyrat e ngjarjeve
baras zgjidhjet e Hyjnive kujt më s'u kishim besë;
ç'ti pret nuk kalon
ndërsa Perëndia gjen shtegun për të bënë detin kos.

Të tjerët s'e dine se shikimi i Jugut
ka mundësi të djegë pëlhurë e Argali.
Tërbimi plot zbrazëti e zagush
njësh me thumbin e zeskut⁸
bënë lëkundje në gjeografi
hutime midis popujve.
Këtë thonë⁹ Rrasat e Armonisë.

¹ ngre, shkund; ² veniten, fishken; ³ kur i dheksset; ⁴ dardhishta, dardhishke; ⁵ brezareve;
⁶ kosha të thurur me dega ferre; ⁷ i vrenjtur; ⁸ zekthit; ⁹ tregojnë, dëshmojnë

Drudhëzat dhe nata

M'a kish thënë mëma:
"Ti bir, mos e shkund mësallën në ballkon
kur është natë!
Drudhëzat bëjnë të mblidhen Orët e Liga
e shpia s'vete përpara".

U(në) e përqesha e ajo me zë t'ult u përgjegjë:
 "Bir! Mos t'it shkel kurrë Kau i Zi!"
 "O mëmë, ç' thua?
 Si mund (të) jetë se për dy drudhëza
 shtëpinë e merr një manastrofë¹
 e a siell në Pistë²?"
 Si s'folamë
 (me krenarinë e atyre që nuk dinë, sipas Aristofanit,
 se drudhëzat i përkasin Dëshmorëve
 ose si qe thënë kanë lidhje me të Vdekurit)
 Argalia³ u vu të endë një pëlhurë të zezë
 e sënduku u mbjua
 me një palë helmi.
 Mëniya, mëniya⁴!
 Her'e herë e sheh ç'të bëjnë dy drudhëza?
 Po nani kuj mund t'ia rrëfyej?
 Mëma vdiq e po rritet në shpi kristla⁵.

¹ stuhi; ²ferri; ³avllëmend prej druri; ⁴ në djall të vejë; ⁵ krisja

Shpia është vatra

Mund thomi se shpia është vatra te katundet tanë.
 Pleqtë si Priftra
 nga mbrëma djegin kucëra e degë lisi
 sparta¹, gubonja² ulliri,
 shkoza, lëmishte, çdo dru të thatë i sjellin.
 Vatrës sikur ai i jept të hajë,
 si bijë e mëkon me bukë në grykë!
 Pa thon, kamnoi³ e di si ja bënë muret e shtëpisë?
 Si llinijel⁴ dhe astërku i ngjallaparet me hi e kamne.
 Po s'ka ku të vejë i nëmuri plak!
 Mëmat e Vatrës
 të gozhduara atje prej Moti
 i thanë: " Po mbaj dhezur zjarrin për sa të rrosh
 e në kamastër vari përrallëzat, yjet, rrethin e diellit.
 Në qoftë se shuhet shuhe edhe ti!"
 Plaku flet me zjarrin
 një ditë mallkon e do të vdesë
 një tjetër vë nëmë se s'ka më fuqi.
 Po kur ka areks⁵
 bredh me cimbtin e bën shkëndija.
 Toshku toshku⁶
 thot se kur është Nata e tij
 ato shkëndija bëhen
 dhen, grurë, miell, kaciqe, lopë, pula, ...
 thotë se shtëpia mbushet me ç' do të dëshirosh!
 U' s'e di kush i nxori këto parastoqe⁷.
 Le të jetë si të duash!
 Dica thonë vetëmia, dica *Ato të Mirat*,
 ndonjë tjetër ... fuqitë e Dushkut
 mund jetë edhe Besa.
 Thonie si ta doni
 po të mos ish ai Plak
 në mjegullën e në kamnoin
 ta mëkonte e ta nxite zjarrin
 shpia do të mbetej esëll e Qielli pa yje.

¹ gjineshtër; ² gungaçe; ³ tymi; ⁴ i zi; ⁵ qejf; ⁶ serioz; ⁷ dokrra

Buka është djersë

E emëronin bukë e ne helb ish djersë
 shtëpia plotë bij s'ish tjetër
 veç se një vatër me hi të ftohtë.
 Qielli i nxivartur¹ suvalash drite e dallëndyshe
 mbjatu në natë jo pas një shekulli
 mbushej me korraça² e lakuriqë.
 Nani ka dyer të zgardallisura³
 shoh djepa të zbrazëta, televizore pa zë,
 ferra gjer mbi qaramidhat⁴, të vdekur e të sëmurë.
 Në kështu vete bota
 pragu i ditës u bëftë dhe kryqevotë⁵
 vohë kraveleje shtëpiake! U' pres.

¹ derdhës; ² fantazma; ³ hapëta; ⁴ në çati; ⁵ udhëkryqi

Në shesh

Në shesh u mblodhën gjithë hijet e lisave
 u grumbulluan guizmat¹ e shtypura
 hiri i zjarreve
 sqepi me yje këndimi i cinxërrave
 vëllezërit dhe motrat
 ëngjëj zjarri ëngjëj të mallkuar.
 Pastaj katundi
 i foli edhe gurëvet:
 - Kalluan² kezën argjendi
 cohën e hënës
 fytyrat e njerëzvet!
 Kush i mori
 le të ua thotë dallëndyshavet
 syvet të të dashurvet
 ashtu dyerve të mbyllura me sallaxh³ -.
 Vetëm atëherë udhët
 zgjidhën nëngjat e kryqavotëvet⁴
 patën turp e brënda sënduqit
 gjetën kezën dhe cohën
 po ato fytyra burrash
 kush i mori
 i fshehu prapa rahjit
 në netët e errëta pa Kashtën e Kumtrit

¹ thirrat; ² vodhën; ³ shul; ⁴ nyjat e udhëkryqeve

Hija

Hija i jep madhëri Fjalës
 atje fshehin poetët
 qyçin e kuptimeve
 nderin njerëzve.
 Burri çë varrosi Diellin në dushk
 gjurmë hije lëshon
 gjatë shtigjevet të Motit
 fjë në katunde qelqi

brënda gjumin mungë të gurëvet.
 Shkurt, ... trëndafila
 më hije shërton
 s'gjen më fjalë të reja
 sa të rrëfejë
 yshtjen dhe mahnitjen e agimit.

Voreja

Poetët s'kanë dokumente
 s'mbajnë arkive
 flasin një gjuhë që nuk kuptohet mbjatu¹
 shumë herë s'dinë dhe ato që shkruajnë!
 Për këto është një gabim të ligjërojnë
 rreth kalit të Skanderbeut
 (gjok o karat?)
 mbi mahjerën e tij
 (e rëndë o e lehtë?)
 për ditën që mundën shqiptarët
 (e ënjte o e prëmtë?)
 për natyrën e Turqëve
 (ishin ujq?)
 e për atë t' Arbëreshëve
 (ishin qen?)
 Të lumtë sot dimë si ish moti në Shqipëri
 në vitin 1468, 1469, 1470 e sa zëmra më ka ënda
 e Poeti mund të rrëmbenj vorenë
 (vërtetë frynte në ata vite)
 e të shkruanj abonsina²
 mbi murxharin³ e Skënderbeut që *ghingllisi*
 mbi flamurin ç'u përhap
 qiparisin ç'u shkund
 mbi mahjeren⁴ që *tringëllisi*
 edhe se turqit e arbëreshët
 nuk qenë as luanë as lepuj
 dhe se prozë tyre ish: Dhon Kishoti, Sanço Panca, Dulçinea,
 Xhiuljeta e Romeo, Kostantini e Jurendina, Ballabani,
 Karavaxhi me një ikonë nën sjetullë⁵
 Romanos Melodi, një prift anarkist edhe malli imi ...
 Popo çë fati i lig
 të humben meqënëse nuk frynte voreja!

¹ gjithnjë ; ² pa të rreme ; ³ kalin; ⁴ cakorren; ⁵ sqetull

Kush t'e thotë

Kush t'e thotë mund t'jetë
 se ëndrrat ishin lumenj
 çë tue rrjedhur gjatë fushavet të natës
 shprishën gurë shurë baltë garoçe¹
 bashkë me dëshirat mallrat ankthet
 me të cilët stisën pra katundet tanë të jugut.
 U' ruanj këta katunde
 tashmë xheshur
 e më duken pëllumba të bardha majë një druri
 ose kopile² çë bëhen gra
 e pasqyrohen në qiell

gjinj qeramidhash³ të ndera në puhi
dhe me buzët të kuqe
në vrundullin e monostrofës.
Le të prëhen ... le të stolisen dal'e dalë!
Gjeografia do të ketë shekuj me kufë⁴
sa të qëndisë pëlhurat e shkretëtiravet
me kronje të reja
këmbë ulliri, shegë, konopica⁵
pirivole⁶ me vasilikuan e trëndafilin
edhe të bukurat gjitoni mes-holla!
Historia herët do të marrë hua gjindë
ku do të ndopdhen
për të grumbulluar helmëzen⁷ e botës
kur të ketë ngé⁸
kur të ketë mot.
Nani, ju lutem,
le të prëhen ... le të stolisen dal'e dalë!

¹ trung i kalbët; në arbrisht: vajzë, pa e martuar; ³tjegulla; ⁴sasi; ⁵landra;
⁶kopshte; ⁷lemzat; ⁸qejf, kohë bosh, e lirë.

Barut

Prapa pëlhurve baruti plot buhua¹
avullojnë katundet e jugut
si erëz gjishtle² në varganët e majit.
Gjtonitë - eshtra të bardhë fluturash -
shpërngulen ndaj gjeografive të tjera.
Unë e di pse i pagjumë
dëgjova lehmët e qenve dhe zërin vajtues e qyqeve
më të thekët në thellësinë e Motit.
Fajtorë atë zë statujat prej gjipsi
me mbulesa të përlyera me patos e korranxeza³
ikën nga qoshet
e në rresht keza, vatra, valle,
finja e ylberit e vidha e saj
gjestet e përditshme të kalimtarit, besa,
urimi *rrofshit sa buka e vera*
tejkaluuan zgjedhën e hapësirës
të vëzhguar prej syve të Nemezis.
Në arkeologjitë e zbrazjes, tani,
të paktën ndihemi të trazuar ... çdogjë na duket e pasigurt
harresa e dalldia e pëmbajtjeve
me të pazgjidhura enigma plot.
S' dimë më nëse *gëzhollja* është një zog ende një fletë misri
dhe *guguçja* një vajzë ose një pëllumbeshë, a ndryshe.
[Në shkatërrimin e zhdukjes s' dihet cilën te të dy(j)a humbëm].
Heshtja *s'ia lë ngëmshtin*⁴ vetmisë
tue nxjerrë pa ndërprerje me pasqyra dhe jehona
bredje përfytyrimesh
fjalë në rreshtin e tingujve.
Pòpo, Jugu im, i kthjellët dhe me ngjeshje ephshore
na thua nëse *vitorja*
ende është një gjarpër me brirë ari
një lopë, ... një pulë, një bletë a një ndër *Tretat e Natës!*
Dëshmoje se njerëzit

i shporr jashtë tokës së lashtë
vetëm për t'i pasqyruar në dhilpet⁵ e jetës
ku dalldi dhe trallisje po japin je

¹ pleh; ² dorëzonte, në arbrisht edhe *llumere*; ³ mana të kuq; ⁴ dmth i qepet pas;
⁵ klindet, niet te Hora e Arbëreshve

Buhoi

Në këmbë, Zotërinj.
Unë jam Historia!
Në këta vende kam shkuar dikur
... do të më njihnit tashmë.
Paçi poni për mua, ju lutem, për hir.
Mosnjeri s'ka parë gjë në buhoin¹ e Motit?
Si prirni sytë djathtas
gjëni njëzetë hapa
janë ata të çizmeve... të Njëzetvjeçarit.
Gjashtë të tjerët mbi rërë?... të luftës të së Gjashtë Ditëve.
... Thundrat te lucet e udhëve të Jugut
i la kali të heroit Skanderbeu.
Nga larg, mbi borën,
po duken (ende!) gjurmët e elefantëve të Hanibalit.
Pas aq ngjerjeve vetëm vragnet mbeten- mbi buhua
rruvijat e përcipta- në kujtesën.
A tyre u lyp strehim Historia
pë të vënë rrënjë të pazgjidhshme e hije dredharake.
Për ne të vdekshëm shpëtimtar
është të haraksurit² të ditës
fshiesat e sqinit pastrojnë
gjurmët të ngjeshura me gjak e lot
zinxhirët e tankeve
në kopshtet e Tian'anmen-it, të Shën Vençeslaut, ... të Drenicës.
Jo vetëm poetëve edhe trëndafilave
u bëjnë efshe ata hapa.

¹ Pluhur i holl; ² agimi

Ide vetmie e markadesha

Do të ketë qenë një ide vetmie
ajo që ka krijuar aq emra
për një kafshë e vetme
për shembull: xixëllonjën (gjelbaba në Pogradec).
Arbërisht quhet
panikuçe, bukurezë, bukadjathëz, kakëdhonë,
papadhine, karmaneshe, bubaleshë, bubareshe,
bukure, mashkuxare, bukureshë, çik, vezullonjë,
kakëdhözë, pirokë, markadeshë.
...Sot si sot s'janë më!
Po kemi gjithë këta emra.
(E askush i kujton)
Do të trihjimisem¹ gjuhësisht
sa të zëvendësoj emërin xixëllonjë
dhe antropologjisht emërin shqiptar.
Sido që të jetë një emër i vetëm
nesër do të tregojë arbëreshët

markadeshat dhe vetminë
saktësisht së prapthi.

¹ shkudem, tundem, tronditem

Dita e Ballkanit

Mikut poet Ali Podrimja

... Kur erdhi dita e Ballkanit
Imzot i velur nga se u dha
ujin, Dritën dhe sërish Dritën
e pastaj Malet, Bukën dhe Verën
dhe qumësht dallëndysheje
s'qe ende i kënaqur u mendua mirë të endë një petk
me një mijë ngjyra
aty - këtu, sumbulla ari e argjendi.
... Po më të bukurat, më të shkëlqyerat
i vuri në gjoksin e Prekazit
ku jetojnë njerëzit që s'i frikohen vdekjes
mbi bjeshkët e larta ku shqiponjat rrinë.
... Imzot ende s'qe i kënaqur me krijesën e tij!
Deshi të lagte atë petk
në muzikën e lahutës e të çiftelisë.
Pastaj i lodhur nga ai mundim krijues
vajti të pushojë pak.
I Tmerrshmi përfitoi nga çasti
shqeu në njëmijë copa atë veshje përrallore.
Ushtritë e engjyje fluturuan
t'i japin Perëndisë kumtin e zi!
Madhëri, Madhëri vështro ...!
Qajnë Kerubinët të helmuar.
Nga ai çast Hyjnia, në kohë të kohëve,
urdhëroi të qepin me tela gjemborë.
ata copa të shqyera (janë kufijtë në gjeografi).
Edhe Ai vetë nuk dinte ç' duhej bërë ende.
T'i stiste sërish po sikur ishin nga fillimi?
U dëgjuan një mijë të folme
një mijë tinguj dionisiakë ... lodrash, daullesh ...
e një mijë valle e njerëz që i luteshin Zotit
... lutje midis grumbujve të shtëpive të djegura
lopët që kullosnin anës rrugëve me varreza
me kryqa të vdekurish.
Sytë e En Theos-it panë atë errësirë!
Vetëm në Prekaz shkëlqente drita e atyre diamantëve
dhe në Rrotën e Kohës jeta hidhte valle me Vdekjen.
Në honet e syve të kopileve çdonjeri ish i rrëmbyer.
Imzot atëherë foli me zë jehonash e pëshpëritje flladi.
Ç'u bë u bë e Mira dhe e Liga rrinë bashkë.
Secila në Babiloninë dhe Kaosin bënte vullnetin e vet.

Prizren, 20.08.2000

Toka të largëta

Në të dobëtin largësi
përtej detit, përtej Lindjes,
shtrihen toka të kaltëra
të erësuar nga frymat e fëmijëve
toka të përqafulara nga shpella të qeta.

Toka të largëta
 re të bardha papirusi
 bimëza t'ëmbëlsuara bijsh
 ju shikoj mbi hartime të moçme
 hartime të kryposura.
 Busulla në gjakun e natës
 dallon keza e coha
 erërat e kohës.

E Bukura Moré ose Lëvdatë i pavendimit

Nga pesë shekuj
 po këndoj një kthim të pamundshëm
 në të Bukurën More.
 Këndoj si po dinë blegtorët endës
 gjatë brigjeve të Jonit e të Mesjetës.
 Këndoj afër zjarrit të kasolleve
 që Peshkopë e Princa më bënë të ndërtoja
 në gjeografinë e pavetëdijes
 ku shtigje të paparë e të brengosur
 dallëndyshe afrikane
 marrin frymë të dehura nga vjeshta.
 Nga pesë shekuj i njëjti *pathos*
 i njëjti ritëm të foljesbukë.
O e Bukura More që kur të lashë, kurrë më s'të pashë!
 Në muzgun e kohëve, Bujarët, në rrathë,
 pas shpagimit të të dhjetave mbollën
 djallëzoren vazhdimësi të së tanishmes
 dhe në bebëzën e vesës së bijve
 vendosën trashëgiminë e ditëve dhe ethet e ringjalljes.
 Gratë krenare, fytyra hëne,
 mbi malet të Kalabrisë dhe të Bazilikatës
 shikuan të tërhequra Morenë dhe ne bij plot mahnitje
 shikuam mëmat yjsh të stolisura
 dhe fushat shegash që e folmja-vizatuese e tyre
 na qëndiste në purpurën e kujtesës.
 Të Bukurën More kërkojmë ende, unë dhe Zefi,
 tokë e lashtë mërgimesh të pandalshme.
 Zefi është shekulli XVI dhe ecën shpejt zmbrops
 tue shikuar myshkun e bredhave të mi.
 Zefi thotë se e ka parë të Bukurën More
 Dhe dhjetrave lajmëtarësh ua ka bërë ta binin vronjën¹
 dhe ta shpallnin urdhëresën ...
 Do të jetë Besa e shtrënguar
 me kohën malli endacak të bashkërenditjeve
 por e Bukura More ime
 ndoshta është vetëm një kundërmim i përkohshëm
 që zbyll në të tanishmen hapa e asgjëtjetër.

MARIO BELLIZZI – Poet, cercetător și antologator arbăreș născut în 1955 la San Basile, comunitate albanofonă a secolului XV din provincia Cosenza, în Calabria (Italia). Matematician pasionat de poezie, etnologie și antropologie balcanică, a publicat “Antologia poetica: San Basile”, “Kristla” (Gramigna), “Dalla Bukura Morea ancestrale verso la Bella Morea atopica”, “San Basilio Craterete”, “L’anemone rosso e gli uccelli di De Rada”, “Con Dioniso verso Costantinopoli”, “Good bye Shin Vasil” (antologie) și volumele poetice “Who are we now?”, “Last exit to Bukura Morea”, “Jan di lula monosaqa”. Laureat al Premiului “Lumânarea lui Naim” (Macedonia). Poezii ale lui Bellizzi au fost traduse și au apărut în numeroase antologii internaționale. A colaborat în 2006 cu Centrul de Antropologii și Literaturi ale Mediteranei cu două activități seminaristice: “Limite terestri e perimetri dell’anima” și “Frattali cromatici e luoghi di similitudini”. Caz aparte al literaturii albaneze, Bellizzi continuă să scrie în idiomul arbăreș (albaneza epocii lui Skanderbeg).

Sudul și chipul întâmplărilor (Jugu dhe fytyrat e ngjarjeve)

Totul se decojește ca o șopârlă
Sudul se usucă sub soare
peste coloanele Templelor de piatră întinse pe jos
Dar Sudul stă.
Pândește scuturându-și umerii despre granițe
Ce vor să hotărască în Mediterana.
Între timp urcă și coboară niște oameni
ca viespile se mișcă
se ofilesc cătunele...
Sudul ca un nou născut zâmbeste
plânge cu ochii săracilor
furios blestemă ca mamele.
Sudul se clatină că doar are vreme și vrere!
Pe de altă parte, Tragedia i se scurge prin vene
și filozofia grea îi rupe spinarea
când pășește-n arheologia adormită
ale câmpiilor de azi printre peri și alți pomi
În soarele brazdelor
gândurile, visele, disparițiile-n război
fluviile cu lacrimi, Sudul seamănă cu smochinele-n coșuri de răchită
Ca să se miște, să iasă din jug
Sudul antic așteaptă doar un semn.
Se va-ntuneca luna oare, sau se va-nnegri soarele?
oare pulberea pârjolește trandafirii?
Poate... navele binecunoscute în cercul cerului?
Aici totul este complicat.
Cum spunea Euripide

Se schimbă chipurile întâmplărilor
egal cu soluțiile Zeităților înspre cei la care nu credeam;
ce aștepți tu, nu trece
iar Zeul găsește cărarea de a preface marea-n iaurt.

Alții nu știu că privirea Sudului
poate mistui pânza Războiului de țesut.
Turbarea plină de vacuum și vâpaie
una cu înțeparea muștii
pot cutremura geografia
zăpăceală-ntre popoare.
Asta dovedesc Pietrele Armoniei.

Făcliile și noaptea (Drudhëzat dhe nata)

Îmi spusese maica mea:
 "Tu, fiule, nu scutura fața de masă pe balcon
 când e noapte făcliile fac să se adune Orele Rele
 și casa nu merge înainte".
 Eu am râs, iar ea cu voce joasă mi-a răspuns:
 "Fiule, să nu te calce niciodată Boul Negru!"
 "Mamă, ce spui?
 Cum se poate din cauza a două făclii
 să fie casa răpită de catastrofe
 sau să ajungă-n iad?"
 Și cum n-am mai vorbit
 (cu mândria celor ce nu știu, după Aristofan,
 căci făcliile aparțin Martirilor
 sau, cum se zice, au legătură cu cei Morți)
 Războiul pornit-a să țese pânză neagră
 și cufărul se acoperi
 cu un strat de otravă.
 La naiba, la naiba!
 Vezi ce-ți pot face uneori două făclii?
 Dar acum cui să-i povestesc?
 Mama s-a dus și-n casă crește crăpătura.

Casa e vatra (Shpia është vatra)

Putem spune că-n cătunele noastre casa-i vatra.
 Bătrânii ca niște Preoți
 spre seară ard copaci și ramuri de stejar
 de frasin și măslin
 orice lemn uscat se aduce.
 Vetrei parcă i se dă de mâncare
 ca pe o fată o hrănesc!
 Spun: știi cum face fumul pereții
 îi vopsește-n negru îi umple de cenușă
 dar n-are unde să se ducă blestematul bătrân !
 Mamele Vetrei
 pironite acolo de Timp
 sfătuiesc: "Dar ține focul aprins cât trăiești
 și-n cuier atârnă-ți basmele, stelele, cercul soarelui.
 De se stinge, stinge-l și tu!"
 Bătrânul vorbește cu focul
 o zi blestemă și va muri
 o alta-njură, că n-are putere.
 Dar când are chef
 aleargă cu vătraiul și face scânteii.
 Serios, serios
 spune că Noaptea e a lui
 scânteile se fac
 capre, grâne, făină, vaci, găini,...
 casa se umple cu tot ce-ți dorești! Spune
 Io nu știu cine-a scos tâmpeniile astea.
 Fie cum vrei!
 Unii zic singurătatea, unii zic Zânele Bune
 poate altcineva... puterile Pădurii

poate fi și Besa.
Spuneți cum vreți
dacă n-ar fi fost acel Bătrân
în ceață și-n fum
să hrănească și s-ațâțe focul
casa-ar fi rămas trează și Cerul fără stele.

Pământul e sudoare (Buka është djersë)

O numeau pâine și-n esență era sudoare
casa plină de fii nu era altceva decât
o vatră cu cenușă rece.
Cerul curgea în raze de lumină și rândunici
timp de o noapte, nu după un veac
se umplea cu fantome și liliaci.
Acum are porți deschise
văd leagăne goale, televizoare mute,
tufişuri peste țigle, morți și bolnavi.
Dacă așa merge lumea
pragul zilei să se facă răscruce
mireasmă de pâine de casă! Io aştept.

În piață (Në shesh)

În piață s-au adunat toate umbrele stejarilor
s-au adunat strigătele strivite
cenușa focurilor
pliscul înstelat cântecul păsărilor
frații și surorile
îngeri de foc îngeri blestemați.
Apoi cătunul
le vorbi și pietrelor:
- Furat-au cununa de argint
pânza lunii
chipurile oamenilor!
Cine le-a luat
să le-o spună rândunicilor
ochilor celor iubiți
și ușilor încuiate cu lacătul -
Doar atunci drumurile
au dezlegat mânecile răscrucilor
le-a fost rușine-n cufere
găsiră cununa argintată și pânza
dar pe acele chipuri de bărbați
cine le-a luat
le-a ascuns după deal
în nopțile negre fără Calea Lactee

Umbra (Hija)

Umbra îi dă măreție Cuvântului
acolo (își) ascund poezii
cheia sensurilor
cinstea oamenilor.

Bărbatul ce-ngropă soarele-n pădure
 urme umbre lasă
 pe cărările Timpului
 Înăuntru somnul mut al pietrelor.
 Februarie, ... trandafirul
 cu umbre oftează
 nu mai găsește cuvinte noi
 ca să povestească
 ademenirea și uimirea zorilor.

Vorea (Voreja)

Poeții n-au documente
 nu țin arhive
 vorbesc o limbă mereu neînțeleasă
 deseori nu știu nici pe cele scrise!
 De aceea e greșit să vorbească
 despre calul lui Skanderbeg
 (pur sânge sau doar negru?)
 despre sabia lui
 (grea, sau ușoară?)
 despre ziua când au învins albanezii
 (joi sau vineri?)
 despre natura Turcilor
 (erau lupi?)
 și despre a Arbăreșilor*
 (erau câini?)
 Fericiți știm azi cum era vremea în Albania
 în anii 1468, 1469, 1470 și cât îi place inimii noastre
 și Poetul poate lua viscolul
 (chiar sufla în acei ani)
 și să scrie fără minciuni
 despre calul lui Skanderbeg ce nechezat-a
 despre steagul ce s-a răspândit
 chiparosul ce s-a scuturat
 despre spata ce sunat-a
 și că turcii și arbăreșii
 nu erau nici lei nici iepurași
 și că proza lor era: Don Quijote, Sancho Pantcha, Dulcinea
 Julieta și Romeo, Konstantin și Jurendina, Balaban,
 Caravaggio cu-o icoană sub braț
 Roman Melodiul, un preot anarhist, și dorul meu...
 Vai ce soartă rea
 Să dispară pentru că nu sufla vorea!

* Denumirea albanezilor plecați în Italia după moartea lui Skanderbeg.

Cine să spună (Kush t'e thotë)

Cine să spună
 că visele erau fluvii
 ce curgând prin câmpiile nopții
 stricăra pietre trunchiuri ramuri putrezite
 odată cu dorințele dorurile angoasele
 cu care fuseseră plămădite cătunele noastre sudice.

Io păzesc acum aceste cătune
 deja virane
 și-mi par porumbei albi pe vârful unui pom
 sau fete ce devin femei
 și se oglindesc în cer
 sâni de țiglă întinse-n vânt
 și cu buzele roșii
 în vârtejul furtunii.
 Să zacă... să se facă frumoase încetul cu încetul
 Geografia va avea destule veacuri
 cât să brodeze pânzele deșerturilor
 cu noi izvoare
 picioare de măslin, rodii, flori
 grădini cu trandafiri
 și cu frumoase vecine cu talie subțire!
 Istoria devreme va împrumuta oameni
 oriunde s-ar afla
 pentru a aduna sughițul lumii
 când va avea timp
 când va avea vreme.
 Acum, vă rog
 să se odihnească... să se facă frumoase...
 încetul cu încetul.

Pulbere

(Barut)

În spatele pânzelor pulberea plină de îngrășământ
 aburesc cătunele sudului
 ca un miros de floare în verigile lui mai.
 Vecinii – oase albe de fluturi –
 migrează spre alte geografii.
 Eu știu de ce fără somn
 auzit-am lătratul câinilor și bocetul cucilor
 mai tăioase-n adâncimea Timpului.
 Vinovate voci statuile ge ghips
 cu haine mânjite cu elan de căpșuni
 plecat-au din colțuri
 și-n rând vetre, dansuri
 firul curcubeului și ulmul
 gesturile zilnice ale trecătorului, besa
 urarea *să trăiți cât pâinea și vinul*
 depășiră jugul spațiului
 privite de ochii lui Nemesis.
 În arheologia pustirii acum
 cel puțin ne simțim zguduți... totul ni se pare nesigur
 uitarea și nebunia reținerilor
 pline cu enigme nerezolvate.
 Nu știm dacă coaja e o pasăre în foi de porumb
 și *guguștiucul* o fată sau o porumbiță, sau altceva
 [În distrugerea dispariției pe amândouă le-am pierdut].
 Tăcerea se lipește de singurătate
 scoțând ritmic cu oglinzi și ecouri
 drumeții de închipuiri
 cuvinte-n șirul sunetelor.
 Vai, Sudul meu, clar și plin de voluptăți

spune-ne dacă *Șarpele Casei*
 încă este un șarpe cu coarne de aur
 o vacă, ... o găină, o albină sau una din *Treimea Noptii!*
 Dovedește că oamenii
 îi gonești din pământul străvechi
 doar ca să-i oglindești în fustele vieții
 unde zăpăceală și transă tot dăruiesc

Praf (Buhoi)

În picioare, Domnilor.
 Eu sunt Istoria!
 Pe aceste locuri am trecut cândva
 ... m-ați fi recunoscut deja.
 Vă rog din suflet să-mi spuneți
 A văzut cineva pulberea fină a Timpului?
 cum vă uitați în dreapta
 găsiți douăzeci de pași
 sunt ai cizmelor... celui de Douăzeci de ani.
 Alți șase pași pe nisip? ... ai războiului de Șase Zile.
 ... Potcoavele din cărările Sudului
 le-a lăsat calul lui Skanderbeg.
 De departe, pe zăpadă,
 se văd (încă!) urmele elefanților lui Hanibal.
 După atâtea-ntâmplări doar urme-au rămas pe praf
 liniile subțiri ai memoriei.
 La ele cere azil Istoria
 ca să-și lungească rădăcini nedelegate și umbre viclene.
 Pentru noi muritorii salvator
 e zorul zilei
 măturile curăță
 urmele umplute cu sânge și lacrimi
 lanțurile tancurilor
 în grădinile din Tienanmen, Sf. Venceszlav, ... Drenica*.
 Nu doar poeziilor și trandafirilor
 le trezesc spaima acei pași.

* Regiune în Kosova.

Idei de singurătate și licurici (Ide vetmie e markadesha)

Va fi fost o idee de singurătate
 cea ce a creat atâtea nume
 pentru o singură viețuitoare
 de exemplu: licuriciul (*cocoș-tată* la Pogradec)
 În arbăreșă se numește
panikuçe, bukurezë, bukadjathëz, kakëdhonë,
papadhine, karmaneshe, bubaleshë, bubareshe,
bukure, mashkunxare, bukureshë, çik, vezullonjë,
kakëdhozë, pirokë, markadeshë.
 ... Azi nu mai sunt!
 Dar avem atâtea nume
 (Și nimeni nu (și) le amintește
 Mă voi zgudui lingvistic
 să-nlocuiesc denumirea de licurici
 și antropologic denumirea de albanez.

oricum ar fi un singur nume
 Măine îi va arăta pe arbăreși
 licuricii și singurătatea
 exact invers.

Ziua Balcanilor (Drita e Ballkanit)

Amicului poet Ali Podrimja

... Când veni ziua Balcanilor
 Domnul meu, sătul, căci le dăduse
 apa, Lumina și din nou Lumina
 apoi Munții, Pâinea și Vinul
 și lapte de rândunică
 încă nu era mulțumit și se gândi să țese o haină
 într-o mie de culori
 pe ici-colo câte un sâmbure de aur și de-argint.
 ... Dar pe cele mai frumoase le-a pus
 pe pieptul Prekazului*
 unde trăiesc oamenii ce nu se tem de moarte
 prin crestele unde stau vulturii.
 Domnul meu nu era mulțumit de creatura sa!
 Vroia să ude acea haină
 cu muzica lahutei** și a cifteliei***.
 Apoi obosit de chinul creației
 s-a dus să se odihnească oleacă.
 Cel Groaznic a profitat și
 Sfâșiat-a-n mii de bucăți haina aceea de basm.
 Armatele îngerilor zburară
 să-I dea Domnului vestea neagră!
Măria Ta, Măria Ta, privește...!
 Plâng heruvimii otrăviți.
 Din acea clipă Dumnezeu, în vecii vecilor
 ordonă să coase cu sârmă ghimpată
 bucățile sfâșiate (sunt granițele).
 Nici El nu știa ce mai trebuia făcut.
 Să le croiască de la capăt?
 O mie de vorbiri s-au auzit
 mii de sunete dionisiace... de jocuri, de tobe...
 și mii de dansuri și oameni ce se rugau Lui Dumnezeu
 ... rugăciuni printre casele arse
 vacile ce pasc pe străzile pline cu morminte
 și cruci.
 Ochii lui En Theos văzură bezna aceea!
 Doar la Prekaz strălucea lumina diamantelor
 și-n Roata Timpului viața dansa cu Moartea.
 În ochisorii-prăpăstii ai fetițelor fiecare fusese răpit.
 Domnul meu vorbi atunci cu ecouri și șoapte de briză.
 Ce-i asta Binele și Răul stau împreună.
 Fiecare-n Babiblonul și-n Haosul lui își face voia.

Prizren, 20.08.2000

* Localitate kosovară, cunoscută pentru masacrul împotriva albanezilor din martie 1998.

** Instrument muzical străvechi, cu o singură coardă, folosită de barzii Alpilor Albaniei.

*** Instrument muzical străvechi, cu două corzi, caracteristic Alpilor Albaniei.

Pământuri îndepărtate (Toka të largëta)

În slaba îndepărtare
 dincolo de mare, dincolo de Răsărit
 se-ntind pământuri albastre
 întunecate de suflarea copiilor
 pământuri îmbrățișate de spelunci liniștite.
 Pământuri îndepărtate
 nori albi de papirusuri
 plante îndulcite de fii
 vă privesc peste povești străvechi
 povești sărate.
 Busola de sub sângele nopții
 distinge diademe și pânze
 vânturile vremii.

Frumoasa More sau Laudă a nehotărârii (E Bukura More ose Lëvdatë i pavendimit)

De cinci veacuri
 cânt o întoarcere imposibilă
 la Frumoasa Morea.
 Când cum știu țărani de pe
 malurile ionice și medieval.
 Când lângă căsuțele ce
 Episcopi și Prinți m-au făcut să clădesc
 în geografia subconștientului
 unde cărări nevăzute și triste
 rândunici africane
 respiră îmbătate de toamnă.
 De cinci veacuri același elan
 Același timp al verbului-pâine.
O Frumoasa Morea, de când te-am lăsat, nu te-am mai revăzut!
 În amurgul vremilor, Domnitorii, în cercuri,
 După plata zeciuielilor împlântat-au
 diabolica continuare a prezentului
 și-n irisul din roua fiilor
 au pus moștenirea zilelor și fiorul învierii.
 Femeile mândre, chipuri de lună,
 peste munții Calabriei și ai Basilikatei
 privit-au retrase Morea, iar noi fii uimiți
 privit-am mamele stele brodate
 și câmpiile cu rodii pa care
 orbirea desenatoare a lor
 ne brodează în purpuriul memoriei.
 Frumoasa Morea căutăm încă eu și cu Zef
 pământ străvechi de pribegii nestăvilite.
 Zef e veacul XVI și merge rapid cu spatele
 privind mușchiul brazilor mei.
 Zef spune c-a văzut-o pe Frumoasa Morea
 și pe zeci de soli a făcut să aducă cornul
 și să declare ordinal...
 Strânsă va fi Besa*
 cu timpul dorul călători al gândurilor împletite
 dar Frumoasa mea Morea
 poate-i doar o mireasmă temporară
 ce deschi-n prezent doar pași nimic altceva.

* Se referă la Cuvântul Dat, Promisiunea Supremă, esență primordială a vieții albaneze. Cuvânt intraductibil.

Holta SINA

Docente, Muzikologe, pedagoge në U. A.

Veçori të shkrimit muzikor bizantin në dorëshkrimet ekfonetike të AQSH-së

Fjalë kyçe

Shkrim muzikor bizantin, periudha ekfonetike, paleobizantine, mediobizantine, kukuzeliane, krisantine, Hoeg, dorëshkrime bizantine, kodikë, fondi, AQSH, perikope ungjijsh, pergamenë, fletë, shekuj, liturgji bizantine, Tzetzes, stil recitativ, Tardo, Jan Kukuzeli, neuma bizantine, kaligrafia, shenjëzim, shtim neumash, katërungjill (tetravangjel), okseja, vareja, apostrofi, sinemba, kathisti, kremasti, teleja, parakliticia, sirmantiqia, okseja e dyfishte, vareja e dyfishte, kentimata, hipokrisis, apeso ekso, apostrofoi, Pantiru, alphabet muzikor bizantin, prozodia, thekset, theksi akut, theksi grav, kombinime te çiftëzuara, çiftëzim, S. Shupo, Kodiku i Purpurt i Beratit, Beratinus-1, Sh. Sinani, kodiku i Beratit, kodiku i Vlorës, përmasat, teksti, kolona e tekstit, karakter mnemoteknik, kironomik, diastematik, recitativ, sistem muzikor, quasi parlando, quasi cantanto, parlando rubato, recto tono, ekfonesis, ekfonos, tonikë, njëshkolonë, dy kolona, fragmentarizuar, gërmëmadh (maiuscule), gërmëvogël (minuscule), titujt, grisje, hollim, vrima, lagështira, prerje, zbehje, çngjyrosje, valëzuara, brejtje, shqitje, recto, verso, Mateu, Marku, Luka, Joani (Gjoni), fashikuj, kanonet e Eusebit, rreshta, rrumbullakosur, bishta të shurtër, bishta të gjatë, luhatje, lakuara, lakueshmëri, rrumbullakosur, joungjillore, minej gjithëvjeter, sistemi modal, fragmente, greqishte e vjetër, ngjyrë, bojë, kafe, e kuqe, blu, e zezë, vishnje, e thellë shkruet (kodikografë), shenjëzues, shenjëzime, duar, tabela, mbivendosje (palimpsest), shtresa, shkronja nisëore, i lexueshëm, shënimet, anash, në mes, sipër, poshtë, në fund, mbyllje finale, fraza, fjali.

1. Pak histori mbi periodizimin e shkrimit muzikor bizantin dhe karakteristika te shkrimit muzikor ekfonetik në dorëshkrimet liturgjike bizantine

Në historinë e muzikës bizantine, njihen pesë etapa (periudha) në të cilat ka kaluar muzika kishtarë e ritit orthodhoks, etapa të cilat tashmë janë të njohura dhe të aprovuara në parim nga studiuesit evropianë e më gjerë por, me dasi te shumta për kohëzgjatjen dhe për karakteristika të vecanta të seciles prej tyre. Këto ndarje apo mendime “ndryshe” të studiuesve, sidomos për kohëzgjatjen e këtyre periudhave, justifikohen me faktin se nuk ka një kufi ndarës të menjëhershëm, mes njerës apo tjetrës etapë kohore, pasi sistemi pararendës i shenjëzimit muzikor vijon të “bashkëjetojë” për njëfarë kohe edhe në periudhën pasardhëse pra, njëkohshëm me sistemin tjetër më të avancuar.

Periudha e parë është periudha e të kënduarit ekfonetik, si dhe e shkrimit që u ngrit mbi këtë bazë ekfonetike, qe perfshin shekujt ~ IV-XV¹. Pas kësaj etape të parë dhe tepër të rëndësishme për ngritjen e një sistemi shenjash, ose siç njihen me termin *neuma*, vijnë katër periudhat e tjera në të cilat zhvillohet muzika dhe shkrimi bizantin e, konkretisht, periudha e dytë – paleobizantine (~ IX-XIII) periudha e tretë – mediobizantine (~XII-XV) periudha e katërt – kukuzeliane (~XIV-XIX) dhe periudha e pestë – krisantine (çereku i parë i shek. XIX).

Në këtë kontekst, periudha ekfonetike është dhe periudha me një vlerë të shtuar historike e dokumentare, pasi është pikënisja nga mori udhën dhe “rrugëtoi” shkrimi e këndimi bizantin në shekuj.

Me termin ekfonetik nënkuptohet ai sistem i shenjave - neumave, me të cilin shkruhet melodja dhe këndohen perikopetë e ungjijve. Në kuptimin etimologjik, termi ekfonetik do të thotë “Lexim me zë të lartë”, term i perdorur nga dijetari grek Tzetzes ², ndërsa bizantologu i njohur Tardo bën një shpjegim pak më të ndryshëm, kur pohon se “*ekfonesis* quhet lutja apo mbyllja e lutjes” të cilën prifti e thotë me zë të lartë dhe të moduluar lehtë d.m.th.ekfonos”³. Në këtë kontekst, njëserë studiuesish e pohojnë se ndryshe ky shkrim është quajtur edhe shkrimi i të kënduarit recitativ, pasi në këtë periudhë, meloditë bizantine ekfonetike, ndërtoheshin mbi një karakter të theksuar recitativ, gjë që rridhte nga mënyra e leximit dhe

¹ Hoeg, C. *La notation ekphonétique*, Copenhagen, MMB Subsidia, Levin Munskgaard, Ejuar Munskgaard, 1935, f. 103-109.

² Tzetzes, J. *I epikoisis tis parasimantiqis ton Vizantinon*, Parnassos 9/ 1885, f. 441.

³ Tardo, L. *L'antica melurgia bizantina*, Grottaferrata, 1938, f. 48.

njëkohësisht e këndimit të teksteve liturgjike, ku melodite ishin *quasi parlando*⁴. Interpretimi në këtë mënyrë i tekstit letrar, qëndron në kufirin midis tekstit të folur dhe melodisë së kënduar.

Muzikalisht ky stil ka dy forma:

e para është një formë recitative e pastër (recto tono), në të cilën teksti liturgjik këndohet mbi një tingull të vetëm, ku ritmi rrjedh nga ritmi i fjalës dhe ai i prozodisë;

e dyta: recitative i pastër (recto tono) shoqërohet me lëvizje të vogla melodike dhe zhvillohet *quasi cantanto*. Karakteri i këtij recitativi është solemn dhe deklamues si dhe me nuanca të theksuara retorizmi. Për karakterin e tij gati parlando, por dhe për mënyrën e lirë të interpretimit (ndalesat gjatë leximit dhe këndimit liturgjik) ritmi i kësaj melodie deklamuese është *parlando rubato*.

Për ta qartësuar më tepër këtë aspekt, trajta ritmike e stilit recitativ nuk është e përcaktuar mirë, pasi nuk ka strukturë ritmike të përcaktuar (dhe aq më tepër, përcaktime të lëvizjes, tempit ose metrit, të cilat saktësohen vetëm në periudhën e pestë krisantine). Por, këndimi realizohet, siç e pohuam më sipër, duke kombinuar ritmin e fjalës me atë prozodik.

Shkrimi muzikor ekfonetik është mbështetur tek thekset gramatikore të gjuhës greke, konkretisht, tek theksi akut - **okseja** (/) dhe theksi grav - **vareja** (\), ndërsa apostrofi

(>) është i përbashkët për të dy sistemet, si atë muzikor dhe atë prozodik.

Këto janë dhe 3 nga 9 shenjat e thjeshta të shkrimit ekfonetik, ku së bashku me 6 shenjat e përbëra, e çojnë në 15 numrin e neumave të kësaj periudhe (*shih në fund të punimit*: tabela nr. 1 kuptimore e neumave ekfonetike). Pavarësisht grupimeve të studiuesve dhe qëndrimeve të ndryshme që ata mbajnë në lidhje me kuptimin muzikor të shenjave, S. Shupo në librin e tij Muzika bizantine, *Shkrimi muzikor dhe sistemi modal*, arrin në konkluzionin se “që të gjithë studiuesit bien dakord për një gjë: këto shenja nuk kanë karakter *diastematik*, pra nuk tregojnë lëvizje intervalore. Ato tregojnë tinguj me lartësi pak a shumë të fiksuara në raport me një tingull referencë (tingullin bazë, tonikën)”⁵. Vecohet vetëm njëra prej shenjave që ka karakter *diastematik* (vjen nga fjala greke *dhiastosmos* që do të thotë interval) dhe është **apostrofi**, që tregon një sekundë zbritëse nga tingulli bazë, pra është i përcaktuar kuptimi i tij intervalor. Vlerat intonative të tingujve të tjerë përcaktohen duke marrë si referencë tingullin bazë nisëtor - *kathistin*, i përcaktuar me tingullin **do**; dhe *telenë* - si shenjë finale - **tonikë**. Por, siç pohon S. Shupo tek libri i tij i cituar më sipër, “ky përfundim është arritur duke studiuar pozicionin e shenjave në raport me rrokjet e fjalës dhe pjesët e fjalisë...”⁶.

Ky shkrim, në këtë periudhë, është në hapat e parë të tij, prandaj dhe haset shumë më i thjeshtë nga pikëpamja e kombinacioneve të shenjave-neumave në perikopetë e ungjijve, (shenjat ekfonetike përdoren gjithmonë të çiftëzuara përmes mënyrave të ndryshme të kombinacioneve shenjë me shenjë) sesa në periudhat e mëvonëshme kur numri i tyre rritet deri në absurditet (u shtuan edhe shenjat kironomike - art i të drejtuarit të korit me gjeste) prandaj ishte tepër e nevojshme reforma që mban emrin e Jan Kukuzelit (në periudhën e katërt).

Neumat ekfonetike zakonisht shkruhen me ngjyrë të kuqe, por hasen edhe neuma me ngjyrë vishnje si dhe me ngjyrë blu apo të zezë (si tek kodikët e periudhës ekfonetike në AQSH). Neumat vendosen *sipër* (okseja, vareja, kremasti, paraklitiqia, sirmantiqia, okseja e dyfishtë, vareja e dyfishtë) duke treguar ngritje të intonacionit; *poshtë* (apostrofi, kathisti) tregojnë ulje të intonacionit por edhe *anash* (në mes) të fjalëve (hipokrisis) ose në *mbarim* (kentimata) apo në *fund* (*mbyllje finale*) të frazave e fjalive të tekstit liturgjik (teleja). Ato shkruhen përgjatë tekstit me qëllim që ti kujtojnë psalltëve melodinë që do të shoqërojë tekstin (pra ka karakter *mnemoteknik* - *kujtesor*) dhe, siç përkufizon studiuesi rumun Pantiru “të theksojë vendet e ndryshme të pjesëve të shkruara dhe të tregojë mënyrën e modulimit sipas rëndësisë dhe vendit të tyre”⁷.

Për transkriptimin e shenjëzimit ekfonetik në pentagram, përdoren vlerat e notave 1/8 për një neumë të thjeshtë, 1/4 për neumën fundore - tonikën (telenë) si dhe grupetet me vlerat përbërëse 1/16 dhe 1/32 (për sirmantiqinë - shenjë ornamentale); ndërsa tek neumat e dyfishta, dyfishohet vlera sipas kuptimit të tyre.

Paraqitja grafike e neumave muzikore është e veçantë dhe specifike për secilën shenjë, pavarësisht mënyrës kaligrafike të shkrimit e cila varion. Operohet përmes vijave të pjerrëta me kulm të anuar me thep apo të lakuar, lart apo poshtë, të thjeshta apo të dyfishta; zig-zageve dyshe apo treshe vertikale dhe tri pikave horizontale të shenjave të përbëra; pikës ose kryqit (për tonikën) që shkruhet dhe me ngjyrë ari si shenjë finale. Kaligrafia ndryshon jo vetem nga një dorëshkrim në tjetrin por, edhe brenda të njëjtit dorëshkrim, p.sh, kur kanë marrë pjesë dy ose tre shkruer, stili kaligrafik i tyre është i ndryshëm. Ky kalim nga njëri shkruer në tjetrin konsiston në dy vecori shumë të rëndësishme për studimin e neumave të periudhave të

⁴ Wellesz, E. *A History of the Byzantine Music and bibliography*, Oxford, 1961, f. 249.

⁵ Shupo, S. *Muzika bizantine. Shkrimi muzikor dhe sistemi modal*, Tiranë, Shtëpia botuese “Libri universitar”, 1997, f. 8-9.

⁶ *Ibid.*, f. 10.

⁷ Pantiru, G. *Notatia musicii bizantine*, Bucuresti, Editura muzicala, 1982, f. 39.

ndryshme si dhe në përcaktimin sa më të afërt ose sa më të saktë të ndryshimeve brenda një periudhe por, edhe nga periudha në periudhë: **e para** kur mbi shkrimin ekzistues ka mbivendosje (palimpsest) dhe **e dyta** kur ka shtim neumash në vazhdim (në të njëjtën faqe ose në faqe të tjera), të cilat përcaktohen nga ndryshimi kaligrafik dhe (në disa raste) i ngjyrës. Këto karakteristika tregojnë për një evoluim të këtyre shenjave dhe përsosjen e tyre nga njëri shekull në tjetrin (*shih në fund të punimit*: tabela nr. 2 e ndryshimeve kaligrafike, mbështetur tek tabela e L. Tardos, op., cit., tabela II, por e pasuruar më tej me forma kaligrafike të neumave të gjetura në të tjerë kodikë).

2. Fondi i dorëshkrimeve muzikore në AQSH

Të gjitha këto që u parashtruan më sipër, janë karakteristikë që gjenden të pasqyruara edhe në dorëshkrimet e muzikes bizantine, konkretisht në dorëshkrimet ekfonetike që gjenden në AQSH. Këto dorëshkrime, janë pjesë e fondit të dorëshkrimeve ose kodikëve (tekste liturgjike me neuma bizantine) që disponon Arkivi Qëndror i Shtetit Shqiptar në fondin me numër 488 (më parë njihet si fondi 888). Gjithsej janë 18 kodikë të periudhave të ndryshme të shkrimit muzikor bizantin (duke përfshirë edhe Kodikun e Purpurt të Beratit, "*Beratinus-1*" shek. VI, në të cilin, së fundmi, janë gjetur neuma bizantine në fletët 145, 111, 156 (ku tek kjo e fundit, neumat janë tepër arkaike të periudhës ekfonetike) sipas S. Shupo tek botimi "Gjurmët më të lashta të shkrimit muzikor në Shqipëri" *Neumat ekfonetike në Kodikun e Purpurt, Shek. VI*⁸ si dhe 2 fragmente kodikësh me neuma ekfonetike, përkatësisht kodiku i Beratit nr. 2 dhe kodiku i Voskopojës nr. 5, nga 17 fragmentet e kodikëve të AQSH-së) për të cilët janë dhënë të dhëna me interes në studimin monografik të Sh. Sinanit: Kodikët e Shqipërisë në "*Kujtesën e botës*"⁹.

Kodikët e AQSH-së që kanë neuma ekfonetike sipas numrit rendor të AQSH-së janë:

1. Kodiku i Purpurt i Beratit	nr. 1	shek. VI	dy ungjijsh
2. Kodiku i Beratit	nr. 3	shek. IX	perikope ungjijsh
3. Kodiku i Vlorës	nr. 7	shek. XI	perikope ungjijsh
4. Kodiku i Beratit	nr. 8	shek. XI	perikope ungjijsh
5. Kodiku i Beratit	nr. 15	shek. XII-XIII	katërungjill
6. Kodiku i Beratit	nr. 16	shek. XIII	perikope ungjijsh
7. Kodiku i Beratit	nr. 21	shek. XII (1181)	perikope ungjijsh
8. Kodiku i Beratit	nr. 26	shek. XIV	katërungjill
9. Kodiku i Beratit	nr. 89	shek. XIV	perikope ungjijsh

Do të ndalemi, në objektin tonë të shqyrtimit, tek 8 kodikët ekfonetikë, duke filluar nga kodiku i Beratit nr. 3 (pa u ndalur tek *Beratinus-1*, për të cilin tashmë ekziston botimi i S. Shupos, dhe as tek 2 fragmentet). Këta kodikë ekfonetikë i perkasin periudhës së shekujve IX-XIV dhe janë dorëshkrime biblike (ungjillore). Te dhëna të plota përshkrimore (pasaportat e tyre) janë tashmë të botuara në "*Kodikët e Shqipërisë*"¹⁰ si dhe tek botimi i Sh. Sinanit, i përmendur më sipër (Kreu II, f. 79 e vijim).

3. Te dhënat dhe vecoritë e shkrimit muzikor ekfonetik në këto dorëshkrime *

Kodiku i Beratit nr. 3. shek. IX. Perikope ungjijsh në pergamenë, 145 fletë.

Përmasat: 28 x 18 cm.

Ky kodik është një perikope ungjijsh e fragmentarizuar.

Teksti liturgjik është në dy kolona për fletë, i shkruar në greqishten e vjetër.

Shkrimi i tekstit është gërmëmëdh dhe bën pjesë në familjen e ungjijve gërmëmëdhenj (maiuscule), po ashtu edhe shkrimi muzikor ekfonetik, duke i'u përshtatur atij të tekstit. Ngjyra e shkrimit të tekstit është kafe, ndërsa titujt janë me ngjyrë kafe në të kuqe.

⁸ Shupo, S. *Gjurmët më të lashta të shkrimit muzikor bizantin në Shqipëri: Neumat ekfonetike në Codex Graecus Purpureus Beratinus, Shek. VI*. Documentatin and communication Center for Regional Music, Mvsica Albanica, Studime dhe dokumente IV, Tiranë, Asmus, 2008, f. 11.

⁹ Sinani, Sh. *Kodikët e Shqipërisë në "Kujtesën e botës"*, Studim monografik, Tiranë, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, 2010, f. 190-191.

¹⁰ Popa, Th. *Katalogu i kodikëve mesjetarë të Shqipërisë, dorëshkrim i botuar në "Kodikët e Shqipërisë"*, botim i Unesco-s dhe i DPA-së, Tiranë, 2003, f. 87 e vijim.

* Renditja është bërë sipas shekujve për efekt analitik.

Kodiku ka pësuar shumë dëmtime: vihen re ngrënie, hollim, vrima, grisje të pergamenës, çngjyrosje të shkrimit si dhe janë zhdukur shkronja të tekstit (bashkë me to edhe neuma). Fletët paraqiten të valëzuara, për shkak të lagështirës.

Në këte kodik, përdoren këto shenja ekfonetike sipas daljes së tyre për herë të parë në tekst: kathisti, okseja, teleja, vareja, paraklitiqia, apostrofi, okseja dyfishtë, vareja dyfishtë, kentimata (me tre, por nganjëhere edhe me dy pika horizontale) hipokrisis, sirmantiqia dhe kremasti. Vihen re luhatje të shkrimit p.sh: në fletën 18 shkrimi është më i hollë e më i dendur, kurse në fletën 20 është si në fillim; në fletën 23 përsëri bëhet i dendur, kurse në fletën 109 është përsëri si në fillim. Luhatje të tilla ka edhe në mes të fletëve të tjera të tekstit. Njëkohësisht me kaligrafinë e tekstit ndryshon edhe ai ekfonetik, ku disa shenja bëhen më të lakuara (rrumbullakosura në këndet) siç janë okseja, apostrofi e kremasti, ndërsa kathisti bëhet më i mprehtë, me një kaligrafi me cepa, duke e humbur lakueshmërinë e fillimit.

Kodiku i Vlorës nr. 7. shek. XI. Perikope ungjijsh në pergamenë, 287 fletë.

Përmasat: 27 x 22.3 cm.

Kodiku përmban perikope ungjijsh, fragmente relativisht të plota.

Teksti liturgjik është në dy kolona për fletë, me 21 rreshta, në greqishten e vjeter.

Bën pjesë në familjen e ungjijve gërmëvegjël (minuscule), shkruar me ngjyrë kafe (një pjesë e tij është prej ari) kurse shkrimi muzikor ekfonetik është me ngjyrë të kuqe.

Kodiku ka pësuar dëmtime të tilla si brejtje nga insektet, zbehje të tekstit, grisje, prerje, shqitje, të cilat janë prezente në fletë të ndryshme të tij. Në këtë kodik neumat muzikore ekfonetike janë shkruar sipër, poshtë dhe në mes të pjesëve të tekstit si p.sh, hipokrisis, e cila është një neumë vertikale që vendin e saj e ka më shumë në mes dhe më rralle anash kolonës së tekstit.

Në disa fletë shkrimi me ngjyrë të kuqe nuk është shumë i dallueshëm pasi mendohet se shkruesi ka përdorur të njëjtën penë si për tekstin ashtu edhe për neumat ekfonetike, por e ka ngjyer në dy bojra të ndryshme. Kjo vihet re që në pjesën e parë të ungjillit, tek disa prej gërmave të teksit ku ngjyra e kuqe është më e dallueshme se ngjyra kafe.

Kaligrafia e neumave muzikore është më e lakuar (më e rrumbullakosur) me bishta më të shkurtër dhe ka ngjashmeri me kaligrafinë e kodikut të Beratit nr. 8, të cilin do ta shqyrtojmë në vijim. Konkretisht, kjo ngjashmëri bie në sy në fletët 43 dhe 184.

Diferencohen vetëm në kombinimet e ndryshme të neumave ekfonetike. Një arsye e ngjashmërise kaligrafike me kodikun e Beratit nr. 8 mund të jetë, pasi të dy kodikët konkludohet se janë shkruar në të njëjtin shekull.

Ndërsa studiuesi Sh. Sinani pohon, përmes të dhënave, një tjetër fakt se në listën e kodikëve të Fondit 488 të AQSH-së si dhe në "Katalogun..." e Th. Popës vlerësohet si kodik i gjetur në Berat dhe ka ngjashmëri me kodikun e 4-t dhe të 5-të të Beratit¹¹ që janë kodikë të shek. X (kjo në lidhje me tekstin liturgjik).

Kodiku i Beratit nr. 8. shek. XI. Perikope ungjijsh në pergamenë, 348 fletë.

Përmasat: 26.4 x 21.4 cm (përmasat e fletës së brendshme)

Kodiku përmban fragmente të ungjijve sipas Mateut, Lukës dhe Markut. Ka, gjithashtu, dhe minej gjithëvjeter (nga shtatori në gusht).

Teksti liturgjik i këtij kodiku është në dy kolona, gërmëvogël, dhe vihet re ndryshim kaligrafik gjatë fletëve të tij, duke dëshmuar se është shkruar nga dy-tre duar, gjë që e dëshmon nga ana tjetër edhe numri i ndryshëm i rreshtave të kolonave (sipas shkruesve, kodikografëve). Ngjyra shkrimit të tekstit është me ngjyrë kafe të çelët deri në faqen 43, kafe të errët deri në fletën 182 dhe kafe të errët në të zezë si dhe të shkruar më imët, përkatësisht në fletët 288-292.

Në përgjithësi gjendja fizike e kodikut është e mirë, por me mungesë të dy fletëve të para, të cilat nuk ekzistojnë (janë grisur), kështu që kodiku fillon në fletën numër 3.

Shkrimi muzikor ekfonetik në këtë kodik, përgjithësisht është i rrumbullakosur, por stili kaligrafik është i shkujdesur. Kjo kaligrafi vihet re deri në fletën 10, ku shkrimi me bojë të kuqe është i trashur dhe shumë i shkujdesur, supozohet se është dhe pjesa e shkruesit (shenjzuesit) të parë, më e herëshme. Deri në fletën 43 ky shkrim bëhet më i rrumbullakosur dhe me bishta më të shkurtër, ndërsa neumat vijojnë të jenë shkruar trashë me ngjyrë të kuqe. Deri në faqen 184 shkrimi ekfonetik bëhet vishnje i thellë dhe neumat e

¹¹ Sinani, Sh. *op. cit.*, f. 104.

përdorura në këtë fletë janë: okseja, sirmantiqia, teleja, apostrofi, kathisti, të cilat e ndryshojnë kaligrafinë e tyre duke u zmadhuar në formë.

Përdoren të gjitha shenjat ekfonetike dhe ka shtim neumash, gjë që vihet re nga ndryshimi i stilit kaligrafik dhe i ngjyrës në vijim (bojës së shkrimit).

Kodiku i Beratit nr. 21. shek. XII (1181). Perikope ungjijsh në pergamenë, 41 fletë.

Përmasat: 21.6 x 15.3 cm.

Ky kodik është perikope ungjijsh, por përmban ungjijtë sipas Joanit (Gjonit) dhe Lukës. Teksti liturgjik i këtij kodiku është njëshkolonë me 20 rreshta, gërmëvogël.

Grafia është e tipit të vonë, në ngjyrë kafe të errët. Me interes është fakti se ka një datim në fletën 37, ku shkruhet se viti kur është shkruar kodiku është 1181 dhe saktësohet edhe emri i shruarit të kodikut: "U shkrua me dorën e diakon Joanikit" (dhjakut Gjon).

Të gjitha fletët e kodikut janë errësuar në anët e tyre, por në pjesën më të madhe, kodiku është i lexueshëm megjithë dëmet e shkaktuara nga lagështira; fleta e parë (recto) është e palexueshme ndërsa (verso) mund të lexohet, po kështu dhe fletët e fundit janë të dëmtuara; ka dhe pak grisje që vihen re në fletën 1 dhe atë 35.

Në këtë kodik vihet re përdorimi i të gjitha neumave në mënyrë të dendur, të shpeshtë. Konstatohet fakti se ka neuma të shtuara më vonë. Kështu p. sh., në vend të pikës kafe tek teleja është shtuar sipër kryqi me ngjyrë të kuqe (palimpsest). Kjo vihet re edhe në tekst, ku shkronjat nisëtoze me ngjyrë kafe më pas janë shkruar me ngjyrë të kuqe. Kaligrafia e shkrimit ekfonetik është më e avancuar, pasi është shkruar me bishta më të shkurtër dhe forma të lakuara, sidomos në fletën 16 (r) ku kaligrafia bëhet më e bukur dhe shkrimi më i hollë se në fillim, ndërsa në fletën 16 (v) shkrimi është i ngjashëm me atë të fillimit. Luhajte të tjera kaligrafike vihen re edhe në fletët e tjera të tekstit liturgjik. Teleja përdoret në formën e saj tradicionale, e shenjuar me kryq, ndërsa paraklitiqia (si shenja që për nga paraqitja kaligrafike varion më shumë) edhe këtu përdoret në dy forma. Neuma hipokrisis paraqitet me dy dhe jo me tre apostrofa (që është dhe përdorimi më i shpeshtë).

Kodiku i Beratit nr.15 shek. XII-XIII. Katërrungjill në pergamenë, 356 fletë. **

Përmasat: 21 x 16 .5 cm.

Ky kodik është katërrungjill (tetravangjel). Renditja e tyre është sipas rradhës kanonike. Ungjilli sipas Mateut fillon në fletën 9, pasi fletët e para përmbajnë 10 kanonet e Eusebit (tabelat, të shkruara me bojë të kuqe dhe të zbukuruara). Titujt janë shkruar me ar të tretur.

Teksti i këtij kodiku është i shkruar njëshkolonë me 17 rradhë mesatarisht, gërmëvogël, ndërsa grafia është e tipit të vonë, por kaligrafike e me vlera estetike, në ngjyrë kafe të errët. Komentet anësore e ndjekin kodikun gjatë gjithë tekstit liturgjik dhe janë me një grafi të imët, me ngjyrë të kuqe. Megjithë errësimin e fletëve 1 dhe 2, si dhe fletës 256, kodiku është i lexueshëm.

Shkrimi ekfonetik është me ngjyrë të kuqe (ashtu siç janë dhe komentet e tekstit) dhe nuk ka ngjashmëri kaligrafike me kodikët paraardhës të Beratit (nr. 3 dhe nr. 8), pasi shkrimi është më i imët (edhe në këtë drejtim ka ngjashmëri me kaligrafinë e komenteve të tekstit) dhe me bishtat e gjatë, kurse neumat: kremasti, paraklitiqia dhe apostrofi, që janë më të rrumbullakosura. Në fletën 9 ka dhe shenjzime (thekse) me bojë të zezë, gjë që haset dhe në fletët e tjera në vijim.

Neumat që përdoren janë: okseja, kremasti, kathisti, teleja, apostrofi, sirmantiqia, vareja e dyfishtë, okseja e dyfishtë, kentimata, hipokrisis (me 3 apostrofa) dhe paraklitiqia (që varion më shumë në paraqitjen kaligrafike: tre trajta kaligrafike).

Kodiku i Beratit nr. 16. shek. XIII. Perikope ungjijsh në pergamenë, 161 fletë. **

Përmasat: 27.4 x 18.8 cm.

Kodiku përmban vetëm fragmente të ungjillit sipas Joanit (Gjonit). Ka, gjithashtu, dhe shkrime joungjillore. Teksti liturgjik i këtij kodiku është njëshkolonë, me 12-13 rradhë për fletë.

Grafia është e tipit të vonë, në ngjyrë kafe të errët, ndërsa thekset e prozodisë dhe shenjzimi ekfonetik janë me ngjyrë të kuqe dhe blu, ngjyra që përdoren dhe në titujt e gërmën e parë të tekstit.

Gjendja fizike e kodikut është relativisht e mire, është i lexueshëm (duke e krahasuar me dëmtimet që kanë pësuar kodikët e tjerë) por, të gjitha fletët janë të valëzura nga lagështira.

Në këtë kodik vihet re se ka pasurim neumash, pasi përdoren ngjyrat kafe, blu dhe të kuqe për shkrimin e tyre.

Konkretisht, vihet re se ka fletë të shkruara vetem me neuma me ngjyrë blu (p.sh. fletët 57-58) ose fletë të tjera vetëm me neuma me ngjyrë të kuqe (p.sh. fletët 65-134) por edhe kombinime shkrimesh blu me të kuqe si psh tek neuma hipokrisis e përbërë nga dy apostrof (vertikalisht) ku i pari është me ngjyrë blu dhe i dyti me ngjyrë të kuqe.

Gjithashtu, ka pjesë të shkruara edhe me ngjyrë kafe dhe, vihet re, se kjo ka qënë shtresa e parë e shkrimit, ndërsa neumat ekfonetike me ngjyrë të kuqe janë shtuar sipër si p.sh. tek teleja ne fletën 84, pika ekzistuese e shtresës së parë ka qënë me ngjyrë kafe ndërsa kryqi i kuq sipër saj është shtuar më vonë.

Vecohet, këtu, sidomos neuma hipokrisis me katër apostrof, ku shkrimi i kuq është mbi kafin origjinal. Kjo karakteristikë haset dhe ne fletë të tjera të kodikut.

Ky fakt paraqet shumë interes, pasi gjykohet se kodiku ka kaluar në duar të ndryshme, duke u pasuruar me neuma të cilat janë shtuar nga psaltër të tjerë. Tek ky kodik bie në sy përdorimi i shpeshtë i neumës hipokrisis me 2, 3 dhe 4 apostrof, ku i vecantë është përdorimi i këtij të fundit pasi në këtë formë, nuk haset në kodikët e tjerë. Vihet re, tek kjo shenjë, kombinimi i ngjyrave kafe, të kuqe dhe blu, të cilat sjellin edhe ndryshimin e shenjës në disa raste nga 2 në 3 apo 4 apostrof në përbërje të saj. Pra, vihet re se mbi shtresën kafe të neumave ekzistuese është theksuar më vonë, sipër tyre, me ngjyrë të kuqe ose blu.

** Shih në fund të punimit: tabela nr. 3, neumat ekfonetike të fillimit të hymnit të parë të kodikut të Beratit nr.15 dhe 16, kopjuar me dore nga H. Sina. Shih, gjithashtu, bashkangjitur, edhe foto të origjinalit, përkatësisht të fillimit të hymnit të parë të kodikëve 15 dhe 16, marrë nga AQSH.

Nga shqyrtimi nga afër i këtij kodiku mendoj se, përderisa që në fillim të tekstit është përdorur ngjyra e kuqe dhe blu (tek kreu dhe shkronja nisëtoje) ndoshta edhe neumat si të kuqe dhe blu (duke përjashtuar në këtë rast ato me ngjyrë kafe, që së bashku me thekset e prozodisë, janë shkruar në të njëjtën kohë nga shkruesi i tekstit) janë shkruar afër në kohë me njëra - tjetrën. Kjo dëshmohet, për mendimin tim, edhe nga kaligrafia e afërt në stil mes neumave të shenjuara me të kuqe dhe atyre me blu (janë të rrumbullakosura dhe relativisht me bishta të gjatë). Ndryshon, ndoshta, vetëm dora e shkruesit të neumave me ngjyrë të kuqe (mendoj se është i pari në rradhë) nga dora e shkruesit të neumave me ngjyrë blu, që siç e pohuam më sipër, ka fletë me neuma të kombinuara me ngjyrë të kuqe dhe blu, ku përsëri mendoj se e kuqja është e para në rradhë dhe janë shtuar më pas edhe neumat me ngjyrë blu (kjo vihet re në ndonjë rast edhe tek thekset e prozodisë, ku mbi theksin e kuq është vijëzuar anash me blu) duke e pasuruar më tepër shkrimin ekfonetik të këtij kodiku.

Shpesh neumat ekfonetike vendosen të çrregullta, duke mos i përfillur rregullat e çiftëzimit. Kjo "shpërfillje" mund të ketë të bëjë me faktin se në harkun kohor të shek. XIII - XIV fillon dhe (zbehja) rënia e këtij shkrimi. Vijnë të përdoret gjithmonë e më rrallë, deri në shek. e XV, kohë kur ai nuk përdoret më. Duhet të kemi parasysh që në këta shekuj lindin dhe zhvillohen tre etapat e tjera të shkrimit muzikor liturgjik bizantin, pra, bashketojnë në të njëjtën kohë tre tipologji shkrimi muzikor dhe, pikërisht, në shek. e XV, fillon edhe një etapë tjetër, etapa e katërt e shkrimit kukuzelian (reformues).

Kodiku i Beratit nr. 26. shek. XIV. Katërungjill në pergamenë, 186 fletë.

Përmasat: 18 x 14 cm.

Ky kodik është katërungjill (tetravangjel) por përmban edhe perikope (përveç ungjillit sipas Mateut).

Teksti liturgjik është njëshkolonë, me 19 rreshta, gërmëvogël.

Grafia e tij është e tipit të vonë dhe e shkruar me ngjyrë kafe në të kuqe, ndërsa shkrimi ekfonetik është me ngjyrë të kuqe (por, nganjëherë, edhe si teksti).

Kaligrafia e shkrimit është shumë e imët, shkronjat janë të vogla dhe të pjerrëta djathtas, pra shkronjat nuk janë të rrumbullakosura (si tek kodiku i Beratit nr. 21, ku shkronjat janë shkruar drejtë, jo me anime pjerrëtas, dhe janë më të rrumbullakosura). Duket se shkruesi ka shkruar shpejt (këtë e tregon edhe stili i shkrimit, ku shkronjat janë më të lidhura me njëra tjetrën, gjë që tregon se shkruesi nuk i ka kushtuar vëmendje të veçantë kaligrafisë). Edhe formati i kodikut është më i vogël se kodikët e tjerë ekfonetikë, gjë që kushtëzon si shkrimin prozodik (por edhe atë ekfonetik) i cili, siç e pohuam më sipër, është i vogël dhe i imët.

Shënimet e ndjekin tekstin, si me ngjyrë të kuqe por edhe me ngjyrën e tekstit.

Kodiku ka pësuar shumë dëmtime, si grisje, brejtje nga mola, shkëputje të fletëve nga lidhja, por më tepër dëmtimet janë shkaktuar nga lagështira, e cila pasi është tharë, i ka rrudhosur fletët dhe i ka shtrembëruar. Nga lagështira ka dhe zbehje, fshirje apo zhdukje të shkronjave dhe rreshtave. Fleta e parë mungon (është vetëm një copë e vogël e grisur) dhe kodiku vijon me fletën e dytë, pra mungon fillimi i tekstit (i ungjillit).

Në këtë kodik përdoren këto neuma të shkrimit muzikor ekfonetik: teleja, apostrofi, kathisti, vareja e dyfishtë, okseja e dyfishtë, sirmantiqia, kentimata, paraklitiqia, okseja dhe vareja. Më shpesh përdoret sirmantiqia, e cila dominon mbi shenjat e tjera. Duke qënë një shenjë ornamentuese (që paraqitet me një grup tingujsh) dëshmon për një pasuri më të madhe ornamentale në krahasim me kodikët paraardhës.

Kodiku i Beratit nr. 89. shek. XIV. Perikope ungjijsh në pergamenë, 52 fletë.
Përmasat: 25.5 x 21 cm.

Ky kodik është perikope ungjijsh, ku titujt dhe nisëtoret janë shkruar me ar të tretur. Teksti është shkruar në dy kolona, me 20-21 rreshta për kolonë.

Grafia është tepër e vonë nga pikëpamja kaligrafike dhe me ngjyrë kafe. Vihet re në disa fletë një "ndërhyrje" e mëvonëshme e një shkruesi, i cili ka dashur të "restauroje" me bojë të zezë ndonjë shkronjë apo fjalë të tekstit (por edhe me ndonjë shënim të vogël ndërmjet dy kolonave) por kjo është realizuar në shumë pak raste. Shkrimi muzikor ekfonetik është në ngjyrë të kuqe si në vishnje.

Kodiku ka humbur shumë perikope. Edhe disa prej perikopeve që janë gjetur, nuk janë të plota, pra ky kodik është i fragmentuar dhe përbëhet nga disa fashikuj të shkëputur, por që janë sistemuar në AQSH. Numri i vogël i fletëve të këtij kodiku, vetëm 52, është një dëshmi tjetër e këtij fakti.

Që në fillim kodiku është i dëmtuar rëndë; fleta e parë është shumë e dëmtuar, cepi i kolonës së parë majtas - në fund është i fshirë nga lagështira, ndërsa kolona e djathtë është shumë e dëmtuar (grafica e palexueshme fare në pjesën më të madhe të saj, por disa neuma me ngjyrë të kuqe janë pak të dallueshme, ndërsa në fund të kësaj kolone, shkrimi bëhet pak i lexueshëm).

Përdoren gjithësej 12 shenja; mungojnë vareja dhe sinemba ndërsa apeso ekso krijohet me çiftëzim.

Shkrimi muzikor ekfonetik është i rrumbullakosur dhe me bishta të shkurtër. Edhe tek ky kodik, më shpesh nga neumat përdoret sirmantiqia, ndërsa paraklitiqia është shenja që varion më tepër në trajtën kaligrafike (përmes katër formave të ndryshme).

***

Në dorëshkrimet bizantine të periudhës ekfonetike që disponon AQSH, përdoren përgjithësisht të gjitha neumat e tabelës së shenjave ekfonetike, të cilat janë të shenjëzuara sipër, poshtë, anash dhe në fund të tekstit liturgjik, i cili shkruhet në përgjithësi me bojë kafe. Për neumat ekfonetike është përdorur më tepër ngjyra e kuqe, por vihet re dhe përdorimi i ngjyrës kafe (të tekstit) vishnje e blu dhe më pak asaj të zezë. Shkrimi ekfonetik është ai që varion (ndryshon) më shpesh (në varësi ose jo të tekstit liturgjik) në këta kodikë bizantinë, gjë që dëshmon për pjesëmarrjen e më shumë se një shkruesi në të njëjtin dorëshkrim - dy deri në tre shkrues (kodikografë) si për tekstin liturgjik dhe, nga ana tjetër, vihen re duar të ndryshme shkruesish (shenjëzuesish) për shenjëzimin ekfonetik - neumat (si p.sh. tek kodiku i Beratit nr. 8, i Beratit nr. 16 dhe i Beratit nr. 21). Kjo vihet re edhe përmes ndryshimit të bojës (ngjyrës) me të cilën shkruesit (shenjëzuesit) e tjerë kanë vijuar të shenjëzojnë neumat, në rastet kur duket qartë dhe ndryshimi kaligrafik i tyre. Por, shkrimi ndryshon edhe kur ai shkruhet me të njëjtën ngjyrë (p.sh. tek kodiku i Beratit nr. 8, ku shkrimi muzikor ekfonetik vijon të shkruhet me ngjyrë të kuqe por ndryshon kaligrafikisht në fletë të tjera). Pra, duke hasur ndryshime kaligrafike në fletët në vijim, dëshmohej se këto dorëshkrime janë pasuruar me neuma nga shkrues të ndryshëm (mendohet edhe në kohë të ndryshme, duke ditur që kjo është dhe periudha më e gjatë e shkrimit muzikor bizantin që rrok gati 9 shekuj, duke pasur parasysh kodikët e AQSH-së). Në këtë kontekst, ka raste që shkrimi ekfonetik është shkruar mbi atë ekzistuesin (palimpsest) ku mbi shtresën kafe ka shkrim ekfonetik sipër me të kuqe (p.sh. tek kodiku i Beratit nr. 21, ku mbi pikën e telesë me ngjyrë kafe është shkruar sipër me ngjyrë të kuqe) si dhe vihet re shtim neumash (me ngjyrë dhe kaligrafi tjetër) brenda një kodiku (p.sh. në kodikun e Beratit nr. 16 ka fletë, ku neumat janë shkruar me ngjyrë të kuqe, po kështu ka fletë ku neumat janë me ngjyrë blu si dhe kombinime neumash të shkruara me të kuqe dhe blu në fletë të tjera).

Pra, si ndryshimet e shkrimit muzikor ekfonetik brenda të njëjtit kodik, ashtu edhe nga njëri kodik në tjetrin, dëshmojnë për evoluimin e këtyre shenjave, kombinacionet e reja që krijohen dhe, mbi të gjitha për përsosjen e alfabetit muzikor bizantin nga njëri shekull në tjetrin. E vecanta e këtij shkrimi muzikor, si fundament i shkrimit muzikor bizantin të të katër periudhave vijuese, është bashkekzistenca në të njëjtën kohë edhe me shkrimet e periudhave të tjera që lindën në shekujt më pas si ajo paleobizantine, mediobizantine, dhe në fillimet e saj, kukuzeliane, pasi shkrimi ekfonetik vijon të përdoret edhe në këta shekuj.

Këto, dhe të tjera vecori të shkrimit muzikor bizantin, si p.sh. përdorimi i çiftëzuar i neumave në kodikët ekfonetikë të AQSH-së, marrëdhëniet tekst-melodi në këta kodikë, por dhe transkriptimi e analiza e krahasuar, do të jenë në fokus të punimeve të tjera në vijim.

Dorëshkrimet bizantine të periudhës ekfonetike, së bashku me dorëshkrimet e tjera bizantine që disponon AQSH, janë dëshmi e traditës së herëshme që krijoi arti psaltik në Shqipëri. Ato, erdhën deri në ditët tona si një vlerë e padiskutueshme dhe e rëndësishme dokumentare e historike e artit dhe kulturës bizantine në vendin tonë por, dhe si pjesë integrale e art-kulturës ballkanike, evropiane e me gjerë.

Résumé

Shkrimi muzikor bizantin kalon në pesë etapa periodizimi, duke nisur (sipas të dhënave studimore) që prej shek. VI e deri në çerekun e parë të shek. XIX. Periudha ekfonetike është etapa e parë dhe fundamentale e shkrimit muzikor bizantin. Në këtë periudhë lindën dhe shenjat ose *neumat* e para (gjithsej 15) të cilat krijojnë sistemin më të hershëm të këtij shkrimi. Ky shkrim bizantin është ngritur mbi të kënduarin ekfonetik (quasi parlando) ose të kënduarin recitativ të psaltërve. Këto shenja janë prejardhur nga thekset e gjuhës greke, respektivisht nga theksi akut (okseja) dhe theksi grav (vareja), ndërsa apostrofi është një shenjë (neumë) e përbashkët si për sistemin muzikor dhe atë prozodik. Apostrofi është e vetmja shenjë që ka kuptim diastematik (intervalor) të përcaktuar (sekundë zbritëse nga tingulli bazë). Paraqitja grafike e neumave është specifike për secilën prej tyre. Duke qënë se dorëshkrimet (kodikët) bizantine kanë kaluar nga një shkruer (shenjzues) në tjetrin, neumat muzikore ndryshojnë kaligrafikisht. Kalimi në duar të ndryshme i këtyre dorëshkrimeve, i kanë pasuruar ato (dorëshkrimet) me neuma të shtuara, duke krijuar në këtë mënyrë më shumë kombinacione, të cilat dëshmojnë për një proces evolutiv të këtij sistemi muzikor bizantin në shekuj.

Në Shqipëri ruhen dorëshkrime të periudhave të ndryshme muzikore, të cilat janë pjesë e fondit të AQSH (Fondi 488). Gjithësej janë 18 kodikë të periudhave të ndryshme. Nga këta, 9 janë kodikë me shkrim muzikor ekfonetik dhe 2 janë fragmente kodikësh, ku janë gjetur neuma muzikore ekfonetike. Ky fond dorëshkrimesh muzikore, hapet me Kodikun e Purpurt të Beratit, "*Beratinus-1*" të shek. VI, tek i cili janë gjetur neuma ekfonetike në 3 fletë (sipas studiuesit S. Shupo, por edhe nga shqyrtimi i kodikut personalisht). Të dhënat dhe veçoritë e shkrimit muzikor të kodikëve të Beratit nr. 3, Vlorës nr. 7, Beratit nr. 8, 15, 16, 21, 26 dhe 89 japin një panoramë të qartë e të plotë të përdorimit të këtyre shenjave, kombinimeve të çiftëzuara të tyre në mënyra të ndryshme, po ashtu edhe mbivendosjeve, shtimeve të neumave, të cilat dallohen përmes ndryshimeve të ngjyrës me të cilën janë shkruar (kafe, të kuqe, blu, të zezë) si dhe paraqitjes kaligrafike të tyre (kodikët e Beratit nr. 8, 16, 21). Veçohet, në këtë rradhë kodikësh ekfonetikë, kodiku i Beratit nr.16, tek i cili vihen re qartë karakteristikat e sipërpërmendura, duke e pozicionuar këtë kodik si më të spikaturin e kësaj periudhe.

Informacioni përmbledhës i këtij artikulli, synon të hedh dritë dhe "të fshijë pluhurin e shekujve" mbi kodikët ekfonetikë të fondit arkival që disponon AQSH si dhe, përmes tyre, të japë të dhëna konkrete mbi sistemin e parë të shenjzimit (sistemin e shkrimit të neumave) dhe mënyrën e të kënduarit të muzikës së kishës bizantine të kësaj periudhe në Shqipëri.

Burime të tjera të shfrytëzuara

1. Engberg, G. *Grec Ekphonic Neumes and Masoretic Accents*, Studies in Eastern Chant, Vol. I, Oxford University Press, 1966.
2. Gaisser, H. *Le système musical de l' Eglise grecque d'après la tradition*, Roma, 1901.
3. Giulianu, V. *Melodica bizantina*, Editura muzicala, Bucuresti, 1981.
4. Hoeg, C. *La theorie de la musique Byzantine*, Revue des Etudes grecques, 1922.
5. Krisanthi i Maditit. *Theoretikon mega tis musiqis eklesiastiqis*, Trieste, 1832.
6. Lazarov, S. *Istoria da notnoto pismo*, Sofia, 1965.
7. Petresco, P. J. D. *Etudes de Paléographie musicale Byzantine*, Bucuresti, 1967.
8. Psakos. *Parasimantiqi tis vizantinis muziqis*, Athine, 1917.
9. Revell, E. J. *Hebrew Accents and Greek Ekphonic Neumes*, Studies in Eastern Chant, vol IV, Oxford U. P, 1978.
10. Riemann, H. *Neue beitrage zur Lousung der Probleme der byzantinischen Notenschrift*, Lipsia, 1915.
11. Thibaut, J. B. *Etude de la musique byzantine, Le chant Ekphontique B. Z. VIII*, 1899.
12. Tiby, O. *La musica bizantina*, Frat. Bocca Edit., Milano, 1938.
13. Thillyard, H. J. W. *Handbook of the Middle Byzantine Notation*, MMB, Subsidia I, Fasc I, Copenhagen, 1935.
14. Wellesz, E. *Byzantinische music*, Breslau, 1927.

TABELA E SHENJAVE EKPHONETIKE

№	SHENJAT a) në kryerje 4-9 b) në përbërje 10-15	EMRI	KUPTIMI I SHENJES
1	/	OKSEJA	sekundë ngjiturë
2	\	VAREJA	sekundë zbulëse e holluar
3	~	SIRMANTIQI	sekundë ngjiturë e orientuar praktik (përfaqësojë grup kuptimi)
4	u	KATHISTI	hangujtë baste
5	✓	KREMASTI	sekundë ngjiturë me pikë krahim " "
6	∪	SINEMBA	bazato, hollë dy rreze
7	∨	PARAKLITIQI	sekundë ngjiturë e zbatuar me "moralitet"
8	?	APOSTROF	sekundë zbulëse nga hangujtë baste
9	+	TELEJA	shenjë finale, tonikë
0	//	OKSEJA E DYFISHTE	hangujtë nga vëllim i holluar me 2 pikë (//) me dritë e hollë
11	∪∪	VAREJA E DYFISHTE	e kumbëza e dritë
12	... .	KENTIMATA	hangujtë nga holluar e orientuar një me një për praktikë dhe përfaqë shënje për në holluar baste
13	7...../	APESO EKSO	sekundë zbulëse që bashkon me sekundë ngjiturë me pikë dritë baste, shprehim
14	o) o ? o	HIPOKRISIS	me dy apostrofë nga holluar nga holluar baste me me apostrofë hangujtë nga holluar zbulëse
15	??	APOSTROFOI	hangujtë me holluar ritmike në të diarë (??) e apostrofë

TABELA KALIGRAFIKE E SHENJAVE

Emri i shenjes	Format e ndryshme
Okseja	/ / / / /
Sirmantiqi	~ ~ ~ ~ ~
Vareja	\ \
Kentimata	... .. : : - - L L L L L >>>
Kathisti	u u u u u u
Kremasti apeso	✓ ✓
Kremasti epeshë	∨ ∨ ∨
Apostrofi	? ? ? ?
Sinemba	∪ ∪ ∪
Hipokrisis	o o o o o o o
Teleja	+ + + + + + +
Paraklitiqi	∨ ∨ ∨ ∨ ∨ ∨ ∨
Vareja e dyfishtë	// // // //
Okseja e dyfishtë	// // // //
Apostrofoi	?? ?? ?? ??

ΚΩ ΠΡ Ι Χ Υ Γ Ε Ν

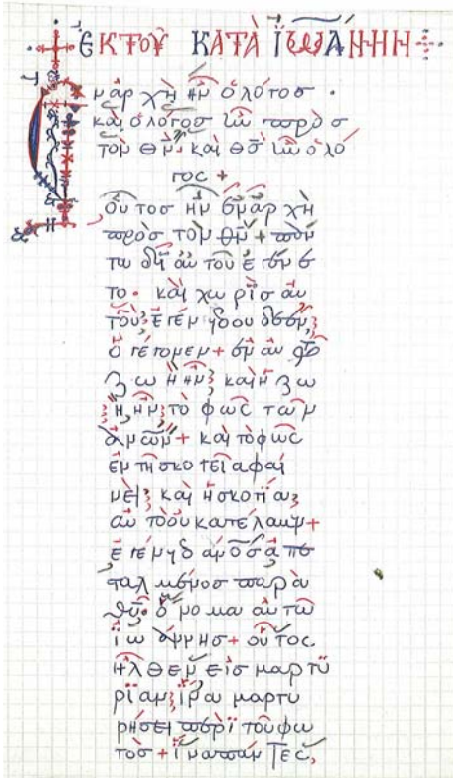
ΕΥΑΓΓΕΛΙ
ΟΝ ΚΑΜΑΤ

ιλωσε γενεσωσ ιυχ υιου διαδ υου
 αυρ αμ + αυρ αμ ε γνμ σε τον ισα
 ακ + ισα ακ ε γνμ τον ια ουμ ια
 κωιδε ε γνμ σε τον ιου δια κω τοισ
 αυ δελ φοιο αυτου + ιου δια ε γνμ
 σε τον φαρ σα και τον ζαρ σα τη σα
 μαρ + φαρ σα ε γνμ σε τον αρ ομ +
 ε γνμ σε τον αρ αμ + αρ αι
 ε γνμ σε τον αμ μαυ λαυ + αμ ηω
 λαυ ε γνμ σε τον ααζω η + η
 ααζω η ε γνμ σε τον σαλ μω η + σαλ
 μω η ε γνμ σε τον ω οζ τε τη σα
 χαι + ω οζ ε γνμ σε τον ω ω δε κ
 τησ ρουθ + ω ω δε ε γνμ σε τον ι
 σαυ + ι σαυ ε γνμ σε τον δια τον
 μασι λεω + δια δε ομασι λεω ε
 γνμ σε τον σολομοη αι εκ τησ το

ουριου + σολομων δε ε γνμ σε τον
 ρουω αμ + ρουω αμ δε ε γνμ σε τον
 αμ αυ + αμ αυ δε ε γνμ σε τον αυ σα +
 αυ αυ δε ε γνμ σε τον ιω σαφ αυ + ι
 ω σαφ αυ δε ε γνμ σε τον ιω αρ αμ +
 ιω αρ αμ δε ε γνμ σε τον οζιαν + ο
 ζιαν δε ε γνμ σε τον ιω αυ θαμ + ιω
 αυ θαμ δε ε γνμ σε τον αιχαζ + αιχαζ
 δε ε γνμ σε τον εζκιαν + εζκιαν
 δε ε γνμ σε τον μαρ αω + μαρ αω
 δε ε γνμ σε τον αμω η + αμω η δε ε γνμ
 σε τον ιω οσιαν + ιω οσιαν δε ε γνμ
 σε τον ιεχον ιαν και τοισ αυ δελ φοο
 αυ του βασι τη σμτοι κησι ασ μαυ
 λαο μου + με ταυ δε την με τα κησι αμ
 αυω λαο μου ιεχον ιασ ε γνμ σε
 τον σα λαυ ηλ + σα λαυ ηλ δε ε

Të dhënat:

- Kodiku i Beratit nr 15. Shek. XII - XIII, katërngjill në pergamenë 356 fletë. Përmasat: 21 x 16,5 cm.
- fragment i fillimit të hymnit të parë.
- kopjuar me dorë nga Holta Sina.

αἱ φάσασι δι' αὐτῶ +
οὐκ ὤκει μοσ τὸ
φῶσ + ἀλλίμα μαρ
τυρήσει ὑβρί του
φωτῶσ +
ἦν τὸ φῶσ τὸ ἀλη
θινόν, ὃ φωτίβ
παύτα ἀπόμ βρ
χρῆμομ εἶσ τὸν
κόσ μο +

Të dhënat:

- Kodiku i Beratit nr 16. Shek. XIII, Perikope ungujsh në pergamenë 161 fletë. Përmasat: 27,4 x 18,8 cm.
- fragment i fillimit të hymnit të parë.
- kopjuar me dorë nga Holta Sina.

Mirela KAPAJ

Poată și prozatoare albaneză născută la Elbasan la 25 august 1978, absolventă a Facultății de Infirmierie a Universității din Tirana, autoare a volumului poetic "Buze în portocaliu". A emigrat în SUA, unde se consideră cetățean al lumii. "În viață, afirmă poeta, am avut marele noroc să sufăr, să învăț greșind, să iubesc, să mă supăr pe oameni, pe lume, pe Dumnezeu... să cunosc oameni minunați care mi-au dăruit mult și oameni nu prea buni care m-au învățat mult. Trăiesc cum se poate, am o relație nu foarte bună cu propria conștiință, ador clipa, crezând că doar înlăuntrul unei clipe își are rost veșnicia. Iubesc cartea, iubesc aroma, atingerea, forma, cred că-și au vieți de sine stătătoare... și mă îngrozește ideea că într-o zi nu voi mai exista..."

Să ne prefacem că... (Le të bëjmë sikur)

Să ne prefacem că Adam n-a fost primul măgar,
și după el noi toți,
să ne prefacem că frunza de smochin a Evei n-a fost acolo
și încă nu-nvârtim lumea în jurul ei.
Să ne prefacem că nu m-am născut cu capul strivit
și încă sunt amețită
prin existența mea superficială.
Să ne prefacem că am trup, stinge lumina, închide ochii
să ne prefacem că ne iubim moralmente.
Să ne prefacem că eu sunt mai înțeleaptă decât propria-mi poezie,
că gândurile nu-mi vin ca niște palme pe față
că rumegarea cuvintelor este o dovadă de seriozitate
Să ne prefacem că nu ne tăvălim în noroi
cu genunchii rupți pentru o hârtiuță de demnitate - indigo
unde să ne desenăm numele ca apoi
să ni-l brodeze în Wikipedia.
Să ne prefacem că patria nu-i o groapă absorbantă
că deasupra lui nu-i un strat de balegi ce se repetă
pe sine epocă după epocă-n timp ce ne scufundăm.
Să ne prefacem că ne mirăm cum alții sunt nesimțiți,
certăreți, goi, cu gânduri nespălate, necălcate.
Să ne prefacem că lumea-i un mare scandal, da noi cum adică?!
Să ne prefacem că știm, pricepem, vedem departe,
mai mult decât toți măgarii științei laolaltă.
Să ne prefacem că deja totul a fost inventat
și noi stăm pe un vârful de pământ ce-i istoria
căci suntem fără-ndoială cei mai buni.
Să ne prefacem că atunci când ne arătam dinții îngălbeniți
de nicotină, le facem o deosebită onoare celorlalți
(nu știu cine spuse că-i OK de rânjești).
Să ne prefacem că ea îi face ochi dulci, el îi face ochi dulci
ori el e al meu, ea e a mea.
Să ne prefacem că iubim mai mult decât pe noi înșine, -
altruismul, această lentă otrăvă pudrată cu zahăr.
Să ne prefacem că
Noi suntem cei drepți, strâmbă

e oglinda, uitat să fie cel ce-a inventat-o!
Să ne prefacem că Dumnezeu e o invenție-n fiecare clipă
cum să fie și să nu fie, de n-am fi noi
cui îi trebuie Dumnezeu?
Să ne prefacem că eu am scris-o și voi o citiți,,
să ne prefacem că Moartea e o Doamnă
și vine după o rânduială, și alege după o rânduială,
numai de ceva să nu ne prefacem că,
... suntem oameni...

*

Mireasma să fi fost începutul nebuniei?
Îmi plac *sfumaturile*,
o atingere a rupt firul...

Cu mare-mi umpli ochii și-mi vine
să mă revărs - cascadă...

Iese să moară pe mal o focă,
întorc pagina, că nu-mi place tăcerea
ce te încremenește după secătuirea
în și cu mine...

**

Nu știu ce te-a adus aici
tocmai astă seară
tocmai acum,
când nici vântul nu bate.
Toate simțurile mele s-au ridicat în picioare,
spuseră nu se poate! - și peste mine- cea-cu-genunchii rupți
căzură sin nou.

Dar nu-i dor, nu, ceea ce simt,
nici nostalgie cap-întoarcere
e o secătuire ce mă-ngheață
era văpaie...
sunt beată...
geografie...

***

Curăț porumbul într-un colț
al curții
bunica moartă de mult
se uscă roșiile pe acoperișul
roșu
se joacă sinele meu cu pietricele
și cad din visul acesta
cu capul prins
peste de ce-urile ce vor să mă
îmbrace-n femeie...

Eu femeie (Ună grua)

Văzui membrele plictiselii mele
lingând(-u-se) ca niște flăcări (peste) trupul
fraged al unei iubiri.

Scormonii cu unghiile
pe-ale mele dureri fără chipuri
pentru o pereche de ochi noi.

Descojii cele șapte piei ale mele
adormite pentru o negustată
emoție.

Smulsei ace ruginite
din memorie doar pentru
o bâlbâială.

Toate astea pentru a-ți dărui
Trădarea ta, iar mie –
una din prima iubire.

Suspendat(ă) (Pezull)

Suspendată pe un sentiment ce mai repede
decât mine zboară
desigur.

Ceață și suspensie peste o iubire
cu viața fluture și
soarta lumină.

Celulele mele nu se mai
îmbată, doar dor
întru adevăruri.

Cădea-voi și de data asta
peste mine trează
indiferent...

Sfâșiere (Copetim)

Cuvântul

Mi s-a-ncrețit cuvântul
respiră chiar și crăpătura din perete
picioarele-mi rămaseră-n prag...

Dragostea

Sparge pentru mine
cerul într-o mie de flori albastre
pune-mi una pe piept...

Uitarea

Sunt fire din părul meu
unde nu se știe c-am fost,
nu-ți șterge sufletul...

Sinele

Întinsă sunt, o membră
deasupra, dincolo, pe vârful picioarelor
după soare mi s-a strivit capul...

Ceva despre iarnă (Dička pēr dimrin)

...
M-am născut în August
prunc învățat-am
Că dragostea era prima.

...
Pământul e generos
cald ține vlăstarele,
ca să nu moară grâul.

...
Trebuie să vorbesc cu ninsoarea
într-una din aceste zile, înainte
să mă trezesc sculptură de gheață.

...
Are ceva de bărbat iarna,
iubește o femeie neapărat
de aceea vine oricum primăvara.

Edison MAÇAJ

Edison Maçaj u lind në Shkodër (1983). Eshtë diplomuar për Gjuhë-Letërsi në Universitetin "Luigj Gurakuqi". Ka punuar si mësues në shkollën e mesme "Maria" pranë qendrës "Don Bosco", po në Shkodër. Ka qenë për shumë vite me radhë bashkëpunëtor i UCIP-it (Union Catholique International de la Presse), dhe i shumë revistave e gazetave letrare si: "Ars", "Milosao", "Art", "Illyricum". Merret me përkthime, kryesisht nga gjuha italiane. Ka në proces vëllimin poetik "L'Allegria" të Giuseppe Ungaretit, një vëllim me poezi të zgjedhura të Alda Merinit, dhe një vëllim me tregime të nobelistes italiane Grazia Deledda. Pas vëllimit poetik "Reflekte ëndrrash" (2002), pritet të dalë me një tjetër vëllim me poezi "Nuk të zgjoj", me vëllimin me tregime "E uritura", nga i cili është shkëputur ky tregim, dhe shumë shpejt me romanin "Aromë shiu". Prej gati një viti jeton e punon në qytetin e Jashit, në Rumani.

E uritura

Ndiehej e uritur. Ishte e uritur. Stomaku i saj fishkëllente trishtueshëm. Duhej të hante diçka. Ta mbushte atë stomak të madh me çfarëdo, mjaftonte që ta mbushte e të ndiehej e ngopur. Sepse, nëse ngopej nuk dinte të arsyetonte. Ndërsa, e gjendur me barkun petë, arsyeja e saj punonte mrekullueshëm. Por ajo nuk donte që arsyeja t'i punonte, pasi i dukej e tepërt, duke qenë se, në botën ku jetonte, arsyeja nuk vihej fare në përdorim, pasi krijesat e botës, çdo ditë e më tepër po merrnin për bazë mosarsyetimin dhe gjithçka u shkante më mirë, sikur me të i paraprinin çdo problemi apo dëshire.

Prapë ndiehej e uritur. Prapë ishte e uritur. Stomaku i saj akoma e vazhdonte atë fishkëllimën trishtuese, duke qenë se ende nuk kishte gjetur asgjë për të futur nën dhëmbë. Ndonëse ishte në kërkim, asgjë nuk po shihnin sytë e saj. Ende po ndiente arsyen ta rrëmbente, duke mos i lënë asnjë qelizë të trupit pa kontroll.

Sillej nëpër atë vend të çuditshëm, por ende nuk po shihte asgjë që të kënaqte dëshirën dhe syrin e saj. Papritmas, sytë iu ndalën në një qenie e cila rrezatonte zymtësi. Pavarësisht nga kalimi i shumë viteve, e njohu. Ishte krijesa që i kishte ikur nga kthetrat kohë më parë.

E vështroni. Ngultas. Më pas shikimi sikur iu ëmbëlsua. Ndoshta e kishte marrë malli për atë qenie të vogël, por, nga ana tjetër, stomaku i saj prej të uriture, këtë mall sikur ia hidhte poshtë. Duhej të vendoste: të kishte mall apo uri. Rrugë të mesme a mund të kishte? Mbase. Por, e urdhëruar nga stomaku, e ndoqi me hapat e mëdhenj e të shpejtë. Krijesa, edhe pse me ndjenjën e frikës që i ishte endur në trup, nisi të vraponte.

Vraponte. Por, hapat e mëdhenj e të shpejtë po i afroreshin gjithnjë e më shumë. Krijesa u tulat një çast, pasi nuk po dinte nga t'ia mbante, derisa gjeti një skutë të vogël dhe u fut brenda. E uritura u tërbua. Duhej se s'bën të hante diçka. Por, ajo krijesë që i kishte shpëtuar kohë më parë, i shpëtoi përsëri. Në atë skutë ku ishte fshehur, nuk mund ta kapte pasi atje ajo nuk mund të depërtonte dot. Por ajo duhej të hante diçka, se s'bën! U tërbua edhe më shumë kur pa se nuk po ia arrinte qëllimit. Iu afrua edhe më shumë ndërtesës ku krijesa arratisëse ishte fshehur në atë "skutë të mallkuar", e quajti, dhe nuk e kuptoi përse e quajti ashtu, edhe pse në ato momente arsyeja po i punonte mrekullueshëm. Duhej ta gjente.

Filloi të thyente xhamat e asaj ndërtese, e pastaj t'i përtypte ngeshëm. E dinte mirë, krijesa e fshehur nuk kish nga t'i shkonte. Pastaj, me duart e saj të mëdha e të bëshme, kapte copëzat e mureve dhe i përtypte, edhe ata ngeshëm. Tani po ndiehej më mirë. Arsyeja, moment pas momenti, po e lëshonte. Po bëhej e paarsyeshme. Ndiehej e plotfuqishme. Muret filluan t'i pëlqenin, sa filloi t'i hante më shpejt, ashtu e babëzitur siç ishte. Në një qoshe të asaj ndërtese, tashmë të shkatërruar, vërejti tek strukej krijesën e arratisur.

Qeshi me të madhe, ndërsa qenia e vogël dridhej e dridhej nga frika që i ishte ngjeshur në trupin e saj të vogël si një xhup i ngushtë. Ajo vazhdonte akoma të qeshte. Tashmë e kishte në dorë. Por, befas, ndjeu dhimbje barku.

"Mos!", thirri.

U kujtua se stomaku i saj nuk mund t'i treste ato "ushqime". Lëshoi një "oh". E pas pak çastesh, e uritura, tashmë e ngopur, u pllakos përdhe.

Înfometata

Se simțea înfometată. Era înfometată. Stomacul ei fluiera trist. Trebuie să mănânce ceva. Să-și umple stomacul acela imens cu orice, destul să se simtă sătulă. Căci, dacă se sătura, nu putea raționa. Iar cu burta lipită de oase, rațiunea ei funcționa miraculos. Dar ea nu vroia să-i funcționeze rațiunea, fiindcă în lumea în

care trăia, rațiunea nu se punea deloc în mișcare, iar creaturile acelei lumi din ce în ce mai des se bazau pe irațional și totul le mergea mai bine, parcă întâmpinau cu irațional orice probleme și dorință.

Din nou se simțea înfometată. Din nou era înfometată. Stomacul ei tot fluiera trist, deoarece încă nu găsisese ceva de rumegat. Deși era în căutare, nimic nu-I atrăgea privirea. Încă simțea cum rațiunea o răpește, nelesându-i nicio celulă liberă.

Se învârtea prin locul acela ciudat, dar încă nu zărea ceva ce-i putea satisface dorința și ochiul. Pe neașteptate, privirea-i s-a oprit asupra unei finite ce reflecta supărare. Indiferent de trecerea anilor, o recunoscuse. Era creatura ce îi scăpase din gheare cu mult timp în urmă.

O privi. Țintă. Apoi privirea parcă se îndulci. Poate I se făcuse dor de creatura aceea minusculă, dar, pe de altă parte, stomacul ei de înfometată, alunga dorul. Trebuie să hotărască: să-i fie dor, sau foame. Dar o cale de mijloc se putea găsi, oare? Poate. Dar ordonată de stomac, o urmări cu pași mari și rapizi. Creatura minusculă, deși înfricoșată, începu să alerge.

Alerga. Dar pașii mari și repezi o ajungeau. Creatura s-a încolăcit un pic, fiindcă nu știa încotro s-o apuce, până ce găsi un colț micuț și se ascunse acolo. Înfometata turbă. Trebuia să mănânce neapărat ceva. Iar creatura pe care o scăpase cu mult timp în urmă, îi scăpase și acum. Nu putea ajunge la colțul acela, nu încăpea. Dar ea trebuia să mănânce ceva neapărat. Se sălbătici mai mult, simțind cum nu-și poate atinge scopul. Se apropie de clădirea unde se ascunsese creatura minusculă, clădirea "acelui colț blestemat", o numi, nedându-și seama de ce o numi așa, căci în acele momente rațiunea ei funcționa miraculos. Trebuia s-o găsească.

Începu să spargă geamurile acelei clădiri, apoi să le mestece alene. Știa prea bine: creatura ascunsă n-avea unde să mai scape. Apoi, cu mâinile ei mari și grele, începu să prindă bucăți de ziduri și de pereți și să le mestece fără grabă. Acum se simțea mai bine. Rațiunea, clipă după clipă, o părăsea. Ea devenea irațională. Se simțea atotputernică. Zidurile și pereții începură să-i placă, continuă să mănânce mai repede, așa lihnită de foame cum era. Într-un colț al clădirii deja distruse, observă din nou creatura evadată.

Râse zgomotos, pe când ființa minusculă tremura și tremura de spaima ce-i strângea corpul ca o haină strâmtă. Înfometata continua să râdă. Acum o avea în mână. Dar brusc simți o durere de burtă.

"Nu!", strigă.

Își aduse aminte că stomacul ei nu putea digera acele "alimente". Scoase un "oh". Și după câteva clipe, înfometata deja sătulă, se trânti la pământ.

Născut la Shkodra în anul 1983, Edison Maçaj a absolvit Facultatea de Filologie, Secția Limbă-Literatură, la Universitatea "Luigj Gurakuqi". A lucrat ca învățător la liceul "Maria" lângă centrul "Don Bosco" din Shkodra și a colaborat ani de-a rândul cu UCIP (Union Catholique International de la Presse) și cu numeroase reviste literare ("Ars", "Milosao", "Art", "Illyricum). A tradus din limba italiană și a publicat un volum antologic al Aldei Merini, un volum de povestiri al nobelistei italiene Grazia Deledda și volumul "L'Allegria" al lui Giuseppe Ungaretti. A debutat în anul 2002 cu volumul "Reflecții de vise" (Reflekse ëndrrash). Se află în curs de tipar volumul poetic "Nu te trezesc" (Nuk të zgjoj), volumul de proze scurte "Înfometata" (E uritura) și romanul "Aromă de ploaie" (Aromë shiu). De aproape un an, Edison Maçaj trăiește și lucrează ia lași.

Poetă și jurnalistă de cultură născută în 1982,
absolventă a Facultății de Istorie-Filologie a
Universității de Stat din Tirana,
masterand în Studii Literare lângă Centrul de Studii
Albanologice.
A lucrat la numeroase organe de presă, inclusiv la
Radio Tirana.

7.

Busolă fără orientare,
Răspândită-n spațiu coada de vis a cometei,
Busolă mică, înghețată,
Bate vântul și dispar fără nume.
Nu doresc să strălucesc, deloc,
Astăzi cer răsplata pentru păcate-ntunecate,
În fața mea pășește un dușman
Conștiința uitării cu ceață...

11.

Durerile-am adunat precum bijuteriile
Răsfirate pe masa stricată a camerei.
Visul unei călătorii așteptate,
Ieri mi-adulmecat a moarte.
Dimineața inima picura
Nimic roșu pe palmele mele,
Nimic zgomotos în balconul amintirilor
În afara unei umbre tari pe buze...
Nu era sărutul!

Dincolo de nebunie (Tej çmendurisë)

Îi iubesc pe nebuni
Când desenează pe cearșafuri forma iubirii
Aroma trupului transpirat sub nebunii de dorințe
Și mâinile sub pernă
Obişnuinței i-am obosit părul
Se lipi de pașii mei, chinuitoare
Am tras-o cu mine însumi și-am aruncat-o...
Niciodată n-am îndrăgit-o...
Îi iubesc pe nebuni, deși se-ndepărtează de ziua
mea.
Noaptea nu vreau să mă-ntind cu ei.

Blerina GOCE

Stație de vacuum (Stacion zbrazësie)

Iubitule, știi?! Azi m-am hotărât să mi te
spovedesc.
Pierdut-am versurile pe drumuri și stații.
Convorbiri plecate cu amintiri furate.
Iarna pe atunci tocmai se ducea.
Insomnia se-ntinde pe visurile mele.
Cu ochii deschiși văzut-am moartea,
Nu era urâtă.
Totuși, absența îmi goleşte greutățile...
Cum pot simți oare greutatea celor duse?!

15.

În târăsenie de chinuri,
Căutat-am fiorii minuscule.
Inutil le-am amăgit.
Căile desenate cu asfalt stricat,
Nu-i dădeau voie liniștii să se odihnească...
Apoi degetele am unit cu frunzele
Un smochin uscat răsări din fântâna disperărilor
Dulce gustul părăsirii, ciudat!
Dar golul e răzbunător
Mai ceva ca uitarea!

Pământ de cafea (Dhé kafeje)

Te-am iubit,
Te-am alăptat.
Cu zac de cafea mi-am semnat destinul.
Te-am visat într-u-n pahar de vin,
Te-am sărutat, strecurată, vag
Visat-am zilele cu flori
Mâna ta pe umărul ce-ngheață.
Te-am iubit,
Dar niciodată nu te-ai așezat
Să citești pe pământul-osândă.
Cu lopeți săpai în ziduri,
Dezamăgit depărtării mele.
Te-am iubit,
Tui niciodată nu te-ai așezat
Să-nveți «blestemul» meu.

Trecătoare (Kalimtare)

Am rămas gravidă cu frunzele toamnei,
În drum din și înspre tine.
Pomi înfloriți de vicleni
Zâmbetele ce cădeau peste ochi.
Obosita mână a trunchiului ridat,
Se joacă cu umbra pe stradă.
Am rămas gravidă cu frunzele ușoare
Aruncate de tine undeva...

***

Erai înfometat bebelușul meu
Și plângeai...
Secătuit e sânul visărilor.
Îți târai piciorușele pe dușumeaua umedă-n forma
toamnei.
Și-ți plantai chipul sub flori.
Erai înfometat
Iar eu - neputincioasă să-ți umplu setea.
Călători uscați prin duioșii.
Ai crescut?!
Azi eu cer mâna ta
Gravidă cu neveniri ofilite...

Înălțare a golului (Lartim boshësie)

Lăsați-mă să mușc cenușul
În acest cer greoi
Ce nu se face dragoste cu terra împietrită
Îmbrăcat cu nori scoși din trupu-i și iar netot în
tăria buclătată.
Lăsați-mă să dispar în lipsurile mele
Nimeni nu-i atât de absent cât cerul în neștiință.

Fără-de-păcat (Pa mëkat)

Mi-am luat și eu scaunul
Să mă spovedesc odată...
Dar când ești adult, fără creion, mai și minți.
Tu încă ai ochii închiși frumosul meu
Ai visat aseară
Sub ploaie de biblii
Si viermi de mătase ce-ți cădeau peste chip.
Inutil îți torci gândurile ca o conștiință necesară
Respirația e un instinct de neocolit.
Vino să ne așezăm amândoi pe scaun
Ne spunem basmele lăsate pe drum.

Soare și cer (Diell e qiell)

Albastru era îngerul
Toții desenați cu ziuă.
Ca un capriciu nu mai iubesc albastrul
Vreau să mă pierd în zi.
Vechea mare am colorat-o
i-am pus deasupra un palton negru
să spargă imensul spațiu
pe umeri depărtarea să rămână.
Roșul vinelor vroiam
Amintire a trecutului în pânțec
Buric de dorințe mortale
Bleul îl chem mai puțin
În mine și-n stelele sătule este
Amestec de mâncare, năsos
Bleul a fost folosit
Iar roșu-i un copilaș mulatru!

Înmulțire (Shumim)

Taina mi-ai citit-o
În limba știută și uitată
Împleticită-n pronunțare
A firelor de cuvinte în ele însele.
Repetiție
De aceea... mai bine fugă, tăcere
Mi-ai citit cuvintele
Uluitoare, de buze-uitătoare
Seamănă cu cărjele unui sentiment
Lăsat în colțul unui drum
Izvor ce plânge-n tăcere
Disprețuind lacrimile
În așteptarea exploziei
Pentru a sugruma șarpele șerpuiind...

Nebunește îndepărtați (Marrëzisht larguar)

(Iubiților mei)

Sunteți foarte departe de mine
Ca luminile unui oraș stacojiu
Printre foi de zile ascunse, ca să fie rupte
Fără voie
Sunteți foarte departe de mine
Voi, ce-n vine mi-ați adunat sângele n-ați îndrăznit
să-l beți până la fund
Poate timiditatea unui obicei al periferiilor
umane?!
Buzele roșesc, dar au roșul întunecat al vinului
băut
Păcat, iar nu v-ați îmbătat întru totul
Vreau să vă-mbrățișez, sărmanii mei
Vreau ca lichidele voastre să destrame durerea
Apoi să zboare prin dorul de a trăi

Măcar într-o zi trebuie să vi-l dați.

44

Ce frumos e să plângi. (Sa bukur qenka të qash.)

De mult îmi băgasem lacrimile-n adâncuri
Înghețate de semne de întrebările ale negurii
Nu-ndrăzneau să iasă
Dorința-mi avea suflul mușcat
Trebuia să iubească, sau să moară...
Lacrimile au sărutat-o
Și eu mă închin regăsirii
Hei, urlul meu, trebuie să ieși
Tăcerea nu merge pentru viața udată de ploaie
Ce visează s-o săruți.

Iubire (Dashuri)

Vreau să fac dragoste
Mă auzi?!
Sulița vremii nu poate străbate-n adâncurile mele
Simțurile sunt personale
La colțul creației.
Vreau să mă-ntind, să mă spulber, să sfâșii
suspensiile
Ochii tăi erau lacrimi
Îmi place gustul sărat al fericirii
Dar de ce stăm de vorbă?!
Vreau să fac dragoste, sub cerul de simțuri al
omenirii.

Bumbac colorat sunt azi norii... (Pambuk i ngjyrosur qenkan sot retë...)

Vată colorată-s azi norii pe marginea unui munte
Ochii mi se-nchid încercând să văd soarele
Ieri căutam o cameră, singură
Pentru a visa cu depărtarea
Azi orice e departe
Precum ochii unui cadavru, închiși cu bucurie
Ce abia așteaptă să-l lase-n liniștea lui.

Îmi vine să... (Më vjen të...)

Îmi vine să urlu
Să-mi ating pielea
Să cad sub dorul meu
Și să plâng cum de mult am uitat.
Vreau să albesc
Sub sângele adunat
Să strig cu unghiile absenței
Și să merg
Să-mi iau singură săruturile
Să-mbrățișez și să dispar

Dimineața mă voi trezi înviată.

De-singurătate-pierdută (Vetmihumbur)

Mi-am pierdut singurătatea
În drum spre tine
Cine-mi mai găsește ghirlandele de flori?!
Oglinda-mi arată pete pe chip
Iar ziua - secetă pe mâini.
Dragostea nu-i mereu lichidă, înseamnă,
Nici cu brațele-n jurul fluviului.
Mi-am pierdut singurătatea-n spre tine
În timp ce mi-am sacrificat sfârșitul.

Lichid-ată (Ujëzuar)

Lichid-ată
Nu-s pregătită să mă uiți
Deși mă tem să mi te apropii
Nu-s gata să pleci, mai bine dispar eu, ca un vis
Doar că lung e visul acesta
Greu ca un asfințit întunecat
Iubesc s-o fac pe muta
Când mă săruți și dulce mă muști, pe nesimțite
Nu-s gata să mă uiți
M-au obosit veșnicile plecări
Mai bine să zbori sau în apă să te scufunzi
... Adânc
Și de departe să mă atingi
Uneori...

Frunzele s-au închegat (Gjethet u mpiksën...)

Vine de lacrimi au înfrumusețat luna
Si verdeța s-a dus...
Vasele din balcon sunt goale
Cu rămășițele zilei de ieri.
Pe fereastra pătată de atingerile tale
Fotografiez dulceața zâmbetului.
Îți iubesc mireasma zilei
Si noaptea-ți împletesc codița iubitelor
Conform dorințelor mele.
Dimineața e mândră
De vinele ascunse ale dorului
Pe care nu i le usucă soarele
uscăt al cenușii...

Căruța întunericului (Karroca e errësirës)

Ieri am visat focul
Făcând scrum casa-mi bătrânească
Mi-am pus rochia-n grabă

Dar n-am putut scăpa de limba fumului...
Dimineața m-am întins să uit figurinele nopții.
Azi confund formele.
Ieri am văzut focul dând târcoale membrilor mele
Nu știam că-n vis tu aveai o căruță...

Jurnal de perete (Ditar muri...)

Desenam chipuri cu peticele zidurilor

Ploua și lacrima acoperișului linge casele.
În fața mea: macii și fetele cețoase ale basmului
meu.
Poate era acum 20 de ani
Când m-am întâlnit pe câmpul de grâu al fanteziei
«salvatoare»
Macii nu erau doar “roșii”
Și copacii nu aparțineau doar “pădurii”.
Citeam destinul cu ușurința celei ce știe să alunece
Si-și crește dorințele în bucăți de copil.

Enton PANARITI

Jackson Pollock, ose një vallzim jetë-vdekje

(Jackson Pollock, sau un dans viață-moarte)

Jackson Pollock është lindur në 28 Janar të vitit 1912 në Cody të Wyoming nga një familje me prejardhje skoceze. Pollock do të bëhej një nga piktorët më të pazakontë të artit botëror dhe do të kthehej në një nga legjendat e gjalla të artit modern gjatë shekullit të 20-te. Revista e mirënjohur "Time Magazine" do ta cilësonte si "Jack Derdhësi". Me të drejtë: Pollock do ta drejtonte "derdhjen" e rrjedhës së artit pamor në drejtim të qytetit të New York-t pikërisht atëhere kur Amerika e pas Luftës së Dytë botërore ishte tashmë një superfuqi e padiskutueshme në gjithçka, por linte për të dëshiruar në artet vizuale.

Në vitet '30 Pollock do ta gjente veten në qytetin e New Yorkut, i cili, në atë periudhë ende përtypte shijen e artit të avangardës franceze dhe asaj evropiane në përgjithësi. Pikërisht për këtë arsye ndihej e shihej një nervozizëm mes artistëve; kish ardhur koha për ta ulur peshoren në favor të qytetit që ndodhej më në perëndim se Parisi apo Londra dhe matane oqeanit. Në New York Pollock bëhet antar i Lidhjes Artistike të Studentëve dhe njihet me Thomas Benton, mësuesi i tij.

Nga Benton ai mori lëvizjet energjike, përthyerjet e vëllimeve, dhe i shkriu me admirimin e tij ndaj krijimtarisë së Miro, Pikaso, Orosko etj dhe me artin e "indianëve" (lëkurëkuqëve) të Amerikës.

Në këtë periudhë Pollock kryen kompozime të mbushura me shenja, vija, figura të përgjysmuara dhe kryesisht të rimarra nga mitologjia greke. Punimet përkatëse dëshmojnë se Pollock ishte në kërkim të një gjetjeje universale, mbarësore, të papërsëritshme, gjë që duket qartë edhe në titujt që përdorte, si: Man and Female [burre dhe grua] She-wolf [Ulkonja], The guardian of the secret [Rojet e sekretit] etj.

Perfshirja në Federal Art Project do t'i jepte Pollock-ut sigurinë financiare dhe njohje të reja me artiste të tjerë të kohës, si: Rothko, Gottlieb, Gorky, De Kooning. Secili më vete dhe të gjithë sëbashku do të bënin epokë në vitet e pasluftës.

"Burimi i pikturave të mia është parandërgjegjja", do të shprehej Pollock. Vështirësitë me alkolin, gjendja e tij shpirtërore e ndjesore, si dhe ndeshjet e vazhdueshme në jetën e tij ishin gjithmonë shumë afër sipërfaqes. Ndoshta për këtë arsye, në pamundësi për të zgjedhur një mënyrë tjetër rigjetjeje të vetvetes, Pollock e kthen qënien e vet për ndihmë drejt psikanalizes. Rreth vitit 1937, një letër e shkruar prej tij në drejtim të John Graham i bën të dy miq për kokë. Graham e bind Pollockun e ri që t'i hyjë me themel analizës Jungiane, e cila jo vetëm do ta ndihmojë kundër alkoolit dhe rënieve shpirtërore, por do të ndikojë për mirë edhe në artin e tij, duke hapur portat e parandërgjegjes. I menjëhershëm dhe krejt i dukshëm ishte ndryshimi në artin e tij.

Në vitin 1943 Pollock do të realizonte një pikturë të titulluar "Mural", në banesën e koleksionistes dhe mbështetëses së artit pamor Peggy Gugenheim, në New York. Përmasat e telajos "Mural" mund të konsiderohen vigane. Nga ana tjetër, "Mural" ishte e para tablo në këto përmasa e një piktori amerikan.

Kur e shikon këtë tablo të stëremadhe, gjendesh i rrethuar nga trajta që zgjojnë në vetëdijë figurat e një turme njerëzish që janë në vallëzim të plotë nga e majta në të djathtë.

Tabloja është pikturuar e shtrirë në dysheme. Format, ngjyrat, lëvizjet e penelit, vijat dhe çdo element tjetër përbërës janë gjithashtu në një vallëzim, por pa qendër fikse (rëndese).

Gjatë periudhës që mund ta quajmë "murale" Pollock vazhdon të eksperimentojë me materiale të ndryshme dhe gjithnjë e më shumë largohet nga peneli tradicional i artistit. Në vend të penelit, Pollock fillon të përdorë shkopinj, thika, shiringa të mbushura me ngjyra, kopsa, çelësa, kanaçe të mbushura me bojra, të cilat i derdhte mbi telajo - mjete këto që nuk mund t'i shkonin ende ndërmend asnjë bashkëkohësi të tij as edhe për t'i lidhur njëfarësoj me ndonjë vepër arti. "Mural" shënon për Pollock-un fillimin e asaj periudhe që do ta bënte përfundimisht të famshëm brenda dhe jashtë Amerikës, ndonëse jo të gjithë do kishin të njëjtin mendim për pikturën e tij me "derdhje".

Teknika e derdhjes është një teknikë shumë çliruese. Kjo mënyrë të punuari e ndihmonte Pollock-un të ndjehej vetvetja.

Ai u shndërrua në njëfarë ëngjëlli çlirues i artit të pasluftes. Pikturat e tij, me teknikën e derdhjes, shkatërruan çdo nocion të ngrirë akademik mbi artin pamor.

Thyerja e nocioneve të mësipërme do t'i hapte rrugën një plejade artistësh, të cilët do ta kthenin përfundimisht New York-un në tempullin kryesor të artit vizual në botë.

Pollock-u nuk përsërit vetveten dhe nuk krijon formula mbi artin e tij. Secila tablo e tij është unike. Sipërfaqja e telajos është e ngjeshur dhe reliefet që krijohen të kujtojnë hartat topografike brenda të cilave

ngjyrat, vijat, rrjetat e vijave të dendura dhe të rralla, trajtat e ndryshme të ngjizura në të katër cepat e telajos bëjnë që ritmi i krijuar të mos jetë aspak monoton.

Pikturat e Pollock-ut janë një triumf i sublimes në art. Ato nuk të lenë të dyshosh mbi forcën dhe energjinë me të cilat autori ka arritur të kontrollojë ndjenjat e tij gjatë procesit të krijimit. Pollock-u ishte një mjeshtër i shkrirjes së stresit në energji, rrjedhojë e së cilës janë tablotë e tij *me derdhje*, dhe derdhja në vetvete është një lloj krijimi.

Ajo që i bënë tablotë e Pollock-ut kryevepra artistike është “aftësia” e tyre për të krijuar rregull nga kaosi.

Miku i ngushtë i Pollock-ut, De Kooning, do ta përmblidhte krijimtarinë e Pollock-ut në shprehjen e famshme dhe emblematike: “Ai theu akullin”. Në fakt, Pollock-u do të hapte rrugën, duke bërë të mundur që piktura amerikane të konkuronte denjësisht me pikturën moderne evropiane.

Pollock-u ishte i pari artist amerikan, fama e të cilit i kaloi kufijtë e Amerikës. Ai ishte një Van Gogh amerikan, dhe vdekja e tij – një symbol.

E gjithë periudha zgjati pak vjet dhe mbas vitit 1955 demonët e vjetër në shpirtin e tij të trazuar u zgjuan sërish, kësaj here për ta mposhtur. Pija, depresioni dhe problemet e jetës vetjake, më në fund do t’i marrin jetën.

I dehur, shoqëruar nga dy femra të reja, njëra prej të cilave ishte e dashura e tij, hipur në një makinë të tipit Olldsmobile, me shpejtësi marramendëse, Pollock-u përplaset me një pemë jo shumë larg shtëpisë së tij dhe vdes në vend. Vdekja e tij me aksident në moshën 44-vjeçare përkrah së dashurës dhe mikeshës së saj, do të kthehej në simbol të jetës dhe vdekjes *a la* amerikane.

Jackson Pollock përdori një logjikë e mendësi të re ndaj çështjeve shpesh vendimtare, me të cilat u ndesh arti pamor në gjysmën e dytë të shekullit XX.

Boston, janar 2010

Biorisia

Kalonte shtigjesh nëpër fshatra, njëri pas tjetrit.

Nxitonte, ashtu si hije, veshur me te zeza. Pardesyja e lëkurës së zezë, me jakë gëzofi, aspak sportive për atë shëtitje të vështirë, e mbulonte deri në fund të këmbëve. Vetëm maja e shpatës i dilte pak jashtë.

Fshatarët e rrallë udhëve të pluhurosura ndaleshin kur ai kalonte.

Kur mbërrinte pëshpërma vesh më vesh që një njeri i zi po ecte mes arave si fantaksje, dilnin nga shtëpitë ta shihnin.

Ecte e ecte me nxitim nga frika se mos i kthehej mendja ose e zinte ndonjë krizë abstinence. Pas ca orësh ecje, kur dielli nisi të kalonte zenithin, arriti në cep të pyllit të madh.

“Është vendi ideal. Një pyll pa anë e fund. Janë tërë pemët e mundshme që gjenden në Shqipëri. Shumë i dendur është. . . Jam çmendur gjë? Ç’pata? Si do kthehem prapa në tërë atë rrugë, tani që po bie nata?”

Mori celularin dhe nisi të formonte numrin e Gjokës, po menjëherë Genti tjetër brenda tij e përplasi në tokë telefonin dhe e shkeli me këmbë duke e krisur dhunshëm.

- Burri një mendje ka, jo njëqind, I tha vetes, Gentit të frikësuar.

E tendosi trupin dhe bëri përpara duke hedhur hapin e parë brenda pyllit.

- Një pyll si ky ka... çmendur vëllain tim!

Hijet e pemëve bëheshin të gjalla në errësirën e natës, të trazonin neuronet, të çorodisnin mendjen me kthetra halucinante, të shtrëngonin zemrën derisa të dilnin sytë nga vendi, të merrej fryma, të ndalonte gjaku e mbeteshe në vend i ngrirë.

Pastaj, ndoshta shpirtrat e natës vinin, të zinin për flokësh e të zvarrisnin deri në pemën më të afërt, të gozhdonin në të, të fushnin duar e këmbë në drurin e saj, e të mbillnin...

- ‘Është kriza e mungesës më duket, shoqërohet me halucinacione e gjendje ankthi. Mjaft! Kafshoje pyllin Gent! E ha vetëm me një kafshatë! Tani do nisë gjithçka e re.”

Nxorri shpatën nga këllëfi i saj i thurur me fije të arta. E pa.

- “Ç’mund të bëjë kjo? Gjithçka. Edhe tani, këtu. Diçka që se ka bërë kurrë.”

E vringëlloi disa herë me fuqi në ajër, e iu vërsul pemëve. Godiste si i cmendur në të katër anët duke vrapuar kot së koti. Nga pas linte gjethe, degë, e deri dhe pemë të prera në mënyrë ideale nga tehu gati magjik. Derisa u lodh.

***

Eci për shumë orë. Aq, sa mundi të humbte rrugën, madje dhe sensin e orientimit.

Ktheu kokën pas. Errësirë. Gjithçka ishte tymëzuar prapa krahëve.

- Këtu, i tha vetes. U mendua një grimë, shkundi kokën e me vendosmëri hoqi pardesynë e zezë prej lëkure. E hodhi në tokë. Ashtu e bëri me pulovrën e zezë, golfën e hollë poshtë, këpucët, çorapet, pantallonat. Orën e rrallë, unazat, të familjes dhe një tjetër unazë, egjiptiane, të marrë dhuratë nga një magjistar i lashtë shkretëtire. I hodhi përdhe. U mendua pak, por e hoqi në fund dhe varësen me monedhën me kokën e Aleksandrit Të Madh stampuar. Nuk po vendoste dot;

- “ta le shpatën? Po ajo më jep forcën! Më duhet! Është kaq e bukur! E ... e dashur! E fortë! Jo. Unë jam i fortë. As shpatën nuk e dua.”

Po thante ftohtit. Ishte mpirë i tëri.

- “Ç’po bëj? Mos po devij gjëndjen psikike? Lajthitje?”

- Pusho ti qen!- I bërtiti vetes duke folur drejt pyllit.

Hoqi dhe të mbathurat e i hodhi mbi pirq. Mori nga xhepi i brëndshëm i pardesysë një faqore dhe një shkrepse. Spërkati me benzinë tërë rrobat. Ndezi një fije. E pa.

- ‘Zjarri është i bukur! I nxehtë! Djallëzor! Mund ti ve flakën tërë pyllit. I bukur!’

Mori frymë thellë. E fiku. Errësirë.

E përfshiu paniku.

- ‘Duhet zjarri! Duhet si drita e syve. Është errësirë!

Ndezi fijen tjetër. Imaginoi mijra sy kafshësh a dreqërish që e ndiqnin nga errësira atë moment.

- “Tmerr! kjo heshtje do më vdesë! Le ti hajë flaka. Tani janë të papërdorshme me tërë atë benzinë.”

Me kujdes, mos fikej prapë shkrepësja, dorëdhur, ia afroi lehtë pirqut të rrobave. Morën menjëherë.

- ‘Zjarri bubulak! Ky është miku im më i mirë.’

U ul në bisht.

49 - "Tani të ma rruani mirë e mirë!" pëshpëriti, pa ditur kujt i adresoj. Imagjinoi veten e tij si një pikë e kuqe rrethuar nga një botë errësire dhe shkretie të shurdhër, dhe u tmerrua.

- "Të paktën të kisha mbajtur shpatën e vjetër. Jo! Asgjë të gatshme. Të tëra do i arrij vetë, pa ndihmën e asgjësendi.

Dhe zjarri digjej.

***

Nuk dinte më ndarjen e kohës. Kishte pesë, tetë, njëzetë, dyqind ditë pa ngrenë.

Mishrat e gojës i ishin shndërruar në shollë. Shijen e hidhur të ujrave të ndenjura nuk e ndjente më. Ndjente dhëmbët që dukej sikur lëviznin disi. Krampe në tërë trupin, koka po plaste, trupi i ishte bërë me vraga nga të shtrirët lakuriq nëpër dhe e gurë, krej i mbuluar me baltë të tharë. Duhej të ishte ftohur po nuk ndiente temperaturë. Nuk ndiente më asgjë.

- "Mos ndoshta më vjen vdekja tani?", bërtiti fort, e dëgjoi largët zërin e tij si fjollë tymi në fikje e sipër.

Asnjë ndjenjë, asnjë emocion, asnjë gjë nuk i ngjalli ajo ide. Asgjë. Nuk provonte më. Ishte nul.

U rrëzua në tokë. Kofsha e majtë iu shpua nga një ashkël, po ishte një dhimbje e largët, e lodhur, e mekur. Vinte nga një botë tjetër. Atë moment pa një... një diçka, një kafshë. Në sekondë i dha urdhër stomaku, mblodhi tërë energjitë dhe iu vërsul kafshëzës. Ajo u largua mjegullimthi. Ai iu vu pas. Pa pikë rëndësie ç'loj qenie ishte.

- "Qoftë iriq. Me gjithë gjemba do ta llup!"

Vrapoi, ca hapa milimetrike, a ca kilometra nuk e kuptoi, u këput si thes në tokë. I rrodhi diçka nga goja. Gjak! Nuk kishte fuqi të lëvizte as gjuhën. Ndenji pak minuta ashtu (a pak orë).

- "Më erdhi fundi. Kështu është fundi?... ku është fundi? Do vonojë fundi? Fundi?"

Dhe, në një moment ngriti kokën.

Ishte rrëzuar midis dy pemëve.

- "Sa të çuditshme!"

Trungjet e trashë, degët, gjethet si çadra plazhi, nga ato çadrat që donte aq shumë kur ishte i vogël, Mund ti prekte me dorë të dyja njëkohësisht, aq afër ishin.

Bëri një stërmundim e zgjati duart sa ti cikte.

- "Ç'janë këto? Pemë. Pemë? Joo! Shtylla. Shtylla porte. Ajo aty është porta. Për ku? Për në djall? Apo është fshehur një zot aty? Sikur të bëj një hap, do vdes? ku do shkoj?"

Në mendje i erdhën fytyra. Fytyra të vdekurish.

- "Kush janë këta?"

Po prekte trungjet e pemëve.

- "Po fytyrat? Ku ikën? Kush janë? Nënë! Baba! Luan! po vij! Me sa i mbante fyti i tharë ulëriti. Ulëriti dhe një herë. Dëgjoi si lakuriq nate tingujt që përplasheshin e jehonin. Ulërima iu kthye në goje.

Në çast, sikur ajo ulërimë të kishte shtypur një buton diku thellë brendisë, ia dha të qarit.

Qante e qante! Ndiente një lumë malli e vetmie. Ndiente nevojë për mëshirë. Për të qenë i falur.

Gjaku i hipi në kokë. Lotët rridhin faqeve, thyenin, çanin baltën e tharë të trupit, e kur bënë një kanal, arritën e lagën tokën. Tërë lotët e jetës së tij, u derdhën aty.

Qau pa ndaluar, me dënesë. Nguli thonjtë e tij në drurët. Diçka si rrëshirë i lagu gishtat.

Asgjë nuk po ndjente nga tërë ç'po bënte. Një moment, një tjetër fytyrë iu përplas kokës.

E dërrmoi. Ishte dikush që ai kishte shkelur. Shkelja ishte vepra e fundit.

'Rrëmo Gent rrëmo!'

Pa që e kishte dashur. Dhe ndjeu vibrime. Ajo i vibronte. Shpirti i saj vibronte! Për të. E ndjeu të tërën, aq sa mund të shtrihet një shpirt. Ashtu si ndjehej një shpirt mijra kilometra larg.

Dikush e donte, e mëshironte, e urrente, e tmerronte, e ndjente!

Muskujt e fytyres iu shpinë. Një buzëqeshje. Një buzëqeshje lindi.

"Edhe unë dua"

Pastaj, fytyra e fytyra e goditën. Të tërë shpirtra. Shpirtra që komunikonin me të. Mijëra njerëz që njihen, donte, përbuzte, urrente, mëshironte, të tërë po e preknin. E përkëdhelnin, e godisnin.

"Hahahahaha!" Shpërtheu në një të qeshur histerike. Një trumbë zogjsh u çuan nga pemët.

Ndjeu në duart e ngurta ti rridhte bollshëm lëngu i pemëve.

"Si ka mundësi pemët të dërrmohen aq shumë nga gishtat e mi sa të prodhojnë tërë këtë limfë a rrëshirë?"

Duart iu ngjitën me rrëshirën. U habit si arrinte të thithte forcën, e trupi të gjente nëpër cepat e tij më të humbur, akoma energji për tu ndjerë gjallë. Shqisat e trupit e të shpirtit iu zgjuan.

U shtri në dhe mbi shtrojën e gjetheve, e përqafoi pemët. Ndihej si fëmija pas gjirit të nënës.

Nuk po kuptonte si, po nga pemët që kishte prekur i vinte një ndjenjë e ëmbël. Edhe nga toka.

Po e ndjente më qartë.

- "Ç'është kjo? Gjithçka qënka paqe! Një paqe totale!"

Ngjeshi këmbët në dheun e pyllit e shtrëngoi sa të mundte pemët.

Pemët ... i shtrënguan duart. Ngadalë, ëmbëlsia ia la vendin forcës. Një forcë rridhte nga ato dy drurë, nga ajo baltë, dhe përshkonte tërë trupin, edhe më thellë brenda.

Ndihej i lehtë. I qetë. I fortë. Një forcë po i pushtonte trupin. E përfshiu të tërin si një shkulum ere marramendesë. Mori frymë thellë. Tendosi mushkëritëe, pastaj muskujt në tërë fuqinë. Pemët po e puthnin! Ndjente jetën. Të gjallën. Gjallonte fuqishëm brenda tij. Ishte si një qark i shkurtër midis pemëve, ajrit, tokës.

Një rrymë marramendëse, e pakonceptueshme energjie po e përshkonte.

- "Ahhh! Pemët po më ushqejnë. Toka po më mëkon. Ajri që thith... po fluturoj. Si?

Jetë! Qielli tundtet e shkundet! Dielli beko! Drita po më rrethon kudo. Dritë e ëmbël, e fortë! qënka një... një orgazëm e amplifikuar! Jo një; dy, tre, pesë, dhjetë, qindra, mijra, orgazma njëra pas tjetrës!

As paqja nuk egziston më! është diçka e lartë kjo. Po shoh! Shoh pemët, tokën, kafshët në pyll, tërë pyllin. Shoh diellin, qiellin blu, hënën. Shoh grimcat e pluhurit në ajër, dëgjoj erën që fërshëllen, frymëmarrjen time, frymëmarrjen e gjallesave rreth e qark, frymëmarrjen e pyllit. Dëgjoj qartë fare, si muzikë me volum të lartë zemrën që rreh, gjakun që përplasat në enë, shkarkesat elektrike në trurin tim, krahët e një fluturë që përplasnin vrunduj ajri, dëgjoj të folurën e miligonave, këmbët e tyre kur trokasnin dheun. Dëgjoj...

Veshët më kapin mijra tinguj të padëgjuar që i njoh shumë mirë ç'janë.

Kuptoj shumë mirë këto kafshët që flasin me njëra-tjetrën, pemët që këndojnë me një gjuhë të panjohur të saponjohur. Dëgjoj deri zhurmën që bën rrezja e re e diellit që godet me njëfarë force tokën. Dëgjoj kakofoninë totale. Veshët më kapin tërë frekuencat egzistuese në univers. Sepse dëgjoj dhe frekuencat kozmike. Dhe... kuptoj.

Është një gjuhë e madhe. Gjuha universale. Tërë frekuencat janë një kaos fantastik i përkthyeshem. Ndjem i mbushur.

Gjithçka! Kjo është jashtë çdo kufiri të imagjinatës. Gjithçkaja e pafund dëgjohej prej meje!

Po ajo aty ç'është? Një grimcë pluhuri? Kristalet, që e përbëjnë? Mijëra fasha të errta kudo. Po i dalloj më mirë; viruse, baktere, mikrogjallesat. Lumenj mikrogjallesash.

Grimca kudo, mikrogjallesat në ajër, tokë, mbi mua vetë, brenda meje.

Ja Genti! Mëlçia e tij, mushkëritë me ajër, zemra, gjaku, limfa, qeliza, bërthama, mitokondritë, ADN, oksigjeni, karboni!

Drita e diellit, fotonet. Një pamje multidimensionale kaleidoskopike në të njëjtën kohë. Sytë e mi shohin gjithçka. Kudo. Njollat e diellit, njollat e zeza. Edhe pluhurin kozmik.

Gjithçkaja po shndërrohet në tërë ngjyrat që egzistojnë, duke zbërthyer spektrat e dritës. Të tëra njëkohësisht të dukshëm e të padukshëm.

Edhe hunda ime është kredhur në univers. Nuhas mirë, nga era e djersës, fekaleve, e ndyrësisë, e polenit të luleve, të ajrit të ngarkuar me qindra aroma që i njoh për herë të parë, erën e kafshëve, insekteve, pemëve, erën e dheut, tokës, e një bote të tërë që nuk përshkruhet dot me fjalë. Të një bote të zbërthyer!

Nëpër duar, këmbë, kokë, trup, lëkurë, tru kalojnë tërë dimensionet e tërë universeve duke më kandisur të ndjej qendrën!

Ndjenja e papërshkruar shtohet e shtohet derisa unë po shkrihem. E kuptoj. Asgjë nuk ka më

kuptim, ose të paktën kuptimet që njohin gjallesat normale.

Është një mprehje shqisash, një tendosje, një shpërthim, një shkrirje!

Uni im, njësia ime energjitike si trup e si shpirt është shpërbërë. Është kudo, dhe çdo gjë. Një vrimë e zezë që thith, e njëkohësisht një hapësirë e bardhë që shtyn gjithësinë. Një proton, e një planet.

Jam në rezonancë të plotë me universin. Gjithçka vibron, dhe unë vibroj me trup e shpirt e çdo element kimik të qenies sime. Me mijra botë! Me shtrëngimin e një mikrogrimce shkatërroj një univers. Mjafton një rrotullim elektroni, një shtytje molekule, një zhvendosje aminoacidi, një fryrje qelize, një tendosje muskuli, një sforcim i madh, për të bërë një un... "

U këput në tokë. Genti.

Plot ngjarje e prisnin kur të hapte sytë.

51 *nji copë dritë na thirri n'emën
o frântură de lumină ne-a chemat pe nume*

Eva HILA

Poetă și traducătoare albanezë stabilită în Franța.

Vjeshtë

Hesht
Dhe ke me ndigjue
Si shkapetet shiu
Iluzionit që lind
Në zemër të dimnit

Hesht
Dhe ke me pa
Sesi pema e gjallë
Vdes si një gjeth

Hesht
Dhe ke me ndie
Sesi duert e mia
Pikojnë iluzionin

Mandej
M' thuej se Dielli
Ka me ardhë deri këtu.

(Tetor 2010)

Çast

Sjell një tingulli zani yt
Mbi fijen e barit ndër flokë t' mi
Zhytet
E del si dorë
Sa herë mbi kambët e tua
Zbret n' aj yll
Vdes e ringjallet
Mbi botën që tenton të shembet
Kur shtegtojnë lamtumirat.

(11 Octobri 2010)

Pa Titull

Asht deti
Që shprazet në kraht e saj
Qyteti porti
Dritat e ndezuna të një nate të fikun

Të mëdhej sytë e saj
Trashigimtarë të një ideje modeste tokash
t'premtueme

Të thellë sa deti
Lakuriq pikojnë mbi gjunjtë e kohës.

(Tetor 2010)

Pa Titull I

Sapo bahemi ata që jemi
Duhet me u largue
Prej aty ku jemi
.....

Ne lindim ndër riviera
Mandej fryen era
E toka vjen e na merr

18 Octobri 2010

Pa titull II

Edhe pak...
sa t'lexoj kohën n' vargun e njelmët
që naivisht m'ka përfaqë,
e krejt ajrin kam me e sjellë kah ti.

N' turmën e reve
që si ortek ka me u dyndë,
një gjerdan me perla ujit kam me vu' n' qafë
e at' herë ndoshta,
si t' parën herë ke me u gzue.

13 Janar 2011

Pa titull III

Ikën...
edhe ata që zbritën dikur prej naltësisht
marramendëse
me dëshirën me na falë një copë qiell ;
ikën të gujzuem në një tjetër mënyrë.
Bashkë me ta edhe koha u largue
e na mbetëm sterilë në gropën e orës
pa mujt'kurrë me matë
atë çka tashma kishim braktisë.

31 JANAR 2011

Pa titull IV

Ç ka do të ketë e vërteta

5 Aq të trishtueshme
Sa jeta e gzueshme
E ban me u mshehë ?

Në fillim ishte Fjala,
Por cila?
Me Jetue apo me Vdekë ?
Edhe disa kohë shpresë...shpresë me jetue ...
ose me vdekë .
Me u largue? , me ikë për mos me vdekë? ,
Apo ndoshta me vdekë gjallë
për mos me jetue të vdekun...?

(novembre 2009)

Ora e murit

Unë isha hije për vedi
e s' mujshe me ra n'absurdin tragjik të dritës tande,
e qiri i ndezun mbi tavolinë
s' mund të sillte kurrsesi
ndriçimin e duhun n'at' shi frymëmarrjesh.

Nën dihatjet e shkallës së drujtë
m' u duke baladë e idhët qiejsh,
fantazëm me pallton e zezë të syve të tu
edhe pse une isha hije.

(dhjetor 2010)

Pa titull V

Ne jemi çka e kaluemja na dha për emën
Kujtim i natyrshëm gjallnue mbas një koma të gjatë
Na duhet kohë me shue etjen në lumin e qetsisë
Me prekë majën e malit
E prapë me u rrokullisë
E me ra n' tokën e një bime të re

(15 shkurt 2011)

Lulet e Natës

Mesnatë.

Mbi qepallat e ajrit
pushon shikimi misterioz i drujve t'naltsuem.

Muzikë, mbi liqenin që psherëtin avujt e mbramjes.

Kurrë tradhtitë s'kanë qenë ndojherë
ma t'bukra a ma t'moçme se ktë natë;
rrugë të pafajshme, burgje gjumi.

Ne ishim aty,
mbi ujin me barka dëshirash,
duke hijezu' savanës së një bote imagjinare
si kjo natë që po lind.

E kur dolëm bregut

që si gjarpnushë na futi n'rreth
një copë dritë na thirri n'emën.

(Shkurt 2011)

Toamnă

Taci
Și vei auzi
Cum se plimbă ploaia
Prin iluzia născând
În inima iernii
Taci
Și vei vedea
Cum pomul cel viu
Moare ca o frunză

Taci
Și vei simți
Cum mâinile mele
Picură iluzie

Apoi
Spune-mi că Soarele
Va veni până aici.

(Octombrie 2010)

Clipă

Aduce un sunet vocea ta
Peste firul de iarbă din părul meu
Se scufundă
Iese ca o palmă
De câte ori peste picioarele tale
Coboară steau-aceea
Învie și moare
Peste lumea ce tinde să se spulbere
Când migrează fericirile.

(11 Octombrie 2010)

Fără titlu

E marea
Ce se scurge-n brațele ei
Orașul portul
Luminile aprinse ale unei stinse nopți
Mari ochii ei
Moștenitorii unei modeste idei de pământ al
făgăduinței
Adânci cât marea
Goi picură peste genunchii vremii.

(Octombrie 2010)

Fără titlu I

Cum devenim ceea ce suntem
Trebuie să plecăm
De unde suntem

.....

Ne naștem prin riviere
Apoi bate vântul
Și pământul vine și ne ia

18 Octombrie 2010

Încă puțin

Încă puțin...
cât să citesc timpul în versul fraged
ce naiv m-a-mbrățișat
și tot aerul am adus către tine.

În tufa norilor
ce avalanșă va năvăli
un colier de perle de apă-mi voi pune
și atunci poate
ca-ntăia oară mă voi bucura.

13 ianuarie 2011

S-au dus

S-au dus...
și cei ce coborâra cândva din înălțimi amețitoare
cu dorința de a ne dona un petic de cer;
s-au dus îngenunchiați într-un alt fel.
Odată cu ei și vremea plecat-a
și noi am rămas sterili în groapa ceasului
fără a putea măsura vreodată
ceea ce deja părăsisem.

31 ianuarie 2011

Fără titlu II

Ce or avea adevărul
Atât de trist
Încât viața veselă
O face să se ascundă?

La început a fost Cuvântul
Dar care?
A Trăi sau a Muri?
Încă o vreme speranță... a trăi...
sau a muri.
A te-ndepărta? A pleca pentru a nu muri?
Sau poate a muri viu

Pentru a nu trăi mort...?

(noiembrie 2009)

Ceasul de perete

Eram o umbră pentru mine
și nu puteam cădea-n absurdul luminii tale,
și lumânarea aprinsă pe masă
nu putea aduce nicidecum
strălucirea necesară-n ploaia aceea de respirații

Sub gemetele scării de lemn
mi-ai părut o amară baladă de ceruri
fantomă-n negrul palton al ochilor tăi
deși eu eram umbră.

(decembrie 2010)

Fără titlu III

Suntem ceea ce trecutul ne-a dat drept nume
Firească amintire-nviată după o lungă coma
Trebuie să ne stingem setea-n fluviul liniștii
Să atingem vârful muntelui
Și iar a ne rostogoli
Și a cădea pe pământul unei noi plante

(15 februarie 2011)

Florile Noptii

Miez de noapte.

Pe genele aerului
odihnește privirea tainică a copacilor înălțați.

Muzică peste lacul ce(-și) oftează aburii de seară

Niciodată trădările n-au fost
mai frumoase și străvechi decât în noaptea asta;
drumuri nevinovate, închisori de somn.

Noi eram acolo
pe apa cu bărci de dorințe
umbrind savana unei lumi imaginare
aidoma acestei nopți ce se naște.

Și când am ieșit pe malul
ce ne-a încercuit ca o șerpoaică
o frântură de lumină ne-a chemat pe nume.

(Februarie 2011)

Anton ÇEFA

"Iso" e Rreshpes - një model i rangut më të lartë të stilizimit të një poezie popullore dhe disa konsiderata për poezinë e tij.

Poezia e kultivuar është ushqyer gjithnjë prej këngës popullore. Poetët tanë më të mëdhenj, De Rada, Fishta, Poradeci, janë frymëzuar prej saj, janë shquar për stilizimet që i kanë bërë poezisë orale, kanë huazuar prej saj tema, subjekte, përbërës të tjerë të teknikës poetike folklorike, dhe kanë krijuar kështu xhevahire artistike me kënaqësi estetike të rralla.

Në këtë hulli, nga breznia e poetëve të sotëm, si një nga më të talentuarit, po veçoj Frederik Rreshpen. Në vëllimin poetik "Vetmi", botuar në vitin 2004, në Tiranë, në shtëpinë botuese "Medaur", gjejmë pesë stilizime: "Ajkuna pas betejës", "Mane", "Iso", "Rozafa e flijuar", "Bjeshkët e Namuna"; tri të parat nga këngë popullore, dy të fundit nga legjenda.

Ja stilizimi i Rreshpes për këngën elegjiake "Mbeçë, more shokë, mbeçë":

ISO

Endrra e kaut të zi vërtitej mbi duna
Nën qiellin e Ixhasit të trishtuar.
Koka e trimit në dhëmbët e erës,
Shpata në duart e shiut.

Dunat e erës, tutje Urës së Qabesë,
Hëngrën sytë e nizamit të ri
Dhe E Bukura në Ballkanin me borë
Ndjeu në buzë puthjen e shkretëtirës.

Një natë të fjetur, një puthje në sy . . .
Iso për kontinentet: oi; oi !

Çdo lexuesi që njeh sadopak folklorin tonë kjo poezi i kujton elegjinë aq të njohur popullore "Mbeçë, more shokë, mbeçë".

MBEÇË, MORE SHOKË, MBEÇË

Mbeçë, more shokë, mbeçë
Përtej Urës së Qabesë.

Falëm me shëndet nënesë,
Kaun e zi le ta shesë.

Në pyestë nëna për mua
I thoni që u martua.

Në pyestë se ç'grua mori
Tre plumba te kraharori.

Në pyestë se ç' kalë hypi
Atje tek hypën meiti.

Në pyestë se ç'krushq i vanë
Sorrat e korbat e hanë.

Kadare, që e ka komentuar këtë elegji aq bukur në veprën e tij "Autobiografi e popullit në vargje", e ka cilësuar "pa dyshim më të bukurën e këngëve të nizamëve dhe një nga margaritarët e rrallë jo vetëm të poezisë sonë, por të poezisë botërore në përgjithësi."

Duke stilizuar pikërisht këtë këngë, poeti i talentuar Frederik Rreshpja na ka dhënë një tjetër margaritar të çmuar poetik, që qëndron me dinjitet në rrafshet e epërme të poezisë europiane e botërore. Stilizim është një fjalë e varfër për të paraqitur mënyrën se si është mbështetur poeti tek gurra popullore, si e ka konceptuar ai veprën e poetit anonim, shndërrimet që ka bërë në tekstin e elegjisë orale, risitë me të cilat e ka pasuruar subjektin dhe sidomos kontekstin me të cilin e ka veshur. "Iso-ja" e Rreshpes është një model i rangut më të lartë të rikrijimit të një poezie popullore.

Frederiku i ka qëndruar dhe nuk i ka qëndruar besnik subjektit dhe mesazhit artistik të kësaj elegjie madhore. Ai i ka pasuruar e përsosur ato sipas kodit të tij të veçantë poetik, që është një kod krejt i veçantë në gjithë poetikën shqiptare, një kod kristalin në formë dhe ekzistencial në mesazhin filozofik.

Shndërrimet në teknikë lidhen me modernitetin poetik edhe në këtë fushë. Nëse tek "Ura e Qabesë" është ushtari, pra heroi që flet dhe na tregon gjëmën e tij, tek "Iso-ja" është vetë poeti që e merr fjalën. Poezia është zhvendosur në vetën e tretë, duke u pajisur me një ngjyrim të fortë poetik. Kjo për t'iu përshtatur shndërrimeve në subjekt, dhe, më së shumti, sepse natyra e figuracionit të poezisë së stilizuar është tepër moderne për ta vënë në gojë të muzës popullore: "Koka e trimit në dhëmbët e erës". Kjo vetë e tretë këtu dhe, në vargun tjetër, "Shpata në duart e shiut", përballë vargjeve "Mbeçë, more shokë, mbeçë / Përtej Urës së Qabesë", nëpërmjet këtij stilizimi mjeshtëror,

modern dhe të befasishëm, na njohin me fatin tragjik të ushtarit të mbetur në shkretëtirat arabe. Situata bëhet më e qartë dhe efekti artistik më i madh me vargjet pasuese: “Dunat e erës, tutje Urës së Qabesë / hëngrën sytë e nizamit të ri”.

Dëshira e fundit e nizamit në agoninë e pragvdekjes, e shpallur që në vargun e parë me një tonalitet alarmues: “Endrra e kaut të zi vërtitej mbi duna / nën qiellin e Ixhasit të trishtuar” është amaneti që kërkon të çohet në vend. Ç’ është kjo ëndërr për një ka të zi? Duke shmangur çdo hollësi sqaruese, lexuesit i është lënë detyra e interpretimit, hamendësimi për ëndrën që mund të ëndërrojë në momentet e fundit një fshatar i rekrutuar me dhunë që e di gjendjen e keqe ekonomike që ka lënë në familje. Një ëndërr permasash të tilla, aq sa të vërtitet në qiell mbi dunat.

E gjithë sa komentuam është pjesa e parë e poezisë. Pjesa e dytë e “Iso-s” është një fiksjon krejt origjinal i poetit.

Duke bartur të njëjtin motiv, fatin tragjik të nizamëve shqiptarë të rekrutuar nga Perandoria Osmane, që luftojnë dhe mbeten në shkretëtirat arabe dhe pasojat ekonomike e shpirtërore që pësojnë familjet e tyre në atdhe, në këtë pjesë, poeti i jep hapësirë temës, tregohet i kursyer në kuadrin e tragjikës së ushtarit që ka dhënë poeti popullor në “Mbeçë, more shokë, mbeçë”, dhe e zhvendos ato në tragjikën e nuses, që mbetet pa dashurinë, pa gëzuar jetën familjare dhe në mjerim ekonomik. E gjitha kjo e dhënë përmes dy vargjeve lapidare të ngarkuara me një kontekst tejet të pasur:

*Dhe e Bukura në Ballkanin me borë
Ndjeu në buzë puthjen e shkretëtirës.*

Në gjirin e një antiteze madhështore të natyrës, në malet me borë të Ballkanit, plot dritë e madhëshi përballë shkretëtirave arabe të hirta e të zymta me rërë, na shfaqet E Bukura që e parandjen gjëmën, duke ndjerë në buzë puthjen e shkretëtirës. Ajo që ëndërronte kthimin e burrit, puthjet e tij mbas kaq kohe largimi, vijimin e idilit të dashurisë së posafilluar, atmosferën e ngrohtë të jetës familjare, ndjen puthjen e vdekjes që ia bie shkretëtira ku ka ndodhur gjëma.

Me dy vargjet e fundit, “Iso-ja” i jep mesazhin kontinenteve, jo vetëm Europës dhe Azisë, por gjithë botës, mesazhin e zezonës së tragjedisë së pushtimeve, mesazhin tragjik të shkatërrimit të familjeve, të dashurive të vrara:

*Një natë të fjetur, një puthje në sy
Iso për kontinentet: oi; oi !*

Për t’u vënë re këtu dallimi: puthjen e shkretëtirës e ndjen në buzë, është një ndijim sensual, epshor; ndërsa puthjen e ndjenjës e përjeton në sy, një ndijim sentimental, shpirtëror. Art i vërtetë që jep aq bukur dy rrafshet e dashurisë!

Në rrethana të tjera, këtë “një natë të fjetur” e gjejmë edhe në këngët tona legjendare. Kështu ndodh me Aga Ymerin që “veç një natë ma s’fjet me grue”. Rreshpja bën një “kryqëzim” motivesh.

***

Përveç “Iso-s”, Frederiku na ka dhënë, siç e çekëm më lart, edhe katër stilizime tjera nga folklori, njërin më të bukur se tjetrin dhe të të katërtit, më përkryer : “Ajkuna pas betejës”, frymëzuar nga rapsodia e eposit tonë të kreshnikëve “Ajkuna kjan Omerin”; “Mane”, frymëzuar nga një këngë komitësh; “Rozafa e flijuar”, nisur nga legjenda e murimit të Rozafës; “Bjeshkët e Namuna” me zanafillë nga legjenda që i ka dhënë emrin këtyre bjeshkëve.

Frederiku me gjithë modernizmin e tij të shquar, dhe edhe pse në poezinë e tij mbizotërojnë motivet erotike, aq sa me të drejtë është quajtur poet i dashurisë, ai mbetet një poet i lidhur me traditën, historinë, kulturën, folklorin tonë, një poet që këndoi aq bukur e me aq dashuri për popullin e tij, për vendin e tij, një poet që u thuri himne bukurive të natyrës së vendit tonë; shkurt, një poet i lidhur ngusht me atdheun. Këtë fakt e dëshmojnë edhe poezitë e tij të stilizueme, që përmendëm më lart.

Pa u zgatur në komentet e këtyre perlave të pavdekshme, mbasi çdo koment vetëm do ta hijezonte bukurinë e poezive, po theksojmë vetëm ndonjë element të mesazhit që lidhet me etnosin shqiptar.

“Ajkuna pas betejës” fillon me vargjet që i atribuojnë asaj, gruas së prijësit të kreshnikëve, krijimin e elegjive epike, çka aludon tek autorësia shqiptare e eposit :

*Me rubën e zezë mbi sy / Thurë ngadalë /
Nën mjegullën e hollë të yjeve, në një dekor guri
Elegjitë epike.*

Në “Rozafën e flijuar”, poeti ka ndërtuar një strukturë teksti semantik dhe poetologjik krejt të ri nga kënga legjendare e murimit të Rozafës “I ra mjegulla Bunës” dhe, po ashtu, me nëntekst jashtëzakonisht të pasur dhe me mesazhe origjinale, të ndryshme nga legjenda dhe kënga e saj.

Teksti me 9 vargje gjithësej është i ndërtuar në tri pjesë. Në pjesën e parë, ravijëzohet një lutje-kërkesë e birit-foshnje të Rozafës: “Ule nga supet këtë qytet, memëzo!”; sikur don t’i thotë: “Nxirre

nga legjenda në realitet këtë qytet". Në pjesën e dytë është Rozafa që proteston ndaj të shoqit për dashurinë e mohuar: ". . . Imzot, / si më këmbeve me një qytet, / ti që s'më këmbeje me zotat?" . Është një ankth guri që dëgjohej prej perëndive ilire. Një mesazh krejt i ndryshëm nga ai i legendës së murimit, në të cilën nusja e re flijohet për ndërtimin e një kështjelle, pra për të mirën e përgjithshme. Në mesazhin e Frederikut, nuk ka flijim më të madh se dashuria njerëzore në universalitetin e saj. Jemi në vijën e qenësisë së kodit poetik të Rreshpes. Në një kuptim më të gjerë, jemi të katarsa aristoteliane që si funksion të artit poetik, sidomos të atij tragjedian, njëh ndikimin e fisnikërimit moral dhe të pasurimit vetëdijësor, intelektual.

Dhe pjesa e tretë është një lutje që bën poeti: "O Medaur! / bekoje këtë qytet që lindi nga një grua . . . , ". Është mesazhi i dashurisë së poetit për vendlindjen.

(Me interes është të hapim këtu një ndërklapa (parentezë): Frederiku i përmend sa e sa herë perënditë ilire. Kjo sintagmë është një nga fjalët kyçe të poezisë së tij aq sa, në dukje, është një obsesion poetik, por, në përgjithësi, nuk është kështu. Ky insistim i poetit i kujton lexuesit shqiptar origjinën e tij lire dhe lashtësinë e popullit tonë dëshmuar prej mitologjisë pagane. Në rastin tonë, në këtë poezi poeti i drejtohet Medaurit, perëndisë ilire të luftës, jo me kot, por sepse, siç na e ka treguar Karl Patsch, Medauri kishte në qytetin ilir Risinium, qyteti i vendlindjes së mbretëreshës Teuta që ka sunduar në Kështjellin e Rozafatit, një faltore të përmendur).

Mbas lutjes drejtuar Medaurit, poezia përfundon me vargun: "Tani që ra hëna e syve të mi", një nga kapërcimet e papritura dhe befasitë figurative, që i hasim aq shpesh dhe që janë karakteristike për mjeshtërinë poetike të Rreshpes.

Shumë poetë janë frymëzuar nga Rozafa. Për mendimin tim, teksti poetik, nënteksti i tij konotativ dhe mesazhet tek Rreshpja janë nga më origjinalët dhe nga më të pasurit.

Poezia "Bjeshkët e Namuna", frymëzuar nga bjeshkët me të njëjtin emër, këndon dhembjen e një rapsodie për bjeshkët që, për shkak të një nëme, kanë humbur blerimin e tyre dhe janë bërë një "Magji e gurtë, vizatuar me shqetësim".

*Dhembja e një rapsodie të harruar
Rënkon brenda erës, diku.*

Dhembja dhe keqardhja e rapsodit për Bjeshkët që në kumtin e poetit, në vend të një nëme, marrin ngjyrimë qortimi, zemërimi e proteste, shpërthejnë në dy vargjet e fundit, në një pyetje të fuqishme retorike:

*O, ku je tretur ti që bëre këtë kob të zi
Veç për një puthje të lënë përgjysmë?*

Ky kumt i poetit është në përputhje me frymën e përgjithshme të mesazheve që lidhen të shumtën e herës me ndjenjën universale të dashurisë, siç e pamë edhe tek "Rozafa e flijuar".

Në poezinë "Mane", poeti i këndon një komiti dëshmor, duke himnizuar lavdinë e komitit që ka luftuar për atdheun a për ndonjë çështje tjetër po aq të lartë. Është një stilizim që i afrohet më shumë stilizimeve tradicionale. Mesazhi i përjetësisë për atë që ka dhënë jetën për atdheun a për një ideal të fisëm jepet në vargun: "Mane të varrosen në këngë". Kënga është lavdia sublime e përjetësisë në psikologjinë etnike të popullit tonë.

***

Duke u nisur nga elementet më të dukshme që karakterizojnë mjeshtërinë artistike të Rreshpes në stilizimet, po shënojmë këtu disa konsiderata të përgjithshme, që vlejné pothuajse për krejt poezinë e tij.

1). "Reduktimi i ngjarjes nëpërmjet shmangies së hollësive (detajeve), çka është një nga kërkesat themelore të poezisë moderne.

2). Shdërrimi i subjektit, ndonjëherë një transformim i plotë i tij, por që gjithnjë zë fill nga origjinali. Ndonjëherë, pasurimi i tij vjen nga një "kryqëzim" motivesh.

3). Dendësisa e skajshme që karakterizon shprehjen e sidomos figuracionin. Një tekst modern nënkupton një kontekst të pasur, çka jetëson shumëkuptimësinë (poliseminë) e tekstit poetik.

4). Figuracioni tejet i gjetur, zotërim klasik i asaj që Roland Barthes e ka quajtur "vetëdije për një gjuhë të dytë".

5). Befasia e ide-figurës, që krijon një imazh krejt të papritur me një bukuri të rrallë. Na kujton në poezinë tonë De Radën, Azem Shkrelin dhe, në poezinë botërore, Pindarin me "kapërcimet" e tij të njohura.

6). Edhe pse në hulli epike, poezia e tij rrjedh me tonalitete lirike, gjë që sjell një komunikim të ngrohtë me lexuesin, më së tepërmi, në rrafsh emocional dhe shpesh me nuanca dramatike.

7). Gjuha poetike e qartë dhe e thjeshtë, gjuhë shqipe pa fjalë të huaja. Poeti që arrin të shprehë me një gjuhë të pastër një botë të pasur e të lartë ndjenjësore është poeti që e ndjen dhe e çmon gjuhën e nënës dhe e ngen atë në nivele sipërane të mjeshtërisë artistike. I tillë është Frederiku.

Këto përbëjnë linjat kryesore të mekanizmit të tij poetik, që e bëjnë atë një poet të shquar në fushën e

poezisë moderne shqipe. Me poezinë e tij poezia shqipe ka fituar një shkallë të lartë origjinaliteti dhe përkryerjeje artistike, duke e ndjerë veten të denjë përkrah poezisë së sotme europiane.

Nëse i besojmë aforizmmës që “artisti i vërtetë e ndërton jetën si vepër arti”, pa mëdyshje do ta pohojmë një gjë të tillë për Frederikun. Dhe nëse e pranojmë sentencën filozofike të Niçes “Vetëm si fenomene estetike ekzistenca dhe bota janë përjetësisht të përligjura”, mund të pranojmë që poezia e tij është dëshmi e kësaj sentence.

Nga të gjitha vlerësimet që i janë bërë Frederikut, po veçoj një të Moikom Zeqos: “. . . Rreshpja është . . . mitër e poezisë së shqetësuar të kombit.”

***

Poezitë e stilizueme:

Ajkuna pas betejës

Me rubën e zezë mbi sy
Thur ngadalë
Nën mjegullën e hollë të yjeve, në një dekor guri
Elegjitë epike.

Dhe era thërret me kuje nëpër shkëmbinj:

Omer!

Dhe ortekët rrokullisen nga dhëmbja:

Omer!

Dhe vjeshta shkul flokët e gjetheve me dëshpërim:

Omer!

Dhe rrufeja ikën duke shtrënguar plagët:

Omer!

Dhe hëna bën vetëvrasje nëpër përrenjtë malorë:

Omer!

Shtyu tutje, bir! Bëmë vend në varr, o shpirt . . .

Rozafa e flijuar

Ule nga supet këtë qytet, memëzo!
Kështu lutej foshnja tek floknaja e gurit.

Tutje pas mjegullës, perënditë ilire
Dëgjonin ankthin e gurit: Imzot,

Si më këmbeve me një qytet,
Ti që s’ më këmbeje as me zotat?

O Medaur!

Bekoje këtë qytet që lindi nga një grua,
Tani që ra hëna e syve të mi.

Mane

Mane, të varrosën në pyll:
Bari ka mbështjellë sytë e tu,
Vesa ka mbushur pikë pikë
Qytën e koburës së komitit.

Mane të varrosën në këngë:
Telat zgjaten përmbi ty.

Mane të varrosën në muzg:
Kali yt që u bë vjeshtë
Hëngri gjelbërimin e pyllit
Edhe befaz u bë dimër.

Mane me ballin prej hëne,
Ke mbuluar qiell e tokë.

Bjeshkët e Namuna

Bjeshkët e Namuna,
Magji e gurtë, vizatuar me shqetësim.

Dhembja e një rapsodi të harruar
Rënkon brenda erës, diku.
Dhjetori pikon nëpër pishat
Që mbinë mbi rininë e Omerit.

Retë mbi hone
Tundin patërshanat e shiut,
Zbardhin në fund të përrenjve eshtrat e
vetëtimave.

O, ku je tretur ti që bëre tërë këtë kob të zi
Veç për një puthje të lënë përgjysmë?

58 aici nu se moare atât de ușor këtu nuk vdiset aq lehtë

Naim KELMENDI

Poet, prozator și publicist născut la 10 septembrie 1959 lângă Peja (Kosova), absolvent al Facultății de Filozofie a Universității din Prishtina, Secția Literatură și Limbă Albaneză, fondator și președinte al clubului literar "Faik Konica" din Elveția, autor a peste zece volume în versuri și proză, printre care: Nodul Gordian, Albanoi, De ce așa, Pandora, Satana cu un alt chip, Suprafață invizibilă, Eclipsa soarelui, Albanezul moare cântând, Vreme ca să vorbească pietrele. Trăiește la Prishtina.

La durerea biografiei (Te dhembja e biografisë)

Acolo au rămas

sentimentul ucis, luminile
strălucitoare, istoria
cea mare, războaiele
ce nu se gândeau niciodată la pierdere
le-au strâns până-ntr-o piele de câine

sânul Teutei*
într-un punct-gând al meu
Doamne, nici cea mai liberă pasăre
nu mai vorbește albaneza pe aici

iată fluviul Shkund**
în Iliada lui Homer
cum le vindecă rănilor luptătorilor
apoi o ramură a neamului
nu se mai recunoaște pe sine

eu merg, o iau înspre mare
întâlnirea va fi la durerea
biografiei mele pe pergament

să nu-mi aduceți aminte de moarte
aici nu se moare atât de ușor
precum crede cumplitul om

o candela încă respire
Doamne, lasă-ne aprinse
luminile gândului

să știm unde-am fost și-unde suntem...

* Regină a ilirilor

Nu-ți căuta vârful (Mos këрко majën tënde)

Nu ieși la Vârful rândului

te vor scuipa nesimțirile

stai undeva pe la mijloc
astfel te vor adormi
buimac

când vei ajunge pe Vârf
îți vor semăna neAșteptatele
înjurăturile, lătratele din urmă

măi, stai undeva la mijloc
și consolează-te cu tine însuși
în pădurea gândurilor necreate

nu ieși la vârful rândului
căci se umflă, se sălbăticește omul
iubește-ți un pic viața de o vrei
închisă-ntr-un cufăr de consolare

în piață, când frământați se zbat oamenii
ca să ocupe capul de rând
capul cuvântului, capul locului
ipocrizia te scoate din sărite
păcatele lumii nu se termină cu atâta

iubește-ți un pic viața de o vrei
închisă-ntr-un cufăr de consolare

Prishtina, 13 noiembrie 2002

Risani

Acolo doar pulberea
mării Iliria

o durere
pentru ce s-a pierdut
îmi rodea sufletul

nicăieri regina
Teuta
eu - nimeni acolo
și nicăieri

frumosul cuvânt albanez

59

doar întoarcerea – timp
și o lumină-n memorie
pentru războaiele, groaza omenirii

m-am dus să-mi vindec rana
la fluviul Shkund, acolo

Rugăciune evanghelică (Lutje ungjillore)

în Numele Tatălui
și-al Fiului
și-al Duhului
Sfânt

sfințește-ne
dragostea dintre noi
și veșnic ne învață
să-i iubim durerea

pentru lucrurile ce le vedem
și nu le simțim
pentru cele ce le atingem
și nu ne știu

sfințește-ne
cu Sfântul Nicolae
în numele Tatălui și-al Fiului
și-al Sfântului Duh
calea până la suflet

precum și vremea cealaltă
ca să murim frumos...

Insula mea (Ishulli im)

Trăiesc în propria insulă
încercuit de aer uscat

singur-cuc
plimbare mi-e lumânarea

minte – flacăra aprinsă -

nici nu m-au uitat, nici nu-I uit
din depărtări ne-mbătăm și schimbăm
dragoste prin
telepatie

și-ntro zi aflu
că cineva lipsește din rând

apoi sufla fiecare
peste propriul foc
prin colțurile-ntunecate ale insulei

iar în insula mea
sufla la fel singurătate și furtună
și-mi lipsește zilnic ceva din sine

De ieri (E djeshme)

Uitat-am
zvâcnetul durerii

o întâmplare cu miez
a durerii
m-a ucis în suflet

de aceea am înjurat Omul
și sângele rău al trădărilor

acum sunt împăcat
nu m-am clătinat din sine
chiar când m-au trădat

și m-au azvârlit
prin spațiile necunoscute ale suferinței

tot ceea ce n-au spus strigătele
inexplicabile ale rănilor

s-o spună vieților cele viitoare
cu năduf înflăcărat de dragoste

Noiembrie 2008

Rovena VATA

Qendra e Studimeve Ndëruniversitare Albanologjike Tiranë

Ballkanizmat: Shtresa greko-romake në folklorin e popujve vendas

1. Hyrje

Objekti: Kjo detyrë ka për objekt: "Të trajtoj disa motive si dhe shtresime greko-romake në folklorin tonë. Aspekte krahasuese, përkime dhe ngjashmëri për secilin rast. Figura e Zanës zë një vend të konsiderueshëm në folklorin tonë në përgjithësi dhe në "Ciklin e Kreshnikëve" në veçanti, ajo trajtohet si një figurë mbinjerëzore dhe quhet një "totem" ku prekja dhe prishja e qetësisë së tyre ishte një "tabu", me këtë term janë quajtur dhe quhen edhe sot e kësaj dite. Sipas Freudit: "Totemi zakonisht është një kafshë, e padëmshme, ose e rrezikshme dhe e frikshme, rradhëherë një bmië ose një forcë e natyrës (ujë). Totemi shprehet ai, është engjëll mbrojtës dhe ndihmëse (të tilla janë edhe Zanat në Eposin e kreshnikëve) e antarëve. Antarët e totemit kanë detyrën e shenjtë që të mos e vrasin totemin e tyre dhe të mos ushqehen me mishin e tij"¹².

Qëllimi: Të gjej pikat e përbashkta ose përkimet midis motiveve greko-romake dhe atyre shqiptare, me ç'mjete dhe si trajtohen këto shtresime dhe motive në folklorin tonë dhe në atë greko-romak. Paralelet mes Zanës dhe Dianës, mes Zanës dhe Circes, mes Medea dhe Rushës sllave, mes Elektrës dhe motrës së Ali Bajraktarit, Odisesë e Agë Ymerit, trajtimi i motivit të flijimit, motivi i vëllait të vdekur, trajtimi i disa figurave të mitologjisë sonë dhe asaj greke.

Parashtrimi: Studimet filologjike të gjysmëshekullit të fundit kanë saktësuar e konfirmuar se disa dukuri të kulturës tradicionale si: gjuhësore, etnografike, historike dhe letrare, në procesin e gjatë të bashkëjetesës, janë ballkanizuar, pavarësisht nga prejardhja, afërsia apo largësia gjenetike e popujve që rrojnë në këtë rajon shprehet studiuesi Shaban Sinani¹³. Është shkruar shumë për mundësinë e shpjegimit të disa bashkëpërkimeve shqiptaro-greke përmes një substrati të përbashkët prehistorik pellazg; po ashtu edhe për mundësinë

e një ndikimi të një substrati etrusk në afërsinë e kulturës shqiptare me atë latine dhe ato neolatine. Ajo që dihet dhe që nuk mund të përjashtohet në asnjë rast si faktor ndikimi për bashkëpërkimet kulturore jo vetëm shqiptaro-greke apo iliro-latine, por në shkallë rajonale, është fqinjësia e drejtpërdrejtë shumëshekullore dhe prekja historike e vijueshme midis gjuhëve dhe qytetërimeve. Dëshmitë e pranisë së kulturave të vjetra antike në lëndën shqiptare, sidomos të kulturës greko-romake, janë edhe dëshmi hershmërie dhe fqinjësie prej antikitetit. Lambertz-i argumenton se në eposin verior ka mbi 40 tema të ngjashme me ato të këngëve homerike a akritike¹⁴.

Po sipas këtij studiuesit gjerman Maksimilian Lambertz-it i cili thoshte se pas figurës së Mujit shohim hijen e Herakliut. Te rapsodia "Fuqia e Mujit" ai duhet të zgjedhë a forcë, a luftë, a gjë e mall, a dije, a gjuhë. Ashtu si Herakliu grek, ai zgjodhi forcë.

"Ti çfarë ndere, Mujo, po na lypë?/Qi dy djepat na i ke vu në gjumë?/ A don forcë, Mujo, me qindrue?/A don luftë, Mujo me luftue?/A don gja, Mujo a don mall?/ A don dije, Mujo, a don gjuhë?/ Lyp shka t'duesh! Mujos te i kanë thanë./Kqyr Muji atherë ç'ka qitë e ka thanë;/Shpesh po më ngucin çobanija,/Shum inad çobajt si më kanë, Paj, me forcë me jau kalue un due¹⁵"

Të shumta janë temat dhe motivet e lashta mitologjike ilire dhe greke të gjetura, sipas tij, në këtë epos. Hija e Circes gjendet te zanat, e cila ktheu në gur krushqit që po kalonin përmes bjeshkëve.

Në këngën e parë të cilkit të "Mujit dhe Halilit" tregohet se si tridhjetë Agallarët nisen për të marrë nusen dhe kur kalojnë në "Logun e Zanave", ndryshe nga porosia që u kishte dhënë Muji, bëjnë zhurmë e potere. Atëherë zanat i kthejnë krushqit në gur dhe rrëmbejnë nusen. Muji niset t'i kërkojë krushqit dhe nusën. E kupton se ç'ka ndodhur. Ai e merr vesh se ku qëndronte forca e zanave dhe

¹² Sigmund, Freudi: "Totem dhe Tabu", "Dituria", Tiranë, 2003, fq. 10.

¹³ Shaban, Sinani: "Leksionet e lëndës Folklor i Krahasuar", Tiranë, Shkurt- 2010, fq. 5-6.

¹⁴ Shaban, Sinani: "Mitologji në eposin e kreshnikëve", "Argeta-LMG", Tiranë, 2006, fq. 87.

¹⁵ "Këngë popullore legjendare": Instituti i Shkencave, Tiranë, 1955, fq. 128.

atëherë ua zë tri dhitë e egra, bartëse të forcës së tyre. Zanat nuk kanë nga t'ia mbajnë dhe bien në ujdin me Mujin: ai t'u lëshojë tri dhitë, kurse ata do t'i kthejnë krushqit sërish në njerëz.

Me të drejtë Palaj dhe Kurti te këto zana shohin në një farë mënyrë Dianën e mitologjisë greke me dhinë e saj për dore, ndërsa te kthimi i krushqëve në gur, diçka të Circes, e cila i kthen në derra shokët e Odiseut¹⁶.

1.1 Zana shqiptare - Diana greke-romake

Ndër hyjnitë shtetërore romake të kohës perandorake një nderim të veçantë në Europën Juglindore e ka pasur *Diana*, që prej Panonie e gje poshtë në Epir. Te lumi Timavus, pra në vise ilire ndodhej një pyll i kushtuar perëndeshës *Artemis Aitolis*. Ky pyll si edhe faltorja e Dianës afër Spalatos do të këtë pasë lidhje me një kult të kohëve pararomake. Gjurmë të hyjneshës *Artemis* në Epir gjejmë edhe në Amantia (monedhë), Ambrakia, Kelkane, Nikopolis (monedhë), Phoinike, (Feniqi), (monedhë). Në Maqedoni *Heuzey* konstatoi së paku gjashtë fytyra të Dianës të gdhendura në një shkëmb. Për sa i përket rrjedhjës së kësaj Diane, dijetarët që prej *Schneiderit* e deri më tej janë të gjithë të një mendimi që prapa saj fshhet një perëndeshë epirote, vendase. Në rumanisht *Dianë* do të thotë *Zina*, në Shqipëri Zinës rumune i përgjigjet fonetikisht dhe kuptimisht *Zana* e gegërisë veriore, të cilën Jokli e nxjerr prej fjalës *za* ose prej *Diana* me kryqëzim me fjalën *za*. Përsa i përket përhapjes së saj në Shqipëri ajo është një figurë e maleve të Shqipërisë Veriore dhe Verilindore (Kosovë). Në Krujë ekziston akoma besimi, sikurse edhe sot në Veri që po t'i duket dikujt se një zë e *thirrka* me emër, po kjo të mos jetë e vërtetë, atëherë e paska thirrur *Zana*. Këtij zëri nuk duhet t'i japim përgjigje, se përndryshe do të vdesë. Në besimin popullor të Shqipërisë së Veriut *Zana u përngjan Orëve*. "Kujdesi më i madh i malësorëve është që të mos i trazojnë Zanat kur ndodhet duke u larë a duke ngrënë në ndonjë gurrë mali. Prandaj shtegtari, para se të kalojë në këto vende duhet të kollitet, kështu që Zana që lahet e ha bukë të këtë kohë të largohet"¹⁷. Nuk gjen malësor të moçëm që duke shkuar afër një gurë, të mos kollitet. Me këtë besim lidhet shprehja: "Mos ke shkelë kun në trevezë Zanash"?. Çdo fis ka zanën e vet: Zana e Nikajt është e zëzë, po ka edhe Zana të bardha e Zana të kuqe; Zana e Shalës është si burrë, Zana e çdo fisi sundon te maja më e lartë e këtij fisi ose te shkrepit, kështu Zana e Nikajt mbi Kaki, *Zana e Merturit* në majë të Cllumit, *Zana e*

Shalës në majë të Rrshellit. Zanat paraqiten edhe si hyjneshat, të cilat sikurse *Parcet* e grekëve të vjetër i lajmërojnë shoqja-shoqës vdekjen e afërt të ndonjë trimi. Edhe ndonjë tipar i perëndeshës së moçme greke *Artemisë* i ka mbetur zanës së besimit popullor shqiptar. Sikurse ajo, edhe Zana është një farë perëndeshë e natyrës, e luftës, e shërimit, shpëtimtare ndaj çdo rreziku, hyjneshë e vallës dhe e muzikës, hyjneshë e hënës, hyjneshë e fatit *si Parcet*, që të dyja figurat së fundi janë virgjeresha. Një ndikim i *Artemisë* së moçme greke në tokë ilire nuk është gjë për t'u çuditur, se edhe *figura e Polifemit* është e gjallë në Shqipëri të Jugut dhe të Veriut. Sipas *Lambertz-it*, rron edhe *motivi i Perseut e i Andromakës*, gjithashtu edhe *Kirke dhe Odiseu* vetë duket se janë ruajtur në besimin e popullit shqiptar. Përmbledhtas na del që *Diana romake* u shtri në iliri përmbi një perëndeshë të vendit e cila i përngjantë asaj dhe i dha me kohë emrin e vet. Te kultit i saj do të jenë bashkuar e përzier ndër to elemente pararomake-ilire, greke e romake duke u ruajtur në këto vise gjer në ditë të sotme. Kjo ruajtje është dyanëshe: gjuhësisht përfshin Shqipërinë e Rumaninë, duke qenë se nga elementet e besimit popullor shqiptar na doli me mjaft ngjasi që *Zana -Zëra rrrjedh nga Diana* dhe kështu lidhet me rumanishtën *Zina*.

1.2 Zana shqiptare - Circes

Ashtu si zanat kanë që kanë vendin e tyre "*Logun e Zanave*" të cilat i kthen krushqit në gurë.

"Zjarr prej goje të trija po qesin,/shumë inat në krushq ata po marrin./n'gur i kthehan gjogat e dazmor've,/tmer i zi me i pa gjogat e dazmor've,/tmer i zi me i pa burrat prej guri,/tmer i zi me i pa gjogat si cunga!/Zanat nusen n'gur nuk po e kthehan,ë kanë zbritë prej kali e marrë me vetë,/fillë te shpella e tyre e paskan çue"¹⁸.

Edhe *Circa* ka vendin e saj *ishullin* dhe i shndërron shokët e Odiseut në derra edhe zanat i shëndërron krushqit në gur.

"Si ua dha që ta pinin dhe shokët e zbrazën njëherësh/ Kupën e saj, atëherë hyjneshat u ra me një thupër/ Edhe i mbylli në harkun e derrave gjithë me radhë/ Kokën e zërin e qimet e pamjen e kishin si derrat./ vetëm gjykimi u mbet i përpiktë njësoj si përpara./ Si më kërkove, o Circe, të sillem i butë ndaj teje,/kur ata shokët që erdhën këtu në pallatet e tua,/ fi i ke kthyer në derra"¹⁹?

"Zanat ndihmojnë heronjtë e ciklit në ndeshjet e tyre me kundërshtarët tamam siç ndihmonte Athina e Iliadës së Homerit heronjtë greke (Odiseun, Diomendin) në ndeshjet me armiqtë e tyre"²⁰. Ato, si hyjni të gjuetisë,

¹⁸ Kolë, Jakova. "Kreshniket". "Shtëpia Botuese e Lidhjes së Shkrimtarëve", fq. 19.

¹⁹ Homeri. "Odisea", "8 Nëntori", Kënga X, fq. 98.

²⁰ Mark, Tirta. "Shtresime mitologjike në epikën legjendare", Çështje të Folklorit Shqiptar 3, "Botimi i Akademisë së Shkencave", Tiranë, 1987, fq. 198.

¹⁶ Gjergj, Zheji. "Folklori shqiptar", "Shtëpia Botuese e Librit Universitar", Tiranë, 2004, fq. 156.

¹⁷ Eqerem, Çabej. "Studime gjuhësore IV", "Rilindja", Prishtinë, 1977, fq. 213.

të pyjeve të virgjëra, të kafshëve të egra i takojnë kohës së patriarkatit, janë një lloj amazonash, grash luftetare, po që më vonë, ashtu siç ka ngjarë dhe me Athinën e grekëve, u vunë në shërbim të demokracisë luftarake, të patriarkatit. Po kështu dhe ora, si hyjni mbrojtëse e njeriut, familjës e fisit në origjinë më të lashtë ishte mbrojtëse e patriarkatit, po më vonë vihet në shërbim të rendit të ri patriarkal.

3. Elektra greke- motra e Ali Bajraktarit.

Motivi i Elektrës, tek motra e Ali Bajraktarit, e cila shtyn vëllanë të vrasë të ëmën bashkë me dashnorin e saj sllav.

4. Medea greke-Rusha e sllave

Motivi i Medesë, te Rusha, e bija e Krajlit sllav, që flijon dy binjakët, vëlla e motër të saj, për hir të dashurisë ndaj shqiptarit Halil.

Tragjedia fillon atëherë kur *Medea*, e braktisur nga i shoqi, ka marrë vendim të hakmerret në mënyrë të trerrshme kundrejt *Jasonit*. *Medea* përveç vrasjes së nuses së re të ish burrit të saj, e tërbuar nga ajo çfarë i ndodhi Medeas, ajo vret me duat e saj krijesat e veta, dy fëmijët e saj. Shumë tronditëse është edhe momenti kur *Jasoni* i lutet *Medeas* ta lejojë të përkëdhelë kufomat e fëmijëve të tij, por ajo i merr me vete duke fluturuar me një karrocë të çuditshme që ia dërgon asaj gjygi Helios (perëndia Diell).

Zëmërimi i *Medeas* së mashturar, që pati sakrifikuar çdo gjë për burrin e vet, *Jakonin*, tingëllon me një notë tepër tragjike në mallkimet, psherëtimat dhe kërcenimet e saj.

"Ju, or fëmijë të mallkuar./ Bij të një nëne fort të urryer./ Vdekshi, u shofshi bashkë me atin./ Pluhur u bëjtë gjithë shtëpia"²¹

Këto mallkime dhe psherëtima na ngjajnë me të famshim vajtimin të Ajkunës për të birin e saj. *"Dy fjalë hanës thekshëm ia thotë nana:/ t'u shkimtë drita, t'u prishtë bukuria/ si s'ma çove në Jutbinë ti lajmin/ n' Lugje t'Ve rdha shpejt me dalë e mjera,/ bashkë me hy n'nji vorr me djalë të vetëm!/ N d d h t a vorri zanë të dy s'na kishte,/ përbri tij një vorr të ri kish hapun,/ ahut t'malit ndër kambë do t'i bija/ gurit e malit me lot do t'i laja,/ do t'iu lutesha një nderë me ma bamun,/ dy p'llambë tokë bri djalit me m'i falun/ sa ta baj një gropë e mbrenda t'futom./ bjeshka shumë e madhe ka qillue/ për dy p'llamë ajo s'do t'ish ngushtue/ dhe bri djalit sot kisha pushue"²²*

Vajtimi i madhërisëm i Ajkunës, kur ajo mallkon hënën, bjeshkët, kullotat, ka lidhje me hyjninë e

moçme greke dhe ilire që vdes e që përtërihet bashkë me bimësinë.

Po kështu spikatin hije e gjysmëhije të temave të Nausikasë, të Danajës, të Odiseut veshur si lypës. Në eposin tonë del se raportet mes njerëzve të familjës nuk janë kurdoherë të pastra-ka motra që tradhëtojnë vëllëzërit, nëna që shkojnë me armikun e të birit, të cilin edhe e verbojnë e janë gati ta vrasin, vetëm që të mos ndahen nga dashnori, ka raste zilish midis vëllezëve, pa le midis Agallarëve. Të gjitha këto të kujtojnë, domosdo botën e vjetër-*Medean apo Klitermnestrën* e tragjedive greke, individualizmin e *Aklit apo të Agamemnonit, Orestin nënëvrasës*, të gjitha gjëra që dëshmojnë për lashtësinë e madhe të matelialit me të cilin janë thurur rapsoditë e *"Ciklit të Kreshnikëve"*.

Motivi i gjirit të nënës përpara djalit të egërsur, një nga më të lashtët motive shqiptare, kaluar pastaj, takohet në këtë epos. Episodi i *Zukut Bajraktar*, që verbohët prej së ëmës bashkë me kalin dhe që pastaj bëhet vrasësi i nënës së vet, është quajtur me të drejtë *"Orestia shqiptare"*. *Vendin e Eumenideve (furive) e zënë këtu Orët e bjeshkës.*

"Ndalo, o bir, nderojë këtë gji./ Përmbi të cilin gjumi shpesh të zu./ Tek qumështin që ty të rriti./ Thithje"²³

Motivi i rrëmbimit të gruas, tema e largët e *Helenës së Trojës*, është një nga kryesorët në rapsodi. *Ajkuna, gruaja e kryekreshnikut Mujo*, rrëmbëhet nga kundërshtari i tij, dhe ashtu si Helena greke, bie në dashuri me rrëmbyesin.

5. E shoqja e Mujit - Helena e Menelaut.

Figura e Ajkunës të kujton vende vende *Hekubën e Trojanëve* me madhështinë e saj, e heshtjen dhe durimin e saj, me forcën e ndjenjave të saj si nënë. Ndryshe nga *Helena*, është e çuditshme për një figurë gruaje si *Ajkuna* nuk përmendet kurrë bukuria e saj, sikur kjo të mos kishte rëndësi për një nënë apo për një motër, gjë që nuk ndodh me një figurë tjerër femre, siç është *sllavja Tanushë*, bukuria e së cilës këndohet me vargje dhe afsh të rrallë prej Halilit:

"E ka qerpikun si krahi i dallndyshës./Ftyra e saj, si kuqet molla n'degë./Hunda e drejt-o, si kalemi i Tushës./ Goja e vogël, si lula qi shpërthen./ Dhambët e bardhë, si gurzit e lumit./Fill mbas shiut kur po i shndritë dielli./Qafa e saj, si qafa e pllumbit./ Shtati i saj, si 'i shat cetinet./Misht e dorës, pors i rremi i shemshirit"²⁴

Edhe Helena është dhënë në poemë si simbol i bukurisë, që mund të bëjë skllav të saj cilindo. Ajo braktisi të shoqin për t'iu dhënë pasioneve dhe epsheve të hyjneshës Afroditë. Ajo sidoqoftë, është

²¹ Muzafer Xhaxhiu. "Letërsia Antike Greke", "Shtëpia Botuese e Librit Universitar", Tiranë, 2004, fq. 134.

²² Kolë Jakova. "Kreshnikët", "Shtëpia Botuese e Lidhjes së Shkrimtarëve", fq. 190-191.

²³ Eskili, "Orestia". "Onufri", Tiranë, 2006, fq. 57.

²⁴ "Këngë popullore legjendare", "Instituti i Shkencave", Tiranë, 1955, fq. 156.

e vetëdijshme dhe pendohet për fajin e rëndë që ka bërë:

*Me dhe të zi ma mirë martue le t'isha*²⁵.

Në këngën Rrëmbimi i të shoqës së Mujit, kur Muji bisedon me zanat probatesha dhe kërkon ndihmën e Halilit, Vargu Zoti t'mbarën kuu mos ia dhashtë!, duke u përseritur, kriojn një situatë të ngjashme me praktikat e vjetra magjike. Bisedat e zanave, orëve me kreshnikët kalojnë përtej dialogut, ato theksojnë lashtësinë e poetizimit të këtyre figurave, të cilat me veprimet e veta shpesh arrijnë madhështinë e perëndive greko-ilire: Mirë me log, orëve u ka thanë. Mirë se vjen, Mujit i kin përgjegjë.s'jam kenë nuse ty me tgzamue, jam kenë zana e malit me t'zanue! "S'ke bre, Muj, pse m'ban me plasë./ sot dobi vrapi s'po t'ban./ se ndër kulla shkjaun na ka ra/ edhe kullat djegë na i ka/ edhe gruen ty ta ka marrë./ Tuk sarajet Muja i ka ra./ e shoqja e Mujës, paj, Mujën e ka pa./ e sa fort e shoqja iu ka gzue./Kqyre Mujin sa forte ka tradhtue!/ Muhabet, paj, Mujos i ka ba./ lot për faqe grues qi po i shkojnë./ paj, po do Mujin kesh po e rre./ ja ka qitë rakinë e nandë vjete./ gjumi i randë, tha, Mujin e ka marrë"²⁶.

Me të drejtë **Lamberci** shkruan se rrëmbimi i nuses nuk ekziston në këngët sllave-ruse dhe është karakteristikë thjesht ballkanase. **Rrëmbimi** i nusës është një nga motivet më të lashta shqiptare. Në "**Ciklin e Kreshnikëve**" rrëmbimi i vajzave është një dukuri e ligjshme, e moralshme e plotësisht e pranueshme. Rrëmbimet nuk ishin thjesht çështje martesore. Ato integroheshin në probleme më të gjera shoqërore, siç ishte ruajtja e nderit të kreshnikëve, që në këtë rast fshihte konfliktin etnik midis popullit tonë dhe popujve fqinjë²⁷. Ndërsa "**Kanuni i Lekë Dukagjini**" nuk e pranon rrëmbimin e vajzave dhe as të grave. "*M'u martue më kanun do' me thanë m'u ba shpi, me i a shtue shpis nji rob ma tepër, sa per krah të punve, sa per të shtuem të fnive. Martesa me kunorë, e pelqyeme kah Feja e kanuja e Lekës; Grueja e mbajtne mbi kunorë, kundra Fejet e kanujet të Lekës, Grueja e vajza e grabitme, e jashtzakonshme kahë feja e kanuja; Martesa me provë kundra fejet e kanujet*"²⁸.

6. Çifti vëllazëror Muji e Halili, përbën një ngrehë arketipale dhe që gjendet te grekët e vjetër (vëllezërit Dioskurë) fëmijët e Zeusit, Kastorin e Poluksin, e të popuj të tjerë të lashtë, si edhe krejt elementet e tjera mitologjike pagane, që i pamë më

²⁵ Muzafer, Xhaxhiu. "Letërsia Antike Greke", "Shtëpia Botuese e Librit Universitar", Tiranë, 2004, fq. 62.

²⁶ Epika legjendare, "Folklor Shqiptar", Instituti i Folklorit, "Rrëmbimi i të shoqës së Mujit", Tiranë, 1966, fq. 193.

²⁷ Abaz, Dojaka, "Marrëdhëniet martesore në epikën heroike legjendare", Çështje të Folklorit Shqiptar 3, "Botim i Akademisë së Shkencave", fq. 263.

²⁸ Shtjefen, Gjeçovi. "Kanuni i Lekë Dukagjinit", "GEER", Tiranë, 2001, fq. 10.

lart. Muji është, një çoban nga Klladusha, por që në "Ciklin e Kreshnikëve" zë vendin kryesor. Ideali i jetës së tij, ashtu si dhe i gjithë kreshnikëve të vërtetë, është ruajtja e trojeve nga sulmet e sllaveve, ruajtja e lirisë së fisit, ruajtja e kanunit dhe zakoneve që i lidhin njerëzit e maleve midis tyre dhe bëjnë që ata të mos humbasin identitetin, ruajtja e gjuhës dhe e këngës së të parëve, ruajtja e paqës. Edhe Halili është figurë madhështorë e këtij cikli, por edhe plotësim i vëllait të tij të madh, i pashëm, gjaknxehtë e zemërak, ishte luftëtar e kalorës i rrallë dhe dashnor i përsosur. Ai është i sinqetë në dashurinë që ka për sllaven **Tanushë** dhe rrezikon edhe kokën që dashuria e tyre të triumfojë. "*Armët e tij janë trimëria, armët e brezit, bukuria trupore dhe kënga e lashtë magjepse e kënduar në gjuhën e të parëve*"²⁹.

Sipas **Prof. Shaban Sinanit**, popujt e ballkanit kanë dhënë e marrë me bujari midis tyre në fushën e artit, kanë këmbyer personazhe, motive, instrumente, bestytyni, mendësi e vlera të tjera shpirtërore. Popujt ballkanas kanë dhënë e marrë me bujari midis tyre në fushën e artit, kanë këmbyer personazhe, motive, instrumente, bestytyni, mendësi e vlera të tjera shpirtërore, kanë i korporuar në artin kombërat vlerat e fqinjëve që kanë pasur rezonacë shpirtërore me ta, pa vënë re se sa mori e sa dha njeri e tjetri.

7. Legjenda e murosjes së gruas tregohet në vendin tonë për kala, për ura dhe ndonjë kishë. Motivi i murosjes në kala është i përhapur në Shqipërinë e Veriut dhe në brigjet e Adriatikut. Në lindje të Shqipërisë, në viset e Kosovës dhe në jug të vendit tonë është i përhapur motivi i murosjes në urë. Motivi i murosjes në kishë haset rrallë në jug-lindje. Folkloristë të ndryshëm janë munduar të përcaktojnë vjetërsinë e murosjes duke studiuar variante të shumta të popujve të Ballkanit, midis të cilave edhe pak variante shqiptare. Opinioni i tyre i përgjithshëm është se kënga ka origjinë greke. Nga ana tjetër, dy vendet për të cilat tregohet më shumë legjenda në Ballkan, janë kalaja e Shkodrës dhe ura e Artës, pra një qytet shumë i lashtë shqiptar dhe një vend i banuar prej shqiptarësh të pakten që nga shekulli XIV. Këto fakte bëjnë të përfundosh se legjenda mund të jetë prej origjine shqiptare. subjekti i saj është ky: tre ose më shumë ustallarë ndërtojnë një kala ose një urë, e cila natën u shembet; një plak ose një shejt a tjetër kush, i këshillon që të murosin në themel gruan e njërit prej tyre që do t'u sjellë bukën të nesërmen, ata besatohen se nuk do t'u tregojnë gjë grave në shtepi, po dy të mëdhenjtë s'e mbajtën fjalën, kështu në themel

²⁹ Gjergj, Zheji. "Folklori shqiptar", "Shtëpia Botuese e Librit Universitar", Tiranë, 2004, fq. 174.

muroset nusja e të vogëlit. Motivi i flijimit në folklorin grek, që bën fjalë për urën e artës, mbyllet një një mënyrë shumë interesante: *“Ne qemë tri motra, thotë thotë nusja e re që sakrifkohet; njera prej nesh mbeti mbi Danub, tjetra mbi Drin dhe e treta këtu”*.

Mark Tirta shprehet, se në një baladë greke tregohet se ishin tre motra : më e madhja u flijua në ndërtimin e Urës së Danubit, e dyta në themele të Kalasë së Vlorës dhe e

Treta, që vajton fatin e të trijave, flijohet në Urën e artës. Në një version të ishullit Zaqinth, tregohet se gruaja e antikitetit thotë duke vajtuar, kur është para vdekjes, në themele, se një motër e saj ka qenë flijuar në themelet e një kishe, e dyta në murët e një manastiri dhe kjo vetë, e treta, nën Urën e Artës. Baladat fillojnë me një paraqitje të trishtuar të mjedisit ku do të zhvillohen ngjarjet e dhimbshme. Kështu, për kështjellën e Shodrës: *“I ra mjegulla Bunës, Ndej tri net. Në jug të Shqipërisë: Urë moj e zeza urë, Kemi tre vjet që punojmë, Dot në këmbë s’ të qëndrojmë”*³⁰. Nga trishtimi i natyrës kalon në trishtimin njerëzor. Në baladën shqiptare, ashtu si dhe në ato të popujve të tjerë të Ballkanit, nusja e vëllai të vogël është figura më e punuar e këngës, është nënë me fëmijë në gj, punëtore, e shkathët, e zgjuar, e zonja për çdo punë. Porositë që i lë vjerrës ose kunatës për djalin, ose kërkesa për t’i lënë një gjë jashtë për të mëkuar djalin, një vrimë për të parë e të tjera, krijojnë skena tepër mallëngjyese, një dramë që godet rëndë në zemrën e mendjen e lexuesit. Fundi tragjik i kësaj nënë të re lidhet mandej me besimin pagan, sipas të cilit edhe tani rrjedh qumësht nga gjiri i kësaj nënë të murosur. Flijimi në urë apo në kështjellë (Kënga e Rozafës, Kanga e temel urës) lidhet me shkeljen e tabusë së mos kërcenimit të tokës, truallit, dhe domethënë nëpërmjet trajtimit eufemik. Kjo paqyron stadin kur njeriu e shihte natyrën me shpirt si veten dhe hapjen e themeleve për mbajtjen e një vepre të madhe e quante një lëndim të pabesë. *“Ky është stadi i njeriut të natyrës, që e mendon të detyrueshme dhimbjen e vet solidare me tokën mëmë, së cilës i ka shkaktuar plagë me hapjen e themeleve. Këtu tabuja është pakrekshmëria e tokës dhe eufemizmi-marrja e saj me të mirë- flijimi i njeriut të gjallë”*³¹.

Që të qëndrojnë muret duhet vendosur e gjallë një grua. Subjekti që përbën nyjën kryesore të baladës është i përbashkët si një për kalanë e Shkodrës, ashtu edhe për urën e Artës. Në letërsinë popullore ballkanike ka një motiv të përbashkët: motivi i urës që shembet dhe për t’u mbajtur në këmbë, kërkon

flijim. Në vende të ndryshme ajo ka emra e motivime të ndryshme: Ura e Artës, mjeshtri Manole, ura mbi Drin, por historia e përbashkët : **flijimin**³².

Ura e artës

*“Dyzetepesë mjeshtrë dhe ndihmsa po aq./Një urë sec ndërtonin mbi lumë, n’Artë./ Gjatë ditës e ngrinin e natën iu rrënohej./Dhe ndihmësit po qanin dhe mjeshtrërit po mallkonin:/ Ç’na vete djersa kot, e kot mundimimi i rëndë/ Ne ditën ngremë urën e natën ajo shembet./ Po që nga hurku i djathtë një Magjistar u tha:/ Një njeri po s’flijuat, ta dini muri s’mban./ Dhe jo një rob të huaj, udhëtar apo jetim./ po gruan e kryemjeshtrit ta vdisni me murim”*³³.

Murimin mbi urë e hasim edhe në Veri të Shqipërisë, ku flitet për tre hasjanë që punojnë për urën e shenjtë, urë në jug të Gjakovës, mbi Drinin e Bardhë. Katundet rreth e rrotull e thërrasin **“Ura e fshajt”**, për shkak të **“fshamjeve”** (psherëtimave) të gruas që besohet se është muruar në themel të saj; në këngët e krahinave më përtej kjo urë quhet me emrin: **“Ura e Shejtë” a “Ura Shejte”**.

Murimi n’urë

*“Tre t’hasjanë kanë ra n’ Gjakovë./Urn e Shejtë e kanë tfillue;/ Tre muej dit kishin punue./Puna marë s’u paska shkue./Diçka natën ja u ka rrxue./I plak asajt ni ditë a dalë./“Puna e marë, more punëtorë!”/ T’marë paç, babë, po marë s’na shkon./Diçka natën na e rrxon./More djem, nigoni mue./Në doni urën me e punue./Qitni e bani kurban një grue./Tjetrën natë nuk ka me u rrxue”*³⁴.

Motivin e unazës, me të cilën gënjejhet gruaja për të zbritur në themel të urës, e gjejmë në tërë variantet e Jugut të Shqipërisë. Ky motiv është i përhapur edhe në variantet bullgare, greke e aromune. Subjekti i murimit gërshëtohet edhe me lajtmotivin, që gjoja i ka rënë kryemjeshtrit, ose vëllait të vogël në themel dhe kur gruaja zbret për ta kërkuar, e mbulojnë.

Murimi në Urë (Elbasan)

*“Ç’ke, ore imzot qi qan?/Më ka humë myhyri i gishtit/Ti myhyrin n’oven e ve./Mjera unë se qesh e re”*³⁵!

Ura e Artës

“Po pse kryemjeshtri të zymtë e ka fytyrën?/Unaza i ka rënë në ujë te Harku i parë./Ta nxjerrë atë unazë kush

³⁰ Mark, Tirta. “Mitologjia ndërshqiptare”, “Mësonjëtorja”, Tiranë, 2004, fq. 350.

³¹ Shaban, Sinani, “Balada midis tabusë dhe eufemizmit”, “Çështje të folklorit shqiptar 7”, Botim i Akademisë së Shkencave”, fq. 50.

³² Shaban, Sinani, Leksioni 2, Lënda: “Folklori i krahësuar”, Janar- Tiranë, 2010, fq. 11.

³³ “Apologjia e poezisë greke”, Shtëpia Botuese “Naim Frashëri”, Tiranë, 1986, fq. 26-27.

³⁴ Këngë popullore legjendare, “Botim i Akademisë së Shkencave”, Tiranë, 1955, fq. 13.

³⁵ Këngë popullore legjendare, “Botim i Akademisë së Shkencave”, Tiranë, 1955, fq. 16.

do të zhytet, vallë"/ Do zhytem unë në ujë ta nxjerr atë unazë/ S'arriti gjer në fund, s'arriti gjer në mes;/ Tërhiqni shpjet litarin, më ngrini sa më shpejt./ Kërkova gjithandej po s'gjeta dot gjësend/Mistrinë mori njeri, gëlqeren hodhi tjetri./

Një gur të madh përsipër i rراس kryemjeshtri./Në ishëm tre motra, fatkeqe të treja/Një urë në Danub njera një në Vallonë e dyta/Dhe të tretën, në Artë, e ngrita unë m' e reja"³⁶.

Zakonisht, mënyrën ose mundësinë se qysh mund të qëndrojnë muret, ustallarëve ua rrëfen një njeri i shenjtë (për Rofafatin), ose një zog (për Urën e Artës)³⁷.

Zakoni i murosjes së gruas ka qenë i egër, po ai, siç dihet shkallë-shkallë kaloi në flijimin e bagëtive e të shpendëve. Në baladën shqiptare nusja e vogël mban një qëndrim stoik, i cili harmonizohet me qëndrimin e saj të sjellshëm kur i thotë e vjerra t'u çojë bukën djemve që punojnë në kala. Stoicizmi dhe kërkeat e saj për t'i lënë jashtë syrin e dorën e djadhtë, këmbën dhe gjirin e djathtë, që kur të qajë i biri:

"Me njan'sy ta shikojë./Me njan'dorë ta lëmojë./Me njan'kambë ta lurtojë./Me njan' gji ta nërgojë"....

I japin tregimit karakterin liriko-elegjik, i cili, siç e përmendëm më lart, zgjerohet në një sfond epik, që përputhet plotësisht me ndjenjën partiotike popullore. Ajo edhe pse na dhimbset, si një viktimitë e një zakoni tepër të egër, na qëndron përpara syve tanë si kalaja që ndërtohet sipër trupit të saj. Në baladën greke gruaja që hyn brenda në themel për të kërkuar **unazën**, futet në mënyrë tepër naive. "Për fatkeqësinë që e gjen, shkrehet në një vajtim të dhimbshëm, po që më pas kalon në një zëmërim, në një mallkim tronditës për ustallarët. Ustallarët, duke iu trembur mallimit, i luten të shoqës së kryemjeshtrit, ta heqë mallkimin për t'u lëkundur ura, se mund të kalojë mbi këtë edhe vëllai i saj, që ndodhet në mergim. Atëherë asaj i dhimbet i vëllai dhe e kthen mallkimin në një sakrificë të pranuar vullnetarisht nga dashuria e saj si motër për vëllanë"³⁸.

Eposi antik helen ka prodhuar një yllnajë tragjedish mbi bazën e motivit të inçestit, me të cilin lidhet mallkimi i fisit, të Edipit që lindi fëmijë me Jokastën, të ëmën, ndërsa ne kemi baladën e rinjohjes vëlla-motër (Se qe nata kanë vajtu/ Qysh me u marrun motër e vlla). Balada e rinjohjes motër-vëlla lind pikërisht nga mbërritja në kufirin e një ndalimi të rreptë, të një tabuje të madhe, si inçesti, që paralajmërohet me shenja tronditëse natyrore, nga shpërthime apokaliptike të dukurive natyrore (një yll bie nga qielli, fryn erë e furtunë, bie një

shiu i përgjakur) dhe mbyllet me një eufemizëm që artistikisht shprehet në shndërrimin e dy protagonistëve në pemë dhe lule (një prej mundësive artistike të përjashtimit të vdekjes³⁹.

8. Motivi i vëllait të vdekur

Ka në baladën e **motrës së vëllait të vdekur** lëndë mitologjike shumë të moçme që na kujton edhe mitin e Adonisit e të Afërditës, të Demetrës dhe Persefonit, d.m.th. simbolikën e lindjes së pranverës, lëndë që na detyron që problemën ta shtrajmë mbi motivin e ringjalljes në përgjithësi. Siç e dimë në shumë variante shqiptare kjo këngë nis me vargun: "Ditën e pashkë së madhe, gjë që e lidh atë drejtpërdrejt edhe me ringjalljen e Krishtit". Në këngën e vëllait të vdekur ka lëndë shumë të hershme. Homeri në këngën X të Odisesë, na thotë se: "Eoli ka plotë dymbëdhjetë fëmijë, gjashtë vajza e gjashtë djem të rritur, burra; për gra bijve të tij u ka dhënë bijat". Në traditën gojore shqiptare kënga e vëllait të vdekur, gjendet në tri grupe të përcaktuara mirë, në atë prej popullit thirret kënga e Halili Garrisë, në këngën e Dhoqinës dhe në fund në këngën e Kostandinit e Garentinës. Paralelet mes motivit tonë të vëllait të vdekur dhe atij grek gjejmë: "Nëntë bij ke ti nënë dhe një vajzë të vetme./ Një të vetme vajzë, një vajzë të shtrenjtë./Ke dymbëdhjetë vjet që nga dielli e fsheh./ Në terr i bën banjën, nën hënzë e kreh"⁴⁰.

Në folklorin tonë na përshkruhet kështu:

"Ish një mëmë shumë e mirë./Kish nëntë djem të hijshëm/ E të dhjetën kish vajzë./ Që e quanin Garentinë"⁴¹.

Në folklorin tonë edhe në atë grek na del se nëna kishte 9 djem dhe një vajzë të vetme, martesë e saj në vise të largta, nuk donin vëllezërit e tjerë, por vetëm i vogli Kostandini, dhenia e fjalës e njejtë në të dyja rastët, në folklorin grek bijtë e nëses së mirë vdesin prej kolere, ndërsa në atë shqiptar vdesin në luftë, në folklorin grek thuhet që mallkimi e ngriti Kostandinin nga varri, kurse në atë shqiptar e ngriti besa, në variantin grek Kostandinit një re i bëhet kalë dhe një yll i bëhet shalë dhe hëna i bëntë dritë, në variantin shqiptar, guri i varrit i bëhet kalë e rrasa një fre i argjentë, kënga e zogjve në variantin grek na del: "Kush ka parë gjer më sot mbi të njejtin kalë të eci i vdekuri me të gjallë, të gjallë e të vdekur bashkë udhëtojnë", zogjtë përseri vazhdojnë o zot i fuqishëm: "Ç'mrekulli e pa parë që në krahë një i

³⁶ "Antologji e poezisë greke", "Naim Frashëri", Tiranë, 1986, fq. 27.

³⁷ Zihni, Sako. "Studime për folklorin". Botim i Akademisë së Shkencave, Tiranë, 1984, fq. 158.

³⁸ Zihni, Sako. "Studime për folklorin", "Botim i Akademisë së Shkencave", Tiranë, 1984, fq. 159-161.

³⁹ Shaban Sinani. "Balada midis tabusë dhe eufemizmit", Çështje të folklorit shqiptar 7, "Akademia e Shkencave", Tiranë, 2001, fq. 51.

⁴⁰ "Antologji e poezisë greke", "Naim Frashëri", Tiranë, 1986, fq. 23.

⁴¹ "Këngë popullore legjendare", Akademia e Shkencave, Tiranë, 1955, fq. 44.

vdekur bukuroshën të mbajë⁴², në variantin shqiptar zogjtë këndojnë kështu: “Cili viu viu viu, kush ia bën, ia bën vetiu, kini par’ e s’kini parë, shkon një zogëz bishtëbardhë, i vdekuri me të gjallë⁴³. Në këtë baladë rolin kryesor e luan motivi i besës, një tipar shumë karakteristik për popullin shqiptar. Bashkë me këtë motiv qëndror gërshetohet edhe: “Motivi martesës larg, i mallkimit të nënës, i ngjalljes së të vdekurit, si dhe i udhëtimit të njeriut të gjallë me të vdekurin e cila ndërliqet me fondin e miteve më të lashta mesdhetare⁴⁴.

9. Motivi i rinjohjes.

Kulti i fatit të parë dhe hyjnizimi i devotshëmrisë bashkëshortore, që gjenden në formë mitologjike në figurën e *Penelopës* tek grekët, në fakt janë dhe frymë e përgjithshme e baladës së *Ymer Agës*. “Në një motiv tjetër balade humbja e fatit të parë përjetohet tragjikisht në të dyja botët, në mbretërinë e të ikurve dhe në atë të mbeturëve⁴⁵.

Në ciklin e “*Mujit e të Halilit*” është kënga e *Omerit të Ri*, ose e *Omerit të Vogël*, që martohet për shtatë vjet dhe bëhet kreshnik i lavdishëm qysh në këtë moshë, duke shpëtuar *babë e axhë* nga burgjet e krajlisë. Në eposin e grekëve të periudhës bizantine (*Digenis Akritas*) gjendet një këngë me të njëjtin subjekt, madje me një protagonist që ka një emër edhe fonetikisht të ngjashëm me heroin e eposit tonë: “*Armuropulos o mikros*” domethënë *Amuri i Vogël (Omeri i Vogël)*, i cili njësoj si djali kreshnik në eposin verior, duhet të çlirojë babain dhe xhaxhain, që mbahen në burg nga sulltani i *Sirisë*⁴⁶. Në epikën tonë heroike legjendare besë i jep dhe burri gruas që të presë për një kohë të gjatë si të balada e Aga Ymerit. Burri, megjithëse i burgosur larg, e mban fjalën e dhënë. Fatkeqësia më e madhe për të nuk janë ditët e ngrysura në qeli, por fakti se nuk e mban besën që i ka dhënë gruas.

9.1 Paralelet mes Konstandinit të vogël dhe kthimit të Odiseut

Kënga e rinohjes së burrit me gruan është, pa dyshim ajo më e përhapura e këngëve legjendare në Shqipëri dhe tek arbëreshët e Italisë. Te këta të fundit ajo ka për hero *Kostandinin e vogël*, kurse ndër ne *Ago Ymerin*. Trimi kalorës shkoi në luftë dhe ra rob. Përpara se të nisej, ai i la fjalë së shoqës

⁴² “Antologji e poezisë greke”, “Naim Frashëri”, Tiranë, 1986 fq. 23-24.

⁴³ “Këngë popullore shqiptare”, Akademia e Shkencave, Tiranë, 1955, fq. 30.

⁴⁴ Zeqirja, Neziri. “Miti i udhëtimit të të gjallit me të vdekurin në baladën shqiptare”, “Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare”, Prishtinë, 2006, fq. 149.

⁴⁵ Shaban, Sinani. “Balada midis tabusë dhe eufemizmit”, “Çështje të folklorit shqiptar 7”, “Akademia e Shkencave”, Tiranë, 2001, fq. 53.

⁴⁶ Shaban, Sinani. “Çështje të folklorit shqiptar 7”, “Akademia e Shkencave”, Tiranë, 2001, fq. 54.

që, pas nëntë vjetësh, në mos u ktheftë, gruaja të martohet. Shkuan nëntë vjet. Ago Ymeri nuk u kthye, gruan po ia merrte një tjetër. Në burg tek ishte, robi pa në ëndërr se po i martohej gruaja, mori leje prej kralit e u kthye në fshat, kur u rinjoh me të shoqen dhe e mori përseri. *Kënga ka si motiv kryesor besnikërinë e bashkëshortëve*.

Midis kthimit të Kostandinit- Ymer Agos dhe kthimit të Odiseut ka, besoj, mjaft pika kontakti:

1) **Odiseu** nisat si burrë i ri në luftë dhe lë në shtëpi gruan e tij të re e besnike Penelope-Kostandini-Ymer Aga nisat si dhëndër i ri për në luftë dhe lë të shoqen besnike në shtëpi.

2) Pasi Odiseu 20 vjet me radhë nuk kthehet, Penelpos i mblidhen rreth një tok kandidatësh duke insistuar që të martohet me njerin prej tyre. Nusja e Konstandin-Ymer Agos e pret të shoqin nëntë vjet e nëntë ditë dhe së fundi e shpien t’ a martojnë me një tjetër.

3) Odiseu kthehet nga lufta, në fillim i panjohur prej njerëzvet të tij- Konstandin-Ymer Agua kthehet nga lufta dhe nuk e njohin as prindërit e vet.

4) Odisenë e njëj së pari vajza e tij, kjo pas zakonisht grek i lan këmbët mikut të huaj dhe atehere e njëj Odisenë nga një shenjë që i kish lënë në kofshë një dërrr i egër në një gjah. Gjithashtu Penelopa i thotë të birit, Telemakut se: “Në qoftë se ky është me të vërtet Odiseu dhe kjo shtëpia e tij, ne të dy do ta njohim më mirë njëri-tjetrin”. Kemi disa shenja, të fshehura për gjithë të tjerët, që ne vetëm i dimë. Kështu e njëj e shoqja Kostandinin dhe kur e njëj e lotët m’i rrukullisën sumbula, sumbula faqes kuqe, pikë pikë gjirit bardhë. Edhe Ymer Agen e njëj e shoqja nga një nishan që kishte në trup. Vërtet që ky motiv i rinjohjes nga shenja e trupit është një motiv i përhapur pothuaj në përrallat e gjithë popujve.

5) Odiseun e tallin rivalët e tij dhe s’duan t’ia lëshojnë Penelopën. Ky fillon një luftë të egër me ta dhe i mbytet gati të gjithë në gjak-Kostandini u kërkon të shoqen krushqve në Kishë. Kur këta ia refuzojnë, i drejtohet Shën Mërisë, “Të mos e lërë, të bëjë maqili, të vrasij gjak e gjëri”. Situacioni psikologjik është i njëjntë te të dy heronjtë⁴⁷.

Sikurse gjuha, ashtu edhe folklori i Shqipërisë ka pasur një influencë nga Greqishtja e vjetër. “*Figurat e përbindashave paraqiten me tipare të çuditshme, siç janë: figurat e kucedrës, lubisë, ose lamisë, syqenëzës, balozit, katallanit, djallit, xhindeve. Disa prej tyre, si ato të kucedrës, syqenëzës, katallanit, janë nga më të lashtat, që kanë hyrë në folklor, nga mitologjia primitive*”⁴⁸.

⁴⁷ Eqerem, Çabej. “Studime gjuhësore”, “Vëllimi V”, “Rilindja”, Prishtinë, 1975, fq. 99.

⁴⁸ Alfred, Uçi. “Mitologjia, Folklori, Letërsia”, “Naim Frashëri”, Tiranë 1980, fq. 195.

Me nënën e kësaj nisje ballkanike, e cila është shumë e vjetër, Shqipëtarët kanë marrë **zakonin e tri grave të fatit në lindje**, ashtu edhe **monedhat e varreve**. Djali i cili në Shqipërinë e mesme i del përpara nuses kur shkon me mbushë ujë, na kujton Heros-in e Grekëve. **Cerberi** jeton ende sot në përrallat shqiptare si një qen me tri kokë, i cili nuk flë kurrë dhe ruan perëndeshën e nëntokës, **të Bukurën e dheut**. Muathija, që është një zanë e veshur me ar dhe që nderohet në Elbasan, është ndoshta Amalfeja e Grekëve të vjetër, që nderohet në Dodonë. **Kulshedra, gjarpri me shtatë krena** në Tiranë, na kujton **Hidrën e Grekëve**. Gjithashtu edhe legjenda e Perseut dhe e Andhromedës jeton sot në Shqipëri.

Shqipëtarët kanë marrë shumë bestytini popullore prej Bizantit dhe prej Grekëve të mesjetës dhe të kohës së re. Sidomos besimi i lamis në jugun e Shqipërisë, kjo është një **përbindësh në ngjasim më gjarpërin**, mbrojtës i virgjreshave të rrëmbyeme në legjendën e Andhromedës. Po ashtu dreçi i quajtur kukulli është greqisht. Të mirat gra që sjellin fat, në Shqipërinë e jugut rrjedhin nga fjala greke *moira*. Vijimi i kalendarit të vjetër romak ekziston edhe sot në popullin shqiptar, përveç kësaj një numër i madh i bestytinive popullore shqiptare është marrë nga latinishtja, si p.sh. fjalët *fat, kulshedër, dranguë, orë, shtrigë dhe ndoshta edhe emri zanë*⁴⁹.

Besimin në shtriga ashtu edhe emrin e këtyre i kanë Shqipëtarët të përbashkët me Arumunët dhe me Grekët, shqip *shtrigë*, arumanisht *strigla* dhe greqisht *strigla*. Në veriun e Shqipërisë shtrigat janë hije femërore, të cilat i mbysin njerëzit duke u'a thithur gjakun e duke u hangër mushkëritë. **Shtriga** me emrin **lubia** han me andje mishin e fëmijëve të vegjël. Shpirti i keq i ujit i besimit popullor shqiptar është kulshedra. Kjo e trondit tokën, bën që të shterrën burimet, shkulë me rrënjë pemët dhe u kërcenohet njerëzve. Vetëm dragojtë me fuqinë e tyre mbinjerëzore munden të luftojnë me to dhe t'i mundin. *Stihi, stihjo*, përfytyrohet si një *draguë që vjell zjarr prej gojë me flatra* e më fytyrëzime njerëzore. Emri *stuhli* sipas Joklit ka ardhur prej greqishtes *stoiheia*, i marrur prej Shqipëtarëve të Veriut dhe nga këta u është dhënë Serbo-kroatëve. Besimi në syrin e keq është i përhapur në gjithë Shqipërinë ashtu edhe në Juglinjen e Europës, sidomos njerëzit me sy të kaltër kanë fuqinë e syrit të keq në një masë të madhe në Shqipëri dhe në Palestinë. Mbas besimit shqiptar dhe grek **syri i keq** bjen mbi njerëzit, kuajt e bukur dhe pelat. Prandaj është zakoni që këto dy vende të pështyhen fëmijët e bukur për mos me i parë syri i keq. Gjithashtu fëmijëve të

vegjël u varën në qafë kocka breshkash dhe në djep eshtra iriqi, kurse tek grekët rreth e për qark Manastirit u varën këmbë urithi, mjeti më i mirë për mbrojtjen kundër syrit të keq është hudhra. **Hudhrën** e kanë përdoruar për këtë qëllim të gjithë popujt e Orientit, Grekët dhe Romakët, sot edhe Shqipëtarët, Serbët, Grekët, në Palestinë, në Arabi dhe përgjithësisht në krejt Orientin⁵⁰.

E bukura e dheut është në përrallë një grua përbindësh e bukur, e cila banon në një pallat më shpesh nën tokë, e ruajtur prej qenit me tri kokë, Cerberus, prej luanësh, shqipesh dhe shtazësh të tjera të egra, në përrallën greke të re edhe prej Arapit. Na jepen tri anë të qenies përrallore të së bukurës së dheut: Së pari është shumja e bukurisë, më e bukura e botës, së dyti i jepet rëndësi shpeshherë pjesës së dytë të emrit të saj, gjenitivit e dheut, pra është e bukura e dheut, një perëndeshë e tokës përkundrejt të bukurës së qiellit dhe të bukurës së detit, dhe së treti karakteri i saj është përnjesuar me tipin e përgjithshëm të fesë fuqishme, të vashës ose princeshës së bukur⁵¹. Çabej shprehet: *“Se popullariteti i madh i së bukurës së dheut në përrallat e Ballkanit më duket se do të thotë që ajo gjatë shtegtimit të saj nga Orienti në Gadishullin Ballkanik gjeti këtu përfytyrime të moçme që i shëmbëllenin, me të cilat mundi të shkrihet”*. Me këtë dua të them magjistarën Kirke. Kjo banon te një ishull i vetmuar, Aiaia, në një shtëpi të bukur me shërbëtoret e saj duke endur e duke kënduar. Njerëzit që i vijnë i nderon me verë magjie dhe duke i prekur me purtekën e saj, në luqerbuj dhe në luanë dhe shokët e Odiseut në derra. Këtë e shpëton Hermesi me barin *moly* dhe ky bëhet kështu pastaj miku dhe i dashuri i saj. Kjo grua magjistare që banon në një ishull të largët më duket të ketë disa tipare afërsie me të **bukurën e dheut**. Që të dyja figurat janë, si gra jashtëzakonisht të hijshme, qëllim shtegtimi i trimave të huaj, mbërritja te të dyja është e lidhur me rreziqe. Që të dyja janë të mençura e dinake, meqë edhe e bukura e dheut tregon herë-herë një karakter dredharak. Pastaj në qoftë se Kirke është një figurë demonike, një magjistare që i ndërron njerëzit në shtazë dhe rrëfimi i saj një përrallë magjie, një gjë e tillë mund të thuhet edhe për të **Bukurën e Dheut**. Në përrallën shqiptare **Binoshët** prej *Piana dei Greci në Siqeli* plaka që rron pranë së bukurës së dheut stërpik trimin, kalin dhe qenin e tij me një lëng dhe i nguros. I vëllai i ngjall rishtas me vesën e zambakut. Shkenca ka theksuar karakterin ktonik (tokësor) të Kirkes, pas Erich Bethe-s ajo do të jetë një perëndeshë e vdekjes. Në

⁵⁰ Po aty, fq. 198-199.

⁵¹ Egerem, Çabej. “Studime gjuhësore”, “Vëllimi IV”, “Rilindja”, Tiranë, 1975, fq. 34.

⁴⁹ Po aty, fq. 201.

këtë cilësi i afrohet përseri të Bukurës së Dheut, lidhjet e së cilës me botën nën dhe i pamë më sipër. Edhe vërtet që balta e të vdekurve luan një rol në përrallën e së Bukurës së Dheut. Po më rëndësi se këto më duket se ka fakti që Kirke te Homeri është e bija e Heliosit (diellit) dhe që bija e diellit na del si një nga figurat e përrallës shqiptare e greke të re. Mbi këto e bija e diellit na shfaqet në përrallën greke si kulmi i bukurisë, një veçori me të cilën zakonisht është veshur e Bukura e Dheut. Ajo qe aq e bukur sa bija e diellit dhe kishte rroba që shkëlqenin e vezullonin sa të verboheshin sytë.

Lamia është një personazh shumë i përhapur, i keq. Ajo njihet në përrallat shqiptare me emrin kuçedra. Ky personazh në popujt e tjerë njihet me emrin *Drako-dragonis, l'Orgre, le lup garru*. Grekërit të *liamia* përfytyronin një përbindësh. Në përrallat tona kuçedra kryen shumë funksione: Zë cesmat, ruan të Bukurën e Dheut, provokon stuhitë. Në vendin tonë edhe në një territor të caktuar, ku ka banuar dhe vepruar. Kështu p.sh. në temal tregojnë se kuçedra ose Bushtra: *"Kryet e kishte maje Cukali, shtatin nan dhe, bishtin në breg të Drinit"*⁵².

Po t'i krahasojmë **vajtimit e eposit tonë me ato të eposit grek**, tek *"Iliada"* e Homerit, vemë re një afri midis tyre që shprehet në shfytëzimin e madh të lëndës mitologjike, në shkallën e lartë të intensitetit emocional, në përdorimin e lutjeve dhe mallkimeve, në botëkuptimin pagan, mitologjik të heroit, në pasurinë dhe bukurinë e mjeteve artistike, në trajtat gjuhësore të ngutësuar. Edhe midis gjëmës së eposit dhe asaj të eposit grek ka një paralelizëm të dukshëm, si: formacioni i saj, drejtimi i saj nga preludi i gjëmës e rite të tjera që e shoqërojnë atë. Ky paralelizëm në vaje e gjëma me grekët e lashtë shpjegohet nga prania e nënshtresave të përbashkta të popujve të lashtë ballkanas si dhe nga nënshtresa pellazgjike, indoeuropiane e mesdhetare⁵³.

Gjamat e Veriut improvizohen sipas një skeme të caktuar. Në kanun lexojmë: *"Kanu asht me ba gjamë mbë të dekunin tri herësh, tuj përsritun fjalën i mjeri un"*!

Të poeti romak Ovidi gjëjmë këta fjalë për një zakon të tillë. *"Atëherë tri ose katër herë me rradhë në intervale therrinin të vdekurin"*⁵⁴.

Përfundime

⁵² Zihni, Sako. Studime për Folklorin", "Akademia e Shkencave", Tiranë, 1984, fq. 216.

⁵³ Fadil, Mehmeti. "Vështrimi etnofolklorik mbi vajtimet dhe gjëmën në epos", Çështjet të Folklorit Shqiptar 3, fq. 280.

⁵⁴ Gjergj, Zheji. "Hyrye në folklor", "Phoenix", Tiranë, 1994, fq. 32.

- **Zana-Diana**, kjo e fundit na del si edhe Zanat, Diana e madhe dhe dy Dianat e tjera të vogla, edhe në eposin tonë Zana e madhe e cila është më idhnake, Zana e mesme dhe Zana e vogël e cila është më e mira dhe më e urta.

- **Medea greke- Rusa sllave**, Medea nga dashuria dhe xhelozia si dhe nga tradhëtia që i bëri i shoqi, arriti të kryente mekatin më të madh të njerëzimit, të vrasë fëmijët e saj për t'u hakmarrë ndaj të shoqit.

- **Gruaja e Mujit dhe Helena e Menelaut**, e shoqja e Mujit rrëmbet nga Krajli dhe bëhet robinë e tij, por kur shkon Muji në viset e Krajlit i del para e shoqja dhe e gënjen atë duke u hequr si e mërziur dhe duke qarë, ajo pastaj i jep Mujit raki të vjetër nëntë vjeçare dhe e vë në gjumë, pastaj e lidhë këmbë e duarsh deri sa vjen Krajli dhe tallet, e torturojnë Mujin që e tradhëtoj për të dytën herë e shoqja, kjo figurë aventurore nga ngjan kryekëput me Helenën e Trojës e cila shkon më mikun e të shoqit të saj duke e tradhëtuar atë. Në të dyja rastet flitet për çështje nderi edhe tek Muji i cili thotë *më kotiti* dhe nuk kam më nder, por edhe grekët për të çuar në vend nderin e shkelur shpallën luftë.

- **Legjenda e murosjes së gruas në folklorin tonë**, ky motiv na shfaqet në Kështjellë, kurse në motivin grek na del në Urë, por themelore kanë që të dyja flijimin e një figure femër, tek ne është nusja e vogël e cila është edhe nënë dhe ka një djalë të vogël për të cilin lë një amant që për ta shikuar atë t'i lënë një sy jashtë, për t'i dhënë për të pirë t'i lënë një gji jashtë, për t'a përkëdhelur një dorë jashtë. Në motivin grek është motra e vogël e cila tregon fatin e vet dhe të dy motrave të tjera të saj, kjo figurë të motivi grek mallkon ustallarët që e fusin në urë, por pastaj e tërheq mbrapa se vëllai i saj është në mërgim dhe mundet të kalojë mbi urë kur të kthehet. Odisenë e njeh e bija nga një shenjë që kishte në këmbë, sepse e kishte kafshuar një derr, kurse Agë Ymeri kanë shenjë që i ka lënë kalin të cilin e kishte kafshuar.

- **Motivi i vëllait të vdekur** e hasim në folklorin tonë si *"Kostanidni dhe Dorentina"*, besa e dhënë e ngre atë nga varri për të marrë motrën e tij larg, na jepet pothuajse e njëjta atmosferë në të dyja rastet, në motivin tonë Dorentina vdes bashkë më të ëmën ndërsa në atë grek vdes vetëm e ëma e Kostandinit, në motivin shqiptar nëna ndez dy qirinj tek varri i Kostandinit dhe i thotë se ku e ke besën që më dhe për të më sjellë Dorentinën time?, kurse në atë grek nëna shkon te varri i kostandinit dhe e ngre rrasën e varrit dhe e mallkon që nuk e mbajti fjalën, thuhet se në këtë rast kjo çka e bërë Kostandinin të ngrihet nga varri ishte mallkimi i nëses së tij, gjatë rrugës e pyet e motra pse të vjen era myk e dhe, e në rastin tonë Kostandini

68 përgjigjet se rruga ishte shumë e gjatë dhe ka rënë shi si dhe jam bërë me pluhur, kurse në atë grek i thotë Kostandini se më djegu prifti padashje rrobat.

• **Motivi i rinjohjes është të Odisea dhe të Ago Ymeri**, por ky motiv na del shumë në folklorin grek i cili duket që është mjaft i përhapur, ku një rol të rëndësishëm e luan shenja dalluese. Del në pah vlera e besnikërisë bashkëshortore ku Penelopa pret Odiseun 20 vjet dhe nuk pranon të martohet me asnjë nga metonjësit që i kishte për rreth si edhe gruaja e Ago Ymerit e cila pret aq sa i kishte kërkuar i shoqi nëntë vjetë e nëntë ditë. “Antologjia e poezisë greke”, na tregon se si gruaja e pyet burrin e saj për të ditur se është ai apo jo se çfarë shenjash kam dhe ai i thotë: “që ke një nishan në gjë dhe një nishan në sqetull”.

Bibliografia

Arap, Fatos. Shënime rreth këngës së “Vëllait të vdekur” në traditën popullore shqiptare, “Këngë të moçme shqiptare”, Studime, “Naim Frashëri”, Tiranë 1986.

Arap, Fatos. Cikli i kreshnikëve- bërthama dhe rrezatimi i tij, “Këngë të moçme shqiptare”, Studime, “Naim Frashëri”, Tiranë 1986.

“Analogji e poezisë greke”, “Naim Frashëri”, Tiranë, 1986.

Burke, Peter. “Kultura popullore në Europë në fillimet e epokës së re”, “Press”, Tiranë, 1994.

Berndardin, Palaj- Donart Kurti, “Visaret e kombit 2”, “Parathënia”, 1937.

Berndardin, Palaj-Donart Kurti, “Visaret e kombit 3”, “Parathënia”, 2007.

Barti, Roland. “Aventura Semiologjike”, “Rilindja”, Prishtinë, 1987.

Çabej, Eqerem. “Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes”, “MÇM”, Tiranë, 1994.

Çabej, Eqerem. “Studime gjuhësore”, Vëllimi V, “Rilindja”, Prishtinë, 1975.

Çabej, Eqerem. “Studime gjuhësore”, Vëllimi V, “Rilindja”, Prishtinë, 1977.

Epika legjendare. Folklor shqiptar, Instituti i Folklorit, “Mihal Duri”, Tiranë, 1966.

Eskli, “Orestia”, “Onufri”, Tiranë, 2006.

Freud, Sigmund. “Psicoanalisi dell arte e della letteratura”, “Roma”, 1993.

Freud, Sigmund. “Totem dhe Tabu”, “Dituria”, Tiranë, 2003.

Gjeçovi, Shtjefen. “Kanuni i Lekë Dukagjinit”, “GEER”, Tiranë, 2001.

Khaxhiu, Muzafer. Letërsia Antike Greke, “Shtëpia Botuese e Librit Universitar”, Tiranë, 2004.

Homeri, “Odisea”, “8 Nëntori”, Tiranë, 1973.

Jakova, Kole. “Kreshnikët”, “A.Z.Çajupi”, Tiranë, 1994.

“Këngë popullore shqiptare”, “Botim i Akademisë e Shkencave”, “Naim Frashëri”, Tiranë, 1955

Kadare, Ismail. “Autobiografia e popullit në vargje”, “Naim Frashëri”, Tiranë, 1972.

Kadare, Ismail. “Autobiografia e popullit në vargje”, “Onufri”, Tiranë, 2002.

Kadare, Ismail. “Eskili ky humbës i madh”, “Onufri”, Tiranë, 2001.

Lambertz, Maksimilian. “Epika popullore e shqiptarëve”, Çështje të Folklorit Shqiptar, “Botim i Akademia e Shkencave”, Tiranë, 1998.

Lord, Albert. “The Singler of Tales”, 1962.

Neziri, Zeqirja. “Miti i udhëtimit të të gjalli me të vdekurin në baladën shqiptare”, “Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare”, Prishtinë, 2006.

Sinani, Shaban. “Një marrëdhënie trekëndore në funksionimin e epikës legjendare”, Çështje të folklorit shqiptar 6, “Akademia e Shkencave e Shqipërisë”, Tiranë, 1998.

Sinani, Shaban. “Balada midis tabusë dhe eufemizmit”, Çështje të folklorit shqiptar 7, “Akademia e Shkencave e Shqipërisë”, Tiranë, 2001.

Sinani, Shaban. “Mitologji në eposin e kreshnikëve”, “Argeta – LMG”, Tiranë, 2006.

Sako, Zihni. “Studime për folklorin”, “Akademia e Shkencave”, Tiranë, 1984.

Sejko, Veis. “Mbi elementet e përbashkta shqiptaro-arbëreshe dhe serbokroate”, “Bargjini”, Tiranë, 2002.

Tirta, Mark. “Shtresime mitologjike në epikën legjendare”, Çështje të Folklorit Shqiptar 3, “Akademia e Shkencave”, Tiranë, 1987.

Tirta, Mark. “Mitologjia ndërshqiptare”, “Mësonjëtorja”, Tiranë, 2007.

Uçi, Alfred. “Mitologjia, Folklori, Letërsia”, “Naim Frashëri”, Tiranë, 1982.

Zheji, Gjergj. “Folklori shqiptar”, “Shtëpia Botuese e Librit Universitar”, Tiranë, 2004.

Zheji, Gjergj. “Hyrje në Folklor”, “Phoenix”, Tiranë, 1994.

Arben SHEHI

Poet, prozator, eseist și arhitect albanez născut în anul 1954 la Shkodra, autor al volumelor "Picătura sudorii" (1981), "Reîntoarcere spre lucrurile pe care le-am iubit" (1996), "Jumătatea tăcerii" (2001), "Vreme pentru nicăieri" (2009) și al romanului "Gâtul fântânii" (2011) care au fost foarte bine primite de către cititori și critici. Versurile sale au fost traduse în limbile franceză, germană, italiană. Trăiește la Tirana.

Lumânării (Qiririt)

Nimeni mai mult decât tu
Lumina n-a iubit-o.

Amarul și durerea.
Bucuria și iubirea
În(tru) tine au fost...

Să trăiești
Pentru puțină lumină...

Lumina
Pe nimeni n-a iubit mai mult decât pe
tine...

2003

Automotiv (Vetëmotiv)

Zadarnic crezi că vei găsi odihnă.
E prea mică lumea asta pentru visul tău.
De la un mal la altul ai domă fluviului,
se lovește valul cerului pe o creastă de toamnă.
și se duce să-neacă-n mare.

Se lasă o negură singuratică precum frunza lui noiembrie.
Cad ploile,
curcubeiele, după-mesele, peste vârful durerii tale.
Dar garofițe roșii răsar și se ofilesc în zâmbete de copilași...

De ce m-ai urnit astfel, Doamne?
Plin de chin, tristețe și nădejde...

Zadarnic crezi că vei găsi odihnă.
E prea mică lumea asta pentru visul tău.

Căci tu ai rămas poet...

2002

Și totuși (E megjithatë)

Mereu mi-ai spus că am ceva de (la) mare.
unde-și au rădăcina valurile, fulgerele, furtuna...
Mă obișnuisem cu dragostea ta, precum cu răsăritul soarelui
dintr-un petic albastru al dimineții.

În amurg mă grăbeam să chem ploile.

(au fost atâtea ploi în zilele noastre,
vise de curcubeie ascunse după neguri,
dar totuși vreme bună după ele a venit).

Mereu mi-ai spus că am ceva de (la) mare.
Mă lovesc de la un țarm la altul, dar somnul nu-mi vine.

Și totuși, și totuși....

2002

Plecarea Mamei (Ikja e Nënës)

Pornit-ai să plec pe calea fără-ntoarcere
Dar pe neașteptate, mila Domnului,
te-ai întors...

Acum vii încet în studioul meu.
Cu cârjele grele
și se așează lângă sticla foișorului.
Mă-ntreabă despre versurile pe care le scriu
în timp ce mângâie cărțile lui tata din marea bibliotecă.

Apoi se pierde privind florile
pe pervazul din pragul iernii
și păsările ce se duc și vin
cu nesfârșita ei prietenie.

.....

Când va pleca cu adevărat, cred
în locul ei vor rămâne păsările
și florile
pierdute
din lipsa privirii ce le creștea...

trenul expres Bratislava-Praga, Noiembrie 2005

O toamnă pentru tine (Një vjeshtë për ty)

Voiam să fac un poem pentru tine
Cu hurmale* foarte coapte
Pe ramurile pomilor fragezi
Încovoiați de greutatea fructului...

E noapte și vântul cântă ca un xilofon
Pe sticla ferestrelor

Din casa bătrânească.

Ai rămas miracolul de odinioară
nefardată și cu fusta scurtă
peste genunchii încă fragezi
Și neatinși de mâna mea.

Mereu am crezut că primăvara împinge iarna
Spre prăpastia cu ploii
Și vârtejuri de frunze de cais
Se răspândesc în vânt
Pentru a(-și) înmuia bobocii.

Dar eu nu știu de ce
Vroiam o toamnă pentru tine
Brusc, imediat după primăvară o vroiam.

Poate, poate
Din nerăbdarea de-a aștepta
Timpul necesar
Fructului să se-ndulcească...

* Frunct foarte dulce care crește în Albania centrală.

Februarie 2005

Mesaj (Kumt)

Răsări din nou garofița aceea albă din curtea casei bătrânești
peste ultimul poem scris despre acest Oraș
și brusc se făcu zi.

Vremurile se duc rapid fără a-și întoarce capul.

Nu te intimidă pentru mine ce cred mereu în PoEți
... Că niciodată istoria n-au făcut-o politicienii...

2004

În sfârșit... (Mă nă fund...)

Mă duc în sfârșit să devin vânt.

Pergamentele deschise ale norilor
ca trandafirul ce l-am plantat de curând
se ofilesc de întârzierea toamnei zilei mele de naștere.

Vin rotocoale de cețuri la pragul memoriei,
visele conturate de zeități antice
cu numele de Afrodita, frumos, al mamei mele,

Plec în sfârșit să devin vânt
și nu voi mai căuta un alt destin.

2005

Îi voi zâmbii morții...
(Do t'i buzëqesh vdekjes...)

Soției mele Ditike

Îi voi zâmbii morții ploii.
și voi porni să-mi petrec *premoarta* mea
în cealaltă viață-fără-de-tine.
.....

E târziu.
Peste capetele adormite ale pomilor fluieră toamna,
magică și singură
Le piaptână părul ud
cu degetele ce-i tremură de absența lunii.

Nu mi-e teamă de apropierea morții prin bliț-uri de fulgere
ca soli de lumină a vremii frumoase
ce apare imediat în spatele lor.

De am fost deseori întristat
s-a-ntâmpat fiindcă simțeam cum după tăcere
venea prezența ta și a timpului fermecat
plin de zboruri al păsărilor
și curcubeul zâmbetului tău la mijloc

Îi voi zâmbii morții mele,
și porni-voi să petrec *premoarta* ploii
în cealaltă viață-cu-tine...

Septembrie 2006

Scrisă doar pentru fiica mea
(E shkruar vetëm për time bijë)

Au fost doar trei Femei în viața mea:
Mama,
Fiica mamei mele,
și Mama ta...

Acum ești doar tu.
Până-n clipa ultimei mele fericiri.
Așa cum am visat mereu:
cu capul și suflarea stingându-se-n mâinile tale.

Ascultă toamna afară
cum reteză mută frunzele și-aprinde amurgurile?

Crede-mă, nu-i ploaia ce sună prin geamurile crăpate de vânt.

Deschide fereastra,
după sticle sunt doar eu,
prefăcut în frunză pentru tine,
udat și tremurând de dor,
așa cum am visat mereu în viață:
în mâinile tale, umplut cu ultima-mi suflare...

Toamnă 2006

Vreme pentru nicăieri (Kohë për askund)

... Comentariu la un pastel

Bărci vechi înroșite de rugină.
Nu-s pânze, nu-s marinari, nu-i busolă.
Navighează aiurea-n marea-ntunecată.

Fără lumini, fără felinare.
Topoare de fulgere
Taie și lasă din nou pe mare
Pe jumătate mort întunericul.

Se duc, se rostogolesc, se duc...,
Se duc spre nicăieri.

În țărml de vis-a-vis
Mereu continuă să plece emigranții,
Curvele obosite
Pescarii cu năvoadele ce nu s-au umplut niciodată...

.....

Vremea asta nu te mai duce nicăieri
In nicăieri nu poți duce vremea asta.

Litoralul Albaniei, Sud, Noiembrie 2002

Fiului meu (Tim biri)

... o altă suflare,
o altă vreme
această Țară o va construi

Eu
nu voi mai cântări peste ast' pământ.

Dar tu,
doar atunci
fatalitatea părintelui vei înțelege...

Muenchen-Tirana, Septembrie 2008

* Versurile au fost preluate din volumul "Kohë për askund" (Vreme pentru nicăieri), 2009

Përmes poezisë shtegtare

Eca në rrugët e mendimit ku gjeta një shteg të ngushtë për ikjen dhe një shteg të gjerë për ardhjen. Aty, në njërin nga labirinhet dallova një portë ku shkruhej:

S'KA GJUMË NË HIMALAJA.

Pa mëdyshje vendosa të trokas në të pa menduar nëse do të hapet apo jo. Porta u hap dhe brenda si në një muze gjeta gjithëfarë personazhesh. Ata nuk ishin të ngurosur, lëviznin te gjallë, flisnin të gjithë përmes vargut shëtitës.

Aty u njoha me një qytet ushtarak, që si në legjendë ndërtohet dhe priset brenda ditës, u njoha edhe me një gur që i ngjante gurit të pritjes në një film të pas-viteve 90, por që barbarët, siç thotë vjersha, nuk e lanë të gjatë, e donin gurë të prerë, si për të fshirë nga jeta historinë e fshatit të poetit. Poeti, ikën dhe e lë fshatin në një agoni të padëshiruar, dhe shkon ca më larg, në Tiranë dhe nëpër botë. E mban vrapin tek sheshi "Skënderbe" dhe në sheshe të tjera të kryeqyteteve të Evropës që bota ta shikojë të veshur me kostumin "GUCCI" të babait që e kishte blerë në Italinë e Luftës së Dytë e me të cilin ai u bë dhëndërr në Zululand aty nga mezi I shekullit njëzet. Të nesërmen e dasmës babai shkoi në luftë për të realizuar një ëndërr: që I biri, pra poeti, në shekullin njëzet e një me kostum "GABI" most të bëhej dhëndërr.

Më pas e harron guccin, I hipën avionit dhe drejt e në Kinë. Atje supershteti e bën për vete me botën e biznesit, me disko, me vajza të dehura nga pasionet e çastit, me vjershëtarë që kanë vdekur këtu e njëmijë e treqind vjet, dhe ngaqë është i huaj në Kinë e pi kafënë çdo mëngjes me fantazmat e veta imagjinare, i duken njëmijë e treqind vjeçarët sikur jetojnë ende. Pastaj e zbeh imagjinatën e largët dhe bëhet më realist. Dhe ja ku gjendet papritur me kinezen Bora në bibliotekën e Pekinit, rri në vetvete dhe bën krahasimin, biblioteka historike apo Bora duhet lexuar vetëm për pak? Me siguri, që dy sy të paqme mund të fshehin më shumë, pasi librat janë ca të ftohtë.

Në njërin nga ditët e akullta në Pekin kërkon të vjedhë pak nga krenaria e qytetit të paradave, dhe e quan vehten:

TREGTAR PEKINI, dhe për ta veshur krenarinë me nofkën e zotërisë, seç ka një kinez adoleshent që i ruan kontenierin me mall, i cili jo për nga vlefata, por për nga tekat e fatit, i ngjan një vendi pelegrinazhi, dhe i vetmi pelegrin është adoleshenti kinez, që pret të paguhet në minus njëzet gradë, dhe pret të paguajë me jetën e vetë. Edhe vetë poeti i bën thirrje adoleshentit, mos u mundo dhe shumë ta ruash konteinerin tim, se mua më vjedhin në mes të ditës në Tiranë, në dyzet gradë. Por ai nuk e dëgjon, është besnik i zotërisë së tij! Pastaj mundohet të zbrësë nga maja e personazheve prozaikë dhe fshihet i tëri në një mbrëmje maji. Maji, fleta e pestë e kalendarit i duket ditar për gjithë vitin, si duket ngaqë kjo fletë ndodhet pak a shumë afër, në mes të trupit të vitit, ndoshta mund të jetë zemra, sepse si për konçidencë, flirti apo ujrat që rrjedhin prej tij, fillojnë e marrin jetë në Maj...

Tani rri mendoj dhe më ndërrohet tërësisht imazhi, më vjen ndërmend ngjyra pelegrine e veshjes së ushtarit, si dhe disa nga mjetet proklamative pa të cilat ushtria as që mund të mendohet, dhe vjersha zgjedh të flasë për më të fuqishmin zë të ushtarit, atoparlantin, i cili disa herë sjell lajme të mira, dhe disa herë shndërrohet në provë krimi. Dhe më tej, ardhja e emblemave të Maos ia solli poetit Kinën e madhe në Shqipërinë e vogël, si për ti parathënë:

Do të vish një ditë dhe do të më njohësh nga afër.

Dhe profetësia e ikjes nga vendi u përmbush si jehonë e eksodit biblik. U provua shumë largimi, dhe prej andej si prej detit, erdhën shkronjës vjershash, që as e kishin menduar ndonjëherë vehten të tillë, erdhën të rinj me plakje të dukshme, të moshuar me rini të rizgjuar... Dhe siç vijnë befasitë, e gjej autorin në një tavolinë pa emra. Për të, të gjithë janë njësoj, kanë një emër të përbashkët, quhen Miq, dhe që të gjithë janë eksodikë, të gjithë kanë emra tregëtarësh dhe numra llogarie në telefonat mobile, dhe mblidhen së toku thjesht në një tavolinë, ku gjenden gota të zbrazura nga vera, dhe të mbushura me pijen mikse të trishtimit dhe komercit, dhe ca nga dehja, ca nga largësia e atdheut, gjysëm në ëndër gjysëm zgjuar, kuturiset autori dhe shkon e kërkon një soditje aq të dëshiruar për shpirtin e tij të lodhur nga shifra të akullta, nga fatura në copa letrash të zhubrosura, dhe e gjen shpëtimin pranë pemës së një rrapi ku pret të dëgjojë ndonjë kuvendim të burrave të fshatit, por asnjë zë nuk përgjigjet, veç disa kujtimeve mbi benë. Dhe rrapi degë-

tendë siç thotë vargu, bën pa ngurim një be të madhe për njërin nga bijtë e tij, që e ka braktisur pa dëshirë, ashtu si shumë të tjerë, dhe thotë:

Qofsh jetëgjatë, dhe tregofsh sa më shumë për bëmat e mia si hero i natyrës!

Poeti, duke e dëgjuar benë e rrapit, e vazhdon tregimin me shtëpinë ku erdhi në jetë, dhe që tani ka ulur kokën dhe mendon se mund të ngrihet e të gjallojë një ditë, por ajo gjendet në prehje në gjirin e natyrës, e vetmja nënë, që nuk braktis, dhe vargëtarit, nga frika se mos shtëpia rrëzohet nga dallgët e halleve që ka duruar, i jep zemër çdo guri të saj deri tek kulmi i çatisë duke i thënë:

Të dua kështu siç je, karakatinë.

Dhe mezi e hedh pas atë dhimbje, për t'u harruar ca tek disko "LENA" ku shkon i krehur sipas modës së fundit, dhe ku këpucët e lustruara, mundohen ta bëjnë poetin të harrojë varfërinë e fëmijërisë.

Aty, mu në mes të haresë ia trazon shpirtin një vegim I largët, një kujtim i rëndë ku mbështillen vorbulla mjegullash që flasin për fatin e tij të kursyer ndaj të qenurit vargëtar, dhe fare të egër ndaj të qenurit ushtar i përpjekjes, por këtë mjegullë pak e shohin, ose vetëm një, pedagogu i tij, i cili e sheh studentin e shkollës së zjarrit, në një tallaz të fortë, ku vargjet e tërheqin nga vetja, dhe ku krismat e armëve e shtyjnë për në luftën imagjinare. E kush si ai, mësues i ushtarëve të fatit, me zë vetëm të brendshëm qau për studentët e tij?

E sikur të mos mjaftonte kjo, e trondit vargun edhe më shumë, duke freskuar plagët e së kaluarës tragjikisht me plagë të reja, ndoshta edhe më të thella të shkaktuara nga erozionet e mendjes, që shpërthen me gjithë fuqinë tek armët, të cilat janë të pafajshme, përballë çmendurisë njerëzore, që i shkrep nga padija! Dhe nuk e di se ku e gjen guximin shkronjësi, dhe i thotë vetes:

UNË JAM NJË PREDHË, NJË PLUMB,

siç duket mendon se është bashkëfajtor i shpërthimit të çmendurisë, më shumë se sa e armëve.

Kërkon ta hedhë pas trondinë e luftës, dhe kujtohet t'u japë fëmijëve të vet ca këshilla prindërore që i vesh me përjetësi brenda rimave, pasi dëshiron të mos iu mungojë kurrë atyre, duke zgjedhur praninë më të pasosur, atë shpirtërore, dhe kur të mos iu flasë dot më me zë fëmijëve, atyre do t'u kujtohet kur babai iu ka thënë:

Po s'isha këtu, gjendem tek rimat, dhe kështu ai nuk do t'u mungojë kurrë .

Vazhdoj lexoj edhe më tej mendimet e tij të vargëzuara, dhe shoh ca fjalë të skuqura nga gjaku i një sorkadheje bri-argjendë, për të cilën babait të tij nuk i erdhi keq, dhe e shigjetoi trupin e saj me dy goditje, njëren për në sofrën e varfër të fëmijëve, dhe tjetrën për tek vjershat e të birit, i cili e ngjeu penën dhe të kuqen e pafaj të gjakut të sorkadhes, e përzjeu me të flaktën e dashurisë, aty ku prushi ndrin më shumë!

Ishte ai prush, ajo djegje, që shkroi poemën me 50 këngë, ishte ajo ndritje, që bëri të mos kishte gjumë as në atdheun e vështirë të çdo shkruesi, as në shtëpinë e kujtimeve, megjithëse të vetmuar, as në malin e Dajtit, ku vargjet trazohen e bëhen këngë, thjesht nga një gjym cigani ekzotik, dhe që nga koha që Sinani e ndan jetën mes ëndrës së poezisë, dhe emigrimit të përkohshëm, që nga ajo kohë, ka mbetur i pa gjumë, pa mbyllur sytë si poetët gjumë-zgjuar Poradeci e Çabej, pa gjumë, si një i ri i sapo përfshirë nga ndjenja e parë, pa gjumë, edhe në avionin që fluturon në Himalaja, dhe që e bëri ti zgjidhë vetëm pak nga ekuacionet poetike të qiellit.

Por... A do të qëndrojë edhe më... pa gjumë... poeti?

Mjaftohuni me kaq, Lartësi të mëdha!...

Trina GOJANI

Poetă și traducătoare născută în 1980 la Gjakova (Kosova).
Versuri și traduceri ale ei au apărut în numeroase reviste literare de limbă albaneză.

Cineva tentează să intre cu forța în ușa mea (Dikush tenton të hyjë me dhunë në derën time)

Ce deosebire sa va face de voi cere eliberarea din mine însămi?
Dacă sfârșitul lumii îl voi vedea singură?
Când apoca(-)lipsurile au devenit deja o rutină?

Voi aprinde lumânare pentru propria moarte.

2003

Epitaf 2

Înainte de terminarea jocului
Mi-a mai oferit o nebunie
Egoistă și-ntunecată ce-nvește toate poeziile păgâne
Și războiul dintre zei devine mai apropiat
Fiindcă mereu cere mai mult decât se dă...

Eșecul răsare când pricepi că n-au puterea
Să oprești unele lucruri mai mari decât tine
Zei evadează tocmai când dansul morți ți-l
conduci singur
Și eu vreau doar să-l
Țin pentru mine-n vreme de consolare

Trecutul e un mit ce se prezintă
Iar eu găsesc doar o bucată rece de hârtie din el
Vânătoarea o continui în cimitir
Epitafurile explică un mit neexplicat vreodată
ba chiar răstignesc poezia păgână
Fiecare-și are acolo mitul.

Și eu îl vreau numai pe el
Ea îl dorește pe el...
El o dorește pe el...

Și eu am găsit doar o bucată rece de hârtie
Ce-nvește orice
Si o amintire.

Fără titlu (Pa titull)

O zgârietură pe piele nu înseamnă nimic

78
Mai mult decât o mică amintire din noapte;
Pielea se vindecă, rana dispare, pielea-și revine
O rană pe suflet înseamnă mult
O mare amintire cât nemărginitele nopți și singuratice
Sufletul nu se regenerează, ci doar evadează.

Pe suflet se scriu epitafurile.

Eu și el (Ună edhe ai)

m-am așezat în fața turmei
mai mult decât oameni, mai puțin decât oameni erau
lăcomia deja își luase primii pași
poate chiar începuse să meargă bine;
priveam turma, pe tine te găsesc
când te căutam, ei nu erau nici oameni, nici animale...
dispăreau în ochii mei;
apoi am început să ating turma
nimeni nu-și avea oasele formate ca tine
nimeni nu purta durerea-n piept ca tine
am renunțat la căutare
deja simțeam, simțeam durerea
să cauți prin turmă ceva de valoare
e mai greu decât să cari turma-n spinare;
am simțit un nod de lacrimi în gât
l-am băut și te-am căutat printre lacrimi
te-am găsit undeva-n străfundul sufletului
stăteai strecurat, plin de frică;

turmei nu-i aparții nici tu
nici sufletul meu.

Fără titlu I (Pa titull I)

m-am închis pe mine după ușa
început-am printre voci să caut un zâmbet
urletul creștea tot mai mult
durerea creștea tot mai mult;
am spart ușa, afară am ieșit
crescu iarba deasupra-mi
dar eu am călcat pe iarbă
și-am lăsat un semn de existență undeva.

Plecarea... (Ikja...)

Dacă îți trebuie să pleci
înfruntă-ți singur calea solitudinii
amintirile teucid ușor și-ți rod sufletul
sângele-ți devine apă, când amintirile te condu;
Dacă trebuie să mergi
ține-te ca un om puternic
chiar când te hrănești cu amărăciune
și chipul îți uită zâmbetul;

79
dacă trebuie să te duci
nu-ți aminti zilele de naștere ca să-ți argumentezi gândul
doar continuă-ți drumul prin luminile marelui oraș
până ce clădirile te vor înghiți de viu;

Toate orașele sunt frumoase noaptea
Ziua doar li se dezvăluie urâtenia;

Ochii mi-au înfățișat durerea (Sytë ma shfaqën dhembjën)

Nebunii mă iau de mână
Întreabă cum o duc în aceste zile;
Ochii-mi dezvăluie durerea
In vremea când prietenii-mi au plecat,
și telefonul nu sună a salutare;
Dar eu sunt târâtă de nebuni, beau cafea cu ei, fumez...
și ei vorbesc de numărul sinuciderilor în lume;
Fiindcă e frig, încerc să-mi dau o căldură
e zadarnică și treaba asta.
Mă duc departe în gânduri...
încerc să mă ridic de la masă
dar picioarele nu mă țin;
Se pare că nebunii și-au făcut treaba...
Ochii mi-au dezvăluit durerea
Când am înțeles că ultimul caz de sinucidere
eram eu.

Fără titlu II (Pa titull II)

Ai cerut să-ți povestesc ceva
ce alții n-au văzut-o
eu n-am cerut să mă nasc,
apoi n-am cerut să mă-ndrăgostesc
apoi nici n-am așteptat ca cei mai dragi să-i las să-mi plece,
n-am cerut singurătatea ce mi-o dăruiește orașul plin,
tot n-am cerut prin turmă un zâmbet plin de dor...
Am să-ți povestesc propria moarte,
doar ea îmi aparține cu convingere deplină.
Dar tu uită-te în jur, poate cuiva i se pare ciudat
cum se moare zilnic.

Tatălui Meu (Atit Tim)

... când tatălui meu m-am spovedit

i-am spus
"iartă-mă, o Tată, c-am învățat ce-i viața"

și
doar atunci mi s-a părut mai bătrân ca niciodată...

Uitarea are motiv (Harresa ka arsye)

Acolo unde uitarea-și are cuibul, stăm întinși
Uitați rapid
Reușim să facem dragoste, tot aici, în cuib
Ne întoarcem unul spre altul, strângându-ne puternic de spatele lumii;
Începem să credem unul în altul
Si ne prindem de piepturile noastre, ca spaima să nu ne răpească sentimentul
Si când noaptea e calmă trecem granițele memoriei
Acolo unde uitarea-și are cuibul
Straniu: chiar și noi uităm seara;
În cuibul uitării izbutim să facem dragoste
Uitați...

sentimentele moarte (ndjenjat e vdekura)

Călăul și-a eliberat victima
Dovadă stau florile verii;
Ucigașul dă noroc cu naiba
Pentru sfârșitul verii
Victima se teme de ploaie;
Ultima cină se pune
Iarna... când libertatea se sfârșește
Victima se-nvelește cu cearșafuri roz
Ciudat... cum își dezvăluie amintirea libertății;
Vara des ne găsește morți
Neacoperiți...
Înghețați...

Și astfel se poate muri (Edhe kështu u vdiska)

... și iată brusc descoperi c-ai murit, dar încă respire. Îți mai aprinzi o țigară ce-ți amintește toate
durerile și-n sfârșit pe apa veceului se duc și bunurile acestei vieți.
... deci iată și așa se moare, dar așa se și trăiește
... și deja trupul îți ia frigul, te prinde febra... s-a apropiat ceasul morții
... dar de ce trebuie să aștept o melodie ca să mor?
... nu, îmi voi cânta durerea, îmi voi scrie epitaful, nimeni nu-mi știe durerea mai bine decât mine
... și astfel se moare, altfel decât alții
... și singur se moare
... și respirând
... și privind ochii ce te uită repede
... și atingând o hârtie pe care nu faci față să scrii
... și urmărind funeraliile
... și trădând
... și plângând
... și despărțindu-te
... se moare și zâmbind
... cu durerea zâmbești tu, că nimeni mai bine ca tine n-o cunoaște
... se moare și cinstit, când vrei să ceri iertare, dar n-ai cui să-i ceri
... se moare și uitat și disprețuit
... sunt tot felul de morți, dar a mea e mai sensibilă
mi-am apropiat «lumea» de mine și-am murit singură
... se moare pentru soarele de mâine

Aneta MALAJ

*“Enciklopedi - Teatri dhe e kinematografia shqiptare”
nga prof. dr. Josif Papagjoni*

Një nga botimet serioze të kohës së fundit në studimet albanologjike dhe i vetmi në llojin e vet është edhe “Enciklopedi -Teatri dhe e kinematografia shqiptare” e studiuesit të njohur të teatrit, dramaturgjisë, kinematografisë dhe letërsisë prof. dr. Josif Papagjoni. Themi i vetmi në llojin e vet pasi ai nuk është konceptuar si një “Fjalës enciklopedik” me paraqitje thjesht të dhënash dhe fare pak me sintezat dhe abstragimet mbi teatrin dhe kinematografinë shqiptare, mbi komponentë të tyre, artistë, institucione, kahe apo vlera të veçanta. Është pikërisht prirja e dytë, tashmë zotëruese, ajo që i ka dhënë hapësirën dhe seriozitetin e një libri studimor. Sikurse pohon autori në hyrjen e “Enciklopedisë...”: “Në parapëlqimin tim vegon një tjetër udhë e qiell, duke u ofruar te lexuesi ndryshe, me një tjetër qasje, brenda profilit tim si kritik e studiues. Dhe lënda të ishte, pak a shumë, shteruese për gjithë hapësirën kombëtare - Shqipëri, Kosovë, Maqedoni etj. - ndërsa, më kryesorja, zërat, artikujt, njësitë enciklopedike të zotëroheshin nga kahja sintetizuese mbi vlerat, veçantitë, stilin, profilin dhe anët mëvetësuese të këtij apo atij artisti, institucioni, lloji, gjinie e zhanri teator e kinematografik, deri te mëtimi për përvijime sa më lakonike për vepra përfaqësuese (filma, drama, shfaqje teatrore, role, zgjidhje skenografike etj.).”

Afërmendsh që libri ka karakter gjithëpërfshirës, por, sakaq, ai ruan me kujdes procesin selektiv e historik që kryhet vetiu brenda artit si të tillë dhe vlerave të shënuara në kohë duke ruajtur kështu një nivel përfaqësimi merititor. Shtrirja në historinë e teatrit dhe kinematografisë shqiptare qysh në fillimet e tyre, sikundër kujdesi dhe vëmendja për të përzgjedhur që andej çka është më përfaqësuese dhe më e vlerësuar për kohën dhe vetë procesin krijues, duket se shënojnë edhe dy kahet zotëruese të studimit apo, thënë ndryshe, dy mëtimet e pohuara prej vetë autorit drejt arritjes së një ekuilibri të dobishëm në vlerësimin e dukurive dhe personaliteteve që përbëjnë përmbajtjen e tij.

“Enciklopedi -Teatri dhe e kinematografia shqiptare” përfshin mbi 800 zëra a njësi enciklopedike me një volum relativisht të madh prej 75 faqe tipografike apo 560 faqe germë e vogël, e ilustruar me mbi 1000 foto. Sikurse është shprehur vetë autori, janë aplikuar pesë kategorizime në hartimin e njësive enciklopedike: artikulli, zëri i madh, zëri i mesëm, zëri i vogël dhe zëri informativ. Hapësira shkrimore ka qenë mepatjetër një kut matës, por, sakaq, në sërënditjen e vlerave prej autorit kanë shërbyer po aq, në mos më tepër, edhe cilësimet estetike që ai ka bërë për shumëçka e shukmë. Kritere të tilla shkencore i kanë dhënë kësaj Enciklopedie mundësinë e shpërfaqjes dykahëshe: edhe si tërësi, edhe si veçanësi; edhe me nje studimore në formë të sintetizuar për artet, periudhat zhvillimore, komponentët etj. (p.sh artikujt), edhe me sythe e njësi më të vogla, ku aksiologjia tanimë përfshin aspekte më të individualizuara dhe më identitare (p.sh zërat e mëdhenj a të mesëm që vlerësojnë këtë apo atë personalitet të artit, shoqëruar me komentet lakonike për këtë apo atë vepër konkrete).

Mbërritja në një studim të tillë me natyrë shteruese afërmendsh që nënkupton studime të tjera pararendëse të autorit, gjurmime dhe hulumtime të pandalura nëpër vite, pasi vetëm prej një tubimi të madh e të vazhdueshëm të të dhënave mundësohet, në rastin tonë, botimi i një libri të kësaj përmase e kësaj natyre. Josif Papagjoni me gjasë e ka parapërgatitur në rrjedhën e kohës botimin e Enciklopedisë me mbi 20 librat e tij të botuar tashmë mbi teatrin, dramaturgjinë dhe kinematografinë. Ai e ka ndjekur për mbi 40 vjet procesin krijues të artistëve shqiptarë, rritjen e tyre, sukseset, sikurse zhvillimet e institucioneve artistike. Në këtë kuptim puna e tij ka qenë sa e lehtë, aq edhe e vështirë. E lehtë, sepse një pjesë të madhe të procesit artistik studiuesi e ka përjetuar vetë nga afër duke vjelur syresh mbresat gjegjëse apo duke i shprehur ato në morinë e recensioneve, shënimeve dhe artikujve të botuar në kohë. E vështirë, sepse është dashur të skedohet një volum i jashtëzakonshëm të dhënash, vlerësimesh e qasjesh në shtypin e shkruar, në libra, në diskutimet krijuese a në promovime të ndryshme për shfaqje të veçanta, role, krijime, përbërës të arteve të kinematografisë dhe teatrit etj. Udha e tretë e hamendësuar ka qenë barabitja, krahasimi i burimeve bibliografike për të mbërritur në një prerje racionale dhe drejtpeshim të paqortueshëm. Interesi i studiuesit të njohur ka qenë, më së pari, paraqitja e personaliteteve më të shquara të teatrit dhe të kinematografisë

shqiptare në gjithë hapësirën tonë kombëtare – Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi dhe diasporë. Nuk është e vështirë të dallohet ngulmimi për ravijëzimin e profilit të tyre krijues me tiparet dhe veçanësitë stilistike, me risitë dhe ndihmesat që ata kanë dhënë nëpërmjet veprave të tyre për zhvillimin e këtyre dy arteve tejet publike. Nga ana tjetër, sipas volumit shkrimor dhe peshës së çdo zëri enciklopedik, studiuesi ka bërë kujdes po aq edhe përsa i takon vlerësimeve mbi vepra kryesore që i përfaqësojnë këta personalitete (si drama, skenare, regji teatri dhe filmi, role, skenografi, xhirime etj.) me një gjuhë lakonike, të matur dhe serioze.

Një nga shqetësimet kryesore që ka çdo autor, i cili rreket e ndërmer punë të tilla të vëllimshme e të mundimshme, besoj se është drejtpeshimi, ekuilibri për të dhënë vlerën e merituar aty ku dhe aq sa ajo me të vërtetë është e atilla. Pikërisht, krijimin e një hierarkie vlerash, e cila evidenton natyrshëm edhe kontributet e çdokujt artisti në historinë e kinematografisë dhe teatrit shqiptar, studiuesi Josif Papagjoni mendoj se e ka realizuar mjaft mirë. Ndaj dhe bëhen të dallueshëm emra të tillë në dramaturgjia si Kolë Jakova, Gjergj Fishta, Kristo Floqi, Ethem Haxhiademi, Fadil Paçrami, Ruzhdi Pulaha, Fadil Kraja, Teki Dervishi, Ekrem Kryeziu, Beqir Musliu, Rexhep Qosja, Anton Pashku, Mehmet Kraja etj; në regjisorë si Pirro Mani, Pandi Stillu, Kujtim Spahivogli, Mihal Luarasi, Esat Oktrova, Gëzim Kame, Agim Qirjaqi, Muharrem Qena, Abdurrahman Shala, Fadil Hysaj etj., në regjisorë e kinematografisë si Dhimitër Anagnosti, Viktor Gjika, Kristaq Dhamo, Pirro Milkani, Gëzim Erebara, Hysen Hakani, Kujtim Çashku, Saimir Kumbaro, Isa Qosja, Agim Sopi, Ibrahim Muça, Kristaq Mitro, Mevlan Shanaj, Gjergj Xhuvani, Artan Minarolli; skenaristë si Kiço Blushi, Nexhati Tafa, Teodor Laço, Roland Gjoza, Natasha Lako; në aktrim si Mihal Popi, Naim Frashëri, Kadri Roshi, Sandër Prosi, Sulejman Pitarka, Tinka Kurti, Pjetër Gjoka, Ndreka Luca, Margarita Xhepa, Ndrim Xhepa, Istref Begolli, Shani Pallaska, Melihate Ajeti, Enver Petrovci, Refet Abazi, Katarina Josipi, Bajrush Mjaku, Sefedin Nuredini, Xhevat Limani etj; në skenografi si Agim Zajmi, Shaban Hysa, Hysen Devolli, Bashkim Ahmeti; operatorë të filmit si Ilia Terpini, Saim Kokona, Bujar Kokonozi, Pali Kuke etj.

Duke e ajgëtuat lëndën e përfshirë në “Enciklopedi...” vetiu vëren praninë e kudogjendshme të veprave të përgjeshura nga dramaturgjia botërore. Përpos këtij kontakti, le ta quajmë të tërthortë, me vlerat, arritjet si dhe prirjet e teatrit botëror, në zhvillimin e teatrit shqiptar kanë ndihmuar për rritjen profesionale të trupave artistike edhe pjesëmarrja e artistëve të ftuar nga vendet e ndryshme të botës. Në vitet ‘50 në Shqipëri erdhën regjisorët e ftuar nga Bashkimi Sovjetik, si: A. F. Dudin, A. I. Kriçko, J. Kriçko, V. Bortko, Zina Andri, N. V. Çefranova (kjo e fundit, pedagoge-këshilltare për mbarëvajtjen e procesit mësimor në Shkollën e Lartë për Aktorë “Aleksandër Moisiu” e çelur më Tiranë më 1959). Ata vunë në skenë vepra të shquara të dramaturgjisë botërore, ndër to tragjeditë “Hamleti”, “Otello”, “Mbreti Lir” të Shekspirit, “Orët e Kremlinit” e N. Pogodinit, “Tragjedia optimiste” e Vishnevskit, komeditë “Revizori” e N. Gogolit, “Moral i zonjës Dulaska” e G. Zapolska etj. Nga përvoja e shkollës ruse këta regjisorë së toku me regjisorët shqiptarë të diplomuar në Moskë dhe në vendet e Lindjes, implementuan në teatrin shqiptar konceptet themelore teatrore të shkollës ruse, atë të “sverhzadaça dhe “svjerh-svjerhzadaça” (detyra kryesore dhe superdetyra regjisoriale). Në fillim të viteve ‘60 ardhja e regjisorëve të huaj (rusë dhe të vendeve të Lindjes) u ndërpre, për të rinisur pas viteve ‘90 me disa regjisorë të ftuar nga Rumania, Greqia, Franca, Maqedonia, Italia, Austria, Gjermania. Ndryshe ishte situata në Kosovë, ku në Teatrin Popullor Krahinor të Prishtinës, për vetë kushtet e atjeshme, kanë qenë të pranishëm mjaft prej regjisorëve nga republikat e Federatës Jugosllave si Georgi Paro, Dejan Mijaq, Slobodanka Aleksiq, Lubisha Georgevski, Oliver Viktoroviq, Miloje Miloviq, Vladimir Milçin, Slobodan Umkovski etj., si dhe Pirro Mani nga Shqipëria (me Gjenerali i ushtrisë së vdekur në Teatrin Krahinor Popullor të Prishtinës në Kosovë), Kujtim Spahivogli (me komedinë Karnavalet e Korçës e S. Çomorës në Teatrin e Kombësive të Maqedonisë në Shkup), Xheremi Jang (Angli), Evgenia Radomislenski (BRSS) etj.

Në fillimet e kinematografisë shqiptare kanë dhënë ndihmesë kineastët italianë dhe më pas ata sovjetikë. Pas viteve ‘90 kinematografia shqiptare u orientua drejt bashkëprodhimeve me kineastë dhe shtëpi filmike të huaja. E rëndësishme është të theksohet edhe pjesëmarrja në festivalet e shumta të teatrit dhe kinematografisë që zhvillohen në botë, çka i bën më të pranishme dhe më të natyrshme ato në rrjedhat dhe integrimet e sotme kulturore e artistike europiane e botërore.

Sikundër është e kuptueshme dhe siç pohon edhe studiuesi J. Papagjoni, teatri shqiptar u mbajt fort pas vlerave të jashtëzakonshme të dramaturgjisë botërore. Ajo shërbeu si një ushqim i freskët, por edhe si një katedër mësimdhënëse ku mësohej mjeshhtëria dhe rritej cilësia. Në vitet ‘50 dhe fillimin e viteve ‘60, repertori i mbizotëroi dramaturgjia sovjetike, pjesa më e madhe e së cilës ishte skematike, e politizuar, glorifikuese, patetike. Megjithatë, përtej shterpësisë ideore filozofike, utopive dhe miteve politike komuniste, kishte mes tyre edhe asish që operonin me struktura dramatike interesante, çka shënuan

mirëfilli arritje të ndjeshme artistike në udhën e “pjekjes” së vetë teatrit shqiptar si të tillë. Ndër to vlen të përmenden p.sh: Makar Dubrava, Fundosja e skuadrës (O. Korneïçuk), Koha e rinisë së baballarëve (B. Gorbato), Platon Kreçiot (A. K. Borneïçuk), Ivnadimi, Karakteri moskovit (V. Sofronov), Armiqtë (M. Gorki), Për ata që janë në det, Përmbysja (A. Llavrenjev), Tragjedia optimiste (A. Vishnjevski), Orët e Kremlinit dhe Njeriu me pushkë (N. Pogodin), Ljubov Jarovaja (N. Trenjev). Por ajo që i dha hapësirë dhe frymëmarrje teatrit shqiptar në krejt hapësirën kombëtare Shqipëri-Kosovë-Maqedoni, ajo që ia ruajti statusin estetik dhe sharmin si teatër në rrjedhat poetike të shekullit, ishte veçanërisht dramaturgjia që vinte nga vendet e Europës Perëndimore. Mund të veçoheshin si më të spikaturat:

Në vitet '50-'60: Revizori (N. Gogol), Hamleti, Otello, Gratë gazmore të Uindsorit, Shumë zhurmë për asgjë, (Shekspir), Tartufi, Borgjezi fisnik (Molier), Orët e Kremlinit (N. Pogodin), Intrigë e dashuri (F. Shiler), Zonja e bujtinës, Shërbëtori i dy zotërinjve (K. Goldon), Morali i zonjës Dulka (G. Zapolska), Dhelpra dhe rrushtë (G. Figueredo), Qeni i kopshtarit e Lope de Vegës, Xhaxha Vanja (A. P. Çehov), Shtëpia e Bernarda Albës (F.G.Lorka), Ndalesa e fundit e E. M. Remarkut, Histori Irkutase e Arbuzovit, Zekthi e I. Vojniç, Vajza pa prikë e N. Ostrovskit, Vdekja e Blanko Postnet e B. Shout, Një dashuri e tillë e Pavel Kohutit, Rrënjë të thella e Gou&Djuso.

Në vitet '70-'80: Arturo Ui (B. Breht), Monserati (Roble), Njeriu që pa vdekjen me sy, Prometeu (V. Eftimiu), Letër e humbur e J. L. Karaxhale, I sëmuri imagjinar e Molerit, Berberi i Seviljes e Bomarshes (Pierre-Agustin Caron De Beumarkais), Nata e dymbëdhjetë, Romeo dhe Zhuljeta, Zbutja e kryeneçes, Dy zotërinj nga Verona (Shekspir), Vizita e inspektorit (Xh. Pristli), Valsi i Titanikut (T. Mushatesku), Vdekja e një komisioneri, Shtrigat e Salemit (A. Miler), Kush e vrau Kastinjin.

Pas vitit 1991: Këngëtarja tullace, E ardhmja qëndron tek vezët, Leksioni (Eugene Ionesco), Magjia e madhe, Cilindri, Filomena Marturano (De Filipo), Duke pritur Godon, Ah Xho! (S. Beckett), Fernando Krafti më ka shkruar këtë letër (T. Dorst), Apologjia e vërtetë e Sokratit (K. Varnalis), Kopshti me dallëndyshe, Ah, veshkat e mia (B. Cikliropulos), Armiku i Popullit (H. Ibsen) Pulëbardha, Xhaxha Vanja (A. P. Çehov), Zoopark, Kush ka frikë nga Virginia Wolf (E. Ollbi), Valle vdekjeje (A. Strindberg), Portreti i Dorian Grejt (O. Wilde), Kopranci, Tartufi (Molier), Kapitulli i dytë e (N. Saimon), Për një fjalë goje (N. Sarrot), Pamje nga ura (A. Miler), Trojanët (Euripidi), Vizita e damës plakë, Franku V (F. Durrenmat), Fishkëllimë në errësirë (T. Murphy), Gjashtë personazhe në kërkim të autorit (L. Pirandelo).

Në teatrot shqiptare të Kosovës dhe Maqedonisë u mbërrit në nivele të merituar artistike me autorë dhe vepra të tilla si: Makbethi, Hamleti, Mbreti Lir, Otello (Shekspir), Duke pritur Godon (Samuel Beckett), Njeriu që pa vdekjen me sy, Fundi i botës (Viktor Eftimiu), Konfiteor (Slobodan Shnajder), Idjoti (F. Dostojevski) Ifigjenia në Aulidë, Medea, Bakantet (Euripidi), Prometeu i mbërthyer dhe Oresti (Eskili), Mbreti Edip (Sofokliu), Xhaxha Vanja, Dasma, Fejesa dhe Tri motrat (Çehovi), Revizori, Martesa (Gogol), Kopranci, Dredhitë e Skapenit, Tartufi, I sëmuri për mend, Shkolla e grave (Molier), Procesi (Franc Kafka), Dervishi dhe vdekja (Mesha Selimoviq), Shtëpia e Bernarda Albës (F. G. Lorka), Trëndafil tatuazh (Tennessee Williams), Mësimi (Leksioni), Karriget (Ionesco), Audiencia (Vaclav Havel), Stjuardesat e Mark Kamelot (1998), Hajnat nuk vijnë gjithmonë për të keq (Dario Fo) apo të tjera si Golgota, Procesi, Rrethimi dhe “Dr”.

Veprat që vinin nga autorët dhe dramaturgjia botërore i komunikonin spektatorit shqiptar vlerat më të qëndrueshme, si gjendje e përvoja të vyera humanitare, si mesazhe veprimi e ekzistence. Brenda kësaj kornize, janë gatuar në skenën e teatrit shqiptar edhe realizimet më të mira artistike si në konceptimet regjisoriale dhe në aktrim, ashtu edhe në zgjidhjet skenografike, kostumografi, koreografi.

Teksti i “Enciklopedi -Teatri dhe e kinematografia shqiptare” e J. Papagjonit përfshin një lëndë të pasur. Duket qartë kujdesi i autorit në hulumtimin e data-bases për çdo artist dhe, më tutje, për procese, dukuri, zhvillime të teatrit dhe kinematografisë mbarëkombëtare në rrafsh historik, çka reflektohet edhe nga volumi i madh dhe tejet i detajuar i burimeve bibliografike. Nga ana tjetër, në optikën vlerësuese të autorit kanë gjetur trajtime të posaçme, përmes një gjuhe lakonike të natyrës së sintezës, arritjet artistike të realizuara në gjini, zhanre, lloje, komponente dhe përbërës të mëvetshëm të të dy këtyre arteve: teatri dhe kinematografisë shqiptare në Shqipëri, Kosovë, Maqedoni e gjetkë. Në raste të tilla vëllimi shkrimor paraqitet më i gjerë, brenda parametrave të një artikulli enciklopedik, dhe gati-gati merr trajtën e një synopsis për punim monografik, sikurse vihet re në nëndarje të tilla si “Kinematografia”, “Teatri”, “Dramaturgjia”, “Filmi artistik”, “Skenografia”, “Realizmi socialist” etj. Vend të veçantë autori u ka kushtuar edhe historisë së institucioneve kryesore të teatrit dhe kinematografisë, përfshi tipare, vlera si dhe profilin e tyre të krijuar në rrjedhën e viteve, nga fillimet deri në ditët e sotme. Të bën përshtypje njohja dhe kujdesi në evidentimin e gjërave kryesore e përfaqësuese në veprimtarinë artistike të këtyre institucioneve; të bën përshtypje shfrytëzimi i burimeve të pasura bibliografike; më në fund, të bën përshtypje niveli i

ngritur i trajtesave për çdo njësi lidhur me këto institucione. Bie fjala, njësi të tilla si “Teatri Kombëtar” (Shqipëri), “Teatri Kombëtar i Kosovës”, teatrot e Shkodrës, Korçës, Durrësit, Vlorës, Shkupit, Gjilanit, Gjakovës, estradat e Shkodrës, Tiranës, Durrësit ose Kinematografia në Shqipëri, Kinematografia në Kosovë, Kinostudio “Shqipëria e re”, “Filmi artistik”, “Filmi Dokumentar” etj., vijnë tek lexuesi jo vetëm në trajtë shtruese brenda hapësirës së mundshme të një artikulli enciklopedik, por bëjnë njëkohësisht edhe ravijëzime për atë çka e dallon këtë apo atë institucion teatror a kinematografik në optikën e artit dhe të krijimtarisë së realizuar në kohë. Më në fund, më duhet të them se kjo enciklopedi e parë dhe e plotë për teatrin dhe kinematografinë shqiptare (mbarëkombëtare) është një kontribut i vyer që e pasuron bibliotekën e mendimit kritik, shkencor dhe estetik mbi këto arte duke i ofruar lexuesit një hapësirë të gjerë njohjeje dhe vlerësimi.

Eugenia ȚARĂLUNGĂ

Poete, eseiste, gazetare, lindur më 18 gusht 1967 në Bukuresht. Ka mbaruar Fakultetin e Teknologjisë Kimike, Shkollën e Lartë të Gayetarisë dhe Shkollat e Radios dhe të Televizionit BBC. Autore ciklesh poetike të pritura me entuziazëm nga kritika në revistat kulturore të Rumaniasë e jashtë saj, si dhe e vëllimeve "njësi të vogla përftimi" dhe "biu", që është cilësuar një vegim për poezinë rumune bashkëkohore.

thes pa sënduk (sac fără sipet)

besoja se ky mekanizëm ka një lojë
një hapësirë lirie mes pjesëve përbërëse
kur aty gjithçka është prishur ngrirë
jo veç mortja sjellka rregullin e pashkelshëm
rigor mortis
kufizim gradësh lirie hienash
që shoqërojnë bashkëjete/sen këtë rruzull

jo veç ti je kapu së gjalli në këtë ujd
në kallon e litarit të ashpër
sa e lakueshme është bezja e këtij thesi?
a!... mund t' u paloska e të na vlejë më shumë
kur ndërrojmë banesën dhomën
orenditë çizmet prej tape dhe ecjen përpara
hedhin rrokapjekthi në thes sende me ngjyra që aty
e këtu

jo ato që i çmojmë më shumë
nga thesi
as ato nga të cilat shpëtojmë përfundimisht

fasha e mesme e grive fitimtare
llafet e gardianëve zërat nga off-et e ofshamave
këto hyjnë në tjetër thes
të gjitha na bëjnë mirë
të gjitha janë tonat

skaje të ndehur (marginii laxë)

kthehem në të shkuar marrakëmbthi e dyndur
e mora vesh: jeta qënka e hartuar për dy
s'mundet ndryshe
dhe ndjej si dhogat e saj më shkasin
përgjatë kurmit

endem mbi një furtunë me skaje të ndehur pa
shpëtim

gjysmë e pashpëtuar e askujt

pellgohem mes rrënjësh qielli
njëfarë jete prore e shkalafitur
gjakim drejt së kuqes askurrë të sunduar
unë roje i pafuqishëm i ca kufijsh vetmitarë
që doja të më rrethonin
e të më shtrëngonin si muri i mjeshtrit Manol
ta nxirrnin ata jetën prej meje
të përçudnuar tharë etur pas ftesash të tjera

a thua se jam e sigurtë që nga ftesa
qënkam lindur
e gjithë ç' merr jetë vjen nga një ftesë
duke mbledhur fshehtas një emër
pak a shumë të përshtatshëm

një plagë si s'ka më bukur (o ranë de toată frumusețea)

konkretja kriset
nga ana tjetër e dashurisë
rëndesën e së cilës e bartim tani

e egër dorëheqje
bëhet befash ledhatare
për ata që patën fat të jetojnë diçka të tillë

një dhembje me mure të rremë fanitet diku përreth
fuqitë i kam të numëruara dhe trupin të matur
papajtuar me mungesën e fuqisë së përfaqimit

e megjithatë shkretimtari ende mbante era
kafshë e re zhgërryer në dëborë

të rëndit e botës (greul lumii)

fëmijët rrijnë në rrethinat e jetës
këqyrin gjatë një ujë si ky
disa fishkëllejnë një këngëzë

do ishin kthyer me shpinën ndaj nesh
por atje nuk ka veç një mur
hëpërhë nuk i dhëmbëzon

të mëdhenjtë që s'je dijnë ç'ka në kokën e tyre
ja! Kanë tashmë kujtime si ca pllaka guri
prandaj edhe i tërheq çdo gjë e rrumbullt
ose që gjarpëron njëfarësoj

e rënda e botës është më e lehtë tani
qysh kur fëmijët nuk pranojnë të mishërohen

ushqim për zogjtë e ajrit (hrană pentru păsărilor vâzduhului)

ajo numuron ditët mbeteshin edhe dy vjet
ishte një vijë dhe një breg
sa do t'i duhej
për të shpëtuar nga kjo darë
diçka vendimtare u shtohet vendimtareve tashmë
të njohura
mund të tradhtoja ose të plagosja mjaftueshëm

dikush vë shuplakën çati mbi sy
në kishë
të shohë shenjtorët e ngucur
pa numur
me fytyrat drejt hartimit të mbarë të ajrit
Zot, ende Ti Brenda meje

flatro I mëshirshëm drejt meje
mes qiejsh të rrjetëzuar
ujdinë e të cilëve nuk e njoh
e papërshkueshme

edhe sa kohe do ta tërheq këtë kryq
pa ia gjetur vendin

marr poezinë dhe e shtje në vazo të mëdha
dikur thërrojmë ç'ka mbetur
dhe ua jap zogjve

të tjerë sy, të pabotësuar (alți ochi, nelumiți)

sheh atë
pa kurrfarë lidhjeje me dhimbjen
kthimi ndaj vetes del e tepron

ajo thotë se i janë hapur ca sy më shumë
mbulesë e ashpër e ndoca vrima qyngjesh
ku dendim jashtëqitjet
shpëtim i huaj për ata që janë shembur tepër
shpesh

trofe (trofeu)

e anktshme qenie dylli
ndeshu me tmerrin

poshtë shpëtimin
mos më tret

kërko gjer në pafuqi
trofeja do jetë bash kjo
kurmi yt i plotë i lëmuar
pa asnjë mufatje
i gatshëm të rrotullohet rrezikshëm
skajeve të verbimit

me dorën në veshin e një filxhani
(cu mâna pe toarta unei cești)

njëri sy qesh tjetri qan
cili të jetë vallë
dikur gjithçka bëja qe e shenjtë
edhe pirja e çajit me dorën në vesh të një filxhani
dashuria që të lartton mund edhe të tëzvarritë
drejt një syri që qan
një syri që qesh
i bukësor

Gjergj FILIPAJ

Pesë shkronjat (B-C-D-Gj-M)

Akrepat e ores gati janë vu një përmbi një tek numri 23. Sipas ores t' stilit vintage t' varun në murin me tulla të bardha, ato n' fakt janë të kuqe por t' lyeme me të bardh me u dük si ato të ndërtesave t' vjetra, duhen edhe disa minuta për me hi n' orën e fundit të ditës. Ashtu si papritë dëgjohej melodia enterainer, e krijuar nga kompozitori afro-amerikan Scott Joplin diku në fillim të shekullit XX, por tashmë ajo po del nga një mjet i krijuar në fund të shekullit XX- telefonit celular.

Numrin e njohu ashtu përnjëherë- edhe pse emrin e thirrësit se kishte të shënuar në adresarin e celularit- ah ai drej celulari nuk mban shumë numra se ka një memorie modeste karshi Galaxy S2'it apo iPhone'it.

"Dil n' dritare" - i tha shkurt një zë mashkulli duke e ftuar që të përvjedh kokën drejt ajrit të ftohtë të natës. Nga një largësi e sheshi një dorë duke e përshëndetur. "Ueh ku paskan dal sonte", thoshte me vete ay teksa i afrohej karriges ku e kishte varur jaknen e bleme para 3 vitesh në Springfield. Në vend se të drejtohet nga dera këmbet e çojnë para frigoriferit ku merr një rryp suxhuk derri t' tymosur diku në bjeshkët e Cetinës. Gruaja me shikim e pyet se ku po shkon e ai po me një shikim i thotë se po del t' takoj ca komshinj që kishin gjetur një menyre interesante me e shtye orën e fundit të ditës.

Për të mbërritur te vendndodhja e katër komshinjve i duhej përdorur 2 lifta, një për ulje dhe një tjetër për ngritje, të shkel mbi një shesh t' mbuluar me tulla ngjyrë tulle nga Katalonia, të kapërcejë mbi një llucë me ujë t' baltëzuar për të kaluar nëpër ca pllaka t' zeza që gjithnjë rrijnë t' kafta.

Duke prekur numrin 7 në interface'n e liftit ai thjesht mundohet të paramendojë se pse katër burra të rritur po kalojnë kohën e tyre të lirë në shkallët mes katit të 6 dhe atij të 7'të në objektin e parë. Imagjinata s' ka kufij por kësaj rradhe ma shumë se t' ia qëllonte ai ishte i interesuar të befasohej nga ajo se çfarë ata bënin aty.

"He erdhe aaa, a t' la gruaja me ardhë", iu drejtua atij Zotni M'ja që kishte veshur jaknën e të birit diku 19-20 vjeçar. T' katërtit banonin aty derisa i pesti ishte i vetmi "jabanxhi". Biseda/situata dukej e qetë dhe shumë qejf oriented.

Duke tymosur Marlboro Lights dhe Lucky Strike t' kaltër pesë komshinjtë ia krisën llafeve duke komentuar çdo gjë për të cilën mund të flitej në këtë kohë t' vonë.

Duke folur për raki t' shpisë, Zotni C'ja vrap shkoi në apartamentin e tij dhe solli një domixhan 5 litërsh me raki t' shpisë - dhuratë nga ambasadori një kolumnisti kosovar. Si duket kolumnisti edhe pse dashamirës i rakisë së mirë, nuk e kishte marrë dhuratën. Rakia e ftohtë e ambasadorit në atë natë të ftohtë përveç djegies së fytit shërbeu edhe si instant ngrohës. Zotni C'ja i cili mbushte gotat e rakisë për veti nuk pinte, atij i mjaftonte aroma e avujve t' rakisë që të kuptonte se ajo ishte e shkëlqyer.

Në këmbim t' rakisë Zotni Gj'ja ia dha Zotni C'së një rryp t' vogël të suxukut t' derrit.

"E qet këtë n' groshë dhe ajo fiton një dimezion të ri", i tha jabanxhiu Zotni C'së duke e ngacmuar se ca mish i derrit nuk do ia prish fenë. Zotni C'ja pa një pa dy i merr erë dhe qesh duke shtuar se ka me hangër pak nga pak.

Zotni B'ja nga ana tjetër e shkallëve po bisedonte me Zotni D'në a.k.a Doku - tema e bisedës së tyre prekte mjetet e telekomunikimit - në fakt ata shtyheshin se cili është më i mirë iPhone apo Galaxy S2'shi. Zotni D'ja që i posedonte të dy llojet thoshte se "s'ka si galaxy por edhe iPhone nuk asht për tu hedh poshtë".

Biseda devijonte çdo katër pesë minuta nga komentimi i disa rasteve të trajtimit të pacientëve në QKUK, politikave globale, veriut të Kosovës, tregtisë me Serbinë dhe cilësisë së rakisë së ambasadorit.

Ora në modelin Nokia 1101 shënonte 23:45, edhe pak dhe data do të ndërrohet duke shënuar ditën e re në pikun e natës së mëparshme. Me të pirë gllënjekën e fundit të rakisë erdhi edhe dakiku i kthimit të pesë komshinjve në apartamentet e tyre. Derisa katërshes gazmore iu deshën disa çaste për t' u kthyer në banesa t' pestit jabanxhiut - kjo i mori ca minuta më shumë.

Ora vintage në murin me tulla t' bardha shënon 00:02 duke sinjalizua fundin e një dite dhe njëkohësisht duke paralajmëruar ditën e re e sigurisht edhe vazhdimin e takimit në vende të pazakonta të pesë komshinjve.

Monarkizimi i politikës në shtetin njëshekullor

6 Janar 2012

2012-ta është një vit i veçantë për shqiptarët dhe veçanërisht për politikanët. Unë i përgëzoj politikanët e ndershëm për çfarë kanë arritur që kur filluan aktivitetin politik në fillim të viteve 1990-të të motivuar nga qëllime idealiste për t'i shërbyer vendit në një moment kritik.

Për fat të keq, një pjesë e mirë e politikanëve shqiptar që nga viti 1912 i përkasin asaj kategorie që Max Weber i konsideron si udhëheqës 'diletantë' e 'diktatorë rrugësh' të cilët vuajnë nga mëkati politik i kotësisë. Në këtë kallëp futen edhe politikanët të cilëve, po sipas Weber, u mungon ndjenja e përgjegjësisë dhe integriteti intelektual.

Urojmë që politikanët t'a kuptojnë se sa e rëndësishme është që gjatë këtij viti jubilar të përparësojnë Shqipërinë dhe jo partitë që kanë themeluar apo trashëguar. Ky do të jetë një ndryshim shpresëdhënës në një kohë kur politika shqiptare ngelet thellësisht përçarëse dhe është shndëruar në epsh për të qëndruar apo ardhur në pushtet me çdo kusht.

Sjellja e disa politikanëve në njëzet vitet e fundit ka qënë në të shumtën e rasteve e një natyre bajraktare. Disa drejtues të politikës shqiptare ka kohë që sillen si despotët e botës arabe nga fundi i turpshëm i të cilëve shpresojmë se do të nxjerrin mësimet e duhura sa s'është vonë.

Kur studioja në Kajro kujtoj që miqtë e mij Egjiptianë shpesh ktheheshin të rrahur në kampusin e universitetit sepse demonstironin kundër regjimit të Mubarakut, një nga 'oficerët e lirë', të cilët e detyruan Mbretin Faruk të largohet nga Egjipti në vitin 1952. 'Oficerët e lirë' premtuan se do t'ua kthenin Egjiptin Egjiptianëve. Gjashtëdhjetë vjet pas përmbysjes së monarkisë, Egjiptianët e shikojnë veten në kryqëzim.

Të heqësh qafe një diktator është e vështirë por jo e pamundur. Vështirësia e vërtet fillon kur ballafaqohesh me vakumin që lenë pas dikaturat e përmbysura. Ne shqiptarët ua kuptojmë hallin Egjiptianëve sepse një trashëgimi të tillë na lanë si Ahmet Zogu, ky mbret i vonuar i Evropës, ashtu edhe monarku komunist Enver Hoxha. Për pasojë, ne akoma nuk kemi një shoqëri civile aktive dhe të ndërgjegjshme edhe pas një shekulli që nga krijimi i shtetit të parë shqiptar.

Faji është jetim, thotë një fjalë e urtë, po jo në politikën shqiptare. Hoxha në të shumtën e rasteve ia faturonte Zogut dhe 'armiqve të brendshëm dhe të jashtëm' çdo gjë të keqe që trashëguam, sajuam dhe për pasojë vuajtëm në regjimin kumunist. Në dy dekadat e fundit të demokracisë tonë jo-demokratike, ne jemi mësuar të dëgjojmë të njëjtin avaz, me të vetmin ndryshim se çdo gjë të keqe tani i atribuohet Hoxhës dhe komunizmit. Shqipëria akoma nuk ka nxjerrë një klasë politike vetë-reflektuese që t'a kuptojë rëndësinë e vazhdimësisë në ndërtimin e shtetit.

Një studuese e huaj më tha pak kohë më parë se qeveria shqiptare nuk lejon që të ketë një pavion të dedikuar për periudhën komuniste dhe Enver Hoxhën në Muzeun Historik Kombëtar. Ky është përçudnim i historisë. Po qe se nuk duam të përsëriten gabimet e Zogut dhe Hoxhës, apo me keq, të idealizohen satrapët e vdekur për mungesë informacioni, çdo figurë historike dhe çdo fazë historie duhet të përfaqësohet dhe të prezantohet me objektivitet në tempullin e historisë së kombit, dhe fjalën e fundit për këtë duhet t'a kenë jo politikanët por studiuesit serioz të cilët, po të perifranojmë një thënie të Rabindranath Tagore, janë të gatshëm t'i shërbejnë vendit por kur vjen puna për t'u falur këtë ia rezervojnë vetëm të drejtës.

Polarizimi më i rrezikshëm në Shqipëri, krahas atij ekonomik dhe fetare, është ai politik apo më saktë apolitik. Për pasojë, për pjesën dërmuese të shqiptarëve, shteti ngelet një njerjë e pashpirt, një koncept indiferent, një ndërmarrje e dështuar. Ndërsa politika ka kohë që shikohet si sinonim për 'biznes i ndyrë'. Kjo është tragjedia më e madhe në fundshekullin e parë të shtetit shqiptar. Dhe në këtë tragjedi ka hisen e tyre si Zogu dhe Hoxha ashtu edhe 'pasuesit' e tyre në demokracinë tonë amulli.

Populli ynë është i demoralizuar sepse është një popull i zhgënjyer. Përderisa e drejta nuk gjendet apo nuk shikohen prova se drejtësia është mbi politikën, ka rrezik që shteti të kundrohët jo si garantori i të drejtave të shtetasve por si viktimizues i njerzve të pafajshëm. Po ashtu, nuk është çudi po qe se mefshtësia e shtetit për të gjykuar dhe dënuar në përputhje me ligjin ata drejtues të cilët megjithëse kanë abuzuar postet dhe besimin e popullit vazhdojnë me paturpësi kriminale të qëndrojnë aktiv në politikë, të interpretohet, ndonëse pa të drejtë, si një ortakllëk mafiozësh, gjë që në mënyrë të pashmangshme e thellon gjithnjë edhe më shumë hendekun midis shtetit dhe qytetarëve.

Të gjithë jemi përgjegjës për amullinë politike që fatkeqësisht ka kohë që ka pllakosur Shqipërinë. Për të dalur nga kjo situatë, vendi kërkon një gjeneratë të re politikanësh jo me mendësi provinciale por me vizion dhe përkushtim demokratik.

Prova e parë e rëndësishme për të matur pjekurinë e klasës politike shqiptare janë zgjedhjet e ardhshme presidenciale. Do të ishte në të mirën e shtetit që për këtë post të lartë të mos kandidojnë asnjë nga figurat që në çerek shekullin e fundit kanë dominuar dhe asfiksuar politikën shqiptare pothuajse sipas rutinës së Putini dhe Medvedevit. Po ashtu, shërbimi më i mirë që këta figura qendrore do t'i bënin vendit do të ishte tërheqja e plotë nga jeta politike sa më parë. Po qe se këtë 'sakrificë' nuk e bëjnë për hir të interesave të atdheut, uroj t'a bëjnë për interesin e tyre.

Mania e tejzgatur për pushtet është marrëzi. Suksesi në politikë nuk matet me numrin e viteve në pushtet apo nga variacioni i posteve të ushtruara. Për politikanët e ndershëm jeta vazhdon edhe pas mbylljes së karrierës politike.

06 Am întrebat de foc Pyeta për zjarr

Arb ELO

*Autor al volumelor "Miraj" și "0 3D", născut la Tirana în anul 1966,
absolvent al Facultății de Arhitectură în anul 1990.
Trăiește în Germania, unde s-a stabilit imediat după terminarea studiilor.*

Ghem (LëmsH)

Mă joc cu ghemul ce cade din poala ta în timp ce faci ciorapi de lână
Rotocoalele fumului alb le faci fire, le treci prin degete, le faci minge,
Tunse sunt oile norilor ce mulg fii tăi în țarcul îndepărtat,
Mă frec de picioarele tale, te rog să mă mângâi în spatele urechii,
să-mi șoptești cuvinte de tigri, deși de mult sunt motan,
dar tu faci alte noduri, taci, fără capăt pânza asta de păianjen.

Încerc s-o desfac, știu, e inutil, copac sunt și eu, plin de noduri,
Lângă vatră dorm și m-usuc în aburul respirației tale neregulate,
Limbi de clipe mă ling pe față – câinii ce păzesc turma și latră,
Mă trezesc, nu sa-ntâmplat nimic, doar tu ai mai făcut niște stele-ntre timp,
Mânele toamnei ai început cu albele fire crețe ale unei neguri
și văd doar cum degetele-ți nu obosesc niciodată, păpușile atârinate de fire.

Casă ruinată (Shtëpi e rrënuar)

Benzină picurau norii în acea zi de martie după carnaval,
Străzile nemăturate, pline cu ziare, sticle și
gunoaie, bețivii ce dormeau pe bănci, câteva pagini pe rețea
anunțau debarcarea alienilor sau sfârșitul lumii,
plictisul, singurătatea adusă de iarnă, patima
și alte rațiuni pe care nu le mai știu după atâta vreme,
m-au făcut să merg la bordelul "El Paso". Am sunat,
Mi-a deschis ușa Sara, îmbrăcată-n negru străveziu,
sub negru sânii ca niște găini jupuite. Mirosul ce venea
din interior, putoarea pielii amestecată cu sudoare și parfum,
îmi aduse aminte anii 90, socialul și azilanții albanezi.

Trăiam pe-atunci într-o casă ruinată vreo 30 și ceva de inși,
o dată pe lună ne dădeau hârtii pe care le schimbam cu
alimente și haine, dar unii începuseră să muncească la "negru"
așa că aveam ceva bănuți; beam bere când cineva spuse:

"Mergem pe la curve?", și ne-am dus numaidecât,
o duzină de bărbați îmbrăcați la fel, cu blugi noi și cizme,
la Tirana odinioară cei mai mulți fuseseră cuțitari și hoți, unii încă flăcăi
și vreo doi turci ce beau hașîș; ne prefăceam lejeri,
dar nu eram; Remzi s-a culcat cu-o negresă, nu s-a aflat
de unde era, Landi cu o blondă, Titi – o chinezoaică, alții încă
se tocneau cu degetele când ele au reapărut. "Cum fu?"

„Nu risipiți banii degeaba, băieți”, au spus toți trei în cor.

M-am simțit ca atunci când mă dezbrăcam, patul era larg,
o mare oglindă se uita chiorâș la noi. Fără formă
și cam umflați sâinii lăsați ai Sarei, ca niște găini jupuite
ce fierb, fără cap; mi-a părut rău de ea, de lume și de mine,
n-am stat mult; apoi făcui duș, plătii și ieșii în
iad; colții acoperișurilor și ai colțurilor mă speriară,
m-am frecat la ochi, privii spre cer, umplut de rotocoale de nori,
Nicio rază. Doar vântul răpea departe gunoaiele și niște oameni
alergau după ele, le prindeau cu sacii ca pe niște cobre umpleau
cu ele gura deschisă a monstrului ce-i ghida și răcnea a fum.

Obosit, cu ochii roșii, se târa balaurul pe asfalt și urla a moarte
„Jurassic Park” și sure din Coran: dincolo coșurile vomitau fiere, negru
ferestrele chioare și câinii umbrelor ce lătrau spaimă. Mi-a fost dor,
de lumină, albă de hăinuțe, de voal de mirese sau de fire albe de bătrân,
de timpul trecut, uitat într-o parte ca o casă ruinată ce
se micșorează pe zi ce trece, devine colibă, colivie, haină de riduri, necazuri,
Mi-a fost dor de un cântec din sud, de clopuri, cafea turcească, îmbrățișări de mamă,
De cei ce nu mai sunt și poate n-o știi, de măslinii de pe marginea prăpăstiei
Sfâșiați în piept ca mine, singuratici pe cărarea unde se duc uneori
Solitarii și unde se joacă copilașii, cărarea ce te duce altundeva...

Colivii (Kafaze)

Colivie uitată deschisă,
Libertatea e înăuntru,
pasăre obosită de cântec.

Colivie a pieptului,
Libertatea e înăuntru,
cântec obosit de coastă.

Colivie a cântecului,
Libertatea e înăuntru,
sunet obosit de cuvânt.

Colivie a cuvântului,
Libertatea e înăuntru,
literă obosită de greutate.

Colivie a literei,
Libertatea e înăuntru,
linie obosită de pană.

Colivie a liniei,
Libertatea e înăuntru,
punct obosit de neant.

Colivie a neantului,
Libertatea e înăuntru,
gol obosit de greutate.

Colivie goală uitată deschisă,
Libertatea e înăuntru,

De se să iasă?

Colivii de ochi ce se deschid, se-nchid ca uși de celule, capace de veceu, brațe de prieteni unde găsești orice înăuntru, crima, gunoaie, capodopera, gaura și lumina, Colivii de urechi, ce stau deschise ca uși de biserici pentru toți; colivii de mitre, colivii-curse, colivii de iubire, colivii de hoteluri, tabere, paturi, ecrane; colivii de cuvinte și imagini, colivii în colivii, încuiate, secrete, comori; cranii de ceruri, de scafandri, de paltoane, piei, oase, morminte, de vieți.

Colivia mea
Eu sunt înăuntru
Cheie în broască,
Colivia mea e ușa...

Am întrebat de foc (Pyeta pēr zjarr)

Am întrebat de foc,
mi-au dat licurici...
Am întrebat de ceas
mi-au dat cifre...
am întrebat de mine,
mi-au spus cum mă cheamă...
M-am întrebat pe mine,
nu-mi dădea răspuns...

M-am uitat în sus,
Gemeni, limbi de ceas
lapte de lumini,
prăpastii de umbre
animale, pești
vânători, fecioare,

Licurici al întrebării
Ne căutam timpul
și găsim anii,
stelele ruginite ce cad,
ruine de răspunsuri,
stingere de dorințe
ne prindem sinele cu mâinile
ni se pare altul...

Fulgere-n amurg,
De câte ori ne-am rugat?
Era cuțit cel ce-a strălucit
sau zâmbet?
De câte ori am respirat?
Sau a fost fum?

Acolo adormim
pe pragul beznei,
cenușă rece de cuvinte
și-mbătrânim ridați,
prin oglinzile întâmplării
Mâini de flăcări ce leagănă
leagănul alb-negru al vremii
Foc, apoi tăciuni,
până ne stingem.

Clocot ce umple
mâneca ciungă a uitării,
Larve oarbe de opere
se mișcă colo-n țărm
De ce am obosit, ne-am ostenit?
O viață-ntreagă,
Doar o cursă...
taci, deci, te rog
privește ceasul de nisip,
bobii ce cad cu rândul
pe partea cealaltă...

Înghesuială (Ngushtë)

Era înghesuială la ambasadă, prietene, ca un argument de Malthus mirosea a pișat. Gardul ca u curvă, trecut de noi toți, ne despărțea de polițaii cu transpirația bleu, de transă și aburi ai evadării, Ne aduceau zilnic un camion cu apă ca un elefant, cu apă stătută, Uve se-mbătase, diplomatul, l-am ținut în brațe după finala ce n-am văzut-o Când Germania deveni campioană a sezonului după un penalti.

Era înghesuială prietene ca-un coșmar claustrofob de balamuc, de gâtlej al turmei Ne-au înregistrat, au împărțit pașapoartele cu piele roșie. 2 Iulie. 1990. Apel în albaneză cu Goni, Landi, Titi, Mondi, Beni. Ferestrele mașinilor

Închise, dincolo soldații păzeau strada cu puștile. Ne-au aruncat din nou
în mare, prin feriboturi de Bari, noaptea, somnambuli cu zdrențe, fără valize,

cu ochii mari, cearcăne cafenii sub ei, voal de tristețe, oboșiți de moarte,
Am băut Coca-Cola întâia oară, mâncărăm mana deșertului întâia oară
Poate ne-au adus aceleași trenuri ce-i transportaseră pe iudei. Holocaust
Întors, ca mințile hoșilor de buticuri ce s-au ocupat repede. Repede
ne ieși faima proastă, prin aziluri de străini, ne uitară acolo,
cu excepția unor enoriași naivi ce vroiau să ne convertească fără a le ști limba.

Unii s-au botezat ca să mănânce, mulții au căzut la pârnaie sau i-au înapoiat în patrie
Tani muri de heroină, împreună trăseseam din pipă cu mere crack,
iar nevastă-sa prăjea salam în bucatărie. Urmăream de ceva vreme porno
Doar noi bărbații, cu fețele roșii, râdeam forțat când actorii veneau,
Ne-am certat în oraș cu cuțitele, cearta – ceartă, a scris de noi și ziarul local,

30 de mărci plăteau poponarii actul la gară, trei sau patru pe zi,
ca să bem seara bere și să lăsăm restul la jocuri, cu sori ce râdeau
și rar cădeau, precum apusul peste această țară cenușie, alb-negru iarna, ce
pornește toamna și se-ncheie vara, fără mimoze, fără hurmale, fără
tată și mamă ce se aud atât de slab la telefon. Cabinele sunt de plastic,
trimit multe scrisori, kosovar era traducătorul la tribunal, aici născut și crescut.

Cearcănele cafenii prietene de sub ochi, prinși de gard au 20 de ani,
Unde s-a dus timpul, tinerețea, elanul? Ofilite, sub pleoape, dorm vulturii,
rânduite înghesuie-n cămăși de forță, pe-atunci turbate precum caii sălbatici,
de e pleca departe. Iar eu vreau să evadez din nou, să mă omoare din spate,
să plec, să mă duc nici nu știu unde, să mor pentru ceva și nu zadarnic sau bătrân,
prin cimitire străine, cu garduri ce-i purtăm în noi, precum încheieturile cătușele...

Ghetsimani (Getsemane)

Vreme mohorâtă,
Criză de rațiune
c-umbre dimprejur
și-un val de tristețe.

Sunt aci, aștept
Parte-a unui scaun
sorb un pic de negru
a fricii espresso.

Ei vin să mă ia
Chiar nu știu ce vor
n-am eu dinți de aur
și n-am vindecat.

Tu vii mă săruți.
"Salutare, Rabi!"
"Pentru asta vii?"
Unu-și scoate sabia.

Îmi taie urechea,
Nu sunt eu Mesia
Sunt un simplu paznic
faceam ce știam...

Ardita JATRU

U lind më 13 prill 1972 në Tiranë. Qysh nga viti 1990 jeton në Greqi. Është autore e vëllimeve poetike "Jetës i falem" (2004) dhe "Alter Ego" (2006), si dhe bashkautore e disa antologjive poetike. Antare e Komunitetit të Fotografëve f14 në Selanik të Greqisë, ARDITA JATRU ka marrë pjesë në disa ekspozita të përbashkëta me fotografë të tjerë dhe është paraqitur me ekspozitën e parë personale në Prizren, Kosovë. "Krahë prej letre" është romani i saj i parë, botuar në shkurt 2012 nga Librarium Haemus.

Krahë prej letre (fragment)

1

Mua nuk më njih askush. Ndoshta më njohin, por unë nuk i mbaj mend ata, sepse janë të parëndësishëm në jetën time. Përndryshe do t'i kisha pranë. Jam një yll i largët, ku syri i njeriut nuk sheh kurrë, mes miliarda yjesh në qiellin e natës, porse dikush do të më zbulonte një natë të kthjellët, ose thënë më saktë: do të shuhesha në udhën e tij.

Të jetosh e të ndjesh dhimbjen, përpëlitjen dhe dhunën e shpirtit si unë, një fëmijë jetim, nuk është trill, por është e vërteta lakuriqe. Pa nënë e pa baba. Babai im e pat braktisur nënën time atëherë kur ishte shtatzënë me mua, në muajin e gjashtë. Bëri një tentative për të dështuar, por ishte me rrezik për jetën e saj, ndaj "ku të dalë, le të dalë", tha, "do ta gjejë udhën e tij edhe ky fëmijë".

Jam lindur ditën e Shën Marisë, më 15 Gusht, ndaj dhe nëna ma vuri emrin Maria. Babain e pashë për herë të parë dhe të fundit në moshën njëmbëdhjetë vjeç. Them të fundit, se qysh atëherë nënës iu luta me përgjërime që të mos e takoja më kurrë. Ajo nuk e mësoi asnjëherë arsyen. Më mirë kështu.

Ai (babai), atë ditë më mori në shtëpinë e tij. Shtëpi i thënçin, sepse kur hyra brënda u drodha nga frika. Muret, dikur duhej të kishin qënë lyster me bojë të bardhë, por nga tymi i cigares ishin bërë bezhë e errët, pothuajse në kafe. Dhoma ndriçohej me një abazhur gjysmë të thyer dhe llampa e vogël vezullonte zbehtë. Dritaret, në vend të perdeve, kishin batanije të kapura me gozhdë nga të dyja anët. Në atë dhomë nuk hynte kurrë drita e diellit. Ashtu e frikësuar, u ula në minderin e vetëm, por jo, harrova, në një cep të dhomës, ishte një tavolinë druri e bërë vetë dhe karriget e shtrembëra rreth saj mezi mbaheshin në këmbë. Mbi tryezë, disa taska duhani të mbushura përplot me bishta cigareje dhe letrat e pokerit të shpërndara mbi të. Një gotë qelqi e rënë, rridhte akoma alkool pikë-pikë. Silueta ime në tavan dukej sikur do të më binte kryesh e do të më gëlltiste.

Mallkova nënën që më lejoi të vija këtu me atë (babain) të panjohur në këtë vrimë. Çfarë ndjenjë e çuditshme më kaploi...

Ai m' u afrua, më përkëdheli kokën, u ul përdhe përballë meje dhe duart i vuri mbi gjunjët e mia. E ndjeu që po dridhesha.

- Çfarë ke, pëllumbesha e babit?

- Asgjë..

- Mos do diçka të pish? Ndofta pak raki do të të sillte në vete dhe emocionet, apo ankthin, nuk do t'i ndjesh më. Unë të paktën kështu funksionoj, ndryshe nuk do ta duroja këtë mut jete që i dh.....Mos ki frikë, jam babi yt shpirt.

Pata frikë të përgjigjesha. Ai u ngrit në këmbë. U drejtua nga tavolina. Më tërhoqi vëmëndjen silueta e tij në tavan që zvarritej frikshëm. Ishte i gjatë, me pak kurriz të dalë dhe me këmbë të holla të gjata. Flokët i kish të thinjura, të gjata deri në fund të qafës. I shkëlqenin flokët nga yndyra dhe më erdhi pështrirë kur mendova që ai njeri të ishte aq i qelbur. Pantallonat e gjera që nuk dihej se ç'ngjyrë ishin, me siguri nuk e kishin ndjerë kurrë shijen e ujit të pastër. Bëra çudi me nënën time se si qe martuar me atë njeri, por mbaj mend që më kishte thënë se në rininë e tij ka qënë burrë i bukur. Në fakt, tiparet e fytyrës se tij, e ruanin akoma hijeshinë. Por një hijeshi e shformuar, aq sa të kujtonte se dikur ka qënë dhe ky i ri. Kishte një shikim të vëngërt dhe vetullat pothuajse të ngjitura pranë njëra-tjetrës, e përforconin më shumë egërsinë e tij. Sy të vegjël e gjysmë të mbyllur, që nuk dallohej çfarë ngjyre ishin. Sy dinakë, por unë isha vetëm një fëmijë dhe nuk mund ta përcaktoja dimensionin e dinakërisë së atij shikimi dhelparak. Tani që e kujtoj më vjen të rrah

veten, se si nuk ia mbatha me të katra atë ditë. Por isha vetëm njëmbëdhjetë vjeçe. Nuk e di se si përhumba në mendime, por ndjeva një rrahje të fortë zemre, e cila më përmendi dhe u kujtova që ndodhesha ende në atë vrimë të errët. Si mund të jetonte njeriu vallë në atë gjendje të mjerë?

Më sollli një gotë të vogël me raki. Vetëm erën kur i ndjeva, më erdhi për të vjellë. Vendosa buzët që më dridheshin nga frika në gotë dhe ndjeva të më digjej lëkura.

- Pije se nuk të gjen gjë. E shumta e shumta do të t'zerë gjumi!

- Më... më... më djeg... kam frikë, - fola me zë të ndrojtur.

Mbylla sytë dhe ndjeva se si goja më mori flakë, pastaj flaka më rrodhi në grykë, në gjoks e përfundoi në bark. Ai u ul pranë meje. Më hodhi dorën në qafë e më shtrëngoi supin. Më dhembti. Me dorën tjetër më shkopsiti dy kopësat e këmishës dhe qeshi hidhur:

- Të paskan dalë dhe cicat, hmmm!

...

- Kam frikë se dhe ti kurvë si jot' ëmë do t'bëshesh, ndaj bëj kujdes, zogu babit!

I ngrita sytë me një shikim të pafajshëm dhe tmerrues drejt tij.

- Hë, se shaka po bëj!

Po më dridheshin gjunjët. Desha të ulërija, por nuk mundesha. Pata frikë si asnjëherë në jetën time. Ky përbindesh, që tani po qëndronte para meje, po më prekte gjoksin. E unë as nënën time nuk e lejoja të më shihte kur lahesha vetë e tëra lakuriq në banjën e vogël. Nga dekolteja e këmishës patën kërcyer gjinjtë e mi të vegjël.

U tërhoqa prapa. Po dridhesha akoma më shumë. Po mendoja gjërat më të çmendura në atë çast. Kuptova se isha qënia me pafuqishme për të përballuar përbindëshin para syve të mi. Kishte pamjen më të frikshme që më kishte rastisur ndonjëherë të shihja. Si mund të ikja? Nga të ikja? Nënë, moooj....

Po, ky ishte babai im. Babai që s'e njoha kurrë. Babai që ... më mirë të mos qe lindur. Më zuri gjinjtë me të dyja duart.

- Shpirt i babit, sa e bukur je bërë, - më tha me zë të ulët... Mos ki frikë, thjesht po zbuloj botën tënde, je femër, je mrekulli. Nëna jote ka bërë dhe ajo një mrekulli. Llum është vërtet, por ja që nga ferra del dhe trëndafili!

E mbaj mend atë ditë dhe s'do ta harroj kurrë. M'u krijua një plagë në shpirt që shumë kohë më rrodhi gjak, por atë plagë nëna ime e shkretë nuk e pa kurrë, se plaga ishte e fshehur thellë. Ndoshta do të qe çmendur, ndoshta dhe do ta kishte vrarë përbindëshin. E di që do ta marr me vete si këtë dhe shumë të tjera, sepse askush nuk duhet të dijë gjithçka. U mësova të hesht qysh fëmijë. Njëherë u mata t'i thoja disa gjëra nga jeta ime një ish të dashuri, dikur, por në momentin e fundit i thashë vetes "jo", dhe fjala më ngriu në buzë. Më mirë që ngjau *ashtu*, ishte thjesht një nga ato grimat dobësie kur pandeh se ke arritur kulmin e dëshpërimit dhe kërkon të zbrazesh diku, të hapësh shpirtin e të çlirohesh, por çlirim nuk gjen, sepse thjesht ato përsëri të gërryejnë së brëndshmi. Disa gjëra vetëm varri do t'i marrë, do të bëhen një me dheun dhe më pas pluhur. Një perëndi e di se ç'mori me vete në shpirt, nëna ime kur vdiq.

Mbaj mend që ika atë ditë me vrap nga ajo vrimë e errët, por se si i shpëtova nga duart përbindëshit nuk mbaj mend. Isha aq e mjegulluar atëherë nga rrëketë e lotëve, sa dita m'u duk terr. Kisha shpëtuar për një fije. Kjo botë nuk njihka ligje. E mësova herët, fatkeqësisht.

Nëna punonte shumë dhe merrte pak lekë. Pothuajse nuk më shihte fare. Unë u rrita vetëm, me çelësin në qafë, lidhur me një rrip fustani, i cili ishte qelbur gjatë kohës, dhe e hiqja kur hyja në shtëpi. Shpeshherë merrnim lekë borxh tek komshinjtë dhe me muaj të tërë nëna s'i lante dot. Isha në fillore, nuk mbaj mend në ç'klasë, kur një ditë nëna më tha të shkoja tek Lina për të kërkuar borxh e t'i thoja se do t'ia jepnim lekët pas dy javësh, kur nëna të paguhej. Të bijën e Linës, Merin, unë e kisha shoqe, luanim bashkë, ishim moshatare.

I rashë derës dhe në prag m'u shfaq i shoqi i Linës. Ai ishte gjithmonë i buzëqeshur dhe gjithmonë vishej mirë. Ishte gazetar.

- Çfarë do xhan?

- Teta Lina është aty?

- Jo, ka vajtur nga nëna e saj, po pse e deshe?

- Po ja... nëna më tha që...

- Mund të të ndihmoj unë, po thuaje, mos ngurro.

- Kemi nevojë për lekë xhaxhi dhe nëna më tha që... ne do t'i...

- Hyrë brenda, xhan,

Unë hyra brënda dhe po rrija në korridor si e hutuar, duke gëlltitur edhe turpin e borxhit. Shije të hidhur më pat' lënë gjithmonë. Ai më mori për dore drejt sallorit dhe më uli në kanape. U kthye përsëri në korridor. Dëgjova çelësin të rrotullohej. Kuptova që mbylli derën. Nuk po kuptoja asgjë. Nuk më shkonte mendja kurrë se njerëzit e ndyrë do të gjindeshin kudo. Në pragun e jetës time, mirësia harroi të shkelte ndonjëherë. Ishte *destina*, libri që pashmangshmërisht lexojmë.

- Mund të ngrihesh pak? - më tha me po atë buzëqeshje, me të cilën qe shfaqur tek dera.

- Po, xhaxhi

- Kthehu pak me fytyrë nga muri xhan, se kam për të të treguar diçka.

U ktheva me fytyrë nga muri. Ishte urdhër. Ndjeva se diçka do të ndodhte. M'i uli pantallonat me një shpejtësi të papritur. Më hodhi përmbys mbi kanape dhe më zuri gojën me dorën e tij të fuqishme.

- Po bërtite, xhan, ose bën ndonjë lëvizje të gabuar, nuk do të të jap asnjë lek borxh, dhe ti e kupton vete, se je e zgjuar, që këtë lojë nuk duhet ta marrë vesh askush. As mami jot. Në rregull, xhan?

Unë nuk mund të përgjigjesha. Nuk mund të flisja. Më kishte shtrënguar kaq shumë, sa që po më dhimbte trupi. Zbërtheu pantallonat e tij dhe sa hap e mbyll sytë, teksa unë nuk po e kuptoja që *po ndodhte*, ai tërhoqi të mbathurat e mija dhe ndjeva nëpër shalë diçka të nxehte e të fortë. Gjunjët e tij po shtrëngonin trupin tim të brishtë. Po me vinte si të fikët. Dyshemeja më rrotullohej. Nuk shihja më asgjë, vetëm ndjeja fërkimet e trupit të tij të rëndë mbi trupin tim.

Një çast ndjeva një lëng të trashë të më derdhej nëpër kofshë.

Trokiti dera. Ngriti pantallonat i trembur, më kapi për krahu dhe me shtyu fort nga dera. Më tregoi drejtimin e banjës me dorën që i dridhej nga paniku:

- Lahu shpejt! Mos bëj zë, se ndryshe të çava! Shpejt, shpejt!

Dikush kishte hyrë në korridor. Për pak mbeta si e gozhduar në banjë. Çfarë më tha të bëja?! A, të lahesha.

O, Zot, ç'ishte ai lëng i trashë. Nuk e shpëlaja dot. Qe ngjitur pas lëkurës.

Ishte vjehrra e tij. Ajo nuk u çudit aspak kur më pa. Sigurisht që nuk kish pse çuditej, sepse unë isha vetëm një vajzë e vogël, moshatare me mbesën e saj, Merin, dhe nuk u habit përsëri aspak edhe kur ai i tha që "*vajza po lozte jashtë dhe kishte nevojë të shkonte në banjë, por nuk ka njeri në shtëpi, ndaj i trokiti derës tonë*".

97 *cuvintele-i au căzut în tăcere fjalët i kanë rënë në heshtje*

Lulzim HAZIRI

Poet, eseist, critic de artă și activist pentru drepturile omului, Lulzim Haziri s-a născut în octombrie 1962 lângă Gostivar (Kosova) și a studiat la Universitatea din Prishtina, la Facultatea de Mașini-Unelte. La Prishtina, în anii '80 ai secolului trecut, va cunoaște viața urbană și singurătatea care se vor oglindi mai târziu în creația sa poetică. Tot la Prishtina se împrietenește cu numeroși cântăreți ai rock-ului albanez (formațiile Minerul, Urmele, Ilirii etc.) și se implică la prezentarea și susținerea genului în presa vremii. Debutază în anul 1989 la Prishtina cu volumul "Cântecul se naște în singurătate" (Kënga lind në vetmi), urmat de "Când ușile se deschid de sonerie" (Kur dyert hapen me zile, 1995), și "Ieșirea din safari" (Dalja nga safari, 2005) A mai publicat volumele "Rock en roll-ul albanez" și "Alb și negru".

O frunză de ceai țin în gură (Një gjeth çaji mbaj në gojë)

vine din îndepărtate țări exotice
negru-n cufăr de lemn
made in Lumea a treia
ca un sclav pironit în așteptarea cumpărătorului
în noile colonii descoperite de mult

te cumpărăm în cutii de tinichea
și nu ne pasă cum ai fost cules
crești în pom ca un măr
sau din pământ răsari ca o plantă
nu ne pasă cum pleacă culegătorii
când moartea îi urmează ca un agent
pentru noi tu crești pur și simplu-n cutie

te schimbăm cu doi metri de sintetice
cu-n cufăr de gloanțe și două puști
ca paznicul să-i păzească pe culegători
precum și somnul patronului sub palmier

vii să ne unești la ora cinci
(sau șaptesprezece cum se zice la TV)
ne adunăm în jurul ceainicului
ce mai bine decât greierul cântă
te plimbi printre dinții noștri falși
odată cu vorbele mâncate de carii
ne îngrași limba cu două degete
nici să fluierăm nu putem
melodia cântecului câștigător
„O frunză de ceai țin în gură”
care-i hit la radio

frumoasele cutii de ceai
le colecționăm
ba chiar le ridicăm la pop-art
departe de copilașii culegătorilor

de vor ajunge pe mâinile lor
le vor păzi ca pe niște cutii muzicale

Ea doarme (Ajo fle)

îi dă drumul mâinii mele
ca fluviul ce curge spre mare

obosită trage un pui de somn
cu altul visează ceea ce n-are
o întregă lume nemărginită

mâna-mi a rămas atârnată ca un ram
scrumul țigării picure pe covor
am oprit orice preț de o clipă
nu vreau ca cenușă să-mi picure din vraja asta

mesajele inimii adormite-mi trimite
doar clocotul sângelui ei
ce curge-n vinele mele

ea deja doarme
cuvintele-i și-au luat forma pietrei șlefuite
care-n liberă cădere
în prăpastia sufletului meu
nu atinge (în) nimic

cuvintele-i au căzut în tăcere
ca un pieptăn de fildeș prin părul lung

voi sta să mă mai odihnesc un pic
în adâncul sufletului ei

Ea este un luminiiș (Ajo është lëndinë)

insulele din jurul mării sunt pline cu lumină

---

soarele apune mai frumos decât în Japonia
peste nisipul amplu ce-l înflăcărează
din cer cresc sânii
roșii de soarele de vară-n asfințit
luminează sarea sub tenul înfiorat
limba albă a celui cu Păr Auriu simțind
cum se plimbă pe trup și-l topește

frageda spinare strivește vina sub nisip
pupilele plăcerii i se măresc în ochi
când privește de jos capul cu Păr Auriu
coborând încet pe Dealul Sânilor
să bea apă la Trecătoarea Buricului
și timpul și-l măsoară cu pași și cu palme

soarele-i umezește ochii îi tremură degetele
e sensibilă și fără putere
mâinile-i se scufundă-n nisip ca-n păcat
când simte mirosul Părului Auriu
sorbind apă încet
în Întunecatul Izvor al luminișului

când bezna cade peste spinarea lor
ca o pânză de mătase, se ascund
în insulele singurătății
unde umbrele devin una

Ardian-Christian KYÇYKU

(copëza)

Shah, ose Anekdostat sipas të Vërtetës / Şah, sau Anecdotele după Adevăr

Im atë më çonte shpesh pasditeve në kafenenë e dikurshme të Lidhjes së Shkrimtarëve. Për mbi dhjetë vjet, takova e njoha atje shumicën e autorëve të shqipes. Por më fort se kafeneja dhe figurinat e tymit të duhanit, - që ishin shumë më joshëse e të lira se sa librat që shkruanin, - më pëlqente një kthinë ku gjendej vetëm një lllampë e pluhurosur, një kuti shahu dhe një njeri të cilin vazhdimisht e gjenim atje. Nuk mbaj mend cili ishte, di vetëm se nuk qe shkrimtar. Atje ulesha e luaja shah, duke dëgjuar monologjet zbatimëse të "kundërshtarit". Humbja gjithmonë, kurse ai gazmendej si fëmijë, aq sa shpesh më vinte të humbja vetëm që ai të mos vuante. Pas humbjeve në shah, me një përpikmëri që sot nuk më duket e rastit, im atë më njihte me shkrimtarë breznish, krahinash e pamjesh të ndryshme. Lexoja tejmase për moshën që kisha, por ecja vetëm pas librave, jo pas autorëve. Me mirësjelljen që e ka shquar gjithmonë, im atë më thoshte: "Ky është xhaxhi shkrimtar filani", kurse Filanit: "Ky është im bir i madhi". Atij: "I pëlqejnë librat e tu, të ka lexuar"; mua: "Thuaj xhaxhit, të lutem, cili libër i tij të ka pëlqyer më shumë". Përgjigjet e mia ishin të çiltra, si më poshtë vijon: "Hamleti", "Plaku dhe deti", "Pinokio", "Frymë të vdekura", "20 mijë lega nën det" ...

Tata më ducea deseori dupë masë la cafeuea de odinioară a Ligii Scriitorilor. Timp de peste zece ani, am întâlnit și am făcut cunoștință acolo cu cei mai mulți dintre autorii literaturii albaneze. Dar mai mult decât cafeuea și figurinele fumului de țigară - cu mult mai atrăgătoare și libere față de cărțile pe care le scriam - îmi plăcea o cămăruță unde se găsea doar un bec prăfuit, o cutie de șah și un om pe care mereu îl găseam acolo. Nu țin minte cine era, știu doar că nu era scriitor. Mă așezam acolo și jucam șah, ascultând monoloagele haioase ale «adversarului». Pierdeam mereu, iar el se bucura ca un copil, încât deseori îmi venea să pierd doar ca el să nu sufere. După pierderile la șah, cu o exactitate ce azi nu mi se pare întâmplătoare, tata îmi prezenta scriitorii din generații, zone și chipuri diferite. Citeam foarte mult pentru vârsta mea, dar mergeam doar după cărți, nu după numele autorilor. Cu politețea caracteristică, tata îmi spunea: "Acesta este nenea scriitor Cutărescu", iar lui Cutărescu: "Acesta este fiul meu cel mare". Lui: "Îi plac cărțile dumitale, te-a citit"; mie: "Spune-i lui nenea, te rog, care carte a lui ți-a plăcut cel mai mult". Răspunsurile mele erau sincere, precum urmează: "Hamlet", "Bătrânul și marea", "Pinocchio", "Suflete moarte", "20 de leghe sub mări" ...

Nota bene

Kumti qe i thjeshtë: ndërroni kokat, se ju janë vyshkur dafinat.

Mesajul era simplu: schimbați-vă capetele, căci vi s-au ofilit laurii.

"Marketing"

Nxënese në klasën e 5-të fillore (me gishtat lart, në trajtë V-je): «Zysh, zysh, vemë të lexoj hartimin tim, ose cakto një koleg ta lexojë hartimin tim para klasës. Ka kuçedra, kafshë të çuditshme, politikë. I ka të gjitha pjesët përbërëse të një kryevepre. Ka politikanë, shtazë të përbindshme, aventura, tradhti bashkëshortore, krime. Ka lule, komplete, romantizëm, filozofi, mashtrime, plehëra e multikulturalizëm. Ka poezi. Ka seks. Ka mendim të lirë. Ka muzikë të brendshme. Ka gjithçka. Ka unitet në diversitet. Ka edhe të vdekur. Ka edhe krime ndërplanetare. Si lejoni të heshtet ndaj një krijimi të tillë?! Zysh, zysh, zyyysh... »

Elevë în clasa a V-a primară (cu degetele sus, în formă de V): «Doamnă, doamnă, pune-mă să citească compunerea, sau desemnează un coleg să mi-o citească în fața clasei. Are monștri, animale ciudate, politică. Conține toate

⁵⁵ Njeriu për njeriun është shkrimtar / Omul pentru om e scriitor (A.-Ch. Kycyku)

elementele necesare unei capodopere. Are politicieni, bestii nemiloase, aventuri, trădări conjugale, crime. Are flori, comploturi, romantism, filozofie, escrocherii, gunoaie și multiculturalism. Are poezie. Are sex. Are gândire liberă. Are muzică lăuntrică. Are tot. Are unitate în diversitate. Are și morfi. Are și crime interplanetare. Cum permiteți să se tacă față de o asemenea creație?! Doamnă, doamnă, doamnă...»

Rrëfenjë me kufij / Poveste cu granițe

Duke hyrë në vendlindje.

Doganieri (plot mirësjellje, në anglishten e vet): Ku po shkoni, zotëri?

- Në shtëpi.

Duke dalë nga vendlindja:

Doganieri tjetër (plot mirësjellje, në anglishten e vet):

- Ku po shkoni, zotëri?

- Në shtëpi.

La intrarea în țara de naștere.

Vameșul (politicos, în engleza lui): Unde mergeți, domnule?

- Acasă.

La ieșirea din țara de naștere.

Celălalt vameș (politicos, în engleza lui): Unde mergeți, domnule?

- Acasă.

Esse

Për fat të mirë, jo çdo vend ngjan me ata që e popullojnë. Për fat të keq, jo çdo njeri ngjan me vendin që popullon.

Din fericire, nu orice loc seamănă cu cei care îl populează. Din nefericire, nu orice om seamănă cu locul pe care îl populează.

Anasjelltas / Viceversa

Disa gjëra i shkruan, që të mund të rrosh; disa gjëra nuk i shkruan që të mund të vdesësh. Dhe anasjelltas.

Pe unele lucruri le scrii, ca să poji trăi; pe unele nu le scrii, ca să poji muri. Și viceversa.

Është vetëm i verbër / E doar orb

Një zonjë, duke mbajtur frerësh me mundim një qen që fare lehte mund të quhej kuçedër:

"Mos u trembni, se vetëm është tërbuar, por nuk sheh fare nga sytë, i gjori, mos u trembni".

O doamnă, ținând cu greu în frâu un câine ce foarte ușor putea fi numit balaur:

«Nu vă temeți, că doar a turbat, dar nu vede deloc, săracul, nu vă temeți».

Ndihmë e shpejtë / Prim-ajutor

Më rrinte gozhdë në kokë një lajm nga epiqendra e një katastrofe natyrore të freskët: „Disa herë ekipet e ndihmës së shpejtë u detyruan të presin gjymtyrët e disa njerëzve të mbetur nën rrënoja, që të mund t’u shpëtonin jetën”. Kështu vepronin edhe disa shkrimtarë të mërgimit për të shpëtuar në libra bukurinë e disa njerëzve të shtrenjtë. Njëlloj, por nga kahu i kundërt, rropateshin disa bashkëkohës ndaj shkrimtarëve të mërguar: që t’ua fshinin emrat dhe praninë nga kujtesa e atdheut.

Ëmi stătea ca un cui în gând o știre din epicentruin e një katastrofe naturale recente: „Deseori echipele de salvare au fost nevoite să taie membrele unor oameni prinși de sub dărâmături, ca să le salveze viața”. Așa făceau și unii

scriitori din exil pentru a salva în cărți frumusețea unor oameni dragi. Și exact invers acționau unii contemporani față de scriitori: ca să le șteargă numele și prezența din memoria patriei de origine.

, si në Letërsi / , ca în Literatură

, veçanërisht sot, buja rropatet të duket vlerë, kurse Vlera flet vetiu, pa përdorur gjuhën e drunjtë dhe të sheqerosur të marketingut. Ajo shpërndahet dhe mbërrin atje ku duhet përmes kanalesh të tjerë ngjizjeje, si çdo përmasë e mrekullisë. Një pjesë e madhe e autorëve marrin çmime e trymbetohen vetëm sepse janë bashkëkohës me shumë pak autorë të tjerë, kryeveprat e të cilëve nuk mund të "përkthehen" kur shfaqen dhe të sigurojnë shitje masive, apo shpëlarje trush.

, îndeosebi astăzi, fama se zbate së parë vlerën, iar Valoarea vorbește de la sine, fără a folosi limba de lemn și zaharisita a marketingulit. Valoarea se răsipëte dhe ajunge undë trebuie prin alte canale, ca orice dimensiune a miracolulit. Cei mai multë autori sunt azi premiați și trëmbëtați doar fiindcë sunt contemporani ai unor foarte puçini (alçi) autori, ale cãror capodopere nu pot fi «traduse» și nu pot asigura vëndëri në masë sau spãlare de creiere.

Kulm(i) / Culme-a

- Nuk të dëgjoj, se ka shumë zhurmë!
 - Kush bën aq zhurmë?
 - Unë, se po flas.
 - Me kë?
 - Me ty.

- Nu te aud, cã e mult zgomot!
 - Cine face zgomot?
 - Eu, cã vorbesc.
 - Cu cine?
 - Cu tine.

Pengje, plehëra, lule / Ostatici, gunoaie, flori

"Se edhe lexuesi është njeri. Të krijohet përshtypja sikur mendjet e ndritura, në një flatrim e vetëdëgjie gati misionare, për ta zgjeruar ndriçimin e tyre të epërm, detyrohen të shpëllajnë tru. Por, në fakt, vetëm mendjet e ngushta, ose shpirtrat e rëndomtë, zgjedhin këtë mënyrë për të zgjeruar pushtetin e tyre (politik dhe / ose ekonomik, ose *edhe-edhe*), bujën, famën, që të mos hyjnë në "sevrage" mediatic, duke përdorur letërsinë si mjet. Lëvizja kopjon të hidhurën *Stockholm Syndrome** dhe mund të përkthehet thjesht: i mbushet koka lexuesit me plehëra, me bërsi, me mbeturina, - që mund të shkëlqejnë nga shiu, ashtu siç mund të shkëlqejnë edhe nga urina etj, - dhe ia mbush aq shpesh dhe pa ndërprerje, me një dhunë që fshihet nën përkushtim ndaj artit dhe me vetmohimin e shtirur të një heroji, saqë ai një ditë betohet se e ka kokën plot me lule. Nga ai çast, si mund të mos jenë lulet e vërteta plehëra, si të mos jenë plehërat e vërteta lule?! Se edhe lexuesi njeri është: duron shumë, por e çon gjakun dhe bojën gjer në gju kur ndokush guxon t'ia shkulë lulet e t'ia zëvendësojë me plehëra, apo aq më fort kur e Vërteta shtron hije dyshimi mbi synimet e *kopshtarit të parë*".

* In psychology, Stockholm Syndrome is a term used to describe a real paradoxical psychological phenomenon wherein hostages express empathy and have positive feelings towards their captors, sometimes to the point of defending them.

"Cã și cititorul e om. Ți se creează impresia cã minçile luminate, într-un zbor și mistuire aproape misionare, ca sã-și extindã lumina lor superioarã, sunt obligate sã spele creiere. Dar, de fapt, doar minçile înguste, sau sufletele ordinare, opteazã pentru așã ceva, ca sã-și märeascã puterea lor (politicã și/sau economicã, sau *și-și*) fama, pentru a nu intra în sevraj mediatic, folosind literatura drept instrument. Mișcarea copiazã amarul *Stockholm Syndrome** și se poate traduce simplu : i se umple capul cititorului cu gunoaie, lãturi, cu rãmãșițe - care pot strãluci de ploaie, așã cum poate strãluci și de urinã etc. - și i se umple atãt de des și

neîntrerupt, cu o violență ce se ascunde sub devotamentul față de artă și cu martiriul prefăcut al unui erou, încât cititorul într-o zi jură că-și are capul plin de flori. Din acea clipă, cum să nu fie florile adevărate gunoaie, cum să nu fie gunoaiele adevărate flori?! Că și cititorul om este: îndură mult, dar face sânge și cerneală de om când cineva îndrăznește să-i smulgă florile din cap și să i le înlocuiască cu gunoaie, sau cu atât mai mult când Adevărul întinde umbre de suspiciune asupra *primului grădinarului*".

* In psychology, Stockholm Syndrome is a term used to describe a real paradoxical psychological phenomenon wherein hostages express empathy and have positive feelings towards their captors, sometimes to the point of defending them.

International Press about the Jews in Albania before and during Nazi Times

I.

The subject of the salvation of Jews in Albania remained almost undiscovered until lately because of the political stance of Tirana against Israel as “an ally of the Atlantic Superpower”, although in a paradoxal way, the government of Enver Hoxha was one of the first to formally recognise the new state of Israel in the actual territories, since 1948. This theme was reservedly introduced only in the beginning of the '80-s, mainly as an evocation of the Albanian tradition of hospitality and the salvation foreigners in times of danger. It was generally treated after the political changes, at the end of the 1980s.

The anti-israelite policy of the Albanian state wasn't the only barrier to obscure this issue. Albanian sources were completely untapped considering how closed the Albanian society was. The severely firm stance of the former Albanian state against israel's policies forbade Albanian scholars to study the issue. There is neither any evidence that foreign scholars were interested in exploring Albanian sources about the fate of Jews in Albania during WWII. There is an exception in the case of dr. Straitberg . In 1968, he wrote a letter to former dictator Enver Hoxha, asking for permission to use the archives. As may be understood, he took a negative answer.

II.

The salvation of Jews in Albania first became an object of study by Anglo-American scholars, such as Bernd Fischer and Noel Malcolm, then by Italian scholar Michele Sarfatti, and the Memorial Museum of the Holocaust of Yad Vashem. Albania's participation in the founding meeting of the International Forum on the Holocaust (Stockholm 2000), the declaration of the “day of Remembrance” (2004), the U.S. Congress Approval of the “resolution of Honor” dedicated to Albania's role in the salvation of Jews (2005), and recently the organisation of the exhibition “Besa - a honour code of Albanians” in Tel Aviv (november 2007); promoted a new cycle of researches and studies. One of them is the initiative of Mrs. Claire Lavoine and her collaborators in Albania , for the completion of a dossier with sources and evidence that are indisputable according to some historians. An international conference dedicated to the “Albania phenomenon” as na European premodel of protection of human rights is being prepared with a lot of passion and dedication by col. Etienne Bommier and his group of work, with the goodwill of many institutions and French personalities (such as the senator Bernard Fournier, head of the group of the friends of Albania at the French Parliament). In 27 January 2008, at Washington a conference with this subject is preparing under the care of some senators, friends of Albania.

III.

To date, the only sources used are those taken from American and British archives, some Italian sources and a few German ones, the memo-artistic literature of Jews that survived the Holocaust by staying in Albania and the Balkans. Albanian sources are published, some scholars have managed to publish their studies inside and outside the country, but there are no foreign scholars who have studied these sources. Furthermore, sources found in Kosovo's archives, where half of the Jews' drama was played, are not touched at all. There are a few sources, contradictory ones, about the role of the so-called SS “Skanderbeg” division and its participation at the so-called persecution of Jews in Kosovo, except for the memoires of the ex-legate of Reich in Beograd Neubaher. We may say that part of the studies for this argument are still based on the “pre-data”.

IV.

It may be said that archival sources are or are becoming part of scientific circulation. Nevertheless, no study has been conducted on how the Albanian press dealt with the asylum of Jews in Albania during the royalty period and after wwii.

The bibliography of studies about this issue mentions only one article of the Jewish Mandil, published in the "Bashkimi" newspaper, in 1945. the article shows the gratitude for the support of the Albanian people. Some other articles of the same period, at least 3, that were published in the "Bashkimi" newspaper (1945-1946) are not mentioned at all.

The National Library in Tirana possesses no thematic bibliography on the salvation of Jews during the war because of the anti-Semitic policy of the Albanian communist state until 1990. such bibliography does not exist, but that is not due to political or ideological restraints.

In this sense, during the preparation of such a commentary, creating a mini-bibliography became a necessity.

V.

It is a norm that scientific studies first use public sources. In the case of Albania and Albanians' role in the salvation of Jews, research began the other way round: first the archives and then the press. It may be said that during my researches, it became a duty to fulfil this first contribution to publicize how the press of that time addressed the issue. In this case, the first concern of the scholar is: does the public stance, in a period where demagoguery dominated, match the official stance as written in the newspapers, a stance that had reasons to be occult.

Research brought me to the conclusion that the asylum of Jews was treated without contradictions, as the sources indicate. They were protected secretly and openly as well. The public and the official stance match perfectly.

This is so real that the protagonists of Albanian collaborationist cabinets, ministers, writers known as pro-fascist and others who were neutral publicly defended the Jewish personalities of Albania . Writer Ernest Koliqi, also a former minister in the pro-fascist government wrote and published articles in defense of Norbert Jokl, a well known Albanologist who lived in Vienna and was physically threatened after the declaration of the Austrian - German "Anschluss;". Father gjergj Fishta, a writer who welcomed the arrival of the fascist army to Albania wrote a public letter about Jokl to the vicegerent of the fascist king in Tirana F. Jacomoni; Lasgush Poradeci, a poet who followed the trails of Baudelaire and was indifferent toward the war wrote a letter to the king Zog, about Jokl. This letter was written in the form of an article, but the censorship didn't allow its edition, because it considered the book of Fuhrer "Mein Kampf" as a source of evil.

It should be mentioned that some Albanian collaborationists, such as the former King A. Zog, Musa Juka, Mustafa Merlika and others had personal relations with Jews, sometimes through marriage.

VI.

Some articles of a cognitive character about the problems of the Jewish community in Albania were published during the royal period. There are some articles about demands of Jews in Durres who wanted Sabbath to be a day of rest, the Jews of Vlora asking for support for the restoration of a synagogue damaged by bombings, and to have the right of circumcision. There is no indication of any anti - semitic danger in the press of that period, although the doctrine of the "final solution" was declared in 1932. the articles of that time say that in Albania there is a Jewish community of no more than 200 persons. This community aimed to have its own representatives in the government. This is the case of the jew Matathia (Matthia, fr. Matheu). He was elected a member of the Vlorë Municipal Council.

The independent press, although critical toward the kingdom, emphasizes with kindness that former King Zog and Queen Geraldine had jewish courtiers, such as dr. Weitzman (official photographer) and dr. Ourinovskij (family doctor).

The independent press published some warning articles about the coming war, the racial character of this war, the general danger of the jews and the duty of honor of the Albanian people and government to save the Jews. The article says that the Jews turned their eyes to Albania, that this country is becoming a "second Palestine", that the international press speaks about the Albanian "Palestinisation" etc. Of great importance are those articles, not few in number, that were refused by the magazines and newspapers of that time because of criticism towards the Hitlerian doctrine. They prove that there have been many initiatives to invite the public to contribute to this problem.

During the royal period, the problem of the accommodation of the Jews in Albania was an international one, that's why the foreign press took an active part in treating this issue and Albanian thinkers expressed most of their ideas before the international opinion. In 10 July 1935, the daily "Moment", a tribune of the Jewish community of Poland issued the article: "The Jews are invited to be settled to Albania. The article says that the Albanian government has made this decision at a special meeting and it appeals to the Jews of Czech and Germany to see this country as their salvation. The newspaper cites the decision of the council of ministers, according to which, "the government of the Albanian monarchy is ready to accept the accommodation of Jews in this country and to offer them possible living conditions. The Albanian consul in London gave such news to the international press. In his comments for the "Jewish Telegraphic Agency" and the "Jewish Chronicle", he is presented with the attribute of the "government spokesman". The public declarations of the Albanian consul that were issued even in other tribunes of the Jewish community reassure that Albania is an authoritative country that offers success even for the Jews' wealth. The London newspaper "Jewish Daily Post" of 14 July 1935 announces that the diplomatic service of Albania "since one month has announced the decision of Tirana to accommodate the Jews in the country". One of the journalists of that daily newspaper, as written at the press of that time undertook the mediation of the Albanian ambassador with the representatives of the Jewish international organisations. In that time, the chief of the commissariat for the refugees at the Nations League, James MacDonald interviewed by the American press, was doubtful whether Albania was interested in the Jews or in their capital. He also queries the possibilities of their salvation in the little space of the little Balkan monarchy. Tirana didn't stay neutral in this issue. The Albanian minister of economy replied to the commissar James MacDonald: "to clear some views that are suggested by your interview and to reassure that I am ready to give you all the necessary information". The Albanian consul to Vienna had an intense diplomatic and public communication in the press about the stance of Albanian government (November 1935 and on). It seems that after all, London has been the chief town where the Albanian stances were published. In the "Jewish Daily Post" newspaper (July 1935) is published an article of an Albanian minister, where it is specified once more that "the Jews could enter Albania to invest their capitals in industry and agriculture" and that "the government would offer them facilities and would not let them come, earn money and go". The same newspaper wrote about the way the accommodation of the Jews in Albania was treated by the Bulgarian press (1935). In the Soviet newspaper "Pravda" in 1935 is announced that the will of the Albanian government to accept the Jews is refused by Italy, which sent her minister of economy and asked to Tirana: 1) To give to Italy the farming land of Myzeqe by concession for 20 years (this region was proposed by the former American ambassador to Tirana, Hermann Bernstein. 2) to give to Italy by concession 3 other farming regions that should be populated by Italian farmers for 90 years". A Bulgarian newspaper writes that "the Italian mediation is blowing the tentatives of the Albanian monarchy for the accommodation of the Jews.

It should be mentioned that, at the time, the editor of British daily "Times" and some journalists of the "Jews Chronicle" visited Albania. The echo of their articles was presented with willingness even by Tirana's press.

During the royal period, some research studies by Jews who used to work and live in Albania were published. These include Professor Stanislav Zuper, founder of Albanian geology who discovered the Baku oil pond. He was one of the former advisors of Lenin during the first years after the revolution, together with J. Keynes. These studies highlight the geological natural sources of Albania from oil to water, from energy resources to rare minerals.

VII.

About 10 articles, except short ones of an informing character were published. It should be mentioned that most of the articles were published in the "Fletorja Zyrtare" (Official Gazette), that was the publication for documents coming from state institutions: the parliament, state council and the prime minister. This has an explanation. During the royal period, Tirana was continuously under the pressure of fascist Rome to approve anti-Semitic acts. This issue was discussed even in the National assembly. The discussions are published in the "Fletorja Zyrtare" together with the final acts. However, Tirana never approved anti-Semitic laws, decrees, rules or acts of a racial character. As may be seen in the articles mentioned above, Albanian authorities reached the climax of accordance with fascist Rome with a directive sent to the council offices. Based on this directive, these offices should allow "Hebrew tourists" to enter Albania with a visa after they had satisfied some conditions such as the declaration of 50 then 100, 250 and then 500 francs, as an available account and the return to the original country. The press says that some Jews who asked for

political or professional asylum in Albania gained Albanian citizenship. The newspaper informs also about the liberal politics that the Albanian state should adopt in relation to this. The acts and discussions published in this newspaper, in the worst occasion, inform us about some pressure to slow down and control the fleeing of Jews to Albania, but even in this case to please the "great ally".

VIII.

During the war, Albania had a pro-fascist press and an anti-fascist one. It is important that the anti-fascist press had no programmed article about the stance toward Jews, referring to the press in the terminological sense. This issue is mentioned in leaflets, especially those of the local communists' leaflets. A leaflet of the regional committee of Berat, a city that sheltered about 600 Jews from Kosovo, appealed to people to hide and protect them and the Jews to unite with the anti-fascist movement as the only solution for their salvation. There is no evidence about the public stance, not even in leaflets, by the nationalist organizations such as Balli Kombetar (National Front) or Legaliteti (Legality Movement). It is significant to note that the former exiled king Zog, who was temporarily staying in Britain, pledged during an interview to London Radio to shelter about 25,000 Jewish families to Albania. This declaration was an encouragement even for his relatives and supporters who were organized in the country to act properly.

The official press, especially during the Nazi period, was silent about this subject although time after time it warned that Nazi ideology treated Bolsheviks, Jews, bandits, communists and political opponents as enemies. In fact, this warning should be seen in the positive sense. It warned Jews to find a secure place to hide, because authorities, as stated in the negotiations Ribentrop - Muller, in October 1943, did not accept to deliver the Jews lists, but they could do nothing to hide them without the help of the people. And that is what happened.

Part of this issue is even the space that the good treatment of the Jews occupied in the foreign press during the royal period and the antifascist war in Albania. The interest of the great and little European and Balkan newspapers arose after the declaration of the Hitlerian doctrine for the final extinction. In the national archives there is a French article and a letter of the Jew Nathan J. Allalouf, who was a reporter for the foreign press in Thessaloniki. He wrote a letter to the press directorate in Tirana, to demand the opening of the Albanian consulate in Tel Aviv (pg. 152; year 1934, D. 895, fl. 7-8). The same directorate, that was headed by the writer Mihal Sherko, gave (agreement) with no difficulty to Adolf Karcel, a Jewish-Polish journalist, who visited Albania (but the article in the press of that time is not preserved together with his correspondence. (pg. 379; year. 1935; D. 74; fl. 1-2). The same authority gave the Jewish-German Wilhelm Weitzmann the permission to reside in Albania. He came as a reporter and then became a photographer of the court (F. 380; V. 1939; D. 45; fl. 15-16). There are a series of sources that can be labelled as press rather than as archives, they are official printings, supplements of the "Official Gazette", that contain official acts used in wide range, such as circulars, manuals, the normative acts of the official attitude towards the Jews etc. in such a form it is preserved the circular with data about the White Russian Matrasov, that informs about the situation of the Jews in Albania (pg. 163; year. 1938; D. 158; fl. 1); the circular of the Ministry of Domestic Affairs for not giving permanent residence to the foreign Jews that had come to Albania (pg. 152; year 1938; D. 1013; fl. 1); the circular of the Ministry of Domestic Affairs (printing) sent to the prefectures for the application of the laws of the government that the Jews should possess 500 Francs, (pg. 177; year 1939; D. 772; fl. 1-2); the circular of the government for the consular rules about giving the Jews the permission to come in Albania (printing) (F. 223/1; V. 1939; D. 49; fl. 1-2) and other similar acts.

Novruz Xh. SHEHU

Serenadë cigane

Prolog

Nuk ka rëndësi nëse është e vërtetë:
Bota do të jetë vërtet e lumtur,
kur të arrijë tek ciganët...

do

Me veturë presidenti
kalin s'e këmbëj,

Për një shishe verë,
Për një dopio "grapë"
Raketa të kem,
Pa ngurim i jap,

Nëse m'i sjellin,
Me rrëmbim ua kthej prapë,

Për një shishe verë,
Për një dopio "grapë".

re

Puth njëqind vajza,
Betohe: s'jam kurvar!

Po bëra të qajë
qoftë njëren prej tyre,
Me rreze të Hënës
veten e var...

Betohem,
Nuk bëj të qaj asnjë,
Në sininë e hënës,
Kokën për garanci
shpejt e vë.

mi

Të vdektë burri!
Mos më bëj të vuaj,
siç luan ai me gajden nëpër natë,
me gjirin tënd do luaj.

Lëre fëmijën diku ,
Fëmijët në botë rriten vet,

Të vdektë ai qafir, e c'të duhet,
Kur s'të puth si unë m'u në buzë,
C'e do kur endet me shporta,
E për dashuri i bën rrugët tërkuzë.

Por tërkuza, moj të hëngërsha syrin,
të kap, të mos ecësh aspak,
Të vdektë burri, mos më bëj të vuaj,
Një natë me ty e kam hak.

Lëre fëmijën diku dhe hajde,
Fëmijët në botë rriten vet,
Hajde , mos u trëmb kotsëkoti,
Burri nuk të vdes me të vërtet,

Fa

Në lëkurë defi
shtrihen ciganët:

lumenjtë thurin shportat,
shportat thurin lumenjtë,

Gratë shtrihen si detet,
Burrat hidhen si përrenjtë.

*

Peshqit gëlltisnin yje,
nxitojnë të fshihen
në flokët e shelgjeve,

Duel i kërkojnë troftës,
të bindur se ua ka fyer
nimfën e një nate vere,

Mbi lëkurë defi
shtrihen ciganët...

Sol

Flokët mi kreh vogëlushja
përmbi mjegull,
tek dy këmbkat e saj,
u bëra hark porsi pjegull,

Fytyrën e vendosa aty,
Thashë se vdiqa, por s'ish e vërtetë,
Vogëlushja s'ish më vogëlushe,
As unë nuk ishja djalli vet.

Për një natë më bëri të ri,
për një natë e bëra të rritur,
i thotë jetës: "Eja!..."
i them vdekjes: "Pirdhu!...",

Më rreh me grushte
më kreh me qerpikë:

“Maskara i mirë,
tani ik...!”

Dhe ikim, ku të na cojë rruga e hapur,
Mes shkurresh,mes pemësh gjithcfar,

Askush asaj si thotë “Zuskë!”
Kuptohet, as mua “Zuzar!”

La
Ç’na duhen llafet ,
grindja, mëria,
kur fund, or mik, na paska jeta?!

Presidentët stërfshihen
Të bëjnë dashuri,
Se fund na paska botë e ngratë,

Ata që se kuptojnë
i vraftë Zoti:
Në botë,letra janë paratë...

Si
Biblën e ke në vijat e dorës
shpirti im, zemra ime,ëndrra ime,
Aty janë udhët, shkronjat,
kodet dhe era...

Eja të t’i them, syri im,
mos i trego gruas, mos u thuaj shokëve,
atje, tek lumi, magji do të bëjmë

I kam të shkruara tek vija e dorës
Si do përmbysen, një nga një , qeverritë,
Eja të të tregoj sesa fati është pranë,

Eja,asgjë s’ të mbaj fshehur,
Biblën e shkrova unë e para
Eja të ta them zemra ime
Dhe bota rregullohet patjetër.

Do
Kronikë dixhitale:
Janë ngritur cadrat e ciganëve,në një cep të Tiranës,
Me copa drurësh,kartonash,llamarinash
Të hedhura poshtë nga pronarët e grataciave,

“S’ dihet pse i duan pallatet kaq të lartë e të
ngrefosur
Si kallamboq i araxhiut,
që s’ka të dytë në këtë rrëmujë të dorës sonë...

Ua kam dhjerë gratacielat.Pikërisht sot japin
televizionet

Se, në një kat të atij pallati, një 84 vjecar,
vrau të dashurën nga xhelozia...”

Flet një grua,
Që përthith cigaren
Në buzët e saj, që i bën bori

“Njerëz të marrë,mburravec e trapa të lindur,
Që nuk dinë se c’është Jeta,pa le më Dashuria.
Dhe një qëni ja jap,
por jo të bardhëve mburravec”

Ciganja, shkruan një shkronjë arabe
Me fjollën e tymit të cigares,mandej e lë të tretet
me një kujtim të largët,
Atje ku tretet tërë jeta,
kjo frymë, që hyn e del tek trupi i njeriut.

Sol
Erdhi sot një i bardhë tek ciganët,
Do bëhem si ju,u tha,por askush nuk kuptoi
Pse sytë me lotë iu mbushën...

U shtangën ciganët, si vatha me yje
Në Kashtën e Kumtrit,dhe
“Ua!!!”
thirrën njëherësh.

Më i moshuari ,kryecigani shekull,
Ja mori qafën nën sjetull,
Jashtroi flokët dhe
“S’ka kohë për lotë”i mërmëriti,

Menjëherë urdhëroi:merrni sazet!
Të dalin të tërë arixhinjtë,
Ata që s’ dalin i vraftë ZOTI,
i bëj harram,nga kjo ditë!

Kur të cahen lëkurët e defave,
Grushtat seicili ti përplas mbi ball,
Me gjokse t’i mbushin klarinat,
hidhni copa mishi mbi mangall,

Sillni rakinë,hani mirë e pini,
Kërceni dhe me këngë i thirrni tokës,
Se Jeta është e paktë,shumë e paktë ,
Sa një pikë raki në fund të gotës.

*

Një baticë me këngë u vërsul njëherësh,,
Përpara mori c’gjeti,tufani i tingujve,
Gjithcka në rrokopujë e shndërroi.

Me grushta ballet,i bën gjak,
Qielli ra tek gota e u thye si qelq,
Vallja vendosi të ndreq botën.

Dhe lotët e të bardhit ikën papritur,
Si të mos të kishin qënë në sytë e tij,
Diku tjetër u mbytën.

Fjetën të tërë të shtrirë mbi tokë,
Yjet mbi sy e shelgjet nën kokë,
Dhe djali i bardh në ëndërr shikoi

Pa diku se si i thirrën Armik,
se i ati ballist i kishte qënë,
Për ty, i thanë, Dielli nuk është Diell,
Dhe vajzën e komunistit s' do ta marrësh...

Vendosi të arratisëj, nga të bardhët,
Të ecte pa shtëpi nëpër shtigje,
të fshijë me tinguj lotët...

Epilog:

Bota s' do të jetë ndryshe
edhe po të arrijë tek ciganët.
Dëshmon filxhani Hënës,
shpirt i vogël,

Por, fatin se lëmë pa lexuar,
Në dorë, në buzë, në vithe, në shtat,
Eh ta dinin njerzit, se me dashuri
bota ecën më shumë se me shpatë...

2008-2011

Veni disperarea și eu i-am zis: - cântă Erdhi dëshpërimi dhe unë i thashë: - këndo

Mariklena NIÇO

Poetă de expresie albaneză născută la Korça în anul 1978. A absolvit filologia la Universitatea din Tirana (2000), debutând cu volumul "Pădurea muzelor" în 2007. Predă literatura în învățământul liceal din orașul natal. Poeziile au fost preluate din volumul "Flacărăgheață" (Flakakull) aflat în curs de apariție.

Ca un arc de vioară (Si hark violine)

Ceva învățase pașilor noștri un ritm.
poate durerea pentru lucrurile imposibile,
gustul părăsirii,
temerile ce găfâie adânc în tăcere.
Ceva învățase trupurilor noastre zborul,
poate deciziile fără întoarcere ale plecărilor
gărilor părăsite
apusurile

Precum arcul unei viori era podul ce l-am clădit să
ne-ntâlnim.

Noi (Ne)

În cenușa nopților noastre,
e sare din marea ta îndepărtată și lemn de nave,
e verdeață din vechile visuri și colțuri ale
prezentului.

E orbire clară și stranie,
liniște și condimente puternice.

Noi amestecăm adevărurile cu cele dorite.
visăm la trezire fără teama trezirii,
ne uităm în așteptări
fără a întreba de dezamăgire

Noi – suntem toate numerele din fața lui unu.
Noi – e doi-ul pașilor, a mâinilor, a sprijinului.
Noi – e mai mult decât câteva versuri.

Noi suntem ceea ce ne simțim în cenușa nopților.

Femeie (Grua)

Prăpastie,
mă apropii de tine mereu

căci ești femeie, ca mine.

Când ți se sprijină cerul de pânțece,
stelele te umplu cu presimțiri.

Când te văd așa calmă, veșnică
nu trebuie să mă sprijin de tine
nici să mă plâng universului
de femeile ce se poartă ca niște abisuri.

Trupul unei femei
e plin de solzi și ghimpi
când ea nu vrea.

Sufletul unei femei
seamănă cu o cocă de fluvii de sânge,
vă pierdeți când amestecați mâinile ca să-i dați o
formă.

Apă și fulgere amestecă ea în pânțece,
pe buze are vise, lapte în inimă
iar cu mâinile dă formă la orice.

Noaptea mi se așează greoaie pe inimă (Nata më ulet rëndë në zemër)

Noaptea mi se așează greu pe inimă.
Cum să pornesc!
De câte ori mă hotărâsem la ora asta,
fără rămas-bun,
cu săruturile păstrate ca scrisori de regrete
netrimise,
cu meduzele cuvintelor adunate
să se otrăvească-ntre ele,
cu cântece crescute-n bezna mațelor,
acolo, printre rămășițele trupurilor
și tronului înserat al pasiunilor
cu lașitatea justificată că lumii nu-i trebuie
o nebună în plus.
Cum să pornesc,
vagoanele norilor nocturne n-au stații,

caravanele aștrilor nu se opresc să ia străini
și cine știe câte alte inimi și-au luat deja
drumuri imposibile

Fără nume (Pa emër)

Nu mai e.
Nu e!
nici ieri,
nici între lucruri,
nici între oameni,
nici în inimă,
nici în minte,
nicăieri n-a fost

iar tu continui să-l creezi...

Până vom putea (Derisa të mundemi)

Vino,
până voi putea
să port în suflet fericirea fără teamă
și să cred în tine nu pentru că m-aș face conștientă
ci pentru că se întâmplă.
De câte ori traiul devine o povară
grea între iubiți
în spațiul golirii
fiecare visează la propria tragedie, personală
scurtându-i altuia săruturile
fără a îndrăzni să-l otrăvească definiți.

Atinge-mă acum, atinge-mă
sunt un șarpe ce așteaptă sunete din fluierul tău.
Stai,
până om putea.

Cuvinte despre vânt (Fjalë për erën)

Învață-te să n-ai pe nimeni.

Spune-le cuvintele vântului,
să le ducă departe-n vreun templu.

Lasă tristețea să devină căsuță,
să-ți răcească zilele,

să te simplifice-n umbră.

Să se stingă vara voluptății
în mitra stihilor nopții.
Miezul ce-l sorbi din degetele ei,
e o credință oarbă.

Pleci de la el ca și de la Dumnezeu.

Învață-te să nu alegi pe nimeni,
să plece ca niște inimi de hârtie.

Apoi să crezi în cel ce este,
nu în cel ce se poate întoarce.

***

Nu murim singuri,
murim cu toată lumea ce-am trăit-o
și cu cea rămasă neatinsă.
Murim cu toată iubirea
ce n-am putut s-o scoatem la lumină.

Veni disperarea (Erdhi dëshpërimi)

Veni disperarea
și eu i-am zis: - cântă
niciodată nu sta tăcută
nu măcina, nu măcina, nu măcina
doar timpul macină oasele omului
tu cântă cum știi, cum poți
nu te-ngriji ca vorbele să aibă sens
nu te-ngriji ca muzica să atingă inima
grija-l disperă pe om mai mult decât tu
tu trebuie să te arăți mai adevărată decât
fericirea, nu trebuie să se prefacă sufletul
pe care l-ai străpuns în lung și-n lat și peste tot...
cântă, niciodată nu te simți rușinată
chiar dacă... tăcută
cântă!

***

Încet,
pe câmpia tăcerii,
cade ninsoarea densă a limbilor nevorbite
Urme rare clintesc nemărginirea.

M. Lambertz-i dhe koleksioni i tij me folklor shqiptar

“Midis Drinit dhe Vjosës”, botim i Qendrës së Studimeve Albanologjike

“Midis Drinit dhe Vjosës” - “Zwischen Drin und Vojusa: Märchen aus Albanien” (Leipzig 1922) - është një libër që, duke iu referuar *ad litteram* titullit, duket sikur do të përmbajë shenjimet e ndonjë udhëpërshkruesi. Për më tepër që autori i tij ishte gjerman dhe pjesë e interesimit kulturor austro-hungarez, që ishte përqendruar kryesisht në Shqipërinë e Veriut, ose më saktë në Shqipërinë katolike, ku vazhdonte të kryente detyrat e saj në përputhje me *capitulazione*-t e hershme ndërperandorake, që i kishin njohur të drejtën e *cultus protectorati*-t. Por në çdo rast, këto interesime nuk zbritnin poshtë Vjosës (një *limitus ulter quam non* edhe për interesimet shkencore të M. Šufflay-t, K. Jireček-ut e L. Thaloczy-t).

Dhe me të vërtetë, autori i librit, Maximilian Lambertz, e ka përshkuar Shqipërinë gati një shekull më parë, gjatë kohës që në Ballkan e në Europë zhvillohej Lufta e Parë Botërore. Por jo si ndonjë romantik i vonuar, që, i tronditur prej prishjes së traditës në vendin e vet, kërkonte botë të tjera pa cene. Para se të prekte “*vendin e shqipeve*” (M. Lambertz-i është një prej albanologëve ngulmues për shpjegimin e etnonimit “shqiptar” prej totemit “shqype”, “shqipe”), ai kishte bërë kërkime tek arvanitasit e Greqisë dhe tek arbëreshët e Italisë. Kurse në vitet që qendroi në Shqipërinë e Veriut udhëtoi nga Shkodra, Gruda, Lezha, Kruja, Tirana, Durrësi, në malësitë e Shoshit dhe Shalës, midis rrjedhës së Drinit dhe Valbonës, si dhe nëpër Mirditë.

Pa dyshim, Maximilian Lambertz është i vetmi ndër albanologët e huaj që iu kushtua jo aq arkeologjisë, historisë, etnologjisë dhe gjuhës shqipe, por njëres prej dijeve më të vona të saj, folkloristikës. U mor thuajse me të gjitha format e shfaqjes së traditës gojore: në poezi e në prozë, me përrallën, këngën rituale, eposin heroik legjendar, të cilit i kushtoi studimin “*Epika popullore e shqiptarëve*” - “*Die Volksepik der Albaner*” (Halle 1958), një prej monografive më të rëndësishme të traditës së studimeve për ciklin e kreshnikëve, përkthyer për nevojat e studiuesve prej gjuhëtarit shqiptar E. Çabej në vitet 1970 dhe mbetur në arkivat e instituteve të trashëgimisë deri në fundin e shekullit të kaluar.

Disa prej veprave më të rëndësishme të M. Lambertz-it në dijet albanologjike janë: “*Albanische Märchen und andere Texte zur albanischen Volkskunde*” - “*Këngë shqiptare dhe tekste nga folklori shqiptar*” (Wien 1922); “*Gjergj Fishta und das albanische Heldenepos ‘Lahuta e Malcís’*” - “*Gjergj Fishta dhe epopeja e madhe shqiptare ‘Lahuta e Malcís’*” (Leipzig 1949). Ai shkroi një studim për këngët popullore shqiptare (“*Die geflügelte Schwester und die Dunklen der Erde: albanische Volksmärchen*” - Eisenach 1952); dhe një tjetër për letërsinë shqipe (“*Albanien erzählt: ein Einblick in die albanische Literatur*” - Berlin 1956). Gjithashtu përktheu pjesë nga “*Lahuta e Malcís*” dhe e studioi në mënyrë të krahasuar me eposin e kreshnikëve (“*Gjergj Fishta: ‘Die Laute des Hochlandes’*” - München 1958).

“*Midis Drinit dhe Vjosës*” përmban një prej koleksioneve që M. Lambertz mblodhi e përzgjodhi prej botimeve shqiptare të shekullit të romantizmit e në vijim, të cilat duket qartë se i njëjtte tërësisht; nga shtypi letrar dhe ai politik i fillimeve të periudhës shtetërore; si dhe nga bartësit jo të pakët që takoi vetë gjatë qëndrimit në Shqipëri. Janë poezi e përralla të botuara gjermanisht dhe të krahasuara prej tij me motive të ngjashme të popujve të Europës dhe të kulturave e qytetërimeve të tjera.

Kriteri mbi bazën e të cilit M. Lambertz-i ka bërë zgjedhjen e lëndës është para së gjithash ai i primitivitetit, irracionalitetit dhe arkaizmit, si shenja të sigurta të lashtësisë së saj. E njëjta zgjedhje vërehet si për poezinë, ashtu dhe për prozën. Nuk ka epikë historike, as legjendare; por nuk ka as lirikë të ritualeve themelorë të jetës së njeriut: lindjes, rishtarisë, martesës, vdekjes. M. Lambertz-in e intereson më shumë ajo pjesë e traditës gojore që mund të quhej *para-poezi* dhe që shpesh herë s’ka një kuptim të shpërfaqur, s’ka rrjedhshmëri, s’ka personazhe, s’ka fabul.

Këto janë kryesisht *vjersha-lodra*, që shoqërojnë dhe rregullojnë argëtimet e fëmijëve; në të shumtën e rasteve rrokjezime asemantike dhe agramatikale, me përzierje fjalësh pa lidhje, prej shqipes dhe prej gjuhësh të ndryshme (siç gjenden dhe në koleksionistë të tjerë), që ushtrojnë kujtesën dhe edukojnë një shije formale të poezisë tek ata (“*ini mini, donomini*”; “*eshtem beshtem kompanjeshtem*”).

Ka pastaj një lloj tjetër *vjershash*, të cilat mund të quhen dhe *ushtrime logjike*, si gjedhja e *vjershave* për numrat, të cilat i këndojnë të rriturit për t’i mbajtur mend të vegjlit. Një lloj i tretë i poezisë së zgjedhur nga

Lambertz-i janë ato që vënë në provë logjikën e pjesëmarrësit në lojë, duke krijuar varg pas vargu, nga një për çdo pjesëmarrës, ciklin e plotë të një veprimi zinxhir, pa lidhje poetike dhe as ndonjë shkak përmbajtësor, mjafton që vargu të fqinjësojë me vargun, të ketë lidhje me një prej fjalëve të atij paraprirës.

Të gjitha këto janë këngë popullore zakonisht të quajtura banale, në shumicën e rasteve mbetur të paarkivuara, përveçse disave prej mbledhësve të hershëm të folklorit. Ato qendrojnë më përpara në raport me një qerthull këngësh tradicionale të fëmijëve, si ato të ciklit të *kullanave*, *pashkëve*, *evangelizmoit*, *rrushajeve* ("rosaliae diem"), *rusicave*, *kalimereve*, *llazoreve*; si këngët e të kremteve fetare dhe kalendarike; këngët e lëvdimit të natyrës dhe të marrjes së saj me të mirë; të cilat kanë një përmbajtje të shtjelluar, fabul të rregullt, kuptim të qartë dhe funksion të dukshëm.

Nëse do të bëhej një renditje duke iu referuar shkallës më të lartë të përjashtësisë (objektivitetit) në poezinë popullore tradicionale, atëherë do të nisnim prej epikës politike, epikës historike, epikës legjendare, lirikës së dasmës, lirikës së dashurisë, lirikës rituale të lindjes, ninullave, vajtimeve, gjamës, lirikës rituale fetare, lirikës rituale "të shëkrume" - sakrale-mitologjike, dhe vetëm së fundmi do të mbërrinim tek vjershat-lodra, vjershat ushtrime logjike e fantazie që ka mbledhur e botuar në librin e tij M. Lambertz-i.

Këto ngjajnë si këngët popullore më të kodifikuara, por në të vërtetë ato paraqiten kështu kryesisht për shkak të arkaizmit të gëdhës krijuese, jo për ndonjë fshehje magjike të kumtit. Ato janë të tilla sepse nuk janë krijuar për të pasur qëllim etik apo didaktik, nuk përcjellin kurrfarë porosie morale, thjesht ndikojnë për të marrë pjesë në një formë kolektive argëtimi duke treguar kujtesë (për fjalët dhe shprehjet agramatikale që janë me shumicë), një shkallë minimale arsyesimi (të ndjekësh rendin sipas parimit të shoqërimit të idesë), si dhe të verifikosh disa njohuri shumë të thjeshta (vjershat që i japin një kuptim konkret numrave, sidomos numrave simpatikë ("Dymbëdhjetë numrat" dhe "Histori me numërim nga Shqipëria e Veriut"): njëshi - Perëndia Atë; dyshi - Hyji sundues në tokë e në qiell; treshi - Trinia e Shenjtë ose tre patriarkët: Abrahami, Isaaku dhe Jakobi; katra - katër ungjilltarët; pesa - pesë porositë e kishës; gjashta - nuk e dimë, ndoshta numër antipatik; shtata - shtatë "shukërmendet", gjithnjë sipas shprehjes së Buzukut; teta - tetë mëkatet; nënta - nëntë ikona shenjtorësh; dhjeta - dhjetë urdhëresat; duhet thënë se në versionet shqip këto shenjime janë laicizuar dhe kanë marrë barazime të tjera).

Pikërisht kjo është një arsye pse koleksioni i M. Lambertz-it, i riardhur në shqip prej përkthimit nga gjermanishtja, me një përpjekje për t'iu afruar gjuhës lokale të burimit, por jo duke shkuar tek burimi vetë, i shërben pasurimit prapavajtës të traditës së vjershërisë popullore shqiptare, e cila, si të gjitha traditat gojore popullore, shpesh ka qenë e çliruar prej çfarëdo qëllimi përmbajtësor dhe funksioni social.

Kjo mënyrë të lodruari me gjuhën njëherësh u shërben fëmijëve dhe për të provuar një prej përbërëseve bazë të poezisë, rimën, qoftë dhe krejt formale dhe pa asnjë tentim kërkimi apo talenti: "Po erdhi shkopushi, që godet qenushin: zjarrushi, që djeg shkopushin; ujushi, që shuan zjarrushin; kaushi, që piu ujushin"; dhe së fundi, sigurisht, "kasapi, që theri kaun".

Koleksioni i përrallave është më i plotë. Në të vërtetë, më shumë se përralla, në kuptimin terminologjik që ka marrë kjo fjalë në folkloristikën shqiptare, ato janë rrëfime në formën e *shëmbëlltyrave*, të cilat tregohen jo në mjedise familjare, siç është skema bazë e komunikimit të përrallës, por në mjedise më të gjera: në dasma dhe ngjarje të tjera publike të jetës së njeriut; në kuvende, në oda burrash, në takime rastësore të individëve. Nuk janë doemos përralla që gjyshi ua tregon nipërve. Qëllimi i këtyre shëmbëlltyrave është që rrëfimtari të dëshmojë dijen dhe përvojën e tij, t'ia japë kënaqësi mendore dhe estetike bashkëbiseduesit, të krijojë një gjendje të ngritur emocionale e intelektuale, të provokojë një diskutim të mëtejshëm, por dhe të vërë në provë urtësinë e të tjerëve.

Një pjesë e madhe e këtyre rrëfimeve janë të ndërtuara mbi ndërthurjen e dy figurave krejt të përkundërta: *hiperbolës* dhe *litotës*. Përmbizmadhimi përtej fantazisë së së magjishmes shoqërohet me zvogëlimin gjithaq të ekzagjeruar, që është burimi i humorit. Këto njihen si "përralla-gënjeshtër" dhe duket se shenjojnë periudhën e fundme të përrallës magjike, kohën e ndarjes së fantazisë së njeriut prej përfytyrimit magjik, përmes përdorimit humoristik të saj.

Këto shëmbëlltyra, në formën e përrallës së shkurtër, por larg së magjishmes së përrallës së vërtetë, shpesh ngjajnë si paratekste që e çojnë mendjen njerëzore drejt një sinteze mendimi të shprehur në formën e një fjale të urtë apo të një përfundimi sintetik. Përmbyllja me një fjalë të urtë formalisht shprehet me dyvargëshin "Përralla n'Lesh, shndetja mes nesh", që është dhe urim, dhe kujtesë se dikush duhet ta nxjerrë përfundimin, por jo shenjë se ku është mbledhur përralla, sepse, edhe në qoftë emër vendi, "Lesh" në këto përralla si topos është krejt konvencional dhe nuk ka të bëjë me vendin ku tregohet shëmbëlltyra. Kjo formulë e ngurtësuar klishe, që ngjan me atë të epeve legjendarë, në të njëjtën kohë shenjon ndarjen nga realiteti i trilluar dhe kthimin tek i vërteti.

Karakterin e parabolës apo të shëmbëlltyrës e theksojnë prania e ngjarjeve me mite paganë (*orët, të jashtëmëzet, fatijet, miret, zarazitet e drekëzitet*); me shenjtorë dhe me klerikë, me Shën Kollin, Shën Mhillin

dhe Shën Gjonin; me priftin, dervishin dhe hoxhën; me mbretin, sulltanin dhe Nastradin efendiun. Dalja prej papërcaktueshmërisë historike dhe hapësinore, që është tipike për përrallën magjike, dhe prekja e realiteteve parësorë, thekson karakterin e tyre si shembëllytra. Rasti më cilësues i këtij shndërrimi, i “*prishjes së magjisë*” dhe i kthimit të hiperbolës nga heroizëm në parodi, nga mit në përrallë-gënjeshtër, është rrëfimi në prozë “*Në shpellë të kreshnikëve*”, që përshkruan vizitën e një vdekëtarit të kohëve të sotme në shpellën e heronjve mitologjikë (“*Epika legjendare*” vëllimi II, Tiranë 1983, f. 329-334).

Rrëfimi me shembëllytra vjen prej ligjërimit ungjillor dhe ishte shumë i zhvilluar në Shqipërinë e vjetër. Pikërisht karakteri i shembëllytrës u jep mundësi “*përrallave*” të zgjedhura nga M. Lambertz-i të jenë të hapura për ngjarje e njerëz historikë, që kanë jetuar ose janë shenja të kohërave historike, megjithëse, sikurse dihet, përralla e vërtetë qendron larg realiteteve, të afërta e të largëta në kohë, është e mbyllur për kohën e njeriut tokësor.

Sikurse argumenton me të drejtë M. Lambertz, shumë prej këtyre fabulave, a “*përrallave shqiptare*”, siç i quan ai, janë ndryshore të ndonjë matrice të mirënjohur në shkallë botërore, të identifikuar në motivet themelore të fondit të përrallës të njerëzimit të vëllezërve Grimm; të motiveve me përhapje në popujt e Lindjes (*Hirushja*) ose në popujt e Perëndimit, si “*Djali me salsiçe*” (“*zonja Pjertetë*”, La Fontainne).

Krahasimi me motivet e popujve të tjerë në të vërtetë ka pasur për qëllim që të provojë se prozës popullore shqiptare jo vetëm s’i mungon asgjë krahasimisht me të tjerat, por shpesh forma e të ruajturit dhe të shprehurit të saj është gjenue. Pavarësisht formës së shfaqjes, në koleksionin e Lambertz-it gjendet edhe motivi i paracaktimit të fatit (kompleksi i Edipit në mitologjinë greke), edhe motive të ngjashme me novelat e Boccaccio-s (“*Shitësi i salepit*”), edhe motivi i ndalimit të martesës endogame, duke përfshirë tabunë ndaj kumbarit, e lidhur dhe me shpjegimin mitologjik të yllësisë së *Kashtës së Kumtrit* (“*Shën Kolli dhe Shën Gjoni*”).

Botimi shqip i koleksionit të përrallave të mbledhura nga Lambertz-i rikthen në prozën popullore shqiptare atë pjesë të saj që për një kohë të gjatë mbeti e përjashtuar prej botimeve, pjesën që lidhet me besimin, me vetëdijen fetare mitologjike, me kulte të lashta të mendësisë njerëzore (lidhja gjenetike e krijuar prej njeriut vetë dhe jo prej trashëgimisë përmes kumbarisë e vëllamërisë, me qëllim nxitjen e martesave ekzogame dhe sa më larg bashkësisë, ruajtjen e puritanizmit moral në fshat, krahinë a flamur etj.).

Tri vjersha popullore shqiptare të mbledhura nga M. Lambertz

Hënë e re

*Hën e re, hën e re!
Brijdj ndër pargulë,
Kur erdhen di kallogjer,
Tshë na hëngertin en na pin,
E na derdhen kusin,
Matsja lajti taluret,
Miu shtijti uret,
E ulku ra humboret.
Martuar kle shterna l'al'a,
Ati ju dha shal'a
Nje shalje e një berore,
E nje pule katsidhiare”.*

Dymbëdhjetë numrat

*Themë njëmbëdhjetë që t'bëhen dymbëdhjetë:
Dymbëdhjetë muaj ka viti,
Njëmbëdhjetë muaj e mban pela mëzin,
Dhjetë cica ka dosa,
Nëntë muaj pa lind fëmija,*

*Tetë cica ka buçja,
Shtatë vrima ka koka,
Gjashtë brirë ka dreri,
Pesë gishta ka dora,
Katër cica ka lopa,
Tre këmbë ka trekëmbëshi,
Dy gjinj ka vajza,
Një zë të ëmbël seç ka bilbili,
Që këndon në prill,
Në prill dhe gjithë majin.*

Kel kel, gjysmagjel

*Kel, kel, g'ysma g'el,
Kape pulen, se po del,
Lidhe per penit,
Preja bishtin k'etit!
(ose haja mutin k'etit)
lidhe per konopit,
Maja mjekren popit!
(ose haja mutin popit)
Lidhe per sidzhimit,
Kapja mustaket trimit!*

Solul buneii-vestiri lipsește Kasneci i haberit të mirë mungon

Xhevat Xh. LATIFI

Poet, prozator și jurnalist născut la 28 mai 1968 la Gjilan (Kosova), absolvent al Școlii Superioare de Pedagogie și al Facultății de Educație și al uni master în sociologie lângă Facultatea de Filozofie a Universitatea de Stat din Tetova. Membru al Ligii Scriitorilor din Kosova, a publicat volumele „Moartea Costă Scump” (Vdekja Kushton Shtrenjtë, 1997) și „Ploaie pe părul tău” (Shi në flokun tënd, 2005). A lucrat ca jurnalist la RTV-21, Gazeta Știrea, Express, TV VALI. Este corespondent al RT Kosova pentru zona Gjilan.

Iarna Balcanică sau patinajul hoșiei (Dimri Ballkanik ose patinazhi i vjedhjes)

O dimineată ninsă-ți aduce reamintește copilăria
Lozincile K. R. Fundulețul umed și mânuțele ce oftează după căldură
nasul sperietoarei ca un diplomat nordic ce vine de la Belgrad
și latră la Poarta Păcii și fuge cu cerbi speriați
începe misiunea bleu-EULEKS ce se asortează bine cu zăpada...
Ca un târg de culori de cravate
departe un motan tânăr european doarme fișos
Și tu rămâi singur, într-o cameră plină de hărți ce liberalizează granițe
vorbind singur despre câinele Sharr, fidelul dardan* ce păzea oile...
despre calea națiunii ce trebuie să se sfârșească la Presheva!
Troia compune cântece polifonice despre hoșia în serie,
cântă-n cor deputații pirați ca lipitorile,
Parlamentul îl declară patinoar și dansează cu liniile bugetului...
Iar acum să ne-ntoarcem la început! Iar întârziați...
La ora de istorie învățătorul nervos își freacă fruntea
fum îi iese (se teme că poate-i iese foc)
oftează cu mâinile reci...

* Denumirea Kosovei de astăzi în antichitate.

Solul buneii-vestiri lipsește (Kasneci i haberit të mirë mungon)

Firele albe așteaptă la ușă, ca un cântec vechi
În jurnalul ce intră-n turbulență din prima literă
o femeie așteaptă-n pragul casei
mușcându-și buzele din umbra albă.
Și azi fără conducător!
Murit-a Calul ce păștea iarba roșie a lui Karl Marx îmbătat
Ctrl-C i-am făcut omagii unei vis frumos
când din fusta unei fete cu pistrui pe obraz
iese fecioria, ca aburii unei bucătării din Chicago al anilor 30
un sol din Prishtina se bălăcărește-n noroi pentru a arăta c-are un vis
ne minte răzând... arătându-ne drumul casei...
Nici azi nu va veni hangiul din orașul ce tot nu se face metropolă
OSBE aduce berze galbene
Și noi iar îi spunem Europei curvă bătrână
Fără a plăti niciodată taxa iubirii...

Toamnă (Vjeshtë)

Ca de obicei vine infirmiera să schimbe cearșafurile
Și-și mușcă unghiile cu privirea spre mine
Anul ăsta are fire albe de păr
peste fund o manta ponosită cu punctulețe
o linie neregulată i de desenează prin talie
Poartă pe piept un medalion purpuriu
(nu-mi dezlipesc ochii de ea)
Unghiile ca de obicei prost tăiate
Strivește fereastra ridică vocea îmi înjură
„Împărăția mea de fildeș”
Pe pervazul pavilionului plouă din seringile roșiatice
Mi se udă ochii...

Post luptum (Post luftum)

Veniră cei ce de obicei vin târziu...
După război...
Ca să argumenteze întârzierea
scris-au pe vechea masă
mari scrisori multicolore
Și culoarea roz s-a-ntins dincolo
Până la luminișurile necosite unde odinioară făceau dragoste...
Pervazurile înțepate cu dureri de îngropări și reînarmorări
Și s-a lungit coada pentr-un nou experiment...

În fața Porților lui David Para portave të Davidit

Mimoza EREBARA

Mimoza Erebara este o scriitoare, critic literar și de artă, autoare a mai multor volume cu povestiri și poeme, care în ultima vreme și-a regăsit rădăcinile ebraice, ceea ce a îndemnat-o să pună pe hârtie aceste versuri pline de miez.

Shalom, lacrima mea

(SHALOM, LOTI IM!)

Acest pământ, deși îndepărtat,
tu, pământul meu,
- nu mă lași
Cu iubirea ta
Ascunsă undeva,
În adâncul țesuturilor mele
Mă ții în văduva neuitării,
Aidoma unei lacrimi,
care niciodată n-a curs...

Sămânța

(FARA)

Pentru o floare care a călătorit de la Tirana până la Haifa, oraș din Israel. Ea continuă să înflorească acolo...

Micuță,
Fragedă e floarea,
Mică e sămânța,
Țărâna n-o ține
Căci Cerul mare al Credinței
O cheamă,
Pe ea,
Sămânța,
Să înflorească veșnic
În grădina sufletelor însetate
Acolo unde Dreptatea Universală
Pășește
Aidoma Credinței mele
Pentru Tine

Veșnică Floare
Cu energie reală
Ce ține Lumea
În fragedele-i petale...

În fața porților lui David

(PARA PORTAVE TË DAVIDIT)

Cu Porțile Tale
Pe umeri,
Mă mișc prin lume.
Mă străduiesc să le montez
Pe găuri de state,
De națiuni,
Dar ele nu țin

Și mă întorc,
Cu Porțile Tale pe umeri
Stau în fața Zidurilor Antice,
Și acolo,
Le instalez cu ușurință.

Moriah

Din antichitate
Vorbește cu voce clară

Când însă oasele,
Oasele dragi,
Scârțâie,
Războiul bate la ușă,
Și fiece ramură tremură-n sânge,
Pacea se conturează în aer
Noaptea când se preschimbă
Din respirația celor uciși
La tine revenind,
La tine, moriah!
Frunză moale fidelă
A cântecelor de leagăn ale mamelor
Ce pe pruncul meu îl transportă
Într-un somn antic cristalin!

La Marea Moartă

(NË DETIN E VDEKUR)

M-am aruncat în Marea Moartă
Ca să văd,
Cât de moartă era
Am rămas acolo însă,
Tratându-mi pielea

Cu sarea ei.

Ha-Shoah

(HA-SHOAH)*

La Yad Vashem, Muzeul Victimelor Holocaustului

Ca într-un crematoriu
 Ard în mine
 Grâul, Oasele, Lumina, Duhul,
 Se stinge totul
 În CENUȘA existenței
 Care și-a luat suflul în aer
 Vreau să plec
 Dar rămân,
 Împietrită,
 Ca un porumbel negru
 În găurile goale
 Ale ochilor frumoși de altădată
 Când Viața mergea spre Viață
 Mă opresc,
 Să găsesc semenul meu
 Pe câmpia unde grâul a fost abia cosit,
 Și iată unde sunt
 Eu,
 Cu spicul memoriei
 Ce-mi vorbește prin fumul și cenușa
 Fumului negru - roz!
 Îmi spune:
 Ce frumoasă a fost Speranța!
 Sub aripile fluturilor de rouă!

*HA-SHOAH - în ebraică: comemorare.

Prin Neghev

(PĚRMES NEGHEVIT)

Merg prin deșert
 Unde Soarele arde

Oasele,
 În pulbere
 Preface
 Amintirile,
 Înghițindu-le adânc,
 Adânc,
 În nisipul fierbinte,
 Ca să explodeze
 Mai apoi,
 Aidoma unei oaze,
 La care eu mă opresc,
 Înainte de a veni,
 La tine,
 Civilizație a Veacului meu.

Regăsire

(RIGJETJE)

Caut lacrima
 - ar în oasele mele
 Și acolo, în adâncime o găsesc potolită

Identitatea

(IDENTITETI)

Ne nășteam sub pom
 Creșteam în jurul pomului
 Muream spânzurați în pom
 - noi eram pom
 Lipsit de rădăcini,
 Doar trunchi,
 fără frunze,
 doar fructe
 - bețe uscate

* *Moriah* - o plantă care provine din antichitate și care servește ca un simbol în emblema oficială a Statului Israel, reprezentând totodată aspirația poporului evreu pentru pace.

Ragip SYLAJ

Dëbimi nga Parajsa

(Tragjikomedi në dy pjesë, përkatësisht në dhjetë pamje, me prolog e epilog)

Motto: *Unë mendoj se familja është institucioni më misterioz në botë, më paradoksal në botë, më i çuditshmi në botë, më ekzotiku në botë, dhe më interesanti në botë.*

Amos Oz

Personat:

ADAMI, në moshë relativisht të re
EVA, në të njëjtën moshë me Adamin,
VITA (gruaja, 35 vjeçare)
MORTI (i shoqi, 40 vjeç)
KLARA (gruaja tjetër e Mortit, 40 vjeçare)
DRENI (i vëlla i Vitës, 30 vjeçar)
VAJZA (e bija e Vitës dhe e Mortit, 15 vjeçare)
RRËFIMTARI

Ngjarja e pjesës së parë ndodh në një vend imagjinar të botës – në Lindje, ndërsa ajo e pjesës së dytë ndodh në një vend të mërgatës shqiptare - në Perëndim. Aktori që interpreton rolin e Adamit mund ta interpretojë edhe rolin e Mortit si edhe aktorja që luan rolin e Evës mund ta luajë edhe atë të Vitës.

Veshja e personazheve: Veshja e Adamit dhe e Evës mund të jenë të llojit siç përshkruhet në bibël, duke mbuluar vetëm pjesët intime me gjethe fiku. Por, është e mundur që ato të përshtaten në raport me specifikat kombëtare të aktorëve që interpretojnë. Ndërkaq, veshjet e personazheve të tjera mund të jenë veshje të kohës së ngjarjeve, që përkojnë me bashkëkohësinë.

Çdo ngjashmëri me personat e kësaj drame është e rastësishme.

NË VEND TË PROLOGUT: MEMENTO

*Ti nuk e ke kryer asnjë shkollë të pikëllimit
Ke banuar vetëm në çerdhe të vuajtjes
Andaj nuk ia di kuptimin gëzimit
As kuptimin e të jetuarit
Ti nuk e ke mësuar gjuhën e bishave
Andaj kërkon ndërmjetësues për shkëmbimin e dhembjeve
Por ndërmjet mishit e thoit nuk hyhet
Hyhet vetëm kur s'hyhet*

*A thua nga unë kërkon syza për të verbër
Apo nuk e gjen derën që e ka çdo shtëpi
Dielli nuk është i verbër pse ne s'kemi sy
As pse verbohemi ne dielli s'është i zi*

*Edhe po të biesh në shtrat me djallin
Mos ia mëso vetes gjuhën e urrejtjes
Edhe pse t'është djegur shtëpia e dashurisë*

Por dije mbretëria e qiellit është brenda nesh

Andaj thuaj vetëm memento memento memento
 Për djallin e dashurisë sate të engjëlltë
 Dhe për gjuhën e pamësuar të jetës
 Jeta është shkollë e rëndë për të cilën nuk jepen diploma
 Të gjithë e shqiptojmë gabimisht këtë gjuhë të huaj

Nëse m'akuzon s'e s'bëra asgjë
 Fajtor edhe ashtu ndihem për Ty
 Dije se ajo që zihet n'kozmos (s')varet prej meje

Unë mund të lutem për ty dhe t'i mëshiroj
 Hajnat e lumturisë
 Sepse butësia është më e fortë se fortësia
 Uji është më i fortë se shkëmbi
 Dashuria – më e fortë se dhuna*

*Tre rreshtat e fundit janë mendime të shkrimtarit gjerman Hermann Hesse

Pjesa e parë (në fillim të fillimit): Kopshti i Edenit (Katër pamje surrealistike)

I. (PRANVERA E DASHURISË)

ADAMI, EVA

Pamje kopshti në mëngjes, ashtu siç ekziston në përfytyrimin biblik për Kopshtin e Edenit. Vërehet një harlisje pranverore. Për të mos e ngarkuar skenën apo për lehtësi praktike një pamje e tillë mund të jepet në sfond nëpërmjet kinoprojektorit (videobimit).

EVA
 Çka po sillesh si pordha në tirqi?

ADAMI
 Pse, çka po ta zë rrugën ty nëse sillem ashtu?

EVA
 Bëj diçka përderisa nuk bën asgjë!

ADAMI
 Pse, asgjë të duket ekzistenca ime, asgjë të duket puna ime e përditshme?

EVA
 Shih mendo diçka edhe për mua derisa lodhesh e humb kohë për të tjerat.

ADAMI
 Ku ka femra të tjera në Eden, oj e marrë?

EVA
 Atëherë eja e t'i numëroj brinjët se ty nuk të zihet besë!

ADAMI
 Kujt nuk i zihet besë? Ti që e shtie djallin në shishe më thua se nuk më zihet besë?

EVA
 Pse ti mendon se je një engjëll, oj krijesë balte?

ADAMI
 Jo vetëm nga balta, por edhe nga fryma, oj mosmirënjohëse.

EVA

E di, e di çfarë malli je, prandaj nuk ke arsye të krekosesh.

ADAMI

Fundja i njëjti mall jemi nëse të kujtohet. Mbase më keqkuptove kur të quajta mish i mishit tim dhe asht i eshtrave të mi.

EVA

U mësova tashmë me këtë demagogji tënden, me këtë shovinizëm mashkullor.

ADAMI

(I afrohet t'ia marrë belin, t'ia marrë gjinjtë në duar)

Eja oj bukuri e bukurive, oj dashuri e dashurive! Eja se m'u bë zemra prush, se u dogja i tëri!

EVA

Mos ke pirë viagër rastësisht, o horr i horrave? Ti deri tash ishe krejt indiferent ndaj meje. Nuk doje të dije për bukurinë e as për dashurinë time. Çka u bë tash? Çka të gjeti?

ADAMI

Ah, moj e pacipë, ti sikur nuk e di që viagra do të zbulohet tepër vonë nga Ferid Murati, kur të zërë e të plaket njerëzimi.

EVA

Atëherë pse je i shqetësuar, çka po i çon duart aty ku s' duhet?

ADAMI

Prej se e kafshova frytin e asaj peme që ma dhe, nuk po më zihet vendi vend.

EVA

Po mendon prej se i shijove cicat e mia?...

ADAMI

Njëjtë: molla ato, molla ato... Kryesorja më yshte në mëkat.

EVA

Vetë u joshe, o idiot! Vetëm sa nuk qave pas krejt atyre përgjërimeve.

ADAMI

Kryesorja e hëngra...

EVA

Jo, për ta ngrënë, e hëngra unë...

ADAMI

Kot kërkon të shfajësohesh. Hyji, në ndërhyrjen e tij, urdhëroi që të mbetesh nën këmbët e mia, e ti gjithmonë më rri mbi krye.

EVA

Po, por po të mos jem unë, ty nuk do të hanin as qentë, o i marrë; po të mos jem unë, ti do të vdisje në gjumë, dhe po të mos jem unë pastaj do të droja se nuk do të isha as unë.

ADAMI

Pse, ti a je për mua a për vetveten?

EVA

Si mendon, ti?

ADAMI

Paj, ti që çove krye ndaj Hyjit nuk është çudi që as mua të mos ma marrësh në dorë.

EVA

Ti ose shtiresh a bëhesh me qëllim i marrë, ndonëse shumë mirë e di se si në këtë punë na e drodhi djalli.

ADAMI

Prandaj do të vijë koha të kryqëzohet Jezui, prandaj njerëzit nuk do të gjejnë paqe, prandaj një ditë do t'ua mësyjnë faltoreve: kishave, sinagogave, xhamive...

EVA

Ah kur profetizon edhe një budalla se ti, merre me mend çdo të trashëgojë njerëzimi i gJORë.

ADAMI

(Me ironi)

Ti si quhesh me shëndet? Po shëndetësinë mentale a e ke marrë me vete, a e ke mirë?

EVA

Po ma çon mallin e atyre poetëve të së ardhmes që iu ka ikur truri.

ADAMI

Kur edhe gruaja flet për trutë, merre me mend ç'mrekulli pritet t'i ndodhin kësaj bote!

EVA

Po, a më thoshe vetë, o filozofi im injorant se, ne jemi dy gjysmat e një tërësie?

ADAMI

Po, por varet se a je pjesa e ndritshme apo e errët e imja.

EVA

Mbase ai që na krijoi, nuk na krijoi që të jemi a që të bëhemi armiq të njëri-tjetrit.

ADAMI

Por, dyshoj se na krijoi që të jemi edhe miq ndërmjet veti.

EVA

Ti gjithmonë ke qenë pesimist. Prandaj, unë po vuajë shkaku yt, shkaku i ngathtësisë sate. Shkaku yt, kam shumë droje se, do të vuajnë edhe fëmijët tanë.

ADAMI

Nuk ke arsye të flasësh ashtu. Nëse thua a mendon me tru, para se të flasësh duhet të mendosh pak më tepër. Fundja, Zoti a nuk na krijoi në trajtën e vet?

EVA

Ti gjithmonë ke qenë mjeshtër për kopalla... Por, më mirë është të nisesh nga gjendja jote faktike. Shihe si je katandisur!

ADAMI

E di, e di se ku e ke hallin. Femra është e pangopshme në urinë dhe etjen e vet.

EVA

Për jetë...

ADAMI

Që kur lindim, jetën dhe vdekjen i kemi secili brenda vetes. Urrejtja e dashuria si dy luaj grinden pandërprerë brenda nesh. Dhe, luftën e fiton ai, të cilin e ushqejmë më tepër.

EVA

Të thashë de, se nëse jam e pangopshme, e pangopshme jam për jetë.

ADAMI

(Me ironi)

Jo, po për Hyjin.

EVA

Jeta është Hyji dhe Hyji është vetë jeta, drita dhe e vërteta.

ADAMI

E di unë diplomacinë tënde. E di unë Hyjin tënd, ti që u joshe aq lehtë nga djalli.

EVA

Mos i shumëzo pa nevojë mëkatet tua, Adam!

ADAMI

Ah e dashur, ti shumë mirë e di se si i zvogëloj mëkatet e mia, madje edhe tuat: duke e futur djallin në ferr.

EVA

Thuaj çka të duash, por vërtet ferr e bëre jetën time.

ADAMI

E vërtetë, e dashur. Kot të krijoi Ai mes luleve. Kot deshi të të bëj kryelule, por ti duke dashur diçka më tepër, e humbe edhe atë që e pate.

EVA

Askush nuk të amniston nga faji yt, o kodosh! A e di sa premtimet m'i bëje para se të bëheshim burrë e grua? Dhe, mua të gjorës m'i piu sorra mendtë e të besova.

ADAMI

Ti, mendon se është lehtë të jesh qeliza e shoqërisë.

EVA

E si mendon se do ta popullosh këtë tokë të shkretë? Kam droje se edhe ata që vijnë pas nesh do të jenë të ankthshëm si ti, frikacakë e egoistë – njësoj si ti.

ADAMI

Lakmitarë, nepsqarë e të pangopshëm njësoj si ti.

EVA

E kam nga brenga se assesi nuk kanë si të bëhen më të mirë se ti.

ADAMI

Ti nuk i beson Hyjit, andaj brengosesh kaq shumë.

EVA

Duke e parë çfarë malli je ti, po e marr me mend se edhe njerëzimi nuk do të jetë aspak më i mirë.

ADAMI

Ah moj hidër uji, e di se ç'mendon ti.

EVA

Po, por dije se nuk qitet laknor me pordhë.

ADAMI

Ti sikur nuk e di si në fillim të fillimit ishte Fjala... Ti sikur nuk e di apo me qëllim bëhesh budallaqe se, ne jemi krijim i imagjinatës.

EVA

Pse, ti budallai imi dashur po mendon se po luajmë teatër, po mendon se po luajmë komedi?!...

ADAMI

Jo, oj e marrë dhe e bukur, ne vetëm po i luajmë rolet tona: unë timin dhe ti - tëndin.

EVA

Cili autor na krijoi kaq të plogësht e të zbrazët, atëherë?

ADAMI

Kujdes me fjalët, oj heretike, dhe mos e pandeh Zotin për shkrimtar. Fundja atë e ke brenda vetes dhe fatin tënd e farkon vetë, nëse nuk e ke ditur.

EVA

Më mirë të isha personazh i ndonjë libri tjetër, i ndonjë autori tjetër...

ADAMI

E di, e di, do të doje të ishe ndonjë mbretëreshë, ndonjë mbretëreshë si Kleopatra për shkak të së cilës do të bëhen luftëra, ndonjë femër si Helena e Trojës që e ka brenda ngasjen e rrëmbimit apo si Teuta ilire a ndonjë tjetër...

EVA

Ti me gjasë ke luajtur mendsh ose po flet përçartë, ose edhe po trillon si shkrimtar. Për hir të Hyjit shih punën tënde dhe mos u merr me andralla.

ADAMI

Ç'andrralla?! Ah e gjora ime që nuk kam me kë flas. Më mirë do të ishte ta tregoja monologun e vetvetes. Isha duke vështruar perspektivën tënde, perspektivën tonë, oj e gjorë.

EVA

Ti nuk je në gjendje të shohësh para hundësh e po vrojton në një perspektivë aq të largët, e pabesueshme dhe e pamundur...

ADAMI

Hyji na i dha disa mundësi që t'i vëmë në funksion, jo vetëm të pjellim fëmijë.

EVA

Kajden e ke edhe pak të dalësh në kozmos. Mund të mendosh se edhe kozmosi është misioni yt.

ADAMI

Pse, a nuk e sheh sa ngushtë e kemi këtu në Eden?

EVA

Jo, Adam, ti po flet si i dehur. Edeni i takon vetëm të kaluarës. Zemërimi i Hyjit na përzuri nga amshimi dhe na përplasi në truallin e pikëllimit tonë.

ADAMI

Ah ke të drejtë, krijesë me kokë gruaje. U ngatërrova për shkak të meditimeve të thella. Ti e di se ky vend është i stërmbushur me zbrazëti dhe mërzë.

EVA

Se na qenkësja faji i Hyjit që nuk të bëri më të shkathët e më të mençur.

ADAMI

Ah moj grua që nuk jetohe as me ty e as pa ty! Do të bëje mirë që së paku të mos më dehje me shqetësime të reja.

EVA

Ah Adam, i gjori Adam! Po flet si të ishte poet, e deri tash asnjë këngë nuk e qite për mua.

ADAMI

Ah, Evë e dashur, këngët e mia janë mallkimi im. Ato më krijojnë dhembje, edhe kur i ndryj përbrenda, edhe kur i nxjerr nga shpirti.

EVA

Po, kush iu beson këngëve tua, o kokëshkreti im? Ti mendon se duke kënduar do ta shërosh sëmundjen e vetmisë. Ti je kthyer në anën e kundërt të vetvetes. Madje pavetëdijshëm po ma kthen shpinën edhe mua.

ADAMI

Si mos me ta kthyer shpinën kur po m'vjen ngushtë brenda vetvetes. Po m'tepron vetvetja. Shtegtimi im mbërrin vetëm deri te ti...

EVA

Jo, Adam, shtegtimi yt mbërrin deri te trëndafili im mistik. Mos e rrej askënd e as vetveten.

ADAMI

Aty është qendra e kozmosit tënd. Aty fillon e panjohura. Aty fillon kërkimi i misterit. Aty fillon lufta për jetë e vdekje...

EVA

Ti sikur ia ke harruar erën trëndafilit. Trëndafili që nuk ujitet, venitet, Adam-o!

(Adami nisat ta ndjekë Evën nëpër kopsht. Evës sikur i pëlqen të ikën. Më në fund, Adami e kap Evën për beli, pastaj për cica. I pëshpëritin diçka njëri-tjetrit me zë të ulët. Më në fund e pushtojnë njëri-tjetrin. Pas pak dëgjohe ofshama e klithma orgazmash. Në qiell, Hëna përderisa lundron mbi re, sikur kundron e turpëruar, me kënaqësi e xhelozë njëherësh derisa fshihet mbas një reje dhe skena errësohet.)

II. (VERA E ETJES)

ADAMI, EVA

Pamje kopshti apo një pamje e tillë në shkërbim Kopshtin e Edenit, por tashmë me një përdiellzim vere në mesditë. Edhe kjo pamje mund të jepet në prapavijë nëpërmjet kinoprojektorit (videobimit).

ADAMI

Ti je jeta ime, Evë?

EVA

Aq sa të jesh jeta e jetës sime, Adamë!

ADAMI

Ti je drita e zemrës sime?

EVA

Në je ti ngrohtësia e eshtrave të mia!

ADAMI

Mjaft më, mos rrej!

EVA

Zoti nuk rrehet, por dije në do ta dish se pa ty, unë nuk jam unë.

ADAMI

Mjaft se po na dëgjon ndokush!

EVA

S'ka kush të na përgjojë. Veç në na përgjofshin fëmijët tanë të pa lindur.

ADAMI

Ti harron se duhet të bëjmë kujdes për hir të Krijuesit.

EVA

Mos moralizo tepër!

ADAMI

Po nuk bëjmë kujdes do të degjenerohen fëmijët tanë, pastaj mund t'i kaplojë mallkimi i Hyjit. Dhe mëkatin do ta paguajnë me vdekje.

EVA

Mos ndill zi, Adam. Vetëm një prind i marrë si ti, ua ndjell të keqen pasardhësve të vet.

ADAMI

Pangopësia jote do t'i yshtë gjithmonë në mëkat. E mëkat pas mëkati – në luftëra e në... ferr.

EVA

Mos grij shumë, Adam!...

ADAMI

Oh, ty... Më mirë është të të braktis, por s'kam ku n'hamam të të çoj.

EVA

Ç'do të bëje pa grua? A do të mund të gjalloje pa të? Ç'do t'i bëje afshit pa mua?

ADAMI

(Qesh me ironi)

Do t'i mëshoja me dorë.

EVA

E fëmijët?...

ADAMI

Ah, më ndiej, harrova. S'paskam mundësi të mbetem shtatzënë me vetveten. Më paske mbetur në derë, por së paku rrudhe pak!

EVA

As mos ta ha mendoja se do ta rrudhi. A mos mendove ti se unë jam vetëm për t'i çuar këmbët?

ADAMI

(Me ironi)

Jo, ti je për të filozofuar... Ti je për të qenë ti, e unë për të qenë unë.

EVA

Por, mjeshtëria jote është të më mundësojë që të jem aq sa duhet unë. Dhe sa më tepër që të jem unë – unë, edhe ty do të të jepet mundësia që sa më tepër ti të jesh ti.

ADAMI

Por, zemra ime për sa të jem më tepër unë e aq sa më tepër ti të jesh ti, ti sikur ndihesh e frikësuar.

EVA

Njeriu nganjëherë del nga vetja, Adam. Nganjëherë njeriu nuk është i kënaqur me veten. Mbase e teproj, por nganjëherë më duket pak të jem vetëm grua.

ADAMI

Mos u mundo ta luash rolin e huaj se pastaj të ngatërrohet teksti. Dhe mos më detyro të bëhem ai që s'jam... Por, një gjë duhet ta dish dhe duhet të bindesh: unë – burrë e ti – grua!

EVA

Po, o i gjorë, por kur po të shoh se ti nuk po luan vendit, unë sikur po stërkeqem.

ADAMI

Kjo i bie me thënë që unë të bëhem Evë e ti të mbetesh Adam. E jo, kurrën e kurrës! Kurrë nuk do ta shohësh atë film! Kjo i bie me thënë që nesër-pasnesër stërnipërit tanë të bëhen pedera, pastaj të përhapet SIDA, larg qoftë!

EVA

Le t'i farojë SIDA në mos e përdorshin kondomin!

ADAMI

Mos ha shumë! Ku e di ti çka është kondomi, e pafytyrë? Ty me gjasë të ka hyrë mendja e djallit. Përndryshe, nuk do të dije të pëshpëritje marrëzira. Për Hyjin vetëm nuk kam grua tjetër se, nuk e kisha lënë pa të braktisur.

EVA

E pse, demek?

ADAMI

Sepse, s'ke së paku pak namuz.

EVA

E për çfarë namuzi po flet, pashë Zotin? Mos e ke fjalën për namuzin e atyre grave që shkojnë të mbuluara?

ADAMI

Ti je çmendur, Evë! Për çfarë gjërash më flet këtu? Mos je shprishur dhe je bërë lesbike? Nga t'u shpif ky afsh për gra në një vend ku mbretëron vetëm ti? Mos të ka hyrë mendja e keqe se do të vijë nëpër mal një grua tjetër të ta marr kurorën?

EVA

O, i marrë, ti ke mbetur jashtë kohës. A je vërtet i marrë apo vetëm po shtiresh i tillë, se koha është e Zotit dhe e jona? Ti, a nuk je në gjendje të parandiesh a të nuhasësh se ç' do të ndodhë në kohën e njeriut?

ADAMI

Ti ke rrjedhur fare ose po flet në halucinacione. I lutem Hyjit të të shpëtojë nga përfytyrimet e marra!

EVA

E çfarë profeti më qenke zotërote që nuk iu beson profecive të gruas sate? Nuk ke faj ti. Faj kam unë që e lodh veten me profecira dhe ngase t'i kryen dada punët e tua, e ti vetëm gërhet dhe ia trus gjumë.

ADAMI

(I hapet goja përderisa merr frymë e përderisa përgatitet të ndërliidhet në dialog)

Pse, demek, çdo të duhej të bëja?

EVA

Pse, a bëmë seks pak më parë? A e di se me urdhrin e Hyjit duhet të bëjmë fëmijë? A e di se mund të presim të na lindin habila e kabila e ende një banesë tonën s'e kemi?...

ADAMI

Shih, grua, Kabil nuk pillet, përveçse nëse ke fjetur në shtrat me djallin. Ose nëse, në kohën kur të pushtoja unë, ti i mbaje mendtë te qoftëlargu. Unë e marr me mend se i biri i Mefistofelit është më i bukur se unë dhe ka mundur të ta tundoj ligësinë tënde.

EVA

Dhe, sipas teje, do ta ndalje...

ADAMI

Ah, më mirë ta përdorja kondomin në një situatë të tillë se sa ta ngjizja vëllavrasësin!

EVA

Por, është e shkruar, o hajvan, ndërsa kondomat do të prodhohen me urdhrin e një mbreti që nuk ngopet së flertuari me femra.

ADAMI

Pse, deri në këtë derexhe po shkuaka soji ynë? A është e mundur që ligësia të shitet për virtyt dhe virtyti të konsiderohet si ligësi?

EVA

Njeriu do të ikën nga natyra dhe nga natyrorja, ashtu siç do ikën nga barku i nënës. Ndërkaq, më vonë do të ikën edhe nga vetvetja.

ADAMI

Evë, a je në vete? Ç'është ky tregim fantastik? Në ëndërr po të më dëftohet kjo mund të çmendem e lëre më në realitet.

EVA

Rruga e jetës ka plot të përpjeta e tatëpjeta, madje plot zik-zake.

ADAMI

Dhe m'u bëre edhe filozofe... Një filozofi që t'i luan mendtë, një profetizim përrallor, një antipërrallë, një përrallë kokëposhtë apo me krye në ujë...

EVA

Në m..., deshe të thuash.

ADAMI

Thuaj si të duash, njësoj është.

EVA

Edhe ashtu, frikën e kemi të vetmen rrobë që e veshim. E do të duhej të visheshim vetëm me petka të virtytit.

ADAMI

Kësaj i thonë, prit gomar sa të dalë bar, kur edhe ti u bëre t'i japësh mend dikujt.

EVA

Por, ti o i gjorë nuk e di ç'përgjegjësi të ka rënë në kokë. Ti, sikur nuk e di se ç'obligime ke marrë nga Hyji ditën që u krijove.

ADAMI

Çka i bie kjo?

EVA

Kjo i bie me thënë, që nëse nuk i ke mendtë në krye, pasardhësit tanë do të mund të na mallkojnë.

ADAMI

Pse, ti mendove se unë do t' u jap mend atyre?

EVA

Nëse nuk ke tru për vete normalisht s' ke si t' iu japësh as atyre.

ADAMI

Po m' duket se e ke harruar rolin tënd dhe gjithmonë po t' ngatërrohet teksti.

EVA

Gabimisht po ma atribuon mua atë rol, Adam. Ti nuk po e vëren se nga dita në ditë po t' mjegullohet rruga e jetës. Ndoshta nuk ke pirë ndonjë pije dehëse. Ose, siç më thua mua, djalli të ka pëshpëritur diçka në vesh.

ADAMI

Gruas nuk i kanë hije fjalët e mëdha, sidomos kur ato shqiptohen me zë të lartë.

EVA

Po të ishte ashtu si thua ti, Hyji do të dinte të më krijonte të pagojë... Por, ti Adam si gjithmonë je cinik.

ADAMI

(Me kërcënim)

Për çfarë cinizmi më flet?

EVA

Sepse sojin e ke të tillë. Gjithmonë të pengon e vërteta, gjithmonë e kam vërejtur se i bishtnon asaj.

ADAMI

Herët ia ke nisur ta shfaqësh pakënaqësinë tënde. Kjo pakënaqësi është shenjë revolte dhe kjo revoltë do ta zemëronte çdo burrë... Madje mund ta zemërojë edhe vetë qiellin.

EVA

Ku po sheh burra ti, o i verbër?!... Në këtë botë ka vetëm gra. Madje gra të tilla që duan të sundojnë, të sundojnë madje edhe kur nuk shihen në skenë.

ADAMI

Po, po, e di. Shkaku juaj do të ndizen meritë. Shkaku juaj do të ndizen luftëra.

EVA

Jo shkaku jonë, por shkaku i lakmive tuaja të sëmura.

ADAMI

Ti ia nise e para, që kur e hëngre atë fryt të ndaluar. Ti ia nise e para dhe m' i le mua këmbët e arushës në duar.

EVA

Doja të t' i hapja sytë, o i verbër! Doja të të nxirrja në dritë, o i panafakë!

ADAMI

Në dritën e djallit më nxore...

EVA

Ah, mosmirënjohës! Edhe sytë të t' i nxjerr, ti nuk ma di për nder. E mjera unë me kë më ra hise ta mplak këtë jetë! E mjera unë, e mjera, me kë më ra hise ta populloj këtë tokë!

ADAMI

Mbylle po t' them se është urdhër i Hyjit dhe mos të ta dëgjoj zërin. Ty të bie në vete vetëm ai që ka dalë nga xheneti.

(I sulet ta godas, por s'e nxë dot)

Çdo fjalë që e flet ma lëndon shpirtin. Përtype pak të shkretën që kur ta nxjerrësh të zërë vend sado pak.

EVA

(Duke u çjerrë)

S'ke vesh ti për fjalët e mia. Përditë i kulloj nëpër tru, por ty nuk të hyjnë vesh. Ndërsa kur rastësisht të hyjnë nëpër njërin vesh menjëherë të dalin nëpër atë tjetrin.

ADAMI

Mjaft! Mjaft! U lodha duke e dëgjuar këtë melodi monotone. Nuk dite asnjëherë ta ndërrosh këtë pllakë...

EVA

Jo CD, deshe të thuash. Më dërgove me një të ndjekur në epokën e digjitalizimit!

ADAMI

Mjaft më, grua e pacipë! Çiftja jote mund të ta denatralizojë çdo gjë që ka krijuar Hyji, e mallkuar!

(Adami e nxë Evën. Ia dredh krahun. Do t'ia kapë gjinjtë. Ajo reziston. Këlthet, duke kërkuar ta lirojë. Kacafyten nëpër tokë. Eva kërkon ta mëshirojë, pastaj shpërthen në lot. Adami ndien keqardhje dhe ashtu siç janë ratë, e përqaqon. Pastaj nisin e puthen. Fillon një (para)lojë e zjarrtë. Nga kjo ngrohtësi fillojnë të piqen frutat në degë dhe të fryjë një erë e lehtë... dhe gradualisht skena errësohet).

(vijon)

Taso - portreti njeri dhe pejzazh

Dihet se portreti artistik nuk është riprodhim mekanik i tipareve, siç do të ishte një maskë dylli, e modeluar mbi një fytyrë. Aty hyn “në lojë” ndjeshmëria e artistit. Ky i “interpretin” tiparet në fjalë sipas shijeve të veta, në pajtim me synimet dhe prirjet e artit në periudhën përkatëse.

Njeriu, qyshse lindet, deri në rininë e hershme, e ndrron njëpasnjëshmërisht pamjen. Fillimisht ngjason me një zogth a “larvë”; kur mbush dy-tre vjet duket si flutur dhe vetëm në adoleshencë shquhen tiparet “paraburrërore” në zhvillim e sipër. Xhovani de Lampedusa mendonte se çdo njeri, në çdo moshë, pavarësisht nga mënyra se si e kalon jetën, duhet të detyrohet me ligj që të shkruajë kujtimet. Kësisoj, gjithnjë sipas tij, historia do të njihet më mirë, ngaqë do të këqyret nga një shumësi sysh e këndesh. Thënë ndryshe, jetëshkrimi i miliona “anonimëve” do të mundësonte “konturimin” e një “autobiografie” të njerëzimit.

Artistët, ëndërrtarët, të lumtur a fatkeqë qofshin, në “ballon me maska” të jetës dalin pa kurrfarë kostumi: mbajnë veshur dhuntitë e muzave. Në radhët e artistëve futen edhe ata që nuk krijojnë vepra, por janë artistë në shpirt. Në vazhdim do të merremi vetëm me të parët, pra me krijuesit e mirëfilltë. Këta pleksin, ndërthurrin të gjitha gjendjet e njeriut: ëndërrimin e pagjumësinë, dehjen e zhgënjimin... Në marrëdhënien artist - krijim “pasqyra” reverberon pafundësisht, duke depërtuar deri në zona të pashqueshme. Një botë e tërë, njëfarësoj “klandestine”, gjallon rretheqark nesh - bota e personazheve. Janë genie fiktive, sjelljet e veprimet e të cilave hasen nëpër biblioteka, por edhe qarkullojnë aq dendur, sa që arrijnë t’i venë “vulën” jetës së përditshme më fort se sa personazhet e mirëfilltë, realë. Personazhet fiktivë janë bërë madje burim e pikë referimi. Për ta flasim si për ca të njohur dhe miq tanët. Kur themi për dikë se është një Belul, nuk e kemi aspak fjalën për Belul Filanin, që realisht bën pjesë ndër të njohurit apo të afërmit tanë, por për të famshmin Belul të skeçit përkatës. Kësisoj, ndërsa bashkëkohësit e personazheve fiktivë, - fryte të imagjinatës, - mund të jenë shndërruar në fotografi të çngjyrosura, ose thjesht në kujtime të zbehta, personazhet fiktivë, si ata të tablove të piktorit Anastas Kostandini - Taso, kanë mbetur të gjallë, më të gjallë se sivëllezërit e tyre realë.

Duke këqyru me sy zhbirues portretet e këtij mjeshtri të madh, përjeton sërish ndjesinë e të ndodhurit në universin e dyndur nga ngjyrat e laryshitë e qindra ylbereve vezullues. Në tërësinë e vet, pavarësisht nga gjinia e lëvruar, vepra e Tasos përbën një ekskursion magjepsës, në të cilin edhe personazhi shndërron në pejzazh, në një poemë mahnitëse, ku njeriu dhe natyra njësohen, ndërretren, dhe gjallojnë e frymojnë njëlloj, thithin të njëjtin ajër kromatik. Në krijimet e Tasos hasim një përjetim të brezpasbrezshëm dhe, si në një ëndërr të shpalosur përmes simboleve, zbulojmë një psikologji të mistershme. Tek Taso, pejzazhi i mirëfilltë, por edhe ai i individit, me liqenjtë - sy, me ballin - mal, me flokët - barishte..., janë protagonistit kryesor i veprimit dhe, njëherazi, poezi e natyrës reale dhe shpirtërore, ndryshe nga tablotë e jo pak piktorëve të tjerë, të cilat tregohen “koprace” para ekstazës së universit natyror e shpirtëror. Kjo bën që tablotë në fjalë të jenë bartëse të një kufizimi apo zbeheje të ndjenjave.

Secili nga ne, artist ose jo, hyn pa vështirësi në rezonancë me veprat e Tasos ngaqë në ngjyrat e pamjet e tij janë të gjithëpranishme nivele afektive dhe mençurore, shumë herë më të larta se nivelet e së përditshmes.

Virtyti i shëndetit “moral” të pejzazhit është aq i rëndësishëm, sa që udhëtimet, në të cilët mjekët e shekullit XIX i dërgonin pacientët që vuanin nga sëmundje të ndryshme, përbënin një terapeutikë inteligjente dhe tepër dobiprurëse. Të njëjtin efekt “tonik” ka jo vetëm pejzazhi i natyrës, por edhe ai human, tek vepra e Tasos. Ndërkaq, tablo autorësh të tjerë, jo rrallë, injektojnë doza depresive, mërzie, pezmi.

Dhe tani le të përqendrohemi jo më tek portreti - pejzazh, por tek portreti - portret - njeri, meqë këtë herë mbresat i kemi nga një ekspozitë e Tasos me portrete, e hapur kohët e fundit në vendlindjen e tij, në Pogradec. Dhjetra portrete, “binjakë” për nga “gjaku”, por krejt të ndryshëm nga pamja e jashtme. Të “skalitur” njëlloj për nga niveli i epërm artistik i penës - “daltë” të Tasos, por secili me botë të brendshme të vetën, origjinale, të papërsëritshme.

Shkenca mbi shpirtin, që ndodhet në fazën foshnjore të saj, “dëgjon” rrëfime nga personazhi - njeri, që është, në mund të shpreheshim kështu, miti, dhe merr “dhurata” nga “personazhi” tjetër - fiziologjia. Duke e lënë veten pre të mitit, joshemi

nga rrëfimi, i cili parakupton nevojën për të mos u shkëputur, - gjatë portretizimit të njeriut, - nga një farë zburimi, në mos po zmadhimi të vlerave të tij. Joshja e dytë, që na shtyn të shpjegojmë shpirtin, na vjen nga fiziologjia, me anën e së cilës aftësohemi të zbërthejmë mllëfin dhe ekstatën, trishtimin e gëzimin, madje edhe zgjuarësinë. Edhe këtu gjendemi përpara një kurthi, në të cilin mund të biem dhe në të cilin na e ka ënda të biem.

Tipologët kanë gjetur një numur të madh antonimish. Njëri, fjala vjen, është shtatlartë, thatim, i përpiktë, pedant, çka përputhet me portretin klasik të individit të introvertuar. Tjetri i përket saktësisht tipit të përkundërt: i shoqërueshëm, i përzemërt, jo dhe aq shtathedhur. Të dy palët kanë diçka të përbashkët - afekcionin, që i veçorizon, por në mënyra të ndryshme. Ata që kanë "pushtuar" tablotë e Tasos janë njerëzit e mirë, - e vetmja shpresë e njerëzimit, - që luftojnë për pakësimin, deri në zhdukje, të së keqes, e cila, mjerisht, vazhdon të na i kushtëzojë ekzistencën. Përmendëm sintagmën ekuivoke "njeri i mirë". Ky ekziston dhe është i aftë për empati, për të ndarë gëzimet e sidomos hallët e tjetrit. Njeriu i mirë është qenie komplekse, jo skematik, jo mosnjohës i urrejtjes, por që di "ta disiplinon", ta mbajë në fre të keqen. Edhe njeriu i keq, gjithashtu ekziston. Atë s'e le "të qetë" një ligësi e parreshtur, që e nxit për veprime shkatërruese. Ndonjëherë njeriu i keq është personalitet i përmasave të mëdha. Jagua jeton falë ligësisë së organizuar psikologjikisht, të cilën e dozon me saktësi farmaceutike. Edhe Hitleri bëri për vete miliona përkrahës. Efekti i përfutur nga njeriu i keq është katastrofik: drama "Otello" në rrafsh vetjak dhe tragjedia e njerëzimit në rastin e Hitlerit, janë tepër domethënëse. Thuhet se tek çdo njeri ka një gjysëm të mirë dhe një gjysëm të keq. Është e vështirë t'i shohësh të dyja gjysmat e tij dhe gjithaq e zorshme të njësohesh me një personazh të ngjizur sipas kriteresh kaq të kundërta, të padukshme. Varet se cila gjysëm qëndron më shumë në dritë. Kur gjysma e keqe duket dhe kur individi përkatës e di këtë, e fsheh fytyrën, si një dorashkë të kthyer sëprapthi.

Buzëqeshja, që do të duhej të ishte e ngrohtë, shndërrohet në ngërdheshje. Fytyra e tij të sjell ndërmend një reptil. Ka njerëz, që me pamjen e tyre përherë të vrenjtur, të ngjallin neveri. Pa le kur merr vesh edhe veprimet e shëmtuara që kanë kryer gjatë jetës! Atëhere bën lidhjen midis ligësive dhe ngërdheshjes së tipareve të fytyrës, ironisë kobndjellëse, shikimit prej bishe - gati për të shqyer viktimën. Individë të tillë çdo regjisor do t'i kishte zgjedhur pa ngurrim vetëm për role negative. Por ka edhe raste kur ligësinë e fsheh me dinakëri një fytyrë e qeshur, "e padjallëzuar".

Tipologë të tjerë dallojnë dy tipa: njerëz me humor dhe njerëz pa sens humor. Mimika, muskujt, fibrat nervore, që përftojnë të qeshurën, apo thjesht buzëqeshjen, janë të njohura. Por e qeshura nuk është një shprehje anatomo - funksionale e domosdoshme për humorin. Më shumë se funksion, ajo përfaqëson një gjendje komplekse, jehonë spontane e disa përpunimesh ideatike dhe afektive, shumë më të epërme se sa e qeshura si e tillë. Kjo e fundit është shprehje e thjeshtë neurologjike, që haset dendur, si tek trumetët e mediokrët, ashtu edhe tek të mençurit, por që nuk e kanë sensin e humorit.

Duke mos anashkaluar vlerat kuptimore të pamjes trupore në raport me strukturën shpirtërore, portretet tërheqin vëmendjen e shikuesve artdashës, secili sipas shijeve dhe parapëlqimit të vet. Në galerinë tipologjike të Tasos, e cila është më gjithëpërfshirëse se sa ajo e tipologëve apo e psikologëve, - ngaqë hyn me tërë forcën fantazia krijuese, - këta të fundit mund të gjejnë truall të përshtatshëm për pasurimin e punës së tyre kërkimore me tipa të rinj, përfaqësimitarë aftësish mendore, temperamentesh e mendësish nga më të larmet. Se Taso është "i obseduar" nga "demoni" i përsosmërisë pjellore. Të dy "ndërndiqen" këmba-këmbës.

Galeria e arteve figurative në Pogradec dëshmoi se përmasat gjeometrike të vogla nuk e pengojnë "të strehojë" vepra me përmasa të mëdha, jo aq gjeometrike, se sa artistike.

*Kreu i gjashtëmbëdhjetë**Fragment nga romani "Gryka e pusit"
Botimet TOENA-Tirane-2011*

1

Edhe pse Hana po ia bënte me dorë që nga larg, për herë të parë atij iu duk se nuk pati ndonjë ndjesi të veçantë. Ndryshe nga ç'ndodhte më parë, kur mezi priste të zbardhte dita për ta takuar, ose qoftë për ta parë të paktën së largu, Argentit iu bë se ndjeu diçka që e mbajti. Gjithsesi, ndonëse pa asnjë plan, ai ishte nisur pikërisht për të takuar Hanën. Si i

zgjuar nga një ëndërr e vështirë, midis heshtjes dhe vetmisë së apartamentit, ai befasisht kishte ndier mall. Hana bënte pjesë në gjërat më të rëndësishme në jetën e tij, veçanërisht në atë pjesë të ardhshme, për të cilën ai kishte menduar shumë here vetëm, dhe prej një viti së bashku me të. Madje kishin menduar me këmbëngulje, pa asnjë mëdyshje, shpeshherë me ngutjen e bukur të dy njerëzve të afërt, të cilët mezi po e presin ditën për të qenë vazhdimisht bashkë.

Ai kujtoi në atë grimë të sekondës, ato caste të shumta në marrëdhëniet e tyre, kur me faqen e mbështetur në faqen e saj, ata qëndronin për

shumë kohë pa folur. Ai dëgjonte se si rrihte zemra e saj, dhe s'ngopej duke thithur erën e mirë të qafës, flokëve dhe të gjithë trupit të saj shkrirë me të tijin. Shpesh, madje pa e kuptuar përse, ai kishte menduar se nuk e kishte të lehtë të mësohej pikërisht me mungesën e erës së saj, pushtit të lehtë të faqeve të hajthme, dhe tundjes tërheqëse të flokëve të zinj përreth qafës së mrekullueshme.

- Oh! - tha ajo ndërsa po përqafoheshin në mënyrën e tyre: ajo i hidhej që nga larg, dhe ai e rrotullonte mes krahëve të bashkuara fort rreth belit të saj. Megjithëse pati ndjesinë se rrotullimi mes krahëve të tij zgjati më pak se herët e tjera, gëzimi i Hanës nuk ndryshoi. Argenti e puthi lehtë te vijëza e përkulur e qafës, nga prapa flokëve të shpërndara pa kujdes. Megjithatë, në të vërtetë Argenti ndjeuse po bënte një ritual tashmë të vendosur mes tyre. Dhe pikërisht për këtë, për atë që brenda tij nuk kërciti diçka si dikur, ndjeu rrahje të shpejta të zemrës. Iu duk se kishte një jetë pa ecur së bashku, aq më shumë që s'ishin përqaftuar. Mrekullia e asaj nate ndërsa po ktheheshin në Tiranë, ngrohtësia e saj e thellë, teksa ia mbante dorën ngjitur pas kurmit të saj të fortë dhe tmerrësisht të ngrohtë, iu duk e largët, gati si diçka që nuk ipërkiste më.

Ndërsa po ecnin ngadalë dhe në një lloj heshtje, që më shumë e thyente ajo me pasthirrmat e saja, Argenti pati ndjesinë se kishte harruar të ecte krah saj.

- Buf! - i tha ajo shkujdesshëm, si në kohët e tyre më të mira.

Në pastiçerinë e qoshes, pikërisht ku ata kishin kaluar caste të paharrueshme, gjithçka dukej sikur kishte mbetur ashtu si herën e tyre të fundit aty. Ajo eci shpejt midis radhëve të tavolinave të vogla. Argenti e ndoqi pas, ngadalë e hapërnduar, me dyzimin se po shkonte në vendin e gabuar. Si përherë ajo porositi një salep të ngrohtë, ndërsa ai një konjak "Skënderbeg". "Çfarëdo që të ndodhë, - foli me vete, - të paktën të jetë e butë, e qetë, si të thuash...pa dhimbje." Ishte i bindur për pritshmërinë e asaj dite, ngaqë e kishte paragjykuar që pa u nisur për te Hana, e cila si pa kuptuar asgjë, ishte e lehtë, e mrekullisht e bukur.

Hana jote, përherë e jotja, e jotja Hana... ndjeu t'i rrotulloheshin para syve gjithë copëzat e ditëve të bukura mes tyre. "Përse vallë, - mendoj, - I shohim kaq lehtë gjërat që peshojnë në jetën tonë, gjërat e rëndësishme, ato që s'mundet të përsëriten?" Ndjeu se po zbehej

ngadalë, madje krejt pa fuqi për ta ndaluar atë. Përshtypja e

pakmëparshme se kishte ardhur në vendin e gabuar, i pulsonte fort në tëmthat, pa shpresë se mund t'i ndahej lehtësisht. Ndërkohë që Hana lëshonte ndonjë pasthirrmë të lehtë femërore, atij iu duk vetja krejt kot. Ndofta i padenjë për të qenë aty pranë saj, njeriut me të cilin ajo do të

ndante pjesën e mbetur të jetës, ose më mirë pjesën e saponisur të jetës që kishte përpara. Makthi i gjithë atyre ditëve, skenave absurde me surratë, Komisione, pësh-pësh-e, hamendësime pafund, i qenë shtuar edhe ato të mëngjesit të vonë në dhomën e Hanës. Madje atëherë, kur ai

kishte pasur nevojë për qetësi, për një bunker të sigurt për të futur të paktën kryet e lodhur nga gjithë ajo tollovi butaforike, ishin shfaqur pikërisht ato: historia e largët e Jolandës me Aristidhin. Avulli i lehtë i salepit që po shuhej ngadalë para fytyrës së Hanës, i kujtoi se kamerieri

ua kishte sjellë prej kohësh porosinë. Me një këmbëngulje gati si në ethe, tani ai po mundohej të bashkonte copëzat e asaj bisede çuditërisht të largët, të hedhura pa kujdes mbi parket, midis trupit gjysmë të zhveshur të Hanës në fustanin e natës dhe shishes së konjakut "Skënderbeg", pa të cilin asgjë nuk do të kishte marrë atë formë gjysmë

ekstaze. E kish përfytyruar Hanën pikërisht ashtu, një strehë të ngrohtë, të padhunueshme, ku ai gjente prehjen e dëshirueshme, jashtë dhe pa pasur mundësi që të depërtonin *ato*, surratet e gjithkundshëm, të gjithfarshëm, të kurrkushtë, qenie të shpërfytyruara dhe provat më të pakundërshtueshme të një jete prej makthi midis tyre.

Për fat të keq, kishte ndodhur më e papritura. Hana, kishte mbetur jashtë

gjithçkaje, jashtë jetës së tij të prekshme e të gjallë. "S'është e vërtetë, - i thoshte ajo me vështrim, përmes atij avulli të gotës së saj, ku pija e porositur ishte thjesht një shkak për të menduar secili në vetën e dytë. - Ti nuk e ke dashur pjesëmarrjen time, - vazhdonte Hana, me sytë e papërqendruar askund." - "Po pse, a ishte e nevojshme, vallë, që ti të merrje leje, për t'u bashkuar me mua jo vetëm me trup?" - ia këthente ai, shumë më i përmbajtur. Në sytë e tij pas qetësisë së jashtme, dukej ajo që ai i ishte frikësuar gjithë këtë kohë: dhimbja. Madje e kuptoi që çfarëdolloj përpjekje që mund të bënte për të rifshirë çka kishte lënë të lexohej në bisedën e syve të tyre, do të ishte veçse gënjeshtëri. Ai do të kishte dashur sot, më shumë se kurrë, që ta ndërpriste këtë bisedë, të afronte ngadalë faqen e tij pranë të sajës dhe të rrinte ashtu I palëvizur, derisa... "Ah", - u drodh ai. U mat të lëvizte dorën me një përpjekje të stërmundimshme për ta përkëdhelur lehtë te buzët e saja, ftuese si

askurrë. Por diçka e mbajti për të mos e bërë. Vështrimi i tij lëvizi hetues pikërisht mbi buzët, pastaj mbi kurmin e saj të magjishëm, dhe sepse, në mënyrën më të pashpjegueshme iu duk se linjat e saj kishin një rrumbullakosje të lehtë e të skajshme. "Ndofta...", - tha me vete, pa dashur ta përsëriste se në njëfarë mënyre e merrte me mend shkakun e asaj rrumbullakosjeje të mrekullueshme. Mbase... iu duk se po këmbëngulte, pa asnjë mundësi për t'i shpëtuar së shkuarës, netëve të zjarra me Hanën, zgjimeve të paharruara në mëngjeset, me kryet

e saj dhe flokët e shpërndara nëpër të gjithë gjoksin e tij. Të gjitha rrugët çonin në atë natën e mallkuar, kur si askurrë e kishte zgjuar

dënosa e Hanës. Tanimë ndiente zjarrmi të përgjithshme që fillonte nga lart, zbriste deri në majat e gishtave, për t'iu ringjitur sërish deri në tru. Alarmi ishte i përgjithshëm. Kurrë s'kishte pasur rast të provonte një gjendje të tillë. Gjithë pjesët e veçuara të kujtimeve, shënimeve të Hanës, madje edhe ato të trupit të saj të rrumbullakosur bukur, ngatërroreshin me njëra-tjetrën në një pikturë jashtëtokësore që kulmonte me ngjarjen e Butrintit, zhveshjen e famshme të saj. Atë, me të cilën lidheshin të gjitha, edhe historitë më të fundit mbi të kaluarën e Jolandës dhe poshtërsisë së Aristidhit, Xhikes-vjehrrit të Diana Dardhës, ato pseudonime të neveritshme relatorësh, minj të fëlliqur bodrumesh të policisë sekrete. "Mjaft! - sa nuk bërtiti me zë. - Mjaft!" Barra e kujtimeve, me intensitetin e këtyre tre muajve të fundit, rëndonte keqas, pa i lënë as edhe më të voglën mundësi për frymëmarrje. Me gjithë përpjekjet e vazhdueshme e kishte pasur të pamundur ta anashkalonte historinë e Butrintit, skenën e famshme kolektive, kur ajo, njeriu i tij më i dashur ishte zhveshur. Ishte zhveshur për ta parë të gjithë, gjithçka të sajën, për të cilat ai kishte qenë i lumtur

gjer në palcë. Bile, krenar ngaqë i përkisnin vetëm atij. Po sikur... "Boll! - i bërtiti sërish vetes. - I marrë!" - dhe ngriti kryet për të parë nëse Hana e kishte pikasur sadopak. Hija e rëndë e atyre kujtimeve e kishte tjetërsuar. Surratet tani ishin kudo. Në rrugë, në kafene, në gjumë, madje edhe në ëndërr. Jeta e tij ishte tashmë në një lidhje të pazgjidhshme me to. Si në një magji të keqe me gjarpërinj zvarritës, ato xhinde të përcundueshme pa trup e pa krye, shfaqeshin kudo, për t'i zënë në çdo moment, qoftë edhe pjesën më të vogël të qenies së tij. Dhe, ndërsa po përpiquej me të gjitha forcat të rikthehej në realitet, të gjente pra një cast të vetëm, të fliste me Hanën, të mundohej t'i thoshte diçka në formë lutje a kërkese për qetësim, pa u ndier e gjeti veten të vetëm në tavolinën e vogël, diku midis radhëve të fundit të pastiçerisë së zbrazët. Ndjesia humbëse për Hanën, ajo që e kishte shoqëruar prej kohësh, tashmë nuk e kishte gabuar. Përmes avullit në xhamin e dritares së madhe, ai shqoi siluetën e turbullt të Hanës, që po zvogëlohej vetëtimthi ndërsa largohej me shpejtësi përjashta, duke mbetur pas pak një njollë e vockël dhe gati e padallueshme, tutje midis ajrit të ftohtë të fundshkurtit.

Në qetësinë e dhomës së madhe e pothuaj të ftohtë, Argenti ishte krejt i pafjalë para shtratit të Skënderit. Sa herë që hynte Lali, heshtja prishej nga fuillima e menteshës së derës, më keq se fytyra e shprishur e saj. Përjashta murlani frynte më të gjithë bulçitë, si një plak i dalë mendsh. Nuk i kujtohej se sa orë kishte ashtu,

në këmbë i ngrirë para siluetës, thuajse pajetë, të të atit. Ndofta dy, ndofta më shumë. Në atë vëzhgim të paluajtshëm dhe hetues mbi fytyrën e zbehtë, si prej qiriri të Skënderit. Por edhe mbi gjithçka të tijën: ballin e rrudhur, sytë gjysmë të mbyllur, duart e palëvizura nga ku po merrte serum in e radhës. Lali i kishte shpjeguar shpejt e shpejt çfarë kishte ndodhur, kur dhe si.

“Ah...!” - ai e mori veten në qafë, psherëtima e saj ishte e gjerë dhe pa asnjë mundësi për ngushëllim. Por ai e kishte dëgjuar vetëm me kujdesin për të mos e vrarë më tepër atë grua. Përkushtimi i saj ishte sublim. Ai, nuk kishte njohur kurrë një tjetër me atë sens të jashtëzakonshëm të familjes. Pa e kuptuar, sepse përfytyroi ditën kur ajo kishte mbetur shtatzënë me vetë atë: ditët dhe muajt me peshën e tij; trupin e rënduar nga stërmundimi; hirin nga jeta e dytë që mbarte

me vete, në një udhëtim të shkurtër, fillimisht të fshehtë e të panjohur, më pas një jete tjetër midis dhimbjes, lumturisë dhe përpjekjeve. Si është e mundur vallë që pas atij shndërrimi, atij shëmtimi të përkohshëm që burrat u sjellin atyre, të fshihet një mrekulli dhe një forcë e atillë? E kishte adhurar përkushtimin e së ëmës, mënyrën

se si, dhe atë çfarë ajo quante familje. Shprehur thjesht, e në mënyrën e saj krejtësisht të veçantë dhe të patjetërsueshme: dhimbjen dhe gëzimin. Në fund të fundit, gjithë filozofia njerëzore dukej, ose të paktën a nuk përshkohej nga ato dy fjalë? A nuk kishte qenë gjithë jeta e saj një shndërrim i vazhdueshëm nga njëra te tjetra, jetuar thjeshtësisht, por me gjithë fuqinë për të mos iu dorëzuar së parës dhe pa i besuar kurrë vazhdimit pa mbarim të dytës?

Vështrimi i tij mbeti befas mbi të dy duarte fashuara, afër kycit të tyre, pikërisht aty ku i ati kishte menduar se fillonte rruga e lehtë e përtej reales. Në mënyrën më instinctive truri i tij ia riktheu asosacionin e mbetur të freskët në kujtesë. Ajo shenjë e çuditshme me dorë e Skënderit, kohë më parë, shi aty në shtëpinë e tyre, më saktë përpara atij

variantit më të fundit të Surratit të fundit, në kavaletën e shurdhët. Do të donte sa gjithë jeta e kaluar së bashku ta pyeste të atin, ose të paktën të kuptonte atë shenjë të çuditshme, me të cilën dukej se lidhej e gjithë kjo jetë e tij si në një lëngim të gjatë etheje shumëvjeçare. Të gjitha hamendjet dhe pyetjet në lidhje me to, rrëzoheshin sakaq me një pafajësi foshnjarake. “Është shumë më e gjerë”, - mendoi. Iu duk se do të bënte krim nëse do të kërkonte një shpjegim sado fragmentar, nga një rreze drite që iu duk se u shfaq në sytë e të atit, deri atëherë të mbyllur

pa shpresë. Vala e stërmadhe e lëngështimit tanimë ishte brenda tij. E madhe, e rëndë, e papërballueshme. Pati përshtypjen se padashur nuk po bënte tjetër gjë veçse po rindërtonte në kujtesën e tij jetën e të atit, mekanizmin me të cilën ai kishte lëvizur gurët e rëndë në golgotën e tij antikomuniste: talentin e tij.

“Ah...! - psherëtiu thellë, - megjithatë, atë e po e mbytet vetvetja!” Me një ndriçim vetëtime, Argenti kujtoi, jo pa një dridhje të lehtë, mënyrën e magjishme që i ati kishte gjetur për të mbijetuar, por mbi të gjitha për t’u hakmarrë ndaj *shokëve të dyerve të mbyllura*. I kishte kthyer të gjithë në surratë. Dhe jo vetëm kaq, por i kishte bërë gazin e gjithë

qytetit, për t’i djegur çdo vit në mes të “Piacës së Madhe”. Mënyra e tij kish qenë brilante. Ato surratë, për të cilën *ata*, komision pas komisioni jepnin leje për t’u djegur, s’ishin gjë tjetër veçse *ata* vetë. Skënderi i ndryshonte aq sa ato të mos dyshonin për pamjen e tyre. Megjithatë butaforia e surratëve-krijesa të Skënderit ishte shumë më tepër dinjitoze se modeli i tyre i vërtetë. “Një jetë kështu, - vazhdoi Argenti, i pazoti për t’u ndarë nga kjo valë përsiatjesh. - Një jetë midis surratëve të gjallë e të rrezikshëm dhe atyre të vërtetëve, krijesave jetëshkurtra si zjarri i tyre prej letre, pa të cilat jeta e të atit, por edhe e gjithë familjes, do kishte qenë zvarritëse. Dhe mbase pikërisht atë çast, - tha me vete, - kur e ka pasur të pamundur, pra kur është lodhur me këtë dyzim fatal, ai

ka bërë atë shenjën e famshëm me dorë: po iki...!”

Argenti pati ndjesinë se tani po lëngonte së bashku me të atin, njëlloj dhe pa asnjë dyzim se ndryshonte shumëçka mes tyre, përveç faktit se tashmë i ati po shkonte diku. Ktheu vështrimin e qetësuar tanimë, pikërishtandej, nga fytyra e tij. Përmes atij mjegullimi të tij të

brendshëm, që vinte prej së thelli dhe që e lëngështonte nga momenti në moment, vuri re se si u përvijëzua nga ajo dritë e dobët mes qerpikëve,

një pikë e vogël loti në syrin e djathtë të të atit. Ajo, qëndroi ashtu për disa çaste, pa shtysën e nevojshme për të rrëshqitur ngadalë mbi shtegun e faqeve të dobëta dhe të zbehta. “Sa të vështirë e paska burri të mbetet i fortë”, - mendoi, ndofta shumë më tepër se sa të mbetet njeri.

Bëri një përpjekje të stërmundimshme për t’i përmbajtur të gjithë lotët që kishte Brenda vetes, në sy, në gjoks e gjithkund. Përpjekje, që me sa dukej, ishte jashtë mundësive tij që të zgjaste edhe për shumë kohë.

Arshi Pipa: ndihmesa në studimin i letërsisë nga pikëpamje mitokritike

Vepra kritike e studimore e Arshi Pipës ende ka mbetur e panjohur. Duke qenë se veprimtarinë e tij studimore dhe kërkimore e zhvilloi pa pasur mundësi të komunikonte me publikun shqipshkrues të Shqipërisë zyrtare, si edhe për shkak se karriera e tij akademike kishte të bënte me universitetet me rëndësi botërore (por jo katedra të shqipes), vepra, në pjesën më të madhe u shkrua dhe u botua në gjuhë të huaja. Për këtë arsye, vepra e vërtetë që njohim nga autori, është ajo që ka filluar të botohet e përkthyer kohët e fundit: “Montale dhe Dante”, “Politika e gjuhës në Shqipërinë socialiste”, “Skicë e një konceptimi mbi jetën”.

Në këtë punim të shkurtër do përpiqemi të vëmë në dukje një prej aspekteve të veprës së Arshi Pipës, pjesa më e madhe e së cilës është ende e pa përkthyer në shqip. Kjo vepër kritike e studimore, qoftë edhe vetëm “Trilogia Albanica”, botuar më 1978, është një model sistematik i një studimi të thelluar e shumëplanësh i Letërsisë shqiptare dhe për këtë, paraqet interes për studimet tona sot. Pa dashur të mbivlerësojmë një cikël studimor të shumë viteve më pare, theksojmë se studimeve shqiptare ai duhet t’u kishte dhënë shumë, ashtu si shumë do të kishte ndezur debat e kundërshti. Kështu, studimi i prozodisë shqiptare, nëpërmjet studimit të trashëgimisë folklorike apo më tej, përfundimet në lidhje me natyrën e prozodisë dhe natyrën e shkrimit poetik shqiptar, përkimet kulturore e poetikat ndikuese në këtë trashëgimi; modeli shumëplanësh i studimit mbi De Radën dhe veprën e tij, si edhe perspektiva apo natyra e shkrimit të letërsisë shqipe në përgjithësi; paraqesin interes.

Duke u ndalur në këtë vepër, kryesisht të shkruar në anglisht, por edhe në frëngjisht, italisht dhe gjermanisht, tërheqim vëmendjen në ndihmesën e kësaj vepre (veprës kritike të Arshi Pipës në tërësi) në kuadrin e studimeve mitokritike mbi kulturën dhe letërsinë shqiptare. Në këtë fushë studimi Arshi Pipa njihet jo vetëm si qëmtues i imët dhe vëzhgues i gjithë studimeve të llojit për kohën, shkak i formimit të tij, por edhe analizues i mirëfilltë në këtë pikëvështrim i kulturës (trashëgimisë folklorike) dhe letërsisë, shqipe në veçanti. Kujtojmë që kur Arshi Pipa shkruan këto punime mbi studimet shqiptare e më gjerë përkon me kohën kur disiplina mitokritike sapo kurorëzohej nga dy figura të rëndësishme të studimeve mitike Gilbert Durand dhe Pierre Brunel⁵⁶ dhe vetë shkolla franceze e studimeve letrare po thellohej në studimet mitokritike dhe ndërtekstualitetin mitik.⁵⁷ Në këtë aspekt Pipa paraqitet bashkëkohor me zhvillimet e përditësuar të studimeve kritike në botë.

Fillimet e këtyre studimeve të Arshi Pipës do t’i ndeshim në vitet 60’ të shek. kaluar, kur Pipa botonte kryesisht në revistat *Italica* dhe *Revue de literature Comparee* përkatësisht artikujt studimorë “*The Message of Montale*”, 39, 1962 dhe *Le mythe d'un papillon: Montale et Anouil*, 38, 1964, 3: 400-13. dhe *Recension i Giovani Pico della Mirandola të Eugene Garin*, 42, 1965 3: 291-93, për t’u kurorëzuar me monografinë studimore *Montale and Dante* më 1968, ku shumëdisiplinariteti i këndvështrimit të veprës, së bashku me një analizë të thukët edhe simbolike e mitokritike të saj, qenë çelësi për rëndësinë që mori kjo vepër në studimet dhe vlerësimin e Montales në gjuhën angleze dhe më gjerë.

Studimi, më vonë i përfshirë, në pjesën e tretë të *Trilogi-së Albanica*, mbi Migjenin, “*Miti i perëndimit në poezinë e Migjenit*” i botuar së pari në frëngjisht më 1971 në *Sudost Forschungen* me gjithë konotacionin metaforik të trajtimit të mitit si imazh-përfytyrim, nuk është vetëm një pjesë fillimore e studimeve të Arshi Pipës në këtë drejtim. Megjithëse nuk u morr mirëfilli apo nuk hartoi një vepër që, kryekëput i bindet këtij këndvështrimi, (mitokritikës) ashtu edhe siç nuk u përpoq as të hartonte një Histori Letërsie, prapë Arshi Pipa u prir drejt këtij lloji studimi, kur vepra në studim paraqiste interes. Formimi kulturor, ndër më të rrallët për kohën, i dha përparësi të përballej me studime të tilla, duke iu përgjigjur sfidës së shumëdisiplinaritetit, që studimet e këtij lloji kërkojnë.

Të kujtohem se Arshi Pipa, përveçse hartues i të parës monografi studimore mbi Montalen në gjuhën angleze, siç e përmendëm më lart... është studiues i Vikos, Dantes, Bergson-it, Ungaretit, ka hartuar artikuj të veçantë mbi Joyce-in Kadarenë, duke trajtuar në mënyrë të thelluar e kritike vështrimin filozofiko-mitologjik mbi mitin për Vikon dhe Bergsonin si edhe i është përgjigjur me një njohje dhe mitanalizë tekstore studimit të veprës së autorëve të sipërpërmendur. Në këtë drejtim vepra e Arshi Pipës që paraqet

⁵⁶ Shih Rialland, Ivonne: La mythocritique en questions, Acta Fabula, Printemps 2005 (Volume 6 numéro 1) <http://www.fabula.org/revue/document817.php>

⁵⁷ Shih Rialland, Ivonne: Atelier de théorie littéraire : Mythe et hypertextualité, Acta Fabula, Printemps 2005.

veëanërisht interes është pjesa e tretë e Trilogjisë Albanica: *Albanian Literature: Social perspectives*, ku mitanaliza edhe pse nuk ngrihet deri në nivelin e thelluar të veprës së Montales, paraqitetet e tillë tek vepra e De Radës, Naim Frashërit, Migjenit, Kadaresë.

Fakti që Pipa u ndal në mënyrë domethënëse në veprat e De Radës, Migjenit dhe Kadaresë në këndvështrimin e ndërtekstualitetit mitik (dykuptimësisë së gjuhës së Kadaresë -krahasuar me Montalen) tregon se megjithë natyrën thellësisht kritike ndaj letërsisë shqipe e cila, sipas Arshi Pipës është zhvilluar në mënyrë sporadike dhe pa një vetëdije jetëgjatë⁵⁸ mbi shkrimin e lidhur ngushtë me *ideologjinë* dhe *ideologjitë* me *folklorin* a *naive*⁵⁹ e cila nuk i përgjigjet natyrës së shkrimit që sipas Kantit synon *kënaqësinë e pa interes*⁶⁰, por është *primitive*, *jo reflektive*, dhe *e menjëhershme*⁶¹, në krahasim me një letërsi ku mbizotëron *introspeksioni* dhe *ndërlikimi*⁶² është me interes për studimet shqiptare. Duke u ndalur në pohimin se shkrimtarët shqiptarë e shkruajnë veprën e tyre më të mirë në rini, De Rada, Fishta, Santori, Koliqi, Poradeci, Camaj, Kadare. *ai pohon se letërsia Shqipe shkarkohet, pas një periudhe të shkurtër dinamike dhe pothuajse shpërthyes, e paaftë me mbërritë ekulibrin e pjekurisë*, bie pre ose e vetëkënaqësisë autoriale, ideologjisë ose letërsive të tjera simotra të cilat e shtypin vetëdijen me sistemin e tyre të mirëorganizuar, përfundim ky që mbërrihet pas një analize e mitanalize të tekstit të veprave.⁶³

Nisur nga ky shqetësim e vështrim kritik duhet parë edhe studimi i thelluar hyrës i Arshi Pipës në botimin e parë të përkthimit të *Kronikë në gur* në anglisht më 1987, botuar po atë vit si "*Subversion kundër konformizmit, Fenomeni Kadare*" në Revistën Telos, në fund të vitit 1987 në të cilin studimi dhe këndvështrimi i analizës mitiko-kritike, mitanaliza në drejtim të veçimit të kodit të veçantë tekstor zbulonte, ndoshta në mënyrë të sforcuar, jo vetëm vlerën estetike të autorit shqiptar (të krahasueshëm me cilësinë e shkrimit bashkëkohës edhe me të ngjashmin e nën diktatorial, Montalen), por edhe desidencën e kërkuar (me shpresë) nga letërsia shqipe.

Duke përmendur përkritazi studimet e Arshi Pipës për letërsinë shqipe në ndihmesën e tij në fushën mitokritike do të veçonim në fund për të *Dictionnaire des Mythologies* (1981)⁶⁴ botuar nga poeti i mirënjohur francez i shekullit XX Yves Bonnefoy, botim ky dyvëllimësh, i cilësuar gjerësisht nga bota e studiuesve si botimi më i plotë e gjithpërfshirës për mitologjinë dhe mitokritikën; Aty Arshi Pipa na zbulon, edhe ne shqiptarëve, (jo vetëm të huajve) edhe pse brenda pak faqesh, thelbin e vërtetë të asaj që ne e quajmë mitologji shqiptare.

Duke cituar do të veçonim: "*Kjo mitologji nuk ka të bëjë me zotat. Hyjnitë e saja janë të dorës së dytë dhe nuk kanë një emër të vetin, apo më saktë, emri i tyre është kolektiv*"⁶⁵

"*Metamorfozat janë të shpeshta: burri transformohet në dre, ari, buf; gruaja në nuselale, qyqe, turtulleshë ...Mitologjia shqiptare, përrallore dhe demoniake, por pa Zota dhe pa eskatologji dhe brenda vetë konceptit të shpirtit është krejtësisht negative dhe brenda thellësisht tokësore. Ajo është e organizuar brenda bipolaritetit etik të së mirës dhe të keqes.*"⁶⁶

Gjithë sa përmendëm vlejnjë të këndvështrohet vepra studimore e Arshi Pipës si ndihmesë në studimet shqiptare në këtë drejtim.

Fjalët kyce: Arshi Pipa, miti, mitokritikë, mite kulturore, mitopoetikë, trashëgimi mitike.

⁵⁸ Albanian Literature : Social Perspectives (Trilogia Albanica III), fq. 196.Po aty. fq. 196.

⁵⁹ Po aty.

⁶⁰ Në këtë pikë A. Pipa shton se nëse kriteri i *kënaqësisë pa interes* do të ishte përkufizues i domosdoshëm për letërsinë, *letërsive të tipit shqiptar do t'u ishte mohuar anëtarësia*. P o aty, fq. 196.

⁶¹ Po aty. Fq. 196.

⁶² Po aty, fq. 197.

⁶³ Po aty. fq.197.

⁶⁴ BONNEFOY, Yves (ed.) *Dictionnaire des Mythologies*. Flammarion, Paris 1981. V. I, fq. 5-7

⁶⁵ Po aty. "Cette mythologie n'a pas de dieux. Ses divinités sont secondaires et n'ont pas de nom propre, ou bien leur nom est collectif" *Mythologie de l'Albanie*, fq 6.

⁶⁶ Po aty. "*Les métamorphoses sont fréquentes: l'homme se transforme en cerf, en ours, en hibou ; la femme en belette, en coucou, en tourterelle.*" *Mythologie de l'Albanie*, fq. 5. "*La mythologie albanaise, féerique et démoniaque, mais sans dieux et sans escatologie et dont la conception même de l'âme est purement négative, est donc complètement terrestre. Elle est organisée autour de la bipolarité éthique du bien et du mal.*" *Mythologie de l'Albanie*, fq.6.

Atipizmi si çështje identiteti

(Plaka Nicë – një personazh atipik)

Letërsia e gjysmës së dytë të shekullit të 20-të në Shqipërinë shtetërore u frymëzua si një letërsi albanocentriste, me mitin e origjinës, mitin e historisë, mitin e qendresës, mitin e gjuhës amtare, mitin e njeriut shqiptar, mitin e epërsisë gjenetike.

Gjedhja imperiale e kësaj letërsie sundoi disa shekuj letërsi, e cila lindi me mitin e gjuhës amtare (“en së dashunit botësë sanë”). Romantizmi gjithashtu e konsolidoi paradigmen e miteve të mëparshme dhe mbi të gjitha, me albanocentrizmin e vet, madhështoi njeriun shqiptar, që Hyji e kishte krijuar para se të krijonte botën:

*Adhami dhe s'kishte lerë,
Në botë nuk kish të tjerë...*

Edhe më vonë karakteret e letërsisë shqipe ndoqën të njëjtën vijë: paralelisht me demonizimin e tjetrit (otomanit, venecianit, shkjaut e grekut, Moskës e Pekinit, Europës e Amerikës), në mitin e nje riut të ri u shenjua cilësi etnodalluese me karakter hyjnzues. Shembulli më shprehës është letërsia fantastiko-shkencore, e cila, duke i paravendosur ngjarjet në shekujt që vijnë, i para qet shqiptarët si zotërit e galaktikave. Në veprat me karakter parabolik njeriu shqiptar paraqitet si dirigjenti i botës së ardhshme nga Kozmosi. Ai ka arritur të fitojë edhe konkurrencën teknologjike në ligjet e galaktikave. Këtij rregulli iu shmang Camaj në romanin “Karpa”, ku parabola nuk sheh në të ardhmen ndonjë epërsi gjenotipike të njeriut shqiptar.

Në letërsinë shqipe të shekullit të 20-të, si në atë të periudhës së modernitetit, ashtu dhe në tjetrën, të realizmit socialist, ka fare pak karaktere që dalin jashtë kodit dhe kanonit, jashtë dukurisë etnotipike dhe jashtë kanonit të realizmit socialist. Për herë të parë njeriu jashtë kodit në letërsinë shqipe u shfaq me Migjenin, i cili, duke refuzuar mitin e malit, bashkë me të, refuzoi edhe gjithçka që lidhej me të: malësorin, zanat, kanunin, rendin finsor.

Në romanin “Dimri i vetmisë së madhe” njeriu jashtë kodit identifikohet si “dru me pre”, kurse ai brenda kodit - Nik Ukcama, që vjen nga Bjeshkët e Namuna për të kërkuar djegien e Kremlinit për pabesi. Gjithë letërsia e realizmit socialist, megjithëse kritike ndaj traditës fisnore-tribale, përmban karaktere në kod, qoftë në kodin e vjetër, qoftë në kodin e njeriut të ri. Prova që bëri Dritëro Agolli me komandantin Rrapo (shqiptari i vjetër) dhe komisarin Memo (shqiptari i ri) nuk qe dhe aq e suksesshme.

Në romanin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” identifikohet karakteri i plakës Nicë, e cila në leximin perëndimor konsiderohet një karakter shqiptar. Por plaka Nicë është shumë larg etnotipit shqiptar, që gjendet në kako Pinot e vetë Kadaresë tek romani “Kronikë në gur” dhe halla tek romani “Njeriu me top” i D. Agollit.

Në pikëpamjen antropologjike plaka Nicë nuk është një karakter etnotipik, është një karakter ballkanas dhe universal, që përftohet në Perëndim si shqiptar. Ndryshe ndodh në veprën e Kadaresë romanin “Një dosje për Homerin”, ku karakteret janë përgënjeshtër i etnotipit të tjetrit. Letërsia shqipe ka shumë pak karaktere që dalin jashtë kodit, jashtë etnotipit, dhe këto janë karaktere që plotësojnë përfytyrimin për raportet e letërsisë me identitetin.

Përmes karaktereve janë shprehur vlera të identitetit shqiptar. Por jo çdo figurë me karakter tradicional është njëherësh bartëse tiparesh etnodalluese. Halla, tek “Njeriu me top”, është një nënë tipike shqiptare, një nënë që gjithkush mund të thotë se është si nëna e tij. Kurse plaka Nicë është një nënë “jashtë kodit” po aq sa personazhi “dru me pre”. Hakmarrja e një nëne shqiptare është shprehur në rapsoditë kreshnike. Ajkuna rrëmbehet nga krajli dhe e inatosur prej vonimit të Mujit së fundmi bën dashuri me rrëmbyesin para syve të të shoqit. Një hakmarrje e ngjashme shfaqet dhe tek rapsodia e Zukut Bajraktar. Kurse hakmarrja e plakës Nicë është më shumë një dukuri ballkanase, e cila lokalizon dukurinë në sytë e lexuesit perëndimor.

Duket sikur dalja e plakës Nicë jashtë kodit etnografik, jashtë rregullimit tradicional, është ndonjë çështje problematike e autorit me lexuesin dhe me identitetin e shqiptarëve. Në të vërtetë arti i madh është rregullim harmonik i tipareve kombëtare me ato rajonale dhe me cilësitë universale. Plaka Nicë nuk mund të quhet një nënë shqiptare, as një fatkeqe shqiptare, por një nënë ballkanase, e ngjashme diku me

Bubulinën në romanin “Kapedan Mihali”, e ngjashme me personazhet e Ivan Vazovit bullgar, të Danilo Kish-it dhe të M. Krležhës, të Azis Nesinit dhe shkrimtarëve të tjerë ballkanas. Plaka Nicë është një nënë jashtë kodit shqiptar, por jo jashtë kodit ballkanas, dhe në këtë kuptim ajo është atipike në një sistem dhe tipike në një sistem tjetër; bartëse e një identiteti një rrafsh (në rrafshin ballkanik) dhe vetëm shqiptuese e një identiteti tjetër (shqiptar, kombëtar).

Si karakter në kod, plaka Nicë nuk e kishte të drejtën e hakmarrjes, sepse në të drejtën gojore shqiptare hakmarrja dhe gjakmarrja ishte fuqi përjashtimore e burrave. Si karakter në kod, plaka Nicë nuk mund ta varroste kolonelin në oborrin e shtëpisë, por duhej t’ua kthente trupin atyre që u përkiste, siç kish bërë dymijë e pesëqind vjet më parë Akili me trupin e Hektorit, duke ia kthyer Priamit, sepse “turpërimi pas vdekjes është dhunë mbi dhunat”. Plaka Nicë nuk do të kishte menduar kurrë për kthimin e trupit të kolonelit të vrarë nëse një mision i huaj eshtërmbledhës nuk do të kishte ardhur në vendin e saj. Martin Camaj, në recensionin e tij “Romani i eshtrave”, kushtuar pikërisht “Gjeneralit të ushtrisë së vdekur”, ka vërejtur me vëmendje se as prifti dhe as gjenerali nuk janë personazhe tipike shqiptare, por nga lexuesi do të ishte pritur që edhe plaka Nicë të ishte njehur prej tij si një karakter atipik.

Atipizmi i plakës Nicë, e cila nuk ka asnjë krahasim me plakat e romanit “Kronikë në gur”, “Çështje të marrëzisë” apo “Darka e gabuar”; madje as me hallën tek “Njeriu me top”, ku thuhet të gjithë personazhit janë brenda kodit të hakmarrjes njerëzore, por jashtë kodit shqiptar të hakmarrjes dhe gjakmarrjes, është një pasuri në galerinë e tipave njerëzore që ka krijuar letërsia shqipe.

Rrëfimi suspektiv i romanit “Çanta” të shkrimtarit të ri Isidor Koti

Proza e gjatë shqiptare e pas viteve ‘90 karakterizohet nga modernizmi si në format e të shprehurit ashtu dhe në portretizimin e personazheve. Gjithsesi kjo tendencë nuk është se ka ardhur natyrshëm në letërsinë shqipe si pasojë e njohjes dhe eksperimentimit të drejtë për së drejtë të shkrimtarëve me realitetin, por shpesh herë ka qenë një efekt i imponuar kulturalisht në kuadër të shndërrimeve social kulturore që ndodhën në Shqipëri në vitet ‘90. Sigurisht që nuk pati sërish një model të imponuar si ishin tezat zhdavoniste për letërsinë dhe artin në vitet ‘50, të cilat sollën dhe adaptimin e metodës së realizmit socialist nga shkrimtarët shqiptarë por duke qenë se për një periudhë të gjatë modernizmi ishte i anatemuar në letërsinë shqiptare, shkrimtarët e pas viteve ‘90 e përqaftuan lehtësisht atë si rrymë letrare, shpesh herë dhe me motivin për të vazhduar dhe ruajtur lexuesit apo për të vazhduar për të notuar sërish në ujërat e letërsisë. Mirëpo, si çdo kopjim apo dhe imitim i çastit që nuk janë në gjendje për të vazhduar dhe përçarur vlera dhe më vonë një pjesë e madhe e eksperimentimit të tyre me modernen nuk pati sukses dhe aq më tepër sot mund të kujtohen me vështirësi si vepra letrare. Në të kundërt, shkrimtari Ismail Kadare që vazhdoi të prodhonte veprën e vet letrare duke i qëndruar pak a shumë besnik stilit të vet që ndërthurte sa traditë po aq dhe modernizëm brenda tij, vazhdoi të jetë i suksesshëm duke krijuar vlera të arrira artistike.

Pikërisht në këtë ndërthurje midis modernes dhe traditës, në fakt qëndron çelësi i suksesit të Kadaresë por dhe traditës së stilistikës që ai ka krijuar falë me autoritetin e tij letrar të padiskutueshëm në letrat shqipe. Në këtë kontekst është pak e vështirë që kur shikon personazhe si Kako Pinua apo dhe toponime si “Sokaku i të marrëve” që shfaqen më parë në veprat e shkrimtarit të madh, të mundesh tu japësh sërish jetë. Kësaj sfide, shkrimtari, poeti dhe publicisti Isidor Koti, po nga i njëjti qytet nga është dhe shkrimtari i madh, Gjirokastra, është përpjekur ta realizojë me sukses duke na dhënë një pasqyrë tjetër të qytetit të gurtë. Ashtu si na pëlqen që të shikojmë në një kaleidoskop forma të ndryshme të së njëjtës pamje, edhe në romanin e parë të Isidor Kotit, “Çanta”, qyteti i gurtë na shfaqet sa syreal me sfondin e tij gri, kështjellën dhe shtëpitë ngjitur me njëra-tjetrën që na kujton shprehjen e Kadaresë

se ai është një “qytet që po të rrëshqasësh nga rruga bie mbi çatinë e tjetrit”, po aq dhe i fshehtë, konservator dhe mbartës xheloz i mentalitetit të së shkuarës. Në roman duket sikur koha nuk ka lëvizur fare për qytetin e gurtë. Kjo përshtypje përforcohet më shumë kur imazhe dhe simbole të kthyer tashmë në legjendë për qytetin, si kështjella, kalldrëmet, shtëpia publike parë në Shqipëri e njohur nga romani i Kadaresë “Kronikë në Gur” rimarrin jetë në penën e Kotit.

Autori ka ditur me mjeshtëri, duke e pozicionuar veten midis traditës dhe modernizmit në rrëfimin e vet të bëjë një lidhje vertikale harmonike midis së shkuarës dhe së sotmes, e pasqyruar kjo në optikën e personazhit kryesor Silianit, një emigranti që rikthehet në Shqipëri pas njëzet vjetësh emigrimi. Qyteti që gjen Siliani nuk është aspak ai i guidave turistike ku shkëlqejnë të dhënat historiko-kulturore të tij, por një qytet i zakonshëm i shqiptar i zhytur në korrupsionin moral dhe administrativ të epokës sonë. Vetë personazhi kryesor Siliani ngjan sikur ka ardhur nga një botë tjetër kur ballafaqohet me dhunën familjare, dhunën policore dhe dhunën morale nëpërmjet shpërhapjes së thashethemeve. Kështu që çdo lexues mund të identifikojë qytetin e vet mund ta gjejë në faqet e këtij romani pasi autori nëpërmjet përshkallëzimit estetik të rrëfimit dhe fjalës na zbulon një nga një rrathët e degradimit kulturor dhe moral të shoqërisë sonë. Veç të tjerave romani shquhet për frymën e humanizmit që mundohet të përcjellë tek lexuesit, një frymë që gjithmonë besoj se nuk i “tradhton” autorët pasi duke përçarur mesazhe të tilla, ata i shtojnë vlera letërsisë së përbotshme universale të nganjëllimit të së mirës mbi të keqen. Rrëfimi në roman është i mbushur dhe me referenca simbolike biblike, e parë kjo në paralelizmin e hequr shpesh herë të Krishtit me figurën e Silianit, çka i jep një këndvështrim tjetër luftës midis së mirës dhe së keqes por dhe një besim më të madh të lexuesit për mesazhet që ai merr.

Siliani, si një udhërrëfyes i matur na drejton në të gjitha skutat e shpirtit të qytetit të gurtë që përfaqëson në vetvete dhe një pikëprerje të shumë qasjeve dhe traditave kulturore. Kështu para syve të lexuesit lëvizin sërish imazhet dhe simbolet e vjetra të qytetit por me një konotacion të ri artistik. P.sh kështjella e parë gjithmonë si qendër qëndrese ndaj të huajve në roman është shndërruar në një

qendër qëndrese për përbaltjen morale që vetë qyteti u bën qytetarëve të vet. Pikërisht në këtë vend Siliani takohet me Jetën, personazhin tjetër të romanit të përçudnuar nga opinioni thashethemexhi i qytetit. Emri i Jetës është simbolik dhe Koti në zgjedhjen e këtij emri na kujton shkrimtarin Jakov Xoxe tek “Lumi i Vdekur” me personazhin e tij Vitën. Mes tyre lind një idil dashurie që ecën paralel me rrugëtimin kulturor të Silianit për të përmbushur qëllimin e vet. Këto dy linja në roman, jeta personale e Silianit që gjen mirëkuptim dhe frymëzim tek dashuria për Jetën dhe përpjekja e tij për të çuar përpara ëndrrën e vet për ti dhuruar qytetit një librari e bibliotekë bashkë janë shkrirë në mënyrë harmonike dhe të sintetizuar duke influencuar dhe tek personazhet e tjerë. Dashur pa dashur në to ndërthuret e gjithë mikrokozmosi i qytetit nëpërmjet një krahasimi paralel vlerash që fillon nga policia që ironikisht në fakt është kthyer në një shtëpi publike dhe vend ku dhunohen të drejtat e qytetarëve , sokaku i të “marrëve” dhe banorëve të tij me plakun Xhezo në krye që simbolizon të shkuarën konservatore të qytetit, bashkia me kryetarin e vet simbolin e korrupsionit në qytet, konvikti dhe godinën e universitetit që sërisht është një strehë e degradimit moral të qytetit por dhe kishës ku njerëzit gjejnë prehje dhe mbështetje shpirtërore, përmes të mbjellë nga nëna e Silianit që përfaqëson vazhdimin e jetës, gazetën e qytetit që jep shpresë dhe shembuj të mirë qytetarie apo dhe shtëpisë së gjyshes së Silianit si ishull i vetëm ku nuk gjen asnjë shenjë të prishjes morale të qytetit. Ky paralelizëm vlerash merr më tepër rëndësi dhe nga simboli i çantës , i cili mbetet i pazbuluar deri në faqet e fundit të romanit. Koti arrin të përshkruajë me sukses që nga faqet e para të romanit dhe deri në fund të tij kureshtjen njerëzore për të mësuar se çka brenda në çantë. Kjo situatë na kujton lojën me anagramë në romanin Blushit “Të jetosh në ishull” apo dhe atë Dan Broën-it tek “Kodi i DaVinçit”. Autori duhet përgëzuar për përforsimin e këtij lloji rrëfimi suspektiv që e mban frymën lexuesit deri në fund, por në të njëjtën kohë

duke qenë se është romani i tij i parë do të ishte e udhës që të kish përmbajtur pak veten në kuptimin pozitiv të fjalës gjatë rrëfimit. Në roman ndihet një ngutje për të rrëfyer sa më shumë duke mos i dhënë mundësi lexuesit që të abstraktojë rreth situatave dhe një kontradiktë komunikimi midis personazheve , e dhënë kjo dhe në gjuhën e gjallë të tyre por dhe me përdorimin e tepërt në disa raste të formave gjuhësore pyetëse. Kjo gjuhë e gjallë lokale , në fakt është një pasuri për të folmen e qytetit por besoj se në romanet e tjera autori do të sjellë personazhe me gjuhë më të zhdërvjellët për të mos pasur vetëm karakter lokal por dhe gjithëkombëtar.

Pavarësisht, këtyre ngutjeve stilistikore, të ardhura ndoshta si pasojë e gazetarisë që autori ushtron prej kohësh , romani “Çanta” si romani i parë i autorit që vjen në prozë pas 5 librave të botuar në poezi dhe një publicistike të pasur meriton vëmendje jo vetëm nga lexuesit që do të shijojnë një histori riintegrimi të një emigranti që dëshiron të përmirësojë qytetin e vendlindjes por dhe nga kritika letrare pasi është një zë i veçantë që arrin të shkuarën e një qyteti shumë të njohur për ne nëpërmjet veprës së Kadaresë ta sjellë simbolikisht në një tipologji të re që e bën atë sa të veçantë mes qyteteve shqiptare po aq dhe të njëjtë me ata. Koti, në fakt duket sikur dekonstrukton një mit letrar rreth qytetit të gurtë të krijuar përgjatë 50 viteve të fundit në letërsinë shqipe, por në fakt duke na dhënë detaje dhe mentalitete na rrëfen anën tjetër të qytetit. Në këtë rrugë artistike ai nuk është sigurisht i vetëm. Vite më parë Migjeni pat shkruar të njëjtat gjëra për Shkodrën dhe besoj që atëherë , kjo mënyrë rrëfimi është bërë një traditë në Shqipëri, veçanërisht nga shkrimtarët e brezit të ri që në përgjithësi tentojnë të jenë antikomformistë me realitetin. Romani “Çanta” simbolikisht është pjesë e këtij rrëfimi artistik në letrat shqipe dhe lexuesi duhet të jetë i vëmendshëm për të kuptuar jo vetëm se çka çanta misterioze brenda por dhe kumtet kulturore dhe shoqërore që përçon autori.

ti je një gëzim i frymëmarrjes tu është o bucurie a respiratëi

Paul VINICIUS

Poet, dramaturg, prozator dhe eseist lindur më 24 janar 1953 në Krajovë, Rumani. Ka mbaruar Fakultetin e Mekanikës në Bukuresht në vitin 1982. Debuton po atë vit me një cikël poetik. Në vitin 1987 cenzura komuniste ndalon botimin e vëllimit *E marta e kaltër, e mërkura e bardhë*. Qysh nga viti 1990 punoi si gazetar, duke hequr dorë nga kariera politike. Libra të botuar: *Rruga gjer në çmendinë dhe kthimi përgjysmë* (poema, 1998), *Eklipsi* (poema, 1999), *Studim burri* (poema, 2003), *Edhe ne kemi qenë në Amerikë* (teatër, 2004), *Një poemë për Joan Florën* (poema, Red Pagoda Press, SUA, 2005), *Kolonia Graffiti* (teatër, 2005) etj. I pranishëm në shumë antologji dhe fjalorë letrarë, laureat i një sërë çmimesh me rëndësi. Është anëtar i Bashkimit të Shkrimtarëve të Rumanisë dhe anëtar themelues i Shoqatës së Gazetarëve Rumunë. Nga viti 2003 punon si redaktor në Shtëpinë Botuese të Muzeut të Letërsisë Rumune.

goditje rrufeje (coup de foudre)

ti je një gëzim i frymëmarrjes.
kundërmon era pyll
që ende nuk është çuar në kishë.
një fis i tërë zulush ngrihet prej teje
sapo të hap këmbët.
ti qesh
ti thua fjalë të ndyra
ti i ulërin tavanitsikur t'i klithje qiellit
gjatë një sulmi ajror.
ti ngashërehesh
i tregon rrënjët e bukura
që as për nga larg nuk ngjajnë me tokën
siç as unë s'ngjaj më si ndonjë vdekatar.

Zoti më ruajttë.

e zezë e lagët (negru umed)

natë -
dhe mishi yt duke drithëruar në largësi
si një shenjë e bekuar.
më kot u them syvë të mos i besojnë vetes
më kot urdhëroj këmbët të mos lëvizin.

diku
në terr
dikush hap venat
dhe e le veten të skuqet syresh;
dikush tjetër
luan me peshqit
gjersa fle nën ujra.
më kot u them syvë të mos i besojnë vetes
më kot urdhëroj këmbët të mos lëvizin.

mëngjes -
dhe një e mbyllur plagë e re
që ma çan gjumin.
mishi yt
gjithnjë e më i padukshëm
gjaku im
gjithnjë e më i rëndë.
dhe një ditë më tepër
kur
do hedh kripë.

*kujt s'i vjen për mbarë
të hidhet në ecje e sipër -
unë u nisa*

(cui n-o să-i convină
să se arunce din mers -
eu am pornit)

kam parë tashmë tepër shumë.
kam parë pilivesa të kaltra e të kuqe duke magjepsur përrenj llafazanë nga shpejtësia.
kam parë trofta duke kërcyer në qiell.
kam parë diellin duke dalë si një dordolec i uritur nga ujra pa fund.
kam parë këlyshë merimangash të ngopur me benzinë e flakë shkrepseje.
kam parë shtojzovallet duke blerë pije.
kam parë xixëllonja si një borë behari duke fëshfëritur në netë gati te bardha e male gati falës.
(lakmova të rritem dhe vërtet i madh u bëra).
kam parë lule vjeshtës së vonë gjunjëzuar para muzgut.
kam parë shina të ndryshkura hekurushë që nuk i pat puthur kush prej kohësh.
kam parë qena, minj, fëmijë të droguar, mace.
kam parë zana e lugetër.
kam parë tjegulla.
kam parë xhuxha dhe lajthi që rendin me ketra mes zhelesh të gjelbra pylli.
kam parë fusha, tregje e shtëpi, kam parë derra, pula e cironka dhe
kam parë veten në pasqyrë.
kam parë prindërit nga vrima e çelësit duke bërë dashuri dhe e dija se s'ishin lejlekë.
kam parë mustaqen duke m'u dirsur.
kam parë lypësa salduar pas kishash.
kam parë parti.
kam parë ngordhësira tek mufaten dhe diva tek shfryjnë tullumbace.
kam parë hapje qetësuese.
kam parë ngelësa që bëhet xhelatë dhe ministra dhe sahatë të shtrenjtë me rubinë.
kam parë bletë që hiqen sikur punojnë, si dhe puntorë në allçinë e grevës.
kam parë gra më këmbë e pa këmbë.
kam parë garsoniera më bunkerë dhe revolucionarë me kosh motoçiklete
kam parë marrëzinë duke marshuar, gra rrugaçe, politikanë të dhjamur, maskarenj të lumtur dhe
gropë bash gropë.
kam parë buqetëza minatorësh tek mbillnin terrin në qytet.
kam parë policë, kam parë kambale dhe gjak në gojë.
kam parë të dashurën tek mbledh guacka vetëm që të ijë nata më shpejt.
kam parë atdheun tek rritet e rritet, gjer u bë një kaktus vigan.
kam parë mendje të nditura që brehen asfalteve pa krye e pa fund dhe kam parë
krimba zorrësh nëpër bashkura.
kam parë shushunja, gërshërë veshi dhe sazexhinj estradash.
kam parë fishekzjarre, uri, dafrunga.
e në krejt baltovinën, të vjellën, mbetjet e verdha-gjelbra-vjollcë
kam parë veten time
duke harxhuar letër.

tashmë kam parë tejmase, tani dua të fle.
do doja të flija pa ma kaluar kush.
do doja të flija në një femër me quka, në një roje udhësh të braktisur vjeshte
në një tramvaj të mbetur përfundimisht në depo, në një vetmi me dy koka,
në një avion me një krah të vetëm, në një butelkë me gaz.
do doja të flija larg gogolit.
do doja të flija mbështjellë me veten si në një bombë atomike
tek e cila askush s'do guxonte të avitej.
do doja të flija në një nënë që s'duhet të zgjohet më
për të gatuar vezë me djathë, vezë me qepë
vezë me sallam, vezë me mortje.
do doja të flija në një nënë të ndershme e trime.
do doja
thjesht
të fle.

11 gusht 11:30 paradite (11 august 11:30 a.m.)

floku më i bukur
që kam parë ndonjëherë
as fytyrë madje
nuk kishte.

po as unë
duar
që të kisha mundur ta
ledhatoja.

Gjeopolitika, Shqipëria dhe bota islamike nën një këndvështrim aktual

Tradicionalisht Shqipëria apo më mirë të thuhet trojet shqiptare në Ballkan kanë gëzuar një “tis” kompleks në hapsirën e asaj paqartësie e papërcaktueshmërie politike që ka karakterizuar Ballkanin si koncept gjeografiko-politik, që ndër mendimtarë e shkrimtarë kombëtarë më së shumti i është dhënë një kuptim gjeopolitik e ndër të tjerë jokombëtarë e më së shumti antikombëtarë i është dhënë një kuptim strategjik. Të gjitha këto kuptime gjithsesi janë motivuar nga të parët nga interesa shtet ose pushtetformuese ndërsa nga të dytët nga interesa thellësisht materialiste duke i lënë kështu përcaktimet të cinguar dhe ndonjëherë dhe vetë ato të mbivlerësuara ose të nënvleftësuara. Për këtë arsye nëse kërkohet të nxirret një përfundim mbi pritshmëritë dhe përparësitë e Shqipërisë në fushën e gjeopolitikës, për të mos rënë në “stokun” e teorive të sipërpërmendura por pa i nënvleftësuar ato, është e nevojshme të përcaktohen kufijtë dhe konceptet e analizës. Kjo për arsye se nëse kërkohet të studiohen me saktësi, sado jo-matematike, faktorë jo-matematikë si ato që lidhen me konceptin e gjeopolitikës, edhe kjo vetë koncept jo-matematik pavarësisht gjysmës gjeografike të tij, është e domosdoshme të përcaktohen “bashkësitë” e interesuara në “përlllogaritje”.

Kështu fillimisht duhen përcaktuar konceptet themelore të trajtuara si koncepti “gjeopolitikë”, koncepti “Shqipëri”, koncepti “botë islamike” dhe më pas duhen formuluar me kthjelltësi faktorët dominues, faktorët ndikues faktorët ndërveprues, elementët e favorizuar, elementët e mohuar, dukuritë dhe tendencat. Fillimisht, pa hyrë në detaje, vetë gjeopolitika gëzon një farë shpërhapjeje kuptimore “entuziaste” dhe pikërisht një gjë e tillë duhen bërë përpjekje për ta evituar gjatë shqyrtimit të temës në fjalë. Gjithashtu po për vetë mungesën e kuptimit të unifikuar të saj çdo përfundim rezultat vetvetiu bëhet i diskutueshëm. Në thelb qëllimi i këtij studimi edhe të ngrejë debatin mbi këtë temë.

Gjeopolitika?! Cila gjeopolitikë?

Mendimi gjeopolitik lindi në përfundim të shekullit të XIX, kur gjeografë dhe mendimtarë të tjerë provuan të analizonin, kuptonin dhe shpjegonin ndryshimet dhe hapësirat shtetërore në

botën e “fin de siecle”. Sipas Glassner⁶⁷ gjeopolitika merret kryesisht me studimin e shtetit në kontekstin gjeografik. Në këtë hark kohor kjo nevojë lindi si pasojë zhvillimit teknologjik dhe shkencës të cilat zgjeruan së tepërmi perspektivat mbi botën dhe sidomos pas konsolidimit të sistemit të shteteve moderne, në kulm të periudhës perandorake të fuqive evropiane, me daljen në skenë të dy fuqive jashtë-europiane si Japonia dhe SHBA por edhe nën presionin e rritjes demografike të shoqëruar me zvogëlimin e burimeve. Termi “gjeopolitikë” është përdorur për herë të parë nga përfaqësuesi njëres prej rrymave tradicionale të gjeopolitikës, asaj të teorisë organike të shtetit, Rudolf Kjellen⁶⁸, megjithëse i pari teoricien gjeopolitik ishte Fredrich Ratzel⁶⁹. Sipas teorisë organike të shtetit të themeluar nga të sipërpërmendurit, shteti i parë domosdoshmërisht nën këndvështrimin determinist, qëndronte në qendër të vëmendjes dhe konsiderohej një organizëm i gjallë, të cilit Ratzel i njohu një hapsirë jetësore të domosdoshme që ndryshonte formë në varësi të elementit njeri në brendësi të shtetit dhe Kjellen i njohu organet, njëri prej të cilëve ishte dhe struktura fizike, që në gjuhën amtare të tij, merrte emrin “gjeopolitik”, gjeopolitikë. Në këtë rryme dhe sipas pikëpamjeve të tyre, e sidomos ideve të Kjellen, pak vite me vonë, u formësua “Geopolitik” gjermane. Ishte Haushofer⁷⁰ ai që përthithi teorinë e para gjeopolitike, bëri kombinimet e duhura dhe duke i shtuar një dozë të mjaftueshme shovinizmi dhe misticizmi nacional socialist gjerman e ktheu në një manual për politikanët gjermanë⁷¹. Idetë e tij i propagandoi nëpërmjet themelimit në vitin 1924 të të përmuajshmes “Zeitschrift Fur Geopolitik” e duke krijuar kështu shumë ndjekës që e kthyen gjeopolitikën në një doktrinë ku u mbështet ekspansionizmi gjerman, që ashtu si ai edhe kjo “Geopolitik” u fundos me kapitullimin e Gjermanisë. Gjithsesi kësaj rryme i përkasin risitë në fushën e propagandimit të gjeopolitikës nëpërmjet shpërndarjes së hartave, vetë koncepti i propagandës, luftës psikologjike, asaj totale dhe

⁶⁷ Martin Ira Glassner “Manuale di geografia politica” FrancoAngeli, Milano 2007, f. 192-193

⁶⁸ Rudolf Kjellen “Staten som Lifform” 1916

⁶⁹ Fredrick Ratzel “Politische geografie” 1896

⁷⁰ Karl Ernst Haushofer, ushtarak, gjeograf dhe gjeopolitikan gjerman (1869-1946).

⁷¹ Këto teori patën sukses edhe në Japoni deri në kapitullimin e saj.

përdorimit të fuqisë ajrore, pa mënjanuar rëndësinë që morën informacionet e përfuara nga gjeografia në fushatat ushtarake.

Rryma e dytë tradicionale në gjeopolitikë ishte gjeostrategjia sipas ndjekësve të së cilës, që janë më të shumtë se ndjekësit e rrymës së teorisë organike të shtetit, bota politike duhet parë në kompleks dhe sipas kontekstit global është e mundur të përcaktohen strategji ose politika. Kjo rrymë ka pasur një zhvillim në një farë mase të ndikuar fuqishëm nga faktori zhvillim industrial e shkencor. Kështu në epokën e fuqive detare Alfred Mahan zhvilloi teoritë e tij mbi domosdoshmërinë e zotërimit të detit dhe rrugëve detare, me zhvillimin e hekurudhave dhe zgjerimin e rrugëkalimeve tokësore Halford Mackinder⁷² faktorizoi rëndësinë e hapsirës tokësore dhe të zotërimit të pjesës qendrore (heartland) të hapsirës aziatike. Ky i fundit u kundërshtua nga John Spykman i cili faktorizoi brezin anësor (rimland). Me zhvillimin e shkencës dhe me përhapjen e avionit Alexander de Seversky evidentoi rëndësinë e fuqisë ajrore, ndërsa në mes të Luftës së Ftohtë Saul B. Cohen, i ndikuar nga konteksti hartoi teorinë e zonave të influencës ku veçohet parashikimi i tij mbi shpërthimin e problemeve të trashëguara pas rënies së komunizmit në vendet e shtrira në brezat e përplasjes së zonave të influencës, në rastin e Shqipërisë, midis zonës së influencës së Europës Qendrore dhe asaj së Europës Lindore.

Pak vite më parë gjeostrategjik ishte pasuruar dhe me idetë e Lin Piao (1965) i cili shtjellonte botën si një qytet i rrethuar nga fshati, në të cilin do të triumfonte komunizmi, sipas modelit kinez. Një tjetër gjeostrateg do të shihte teorinë e tij të zbatuar në realitet, Arthur Radford, i cili ndikoi në zgjedhjen amerikane për të vepruar në Vietnamin e Jugut e më pas dhe në Nikaragua me teorinë e dominosë (1953). Ndërsa teoritë e Lin Piao janë shqyrtuar edhe në Shqipëri⁷³ dhe kundërshtuar, pas prishjes së marrëdhënieve sino-shqiptare, pikërisht me teza të kontekstualizuara, teoria e Radford-it ishte më tepër e kontekstualizuar me rajonin e Lindjes së Largët dhe me atë të Amerikës Qendrore dhe nuk mund të gjente zbatim në rajonin ballkanik të fortifikuar në gardhin e hekurudhës midis dy kampeve ideologjike.

Ndërsa në rrymën gjeostrategjike Shqipëria, si shtet i njohur ndërkombëtarisht dhe më një ideologji sunduese për kohën, gjen të kon-

tekstualizuar vetveten në raste të ndryshme, në rrymën e teorisë organike të shtetit, përjeton një dekontekstualizim nga pikëpamja shtetërore, kjo edhe pasi në mungesë të elementëve thelbësorë të kësaj teorie, shtetit si figurë qendrore, përhapjes gjeografike si element fuqie dhe kohëzgjatjes së këtyre të dyjave si mungesë e elementit kohë, dhe gjendet në pjesën përbërëse të atij "lebensraum-i" për shtete të tjera organike duke filluar nga Turqia e turqve të rinj, duke vijuar me Bullgarinë, Greqinë, Mbretërinë SKS, Malin e Zi, Francën, Anglinë, Austrohungarinë e së fundmi Italinë e Gjermaninë.

Por të mos kalojmë në rendin kohor përtej përfundimit të Luftës së Ftohtë pa bërë një përcaktim të gjeopolitikës në këtë periudhë kohore, pra nga lindja deri në këtë moment. Në përgjithësi në këtë periudhë e papërrjashtimisht në harkun kohor të "Gjeopolitik" gjermane, gjeopolitika cilësohet si një shkencë. Duke iu referuar Haushofer-it, gjeopolitika është "një shkencë e re kombëtare e shtetit; një doktrinë e proceseve politike të mbështetura në determinizmin hapësinor dhe në themelet e gjera të gjeografisë sidomos gjeografisë politike".

Por cilat ishin zhvillimet e gjeopolitikës pas viteve '90? Gjithnjë e më pak gjeopolitika cilësohet si një shkencë dhe gjithnjë e më shumë forcohen pikëpamjet në një rrymë të re në mendimin gjeopolitik, atë të gjeopolitikës kritike. Në thelb shkolla e gjeopolitikës kritike⁷⁴ mbështetet në vështirësinë e materializimit të gjeopolitikës si shkencë. Një nga më të mëvonshmit që e ka quajtur gjeopolitikën shkencë, Chauprade⁷⁵ në përkufizimin e tij pavarësisht emërimit të gjeopolitikës si shkencë e vendos theksin në analizën gjeopolitike më shumë se në vetë gjeopolitikën; "Gjeopolitika është shkenca e kuptimit dhe njohjes gjeopolitike të realitetit gjeopolitik si dhe të ardhmes së tyre duke analizuar profilet, figurat dhe shifrat gjeopolitike" duke shtuar se "është një shkencë e varur nga zhvillimet e kohës". Gjithashtu thekson se "shtetet nuk janë realitetet e vetme gjeopolitike" duke i cënuar bazat e gjeopolitikës që nga lindja e saj.

Por kjo dukuri e cënimit të bazave të gjeopolitikës është e pashmangshme duke pasur parasysh zhvillimin linear dhe "objektiv" të saj. Gjeopolitika lindi si pasojë e ndryshimeve të mëdha të

⁷² Sir Halford Mackinder, "Geographical Pivot of History," *Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4 (Prill 1904), f. 421-444.

⁷³ Enver Hoxha do të quante një "mbivlerësim i fshatarësisë nga ana e Mao-s" pasi suksesi i maoizmit është mbështetur në kontekstin kinez. Shih: Hoxha, Enver "Imperializmi dhe revolucioni", 8 Nëntori, Tiranë, 1978, f. 387.

⁷⁴ Përfaqësohet nga G. O Tuathail, J. Hyndman, M. Foucault, J. Derrida, F. MacDonald, J. Agnew, S. Dolby, E. Gilbert, V. Mamadouh etj.

⁷⁵ Gjithashtu njeh si faktorë me ndikim në gjeopolitikë historinë e shoqërive njerëzore, historinë e shteteve, globalizimin, politikën e jashtme, sjelljen ndërkombëtare të shteteve. Shih: Chauprade, Aymeric "Introduction à l'analyse géopolitique", Ellipses, 1999.

ndodhura kryesisht si pasojë e forcimit të shteteve, u zhvillua në formën e saj më të plotë, si shkencë, në kulmin e shpalljes së shtetit si faktor ndryshimi dhe domosdoshmërisht me ndryshimin e karakteristikave të shtetit do pësojë dhe gjeopolitika ndryshimet e saj në raport të drejtë. Kështu është mëse normale që zbehja e shtetit në aspektin e sovranitetit dhe në aspektin e pamundësisë së mbijetesës në “vetmi” dhe pamundësisë së zgjerimit gjeografik substancial, sipas nevojave të “lebensraum”, do të sjellë një zbehje të vazhdueshme të këndvështrimit shkencor të gjeopolitikës. Kështu në vazhden e kësaj “zbehjeje shkencore” të gjeopolitikës lëvrues të këtij lëmi japin përkufizime të ndryshme rreth të cilave zhvillohet aktualisht mendimi gjeopolitik botëror. Cohen⁷⁶ e përcakton gjeopolitikën si “analizë e ndërveprimit midis faktorëve gjeografikë dhe perspektivave e proceseve politike” duke nënvizuar karakterin dinamik të saj nëpërmjet ndërveprimit. Lacoste⁷⁷ në të njëjtën linjë me Chaprade, përsa i përket anashkalimit të shtetit si subjekt gjeopolitik dhe Cohen, përsa i përket dinamizmit në përcaktimin gjeopolitik, thekson se “gjeopolitika është rivalitet midis fuqive që jo domosdoshmërisht janë shtete”. Elementin fuqi e njeh dhe Flint⁷⁸ që shprehet “gjeopolitika është lufta për kontrollimin e hapësirave dhe vendeve, e tërhequr nga fuqia që ky kontroll sjell; këto çështje janë sofistikuar së tepërmi dhe nuk janë më çështje të fuqisë së armatosur”. Ndër përfaqësuesit e gjeopolitikës kritike gjeopolitika përkufizohet në më të shumtën e rasteve si temë diskutimesh, vizion apo edhe si shpikje me karakter konspirativ. Kështu Ó Tuathail⁷⁹ e përcakton si “një diskutim mbi politikën botërore duke pasur parasysh konkurrencën midis shteteve dhe dimensionet gjeografike të fuqive”. Gjithashtu gjeopolitika sipas Ó Tuathail “merret me rreziqet dhe fuqinë në çështjet ndërkombëtare; është tërheqëse pasi shpjegon thjeshtësisht çështje të gjera; ka popullaritet pasi premtion alternativa të së ardhmen në çështjet ndërkombëtare”. Nga ana tjetër Taylor⁸⁰ shprehet se “gjeopolitika shfaqet si një term popullor për të përshkruar kundërshtitë globale në politikën ndërkombëtare” dhe “në të vërtetë është krijuar prej lobeve ushtarake dhe neo-

konservative në mënyrë që gjeografia të ketë një trajtim të përhershëm sipas së cilës të rrotullohet mendimi strategjik”. Më të moderuar janë Crikemans⁸¹, që e cilëson gjeopolitikën si “diçka midis gjeografisë politike dhe marrëdhënieve ndërkombëtare”, dhe Defarges⁸² që më shpoti shprehet “Në çdo rast, çdo qytetërim, ka vizionin e tij mbi përfaqësimin në hapësirë”.

Sipas fjalorëve shkencorë të përditësuar gjeopolitika përcaktohet më me ftohtësi si tek Merriam Webster që e përcakton gjeopolitikën “një studim i influencës së faktorëve si gjeografia, ekonomia dhe demografia mbi politikën dhe sidomos politikën e jashtme të shtetit. Në Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English, shkurtimisht përcaktohet se “gjeopolitika është politika e jashtme e një shteti e përcaktuar në bazë të pozicionit të tij gjeografik”.

Duke u nisur nga përcaktimet e mësipërme mund të përcaktojmë faktorët që ndikojnë në gjeopolitikë, tek objektet dhe subjektet e saj. Pavarësisht qëndrimeve të ndryshme dhe nuancave karakterit shkencor të gjeopolitikës së ditëve tona janë të shumtë faktorët të cilët nuk mund të anashkalohe por ata më me ndikim janë: faktorët që lidhen me politikën e jashtme të shteteve, si elementi thelbësor në funksion të së cilit është vetë gjeopolitika, faktorët që lidhen me gjeografinë dhe ato që lidhen me individin, si pjesë përbërëse e shtetit.

Ndoshta nuk ka ndonjë ndryshim thelbësor me ato që përmendte Spykman⁸³ në vitin 1938 “Faktorët që ndikojnë politikën e shteteve janë të shumtë, të përhershëm e të përkohshëm, të dukshëm dhe të padukshëm; përfshihen përveç faktorit gjeografik dhe identiteti i popullsisë, struktura ekonomike e vendi, përbërja etnike e popullsisë, forma e qeverisjes si dhe paragjykimet dhe komplekset e ministrave të jashtëm”. Në të vërtetë ka ndryshuar thellësisht konteksti si në planin politik, qoftë dhe në atë gjeografik apo njerëzor, por edhe mënyra e qasjes ndaj gjeopolitikës. Tani ajo paraqitet më shumë si një model diskutimi dhe paraqitjeje e mundësive sipas studimeve sesa një teori që tregon si ndërthuret hapësira dhe politika⁸⁴. Kjo qoftë edhe për faktin e mësymjes së faktorëve të rinj qoftë në cilësi qoftë në sasi, si: kultura, gjinia, sjellja njerëzore, ndryshimet klimatike, pabarazia sociale, rreziqet nga përhapja e armëve të shkatërrimit në

⁷⁶ Cohen, Saul Bernard, "Geopolitics of the World System", Rowman and Littlefield, 2003.

⁷⁷ Lacoste, Yves, "Géopolitique: la longue histoire d'aujourd'hui", Larousse, 2006.

⁷⁸ Flint, Colin "Introduction to Geopolitics", Routledge, London 2006

⁷⁹ Ó Tuathail, G., S. Dalby, and P. Routledge, eds. 2006. The Geopolitics Reader. London: Routledge.

⁸⁰ Taylor, Peter J., "Political Geography", Longman, Third Edition, 1993

⁸¹ Crikemans, David "Geopolitiek - 'Geografisch geweten van de buitenlandse politiek?', Garant, 2007.

⁸² Moreau Defarges, Philippe, "Introduction à la Géopolitique", Seuil, 2005

⁸³ Spykman, Nicholas J., "Geography and Foreign Policy I", nw "American Political Science Review", Nr. 1, February 1938, f. 28-50

⁸⁴ Jones, Laura; Sage, Daniel "New directions in critical geopolitics: an introduction" Geojournal 2010

masë, gjenocidi, paqëndrueshmëria, brutaliteti, stabiliteti, globalizmi etj.

Çështja është se pikërisht kjo mësymje faktorësh ka pjesën e vet të ndikimit në procesin e shndërrimit të gjeopolitikës.

Shqipëria dhe përcaktimet gjeopolitike

Nëse do të duhej t'i jepej një vend Shqipërisë në gjeopolitikë ky vend do të ishte shumë i vogël, kjo qoftë për arsye të kushteve gjeopolitike por edhe për shkak të natyrës pasive të saj në gjeopolitikë. Pasiviteti shqiptar në fushën e gjeopolitikës është induktuar qoftë prej faktorëve të jashtëm dhe qoftë prej faktorëve të brendshëm. Historia vjen në ndihmë për të mbrojtur një tezë të tillë. Ashtu siç përcakton dhe Hay⁸⁵ se “kuptimi më i mirë i gjeopolitikës realizohet kur ka një qasje historike, duke shqyrtuar zhvillimet në hark të gjerë kohor në vend të kapje së çastit fotografik”, duke e vendosur këtë përcaktim në kontekstin shqiptar është e qartë se Shqipëria në vetvete nuk ka luajtur rol gjeopolitik të rëndësishëm. Ashtu siç u parashtrua edhe më sipër, në përshkrimin e vijimësisë dhe kuptimit gjeopolitik rezulton se Shqipëria ka pasur mangësi sidomos në kushtin politik në gjeopolitikës por nuk duhet nënvleftësuar elementi gjeografik i saj dhe rëndësia e tij sidomos në periudhën e zhvillimit të gjeopolitikës tradicionale. Në një moment të dytë, sidomos në periudhën moderne dhe post-moderne Shqipëria ka fituar një rol politik por ka humbur rëndësinë gjeografike, kjo për arsye që do të shikohen në vijim. Duke mos u shpëputur nga qasja dhe rëndësia historike si dhe duke pasur parasysh duhet përcaktuar në radhë të parë se me cilët faktorë gjeopolitikë lidhet Shqipëria në vijimësinë historike. Në periudhën e fundit të shekullit të XIX dhe fillim-shekullit të XX faktori gjeopolitik që ka përfshirë Shqipërinë në gjeopolitikë ka qenë Perandoria Osmane, si përfaqësuese, gjeografikisht dhe politikisht, e Lindjes. Ky faktor ka pushuar së ekzistuari me rënien e Perandorisë Osmane dhe njëkohësisht me shpëputjen politike të Shqipërisë, me shpalljen e pavarësisë dhe ndërtimit të shtetit shqiptar. Në këtë moment Shqipëria gëzon një rëndësi gjeografike në vetvete dhe një rëndësi politike në pikëpamjen e interesave të shteteve perëndimore, që përfaqësojnë gjeografikisht dhe politikisht Perëndimin. Në gjysmën e dytë të gjysmëshekullit të XX Shqipëria kalon nën ndikimin e gjeopolitikës perëndimore duke u bërë fushë-lojë e lojtarëve të ndryshëm perëndimorë, veprimet e të cilëve kanë lënë shenja të mëdha edhe në konfigurimin e sotëm gjeopolitik modest të Shqipërisë. Atë rëndësi

gjeopolitike që Shqipëria mori në gjysmën e parë të shekullit të XX do ta humbiste më fillimin e gjysmës së dytë të shekullit, e sidomos në periudhën e instalimit të regjimit komunist në vend. Duhet përmendur edhe fakti se gjatë kësaj periudhe ajo rëndësi u humb jo vetëm për shkaqe politike të bashkëlidhura me ideologjinë politike shqiptare por edhe për zbehjen e rëndësisë gjeografike të saj si pasojë e zhvillimit galopant të teknologjisë dhe industrisë dhe spostimit të qendrave të prodhimit apo të udhëkryqeve ekonomike, politike por edhe kulturore. Që nga lindja e gjeopolitikës Shqipëria ka pasur rëndësi të pjesshme në përputhje me kushtet gjeopolitike por edhe të kufizuara në aspektin kohor duke e shfaqur atë në mënyrë të drejtpërdrejtë vetëm në “çaste fotografike”. Edhe periudha e mësipërme nuk përbën përjashtim nga kjo dukuri. Për të analizuar Shqipërinë në këndvështrimin gjeopolitik aktual segmenti kohor i përcaktuar për këtë qëllim është ai që nis me përfundimin e Luftës së Ftohtë dhe që vijon deri në ditët e sotme. Faktorë të tjerë jashtë këtij segmenti kanë një vlerë historike por jo dhe aq gjeopolitike. Kjo qoftë për ndryshimin thelbësor të kontekstit por edhe për ndryshimin thelbësor të qasjes gjeopolitike. Për të bërë një analizë të tillë le të përqendrohemi në faktorët kryesor gjeopolitikë sipas qasjes gjeopolitike aktuale.

Faktorët e parë me rëndësi janë ato faktorë që lidhen me politikën e jashtme të subjekteve gjeopolitikë. Shqipëria për shkak të gëzimit të përcaktimit “shtet” është një subjekt gjeopolitik. Si një subjekt i të drejtës ndërkombëtare Shqipëria, një republikë parlamentare dhe demokratike, gëzon anëtarësinë në shumë organizata ndërkombëtare, pjesa më e madhe e të cilave ka një orientim perëndimor. Objektivi kryesor në politikën e jashtme të Shqipërisë është anëtarësimi në Bashkimin Europian dhe influenca e këtij organizimi ndërkombëtar është e padiskutueshme në zhvillimin e politikave në Shqipëri. Gjithashtu ndër të tjera Shqipëria është anëtare e një organizimi në aspektin e sigurisë dhe mbrojtjes me karakter gjeografik thelbësisht perëndimor. Duke u nisur nga këto të dhëna të njohura botërisht mund të përcaktohet se gjeopolitika shqiptare, në tërësinë dhe modestinë e saj në vetvete, dhe vlerën e shtuar të përfituar nga këto orientime të politikës së jashtme, është e orientuar nga Perëndimi, sidomos politikisht. Si pjesëmarrëse në organizata ndërkombëtare të tjera me një shtrirje të pjesëmarrësve të saj përtej hapësirës perëndimore Shqipëria është anëtare e OSBE, Organizatës së Bashkëpunimit Islamik e të tjera organizime të cilat kanë një impakt të parëndësishëm në orientimin e saj kryesor dhe kjo jo vetëm për arsye zgjedhjeje nga ana e Shqipërisë por edhe për shkak të

⁸⁵ Hay, William Anthony “Geopolitics of Europe” Orbis, 2003

mungesës karakterit detyruet në vendimmarrjen e këtyre organizatave, të cilat në më të shumtën e rasteve konsiderohen si forume diskutimi. Në aspektin e politikës së jashtme dhe bashkëpunimit dypalësh Shqipëria ka më shumë marrëdhënie me Italinë, Greqinë, Turqinë, Gjermaninë dhe SHBA. Me këto shtete ka marrëveshje të ndryshme bashkëpunimi në fusha të ndryshme por sidomos ato ekonomike me të parat dhe kryesisht politike të fundit.

Për sa i përket faktorit gjeografik në përcaktimi gjeopolitik të një subjekti, Shqipëria si shtet shtrihet në rajonin e Europës Juglindore dhe ka një sipërfaqe gjeografike mesatarisht të vogël, me dalje në detin Mesdhe dhe terren kryesisht të thyer dhe malor. Vetë përcaktimi “Europë Juglindore” është një term gjeopolitik⁸⁶ i përdorur gjerësisht sidomos pas lindjes së Paktit të Stabilitetit në vitin 1999. Si pasojë e karakteristikave të relievit, infrastrukturës së dobët por edhe zhvillimeve në gjeografinë ekonomike Shqipëria nuk ka një pozicion gjeografik të favorshëm sidomos në planin ndërkombëtar. Mungesa e kapaciteteve portuale por edhe aeroportuale, si dhe infrastrukturës së dobët rrugore ka ndikuar në spostimin e qarkullimit të mallrave, shërbimeve dhe fuqisë punëtore larg hapësirës gjeografike shqiptare. Në planin e shfrytëzimit të burimeve ujore e energjitike Shqipëria është natyrisht e favorizuar por zhvillimi i ulët teknologjik dhe mungesa e projekteve serioze të shfrytëzimit të tyre nuk i jep vendit një pozitë të favorshme në këtë aspekt. Në planin e vendodhjes gjeografike Shqipëria gjendet në rrugëkalimet tradicionale Lindje-Perëndim⁸⁷ dhe në planin e vendodhjes gjeografiko-politike shtrihet në një rajon problematik dhe me sfida të mëdha në aspektin e sigurisë. Në këtë aspekt gjeografia e Shqipërisë përbën një element të favorshëm për trafiqet e ndryshme ilegale, por paraqet edhe interes ndërkombëtar në kuadrin e nevojës për stabilitet dhe forcim të ligjit. Në aspektin e burimeve ushqimore dhe të prodhimit vendas Shqipëria ka një nivel të ulët prodhimit dhe këtë e tregon raporti midis importeve dhe eksporteve.

Në përgjithësi, duke marrë parasysh karakteristikat e sipërpërmendura faktori gjeografik në gjeopolitikën e Shqipërisë, ndonëse për shkaqe natyrore paraqitet i favorshëm, nuk ka qenë dhe nuk është aktualisht favorizues.

Përsa i përket faktorëve gjeopolitikë që lidhen me individin si pjesë përbërëse të shtetit shqiptar

duhen marrë parasysh një sërë elementësh me ndikim duke nisur nga identiteti kombëtar, kulturor, fetare shoqëror e deri tek ndryshorët demografikë. Në thelb identiteti shqiptar është produkt i shumë faktorëve që lidhen me historinë kombëtare dhe zhvillimet historiko-politike në vend. Pikërisht ky faktor paraqet një vështirësi më të lartë për tu identifikuar në krahasim me faktorët e sipërpërmendur. Mendimtarë dhe autorë të ndryshëm, vendas e të huaj janë përpjekur të shtjellojnë karakteristikat e identitetit shqiptar në rrjedhën e historisë. Ajo se çfarë vihet në dukje në një plan të përgjithshëm është veçantia e tij por edhe kompleksiteti që e ka karakterizuar. Zhelyazkova⁸⁸ përcakton se shqiptarët e sotëm gjenden përballë alternativave komplekse identiteti të prejardhura nga tradita, ndryshimet veri-jug, ndasitë politike, kuptimin e vlerave të Lindjes e Perëndimit, perceptimi ndaj “tjetrit” etj. Sipas saj maturimi dhe konsolidimi i identitetit shqiptar akoma nuk ka ndodhur në Ballkan. Një gjë të tillë është pohuar edhe dekada më parë. Përcaktime sentimentale dhe të bëra jo me aq qetësi shpirtërore apo me diplomaci “shkencore” lexohen edhe tek “Kujtimet” e Eqerem Bej Vlorës⁸⁹. Ai shprehet se “Shqiptari ka prapa një traditë mijëra vjeçare kapadaillëku dhe dhune; populli nuk u këndon mendjelartëve, shpirtmirëve, zemërdhembshurve, por mburr hakmarrësin, trimin, të pamëshirshmin, të dhunshmin dhe intrigantin” dhe vijon me “natyra e shqiptarit nuk e duron as disiplinën mendore, as atë fizike, po as rregullin” dhe serish “Shqiptari e ka për natyrë që ta rritë me sa mund rëndësinë e vet, ai nuk e duron dot përditësinë, normalitetin, ai nuk kënaqet kurrë me të parriturën, por synon prorë të paarritshmen. Përkorësia për të nuk është virtyt, por mungesë vetëdije. Kush e quan veten dikush, duhet t’i imponohet të tjerëve, duhet të mbahet rëndë, të shquhet për sjellje autoritare, por njëherësh atëroro-patriarkale. *T’u këndoftë kënga në të gjallë!* Ky është urimi më i mirë që mund t’i bëjë një lab tjetrit”. Eqerem Bej Vlora përpigjet të shpjegojë kundërtitë e natyrës dhe identitetit shqiptar me gjeografinë dhe shkruan “Malet e Shqipërisë janë gëlqerorë dhe mbartin në vetvete zymtësinë e natyrës karstike. Veçoria e peisazhit shqiptar qëndron në fqinjësinë e kundërtive, të cilat e bëjnë vendin t’i ngjajë një skenari kulimash teatrale të ndryshme e fantastike. Mos vallë karakteri i shqiptarëve, tërë kundërshti, shpjegohet me natyrën që i rrethon këta njerëz?” Një mendim të tillë mbi kundërtitë në identitetin shqiptar kanë

⁸⁶ Boynovic, Ana; Udovic, Bostjan “The Balkans role as a part of the Mediterranean region: political-historical contextualization and economic aspects” Center of International Relations Ljubjana, 2006.

⁸⁷ Shih: Nura, Artur “Geopolitics against the Albanian territories of Balkan” e-book, 2001

⁸⁸ Zhelyazkova, Antonina “Albanian identities” IMIR, Sofia 2000

⁸⁹ Eqerem bej Vlora “Kujtime 1885-1925” IDK, Tiranë, f. 17, 43, 123, 290, 274, 349, 386

dhe diplomatë të ndryshëm të kohës së tij. D'Estournelles de Constant, senator francez i shprehet se "shpirti shqiptar është një përzjerje poshtërsie dhe fisnikërie". Vetë fisniku i Vlorajve e mbështet këtë thënie duke shtuar "Te fshatari dhe bariu më i humbur mund të fshihet heroi apo zemërlepuri, fisniku apo batakçiu".

Paqartësia dhe tensioni karakterizojnë edhe botëkuptimin e shqiptarit në aspektin e patriotizmit, si aspekt thelbësor i identitetit kombëtar⁹⁰. Në këtë aspekt në mungesë të sondazheve specifike, të cilat realizohen shpeshherë në vende të tjera, për sa i përket Shqipërisë mund të bëhen vetëm supozime empirike. Ajo se çka mund të thuhet pa mëdyshje është se Shqipëria gëzon karakteristikat e një vendi perëndimor dhe zhvillimet në aspektin e patriotizmit kanë respektuar përgjithësisht karakteristikat e sipërpërmendura. Duhet marrë parasysh fakti që orientimi i patriotizmit si dukuri në Shqipëri, ndryshon nga orientimi i patriotizmit për sa i përket kombit shqiptar, kjo për faktin e mirënjohur se kombi shqiptar është copëtuar dhe ka jetuar nën organizime të ndryshme shtetërore që për një kohë të gjatë nuk kanë pasur karakteristika apo kërkesa të njëjta. Përderisa shteti është një konsumator natyral i qasjeve patriotike, ekzistenca në shtete të ndryshme të kombit shqiptar ka bërë që edhe qasjet e tyre ndaj patriotizmit të ndryshojnë kryesisht në intensitet dhe në raportin nacionalist/humanist. Për sa i përket nivelit shtetëror, Shqipëria ka konstitucionalizuar patriotizmin kombëtar (duke u mbështetur në përmbajtjen e preambulës dhe të nenit 8 të Kushtetutës), fakt i rëndësishëm dhe që e dallon nga shumë vende të tjera perëndimore dhe që ndikon edhe në veprimtarinë shtetërore të saj.

Në nivelin politik, sipas modelit perëndimor, patriotizmi haset simbolikisht në dokumentet themelore të partive kryesore në vend ndërsa në oratorinë politike publike, shpeshherë patriotizmi është shfrytëzuar për arritjen e objektivave politikë. Ky i fundit është një fakt i cili rëndon opinionin publik, patriotizmi i të cilit prej më shumë se dy dekadash ka pësuar "goditjet" globaliste të shoqëruara me doza të forta paqëndrueshmërie politike edhe në planin kombëtar gjithë-shqiptar. Për këtë arsye, gjithmonë duke u nisur nga arsyetime empirike, publiku shqiptar është i drejtuar drejt një patriotizmi pasiv dhe të verbër, si pasojë e keqpërdorimit politik të patriotizmit, të pasigurisë të ushqyer nga konfliktet ballkanike, mungesa e koherencës në marrëdhëniet ndërshtetërore në Ballkan, mungesa e komunikimit për një kohë të gjatë dhe

mosrespektimi i të drejtave të njeriut në shumë raste.

Po kështu edhe në aspektin fetar, shqiptarët nuk janë dalluar për erudizëm të veçantë. Këtë aspekt do e shohim më tej por gjithsesi duhet përmendur se fenë shqiptarët e kanë konsideruar si diçka të jashtme në identitetin e tyre. "Feja e shqiptarit është shqiptaria" do të ishte shprehja më e përdorur në këtë aspekt që nga Rilindja e deri tek deklaratat e kreut aktual të shtetit shqiptar. Por duke gjykuar karakterin delikat dhe paqartësinë ndaj vlerave dhe kuptimeve një angazhim fetar i jashtëm do të mund të bënte një ndryshim të fortë në këtë aspekt. Për sa i përket shifrave që qarkullojnë aktualisht për përkatësinë fetare ato paraqesin fiktivitet për arsye se pasqyrojnë të dhëna jo të përfuara nëpërmjet sondazheve zyrtare.

Në përgjithësi identiteti shqiptar mund të ketë një rol jo pak të vogël në faktorin gjeopolitik human duke pasur parasysh rrethimin shtetëror të Shqipërisë nga populli me identitet gati të njëtrajtshtëm⁹¹.

Një element tjetër i faktorit human një gjeopolitikën e Shqipërisë është përbërja demografike. Në këtë aspekt duke gjykuar problemet globale në fushën demografike Shqipëria paraqitet gjeopolitikisht në gjendje të favorshme. Me një koeficient lindshmërie tek femrat 2.1 dhe me një rritje natyrore vjetore mbi 20 mijë individë⁹², renditet e para në Europë. Gjithashtu shpërndarja e popullsisë sipas grupmoshave jep një moshë mesatare prej 29 vitesh dhe një përqindje të lartë të popullsisë në moshë të re (65%) duke favorizuar zhvillimin kombëtar jo vetëm në aspektin demografik por edhe atë ekonomik⁹³.

Një element tjetër i rëndësishëm i faktorit human në gjeopolitikën shqiptare është elementi prezencës së komuniteteve shqiptare që jetojnë jashtë vendit. Këto komunitete dhe anëtarët e tyre, që sidomos në Itali e Greqi përbëjnë një numër jo të vogël mund të luajnë një rol të rëndësishëm në afirmimin e objektivave shtetërore e kombëtare të Shqipërisë. Impakti ekonomik dhe kulturor i tyre është i rëndësishëm jo vetëm për shtetin shqiptar por edhe për shtetet ku ato janë vendosur, këtu vlen për tu përmendur roli i komunitetit shqiptar në SHBA që është më i organizuari politikisht dhe me një histori rreth 100 vjeçare.

⁹¹ Meksi, Aleksandër "Probleme aktuale të ccështjes shqiptare" Gjeopolitika shqiptare, on-line, Gusht 2011

⁹² Shifrat të marra nga INSTAT 2008.

⁹³ Bialasiewicz, Luiza "The death of the West: Samuel Huntington, Oriana Fallaci and a new moral geopolitics of birth and bodies" Geopolitics Nr. 11, 2006, f. 701-724

⁹⁰ Zoto, Edval "Patriotizmi sot" Gazeta Shqip, 12 Nëntor 2011.

Si përfundim faktori human në përcaktimin e gjeopolitikës shqiptare luan një rol të rëndësishëm dhe deri diku premtues megjithëse është thelbësore përpunimi i mëtejshëm i tij në favor të zhvillimit të mëtejshëm të shtetit dhe afirmimit të politikave të tij.

Bota islamike, nevoja për një përcaktim gjeopolitik

Së pari është e nevojshme të identifikohet gjeopolitikisht ajo çfarë quhet rëndom “botë islamike” pasi në këndvështrime të ndryshme politike ajo merr konfigurime jo të njëjta gjeografike. Në këndvështrimin gjeografik bota islamike shtrihet në kufijtë e shteteve që kanë një popullsi në shumicë numerike myslimane dhe në këtë bëjnë pjesë rreth 39 shtete në botë, ku përfshihen dhe shtete të Europës Juglindore. Në këndvështrimin politik bota islamike përbëhet nga vendet që fillojnë nga Maroku dhe në drejtimin perëndim-lindje deri në Pakistan, të cilat janë vende të lidhura politikisht dhe ekonomikisht si dhe ndajnë të njëjtat probleme tradicionale dhe strategjike. Kjo botë islamike, në emërtimin gjeopolitik haset edhe në formën “Lindje e Mesme e zgjeruar”⁹⁴. Në këtë vijë mendimi edhe vetë islami merr një kuptim dikotomik, njërin si fe monoteiste me një numër të madh ndjekësish në rang botëror dhe tjetrin si fenomen politik ndërkombëtar. Kuptimi i dytë shoqërohet me shumë elementë përbërës me natyrë dikotomike si përshtembull ndasitë politike midis rrymave suni dhe shia, midis islamit të moderuar dhe atij radikal, atij modern dhe tradicional, atij proamerikan apo antiamerikan si dhe atij properëndimor dhe anti perëndimor. Një analizë më e hollësisht është e mundur duke zvogëluar sferën e ekspertizës dhe duke u përqëndruar në elementët më me influencë sipas rasteve studimore.

Gjeopolitika e marrëdhënieve Shqipëri-Botë islamike, midis sigurisë sociale dhe sigurisë ndërkombëta-re

Ashtu siç u parashtrua më sipër për të përcaktuar gjeopolitikën e luajtur nga bota islamike, si përcaktim gjeopolitik, është e nevojshme të kufizohet sfera e kërkimit dhe studimit të elementëve të këtij ndërveprimi. Për sa i përket marrëdhënieve Shqipëri- botë islamike në aspektin gjeopolitik janë disa faktorët që paraqesin vëmendje duke u përqëndruar në situatën aktuale por edhe duke bërë një prognozë të shkurtër mbi

zhvillimet më të reja në botën islame. Së pari, faktori më me influencë gjeopolitike që katapultohet nga bota islame në drejtimin e Shqipërisë është gjeopolitika e Turqisë. Së dyti është tendenca në rritje e ushtrimit të presionit me baza fetare dhe me mënyra financiare mbi islamin tradicional shqiptar nga ana e elementëve më konservatorë dhe shpeshherë radikalë të prejardhur nga vende të ndryshme të botës islamike. Së treti një faktor me rëndësi në këtë aspekt është afërsia gjeografike me zonat e destabilizuara të botës islame e cila krijon premisa për pasoja në aspektin e sigurisë jo vetëm në planin kombëtar por edhe në atë rajonal e më gjerë.

Le të shqyrtojmë faktorin e parë, pra rolin e gjeopolitikës së Turqisë si element i botës islamike, në Shqipëri. Si fillim duhet theksuar se Turqia nuk është një faktor i ri gjeopolitik në Shqipëri, ndryshe nga dy faktorët e tjerë të sipërpërmendur. Turqia e sotme përveç afërsisë gjeografike me Shqipërinë gëzon në kujtesë edhe pesë dekada dominim në trojet shqiptare gjatë të cilave individit shqiptar ka ndryshuar, i detyruar por edhe me dëshirë, sipas rastit, në mënyrë të pashmangshme identitetin e tij dhe aktualisht çdo tentativë komunikimi turko-shqiptar nuk do të përbënte vështirësi të mëdha. Në planin fetar pikërisht periudha e dominimit turk në trojet shqiptare ka bërë të mundur ndryshimin e fizionomisë fetare të shqiptarëve në favor të islamizmit. Me rënien e perandorisë turke e deri në fillim të viteve '90 Turqia dhe Shqipëria kishin pasur shumë pak mundësi për të ndikuar qoftë edhe në mënyrë të njëanshme tek njëra-tjetra. Pas rënies së perdes së hekurt dhe demokratizimit politik të Ballkanit, e shoqëruar kjo dhe me zhvillimin ekonomik-tregtar të Turqisë, ajo filloi të hartonte politika me impakt rajonal, që vitet e fundit e kanë përforcuar karakterin gjeopolitik të tyre. Rithemelimi i gjeopolitikës turke e shfaqur në aktivizimin e politikës së jashtme me karakteristika të reja ka nisur pas marrjes së statutit kandidat në procesin e anëtarësimit të Turqisë në BE⁹⁵. Aktualisht Turqia ruan një prani të qëndrueshme dhe të dukshme politike por edhe ushtarake në Ballkan, ndërsa në rastin e Shqipërisë duhet të veçohen marrëveshjet e bashkëpunimit ushtarak dhe marrëdhëniet e ngushta politike. Në aspektin gjeopolitik Turqia është e vetëdijshme për rolin e saj në aspektet e sigurisë, në aspektet e kulturës fetare, ku qëndron si një formë “jastëku” midis popullsisë më kulturre të shekullarizuar islame dhe popullsisë me kulturë konservatore e radikale islame të Lindjes së Mesme, në aspektin e shtrirjes gjeografike në rrugëkalimet strategjike, në aspektin

⁹⁴ Anceschi, Luca; Camilleri, Joseph; Petito, Fabio “Europe, the US and the Islamic World: conceptualising a triangular relationship” International Politics Nr.46, 2009

⁹⁵ Akçakoca, Amanda “Turkish Foreign Policy – Between East and West?” EPC Policy Brief, Brussels 2009

e sigurisë energjetike si dhe në aspektin e përfaqësimit politik me autoritet në Europën politike të zërit të vendeve të ndryshme të botës islamike. Nën dritën e këtyre fakteve Turqia ka disa objektiva në nivel ballkanik dhe si rrjedhim edhe në Shqipëri. Së pari të ushtrojë një rol të fuqishëm në planin politik, kulturor dhe fetar. Ushtrimi i rolit politik realizohet nëpërmjet lidhjes së marrëveshjeve ekonomike, ushtarake dhe ekonomike. Në aspektin kulturor e fetar ushtron rolin e saj nëpërmjet një organizmave shtetërore për çështjet fetare duke promovuar kulturën turke por edhe duke ofruar bursa studimi për studentë në shkollat e universitetet turke.

Po kështu në këtë aspekt është vënë re aktivizimi i debatit mbi rolin gjeopolitik të Turqisë sipas karakteristikave gjeopolitike të Perandorisë otomane. Në aspektin e opinionit publik vihen re tentativa për reformimin e perceptimit të rolit të Perandorisë otomane përgjatë dominimit shekullor në Ballkan e sidomos në trojet shqiptare⁹⁶. Kjo rrymë është emërtuar neo-otomanizëm. Përkrahësit e neo-otomanizmit tentojnë të zbusin efekteve negative dhe të mbivlerësojnë efektet pozitive të dominimit osman pesëshekullor në trevat shqiptare, që lidhen kryesisht me rolin drejtues të shqiptarëve dhe pranimin paqësor të dominimit otoman. Në një analizë të tijen Misha⁹⁷ ku kritikon tendencat e reja në politikën e jashtme turke perifrason Faik Konicën që në vitin 1903 do të shprehej duke e cilësuar “gomarllëk” mbrojtjen e një teze të tillë.

Por angazhimi gjeopolitik turk në Shqipëri, në të gjitha planet është i mjaftueshëm për të ndikuar në favorin e tij në opinionin publik. Mjafton të përmendet aktiviteti i Lëvizjes Gulen, e drejtuar nga Fetullah Gulen dhe kalimi nëpër bankat e shkollave të financuara nga kjo lëvizje të rreth 7000 studenteve si dhe angazhimit të rreth 700 mësuesve në to, për të kuptuar shkallën e angazhimit turk në Shqipëri.

Faktori i dytë me ndikim në gjeopolitikën ndërmjet Shqipërisë dhe botës islame është tendenca në rritje e ushtrimit të presionit me baza fetare dhe me mënyra financiare mbi islamin tradicional shqiptar nga ana e elementëve konservatorë dhe shpeshherë radikalë të prejardhur nga vende të ndryshme të botës islamike. Pa filluar shqyrtimin e këtij faktori duhet njohur qasjet shqiptare ndaj fesë islame. Feja në përgjithësi dhe feja islame në veçanti janë përhapur me ngadalësi në Shqipëri dhe nuk kanë pasur një rol themelor në afirmimin

e identitetit shqiptar. Në ndryshim nga vende të tjera ku është përhapur feja islame ndjenjat kombëtare të cilat luajtën rolin e kompaktësuesit social deri në momentin e lëvizjeve shtet-formuese nuk u zhvilluan përreth fesë por përreth gjuhës⁹⁸. Islami në Shqipëri filloi të përqafohej gjerësisht në shekullin e XVII kur Shqipëria gjendej nën sundimin turk dhe vijoi të ndiqej pa ndonjë devotshmëri të theksuar deri në rënien e Perandorisë Otomane. Në periudhën e monarkisë shqiptare filloi dhe de-islamizimi i Shqipërisë⁹⁹. Ndërkohë në periudhën komuniste Shqipëria bëhet shteti i parë ateist në botë duke shkatërruar godinat fetare, pushkatuar klerikët që kundërshtuan këtë vendim dhe simbolet fetare u shpallen të jashtëligjshme duke ndikuar kështu më tej në shpërbërjen e identitetit fetar ndër shqiptarë. Pas rënies së regjimit komunist Shqipëria hapet serish ndaj fesë dhe në 23 nëntor 1990 në Tiranë mbahet falja e parë myslimane publike pas dy dekadash. Sipas statistikave të ndryshme rezultoni se 75 % e shqiptarëve i përket besimit mysliman, nga të cilët 85% të rrymës Hanafi dhe 15% të rrymës Bektashiane. Këto shifra janë më shumë të mediatizuara sesa të verifikuara. Statistika të reja priten të dalin në fillim të vitit 2012 pas realizimit të censusit të popullsisë por edhe ato duhen parë në mënyrë kritike pasi debati për përfshirjen e pyetjeve mbi përkatësinë fetare kaloi jo me pak tension në opinionin publik shqiptar gjë që mund të pasqyrohet dhe në rezultatet e censusit e kështu dhe në saktësinë e tyre. Për të nisur analizën e ndikimit islamik të jashtëm me qëllim politik dhe me frymë radikale dhe konservatore duhen patur parasysh disa karakteristika të islamizmit “politik” në Shqipëri:

Së pari, islamizmi në Shqipëri është pjesë e trashëgimisë otomane¹⁰⁰ dhe shprehitë politike të tij nuk gjejnë përkrahje tek elitat politike shqiptare të cilat janë të orientuara politikisht drejt Perëndimit. Iseni (2009) shkruan se “intelektualët shqiptarë kanë tendencë të minimizojnë dinamikat historike të influencuara nga Lindja”. Ndërsa shqiptarët në përgjithësi, sipas një ankete¹⁰¹ të realizuar nga një agjensi shtetërore amerikane, rreth 88% e tyre shprehet se e ndjen veten më të afërt me Perëndimin sesa me Lindjen. Vetëm 8% prej tyre shprehet se e ndjen veten pjesë të bashkësisë islamike botërore.

⁹⁸ Iseni, Bashkim “National Identity, Islam and politics in the Balkan” Institute of International Policy Studies, University of Lausanne, 2009

⁹⁹ Abiva, Hussein “Islam in Albania” The message international, 1991

¹⁰⁰ Cit. Iseni, 2009

¹⁰¹ Graziani, Tiberio “Il patto atlantico nella geopolitica USA per l’egemonia globale” Eurasia Nr.1, 2009

⁹⁶ Shih fjalimin e A. Davutoglu “Një Ballkan otoman në shekullin e 21” Sarajevë, Janar 2010.

⁹⁷ Misha, Pirro “Neo-otomanizmi dhe Shqipëria” Revista Mapo, 23.02.2010

Së dyti, islamizmi shqiptar është një faktor me karakter “kombëtar” në rajon. Megjithë praninë e fesë islame në kombet e tjera ballkanike nuk ka lëvizje të karakterit rajonal të frymëzuara në fenë islame.

Së treti, islamizmi në Shqipëri zhvillohet në një shoqëri të shekullarizuar, pa një traditë të theksuar fetare dhe me një edukim ateist për një kohë të gjatë. Gjithashtu, islamizmi shqiptar është zhvilluar nën frymën sufiste, e cila lejon përdorimin e ndërgjegjes individuale për aspekte të patrajtuara në tekstet tradicionale fetare islame. Përpyekja e vetme për përfaqësimin në politikën aktive shqiptare të një partie me frymë islamiste¹⁰² ka qenë në fillimvitet '90 dhe që atëherë nuk ka pasur tentativa të tjera të këtij lloji.

Nën dritën e këtyre karakteristikave Shqipëria nga njëra anë paraqet një mburojë natyrale që i garanton njëfarë stabiliteti në aspektin fetar por nga ana tjetër paraqitet si një terren pjellor për mbjelljen e ideve fundamentaliste nga elementë të jashtëm. Këta elementë, që shpesh herë vijnë nga zona gjeografike të mirëpërcaktuara në “hartën” e islamit fundamentalist, si Arabi Saudite, vendet e gjirit persik etj., duke kritikuar demoralizimin e myslimanëve shqiptarë, demoralizim i cili konsiston në largimin dhe mosrespektimin e normave të islamit të vërtetë, kërkojnë të ndalohet demokratizimi i shoqërisë dhe të realizohet bashkimi i pushtetit qendror shtetëror me pushtetin fetar¹⁰³. Idetë fundamentaliste dhe ekstremiste në Shqipëri përcillen prej emisarëve të jashtëm, të dërguar me këtë qëllim ose prej studentëve fetarë të kthyer nga shkollat islamike në vendet e qeverisura me frymën fundamentaliste islamike. Duhet theksuar se këto ide janë të huaja për islamit tradicional shqiptar dhe gjithashtu janë kundërshtuar publikisht edhe nga Komuniteti Mysliman Shqiptar, si autoritet përfaqësues kombëtar i komunitetin mysliman në Shqipëri. Gjithashtu edhe në aspektin e ndërhyrjes së aktorëve me këto ide në

Presioni fundamentalist dhe radikal islamik në Shqipëri ushtrohet kryesisht tek besimtarët myslimanë të identifikuar publikisht si të tillë. Nuk është vënë re asnjë tentativë apo të paktën të jetë bërë publik ndonjë rast kur “pre” e presionit fundamentalist të jenë bërë qytetarë të zakonshëm. Ky presion ushtrohet kryesisht me anën e mjeteve financiare, përderisa një pjesë e madhe e popullsisë në Shqipëri jeton në varfëri, dhe kushti ekonomik krijon premisa për kompromis edhe me tendenca

jashtë ndërgjegjes personale. Kohlman¹⁰⁴ shkruan se “shoqatat islamike në Ballkan, inkurajojnë qytetarët të zbatojnë detyrimet fetare si të lenë mjekër, të shkurtojnë pantallonat, të veshin vello, të marrin pjesë në mësimet fetare etj”. Nga ana tjetër ai vë në dukje se institucionet fetare islamike në Ballkan varen ekonomikisht nga shtete islamike, të cilat financojnë aktivitetet e tyre. Kjo përbën dhe një premisë për kthimin e këtyre organizatave në “kukulla” për realizimin e objektivave politikë të financuesve.

Në këtë aspekt duhet përmendur fakti se në planin publik nuk janë kryer analiza apo studime për këto fenomene, të cilat bëhen shpesh pjesë e retorikës politike sidomos në aspektin e luftës kundër terrorizmit por jo në aspektin e gjeopolitikës apo gjeostrategjisë. Kështu pjesa më e madhe e të dhënave mbi këto aktivitete jepet nga raportime në media ose nga institute studimore.

Në Ballkan, me shpërthimin e konflikteve në rajon, kanë nisur të veprojnë grupe “salafiste” dhe “vahabiste” të cilat janë përhapur duke shfrytëzuar maskimin e organizatave humanitare, fondet e të cilave jepeshin nga vendet e Gjirit persik. Këto grupe kanë si objektiv zhvillimin e doktrinave politike radikale islame, të kontrollojnë jetën shpirtërore të popullsisë, të politizojnë islamit dhe të inkurajojnë mungesën e tolerancës kundrejt shekullarizimit të shoqërisë, tolerancës dhe pluralizmit fetar, karakteristika këto të ambientit shqiptar. Po kështu në hapësirën shqiptare këto grupe synojnë zbehjen e marrëdhënieve ndërshtetërore duke rritur shkëmbimet ndërmyslimane. Gjithsesi duhet përmendur fakti se grupet neo-salafiste kanë një përhapje më të përmbajtur në Shqipëri në krahasim me ato në vendet e tjera në rajon. Në Shqipëri këto grupe luajnë rolin e tyre kryesisht nëpërmjet dy formave kryesore: financimit në aktivitete me frymë islame, si duke financuar përkthimin e librave doktrinorë islamikë, shpërndarjen falas të këtyre teksteve, ndërtimin dhe rikonstruktimin e xhamive, pagesën e besimtarëve të “dalluar” dhe më aktivë në përhapjen e ideve salafiste etj. dhe financimit të institucioneve të dijes dhe edukimit, si duke shpërndarë bursa për studentë e klerikë shqiptarë për studime fetare në universitetet saudite (kryesisht në Medinë), hapjen e shkollave fetare dhe indoktrinimin e tyre.

Edhe Kohlman¹⁰⁵ shkruan se “Ballkani është përdorur dhe përdoret si “vendpushim” i eksponentëve të Al Qaedës, prandaj dhe interesat e përëndimorëve nuk janë sulmuar asnjëherë në Ballkan, pavarësisht thjeshtësisë në realizimin e këtyre sulmeve duke pasur parasysh situatën e

¹⁰² Partia Bashkimi Demokratik Islamik paraqiti kërkesë për t'u regjistruar si forcë politike në vitin 1993 dhe kjo e drejtë iu mohua nga autoritetet përkatëse pasi binte ndesh me karakterin laik të shtetit shqiptar.

¹⁰³ Rama, Bashkim “Faktori shqiptar dhe siguria rajonale” Geer 2011, Tiranë, faqe 75-76

¹⁰⁴ Vepër e cituar Kohlman, Evan (2004)

¹⁰⁵ Vepër e cituar Kohlman, Evan (2004)

sigurisë, për të mos prishur “rehatinë” me reprezalje që do të pasonin sulmet”. Ndërsa Bourgarel¹⁰⁶ shkruan “Raportime të ndryshme në media mbi transferime armësh, xhihadistësh dhe kampeve të trajnimit për elementë të armatosur me prirje radikale islamike, sidomos në Bosnjë dhe Shqipëri kanë ngritur shqetësime në Europë mbi radikalizmin e vendeve ballkanike. E ardhmja e këtyre vendeve në këtë perspektivë është ende e paqartë.” Në të njëjtën linjë janë Richter dhe Reljic¹⁰⁷ “Me anë të fuqisë financiare dhe influencës kulturore disa vende myslimane dhe Arabia Saudite po përpiqen të ndryshojnë karakteristikat politike, kulturore dhe fetare në Shqipëri, me qëllim krijimin e një terreni pjellor për islam politik në rajon”.

Të gjitha këto aspekte lidhen edhe me faktorët gjeografikë dhe afërsinë gjeografike me rajonet thellësisht të islamizuara si dhe me vendosjen e Shqipërisë në kufirin midis Perëndimit dhe Lindjes. Rajoni i Ballkanit, ku bën pjesë dhe Shqipëria, por edhe vetë Shqipëria në veçanti paraqet një terren të favorshëm për kapërcimin e barrierave kufitare të vendeve perëndimore dhe këtë e tregojnë herë pas herë raportimet e organeve të policisë kufitare të cilat ndalojnë shtetas të ardhur nga rajone të destabilizuara të botës islamike të cilët kërkojnë të kalojnë ilegalisht nëpërmjet Shqipërisë në vendet perëndimore. Migrimi¹⁰⁸ nga vendet e botës islame është një çështje që lidhet me sigurinë pasi krijohen premisa për përcimin e fundamentalizmit islamik në vend por edhe në vendet perëndimore. Afërsia gjeografike dhe prezenca e masave kompakte të besimtarëve të fesë islame në Shqipëri nuk është një faktor favorizues në këtë aspekt. Gjithashtu afërsia gjeografike me rajonet problematike në fushën e sigurisë ndërkombëtare si paraqet një faktor rreziku për veprime terroriste¹⁰⁹.

Në vend të përfundimeve - Çështje në perspektivën gjeopolitike të Shqipërisë në kuadrin “islamik”

Në planin gjeopolitik, duke u nisur nga zhvillimet e kohës por edhe pragmatizmi politik, Shqipëria duhet të ripozicionojë qëndrimin e saj kundrejt nismave politike me natyrë islamike të cilat po verifikohen aktualisht në territorin e saj apo më gjerë por edhe që mund të veprojnë në një të

ardhme të shpejtë. Çështja e parë me të cilën duhet të përballet Shqipëria është konceptimi i politikave për ruajtjen e trashëgimisë islame tradicionale shqiptare. Fundamentalizmi, radikalizmi, terrorizmi islamik të radhë të parë duhet konceptuar si një element që destabilizon dhe cënon sigurinë sociale në Shqipëri prandaj dhe duhet një rol i fuqishëm i shtetit shqiptar në vetvete për të përballuar dhe mënjeluar këto rreziqe. Përsa i përket sigurisë ndërkombëtare dhe ndikimit në të të faktorit islamik përmes Shqipërisë kjo është një çështje në të cilën Shqipëria e humb vetvetiu ekskluzivitetin për arsye se këto çështje janë në fokus të organizmave ndërkombëtare dhe kombëtare të shteteve të tjera që ndihen më të rrezikuara nga ky faktor. Gjithashtu duhet kuptuar se ruajtja e sigurisë sociale në këtë aspekt duhet të jetë një nismë afatgjatë pasi siç shprehet Abiva¹¹⁰ “do të duhen disa dekada për të re-islamizuar shqiptarët”.

Çështja e dytë me interes gjeopolitik për Shqipërinë është menaxhimi i faktorit islamik në kuadrin e angazhimit në BE. Islami tashmë për BE nuk është më një çështje e jashtme por një çështje e brendshme¹¹¹ duke parë prezencë të madhe të diasporave të zgjeruara në territorin e tij. Myslimanët në Europë ndajnë të njëjtin besim por nuk formojnë një komunitet ndërshtetëror për shkak të ndryshimeve të vendit të origjinës, praktikave fetare dhe përkatësisë politike. Nuk është për t’u përjashtuar që në të ardhmen të krijohet një përfaqësim pan-europian mysliman që do të përfaqësonte diasporat myslimane në Europën perëndimore dhe myslimanët në Europën juglindore në organizmat evropiane. Një motor i mundshëm i këtij organizimi do të ishte Turqia, që do të fitonte një rol shumë të madh në këtë aspekt nëse do të pranohej në BE si anëtare me të drejta të plota¹¹². Por një rol të rëndësishëm mund të luante dhe Shqipëria në këtë aspekt, duke garantuar eksperiencë të gjerë në planin e bashkëjetesës fetare por edhe përfaqësimit të interesave dhe edukimin për bashkëjetesë demokratike dhe paqësore të komuniteteve. Një rol në këtë organizim ose në këtë aspekt do të ishte shumë herë më pragmatik dhe më i vlefshëm për Shqipërinë sesa prezenca në Organizatën e

¹¹⁰ Vepër e cituar. Abiva, Hussein (1991)

¹¹¹ Kohët e fundit zhvillohet debat mbi termin “islami evropian – european islam” Për pikëpamjet pro përdorimit të këtij termi shih: Jorgen NIELSEN, Towards a European Islam, Basingstoke: Macmillan (1999); Olivier ROY, Vers un islam européen, Paris: Esprit (1999). Për pikëpamjet kundër përdorimit të këtij termi shih: Alain ROUSSILLON, “Islam d’Europe’ or ‘Musulmans européens’: reconduire l’exception musulmane?”, Cahiers d’étude sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien, n° 34 (July 2002), pp. 331-338.

¹¹² Vepër e cituar. Bourgarel, Xavier (2005)

¹⁰⁶ Bourgarel, Xavier “The role of Balkan muslims in building a European Islam” EPC Issue Paper No.43 2005, Brussels

¹⁰⁷ Richter, Solveig; Reljic, Dusan “Credibility and compliance: The EU’s CFSP risks forfeiting its leverage in the Western Balkans” Stiftung Wissenschaft und Politik, 2008

¹⁰⁸ Biçi, Federica “European Foreign Policy – Between East and west?” EPC Policy Brief 2009, Brussels

¹⁰⁹ Vepër e cituar. Rama, Bashkim (2011) Faqe 75

Vendeve Islamike, në të cilën Shqipëria bën pjesë që nga viti 1992 por pa ndonjë rol e interes të veçantë.

Çështja e tretë me interes në këtë aspekt do të ishte analizimi i prognozave të ndryshme mbi zhvillimet pas “pranverës arabe”. Duke u nisur nga afërsia gjeografike me këto rajone por edhe me përkimin e këtyre rajoneve me zonën e interesit të organizatave të sigurisë në të cilat tashmë bën pjesë edhe Shqipëria (NATO) është e nevojshme ndjekja e këtyre zhvillimeve dhe marrja e masave për skenarë të ndryshëm që mund të influencojnë edhe politikat e brendshme e të jashtme të Shqipërisë. Siç shkruan Friedman¹¹³ “Revolucioni arab do të dështojë në tentativën për të transformuar botën islame ose qoftë edhe vetëm botën arabe. Por do të mbjellë farën që do të lulëzojë në dekadat e ardhshme. Fara është demokratike, por jo domosdoshmërisht liberale. Demokracitë që do të lindin do të jenë islame me regjime që do i ngjajnë kulturës vendase, pra dhe ato me karakter islamik” situata paraqitet jo e favorshme në planin gjeopolitik për Shqipërinë në këtë aspekt.

Në përfundim duhet theksuar se është më se e nevojshme shqyrtimi me kujdes i faktorëve me ndikim në planin e marrëdhënieve Shqipëri - Botë islamike me qëllim njohjen e skenarëve gjeopolitikë por edhe pjesëmarrjen aktive të Shqipërisë në to.

Bibliografi e papërfshirë në referenca

- Huntington, Samuel P. “The clash of civilizations?” Foreign Affairs Nr.3, 1993
- Iseri, Emre “The US Grand Strategy and the Eurasian heartland in the 21-st Century” Geopolitics Nr.1, 2009, f. 26-46
- Kohlman, Evan “Al Qaidas’s Jihād in Europe, the afgan-bosnian network” Berg, Oxford 2004.
- Konferenca e Vendeve Islamike, 15-17 maj 2007, Islamabad, Pakistan (Deklarata e Shqipërisë për Kosovën)
- Montanaro-Jankovski, Lucia “Security sektor reform in the Balkans: A key to ending conflict” EPC Policy Brief 2008, Brussels
- Schwartz, Stephen “Geopolitics and sociology of Islam” Neësgram (Indi), 13 maj 2011
- Schwartz, Stephen “The Arab Betrayal of Balkan Islam”, The Middle East Quarterly, vol. IX, n° 2 (Spring 2002), pp. 43-52.
- Sinani, Shaban “Kosova në gjeopolitikë” Dritëro 1998, Tiranë
- Sinani, Shaban “Kosova në syrin e ciklonit” Dritëro 1999, Tiranë
- Wirsing, Robert G. “Political islam, Pakistan and the geopolitics of religious identity” Asia Pacific Center for Security Studies, 2009

Dhjetor, 2011

¹¹³ Friedman, George “Revolution and the muslim world” Geopolitical Weekly, 23 Feb 2011

essentiis

Naim ARAIDY

(Izrael)

Puthja
(Sărutul)

Është mënyra se si lulja tërheq
fluturën
është rënia e paprerë
në honin e jetës

Michael ASTNER

(Rumani)

Vëllezërve të mi
(Fraților mei)

fuqia për të marrë vendime e vëllezërve të mi
pa kurrfarë mëdyshjeje më detyron
t'i adhuroj

të përfytyrosh ca rrënjë
që braktisin pemët

dielli shkëlqen
dhe shiu bje.
dimri dhe vera janë
njëfarësoj
të pazakonta.

gjër edhe bimët hiqen
sikur po rriten me shpërfillje.

teksa shpresa e verbër
shëtit në një koleshkë të bardhë
pa karrocier.

Bar
(Iarbă)

mbi hapat e gjyshërve të mi
është rritur bari.

ka shumë kamomil mes fijeve të barit -
ulemi në kopësht
dhe mbledhim çaj.

hapat e prindërve të mi
humbin ngadalë edhe ata -

ndoshta nesër tashmë
nuk do njoh dot
as gjurmën time -

Rreth cilësisë së një kohe (Despre calitatea unui timp)

që jeton në sendet e ditës
dhe në kolonat e gazetave
njëlloj si në të gjithë llumet
e kafesë -

në fytyrat katrore të tramvajit
jeton
njëlloj si në të gjitha pasqyrat
e nesërme.

Leo BUTNARU

(Moldavi)

Kur pjesërisht ndjehesh i mundur (Când parțial învins)

Kur rinia ime kish diçka nga
i zellshmi shqetësim i zotave
tridhjetë vjeç kur i vrenjtur
dhe pjesërisht i mundur
ndahesha nga e shkuara
për të mos u mbështjellë ngakufoma e mërzisë
thoja me vete:

“Nëse realiteti është kaq i dyfishtë
ç’mund të shtoj për ëndërrate tua nëse
jeta është kaq e turbullt
ç’mund të thuhetmëpër vetëvrasjen?...”

Sa shpërqëndrim në
filozofinë e përgjithshme të pjesërisht-të-mundurve... “

Thoja gjithnjë, aq sa
asnjëherë nuk më vinte mysafir apostulli i *spleen*-it por
prore vinte ish-apostulli i estetikës si habi “Ç’rrogë të dhanë?” më pyeste
“Ç’punë ke ti?” e pyesja
në vijimin e pafshehur
të ndonjë poeme rreth kuptimit të jetës dhe vdekjes
përtej koncepteve antikonceptionale me fjalë
përtej poezisë...

Dhe isha

po ju thoja
nja tridhjetë vjeç dhe pjesë-
risht i mun-
dur
por duke besuar megjithatë
në yllin tim që dridhej nga një
shqetësim i denjë...

158

Nicolae COANDE

(Rumani)

Në shekullin e këtyre

(Ën secolul ästora)

S'mund të qesh në shekullin e këtyre asi vdekur
fshehur në trurin tim
jam njeriu i bodrumit
lerini minjtë të vijnë tek unë
kam në dorë zgjyrën dështimin stilin pervers
ditë plotme një çmenduri të hajthme
s'mund të qesh në shekullin e këtyre as i vdekur.

Denisa COMĂNESCU

(Rumani)

Heroi

(Eroul)

Shkonte në varreza si në shërbesë
pat blerë një varr qysh kur ende qe në punë
gurin ia vuri më vonë
nga dy, tre pensione
e pastronte përditë emrin
sikur të trembej
se mos humbte para tij.
Qysh kur vdiq
e bëj unë këtë punë
rrallë e më rrallë shkoj
në varreza
e ka mundësi nesër
të shkoj edhe unë.

Andrey GRITSMAN

(USA)

In Memoriam

Nënës sime

Ra edhe gjithja e mbrame, tani gjithçka
Është mbuluar nga dheu
Ky është fillimi i rënies së pafundme
Përtej kësaj vije tiparet bëhen të lëngëta
një pasqyrim i fytyrës.

Tufa e mbrame e zogjve
mbi një gardh në peisazhin nënqytetas, mbi
kujtimin e fëminisë, kur shiu
rrapëllinte në qyng.

159 Ç'më mbeti tani - kë të
shpëtoj më?

Ta dëgjoj zërin, ka nisur të ngrijë, të zbehet.
Mes gjelbërimit shihja vendin
si thellinën e shpirtit tim, ku
qielli është i murrmë dhe retë e bardha - sikur
dikush më pat derdhur
bojë e qumësht mbi fëmini.

Ioana IERONIM

(Rumani)

Ai afrim
(Apropierea aceea)

ballë më ballë
sytë mbyllur

kaq afër sa
qënia na shtrohet përkryer
si shtresa atllazi
leshi
në rënie të lirë
trupi ynë
që di kaq shumë
dhe aq shumë di të harrojë

Kiril KOVALXHI

(Rusi)

Numura
(Numere)

100 poetë:
Një
Ka rëndësi!

100 ushtarë:

Nga zerot
bëhet fitorja.

Tepër shumë
(Prea mult)

Flaka vetmitare dridhet
në erën rebele...

Doktori ka tepër shumë të sëmurë,
Zoti - tepër shumë mëkatarë,

dashuria tepër shumë hije në tablo,
dhe e shkuara – tepër shumë thika të skuqura,
njerëzit prej hekuri kanë tepër shumë
gjak ngjyrë qershie nën këpucë;
gomerët kanë tepër shumë fjalë,
atdheu im – tepër shumë prindër
liritë në tufë i kanë sjellë
- e habitshme! – pisllek tepër shumë
tepër janë ballet e vrenjtur
tepër shumë rafinement në muzikë
tepër shumë verbim në masat e gjera
tepër shumë pushtet në njerëz të vegjël
tepër shumë topa rrëzë të mthiave
tepër shumë njolla mbi diellin e qartë
tepër shumë rërë në shkreti.

Në fundin e gotës, ama, tepër pak pika.

***

Ajo që për ty është KËTU
për mua është ATJE

kush i vuri
këtu-në dhe atje-në
në vende të ndryshme?

ti duhet të jesh këtu
duke pushuar së qeni atje

ti duhet të jesh këtu, në këtë anë
përndryshe mes këtu e atje
do të lindet kurrë(-a)

Riri Sylvia MANOR

(Izrael)

Era
(Vântul)

kur has në udhën e tij
palmat
u ledhaton gjethet;

Atje ku s'ka palma
era shkon më tej
pa prekur asgjë,

si ca njerëz

Frika
(Frica)

Në çastin kur

rrënjaset brenda nesh
Frika
Edhe Zoti nga thelbi ynë
Ka ikur

Ne shndërrohemi në
Këpucët që presin
Në dollapin
E një
Gruaje të paralizuar.

Jan H. MYSJKIN

(Belgikë)

Asgjëja
(Nimicul)

Kërkoj në kujtime: asgjë.
Nuk gjej kurrëgjë.

Kam shkruar, kam shkruar, kam shkruar
Kam mbajtur shënim gjithçka:
asgjë.

Retë shkojnë, lumi
kapërcen fushën, drita hapet
e mbyllet.

Asgjë,
Nuk mbërrihet në asgjë.

Mbaj shënim asgjënë, që të mos e harroj.

Haim NAGID

(Izrael)

Nëna ime
(Mama mea)

Nëna shkelte mbi tufat me ditë të rënda
Me këpucët e saj prej druri,
(Karol! Karol!
I çngjyrosej zëri në të bardhë tek rrugica)

Gjeta perla në sirtarin e saj tek shkëlqenin
Diçka mbetur kujtim nga nëna.
Ditët e mia u thyen në qetësi
Nga heshtja e jetës së saj të përsosur si një perlë.

Hedhur në tokë nga furia e ditëve të mia
Mbështetem tek kujtimi i saj.
Si shiu i butë shtrohet mbi mua errësirë.

Brenda meje në gjumë dikush
Palos flamuj të zinj dhe i ve mënjanë.

Adrian POPESCU

(Rumani)

Djegie
(Arsurë)

Krejt mishi im është një qiri
Por unë jam flakë në një qiell të tejdukshëm
Si zogjtë i vdekur
Do peshoj më shumë sa sa i gjallë.

Syri që digjet merr ushqim nga dylli
Dhe bën një stërkalë prej vese përvëluese
Dikur kam ditur të fluturoj, njëherë
Dëshmi nuk kam, por e mbaj mend.

Krejt kurmi im është një qiri
Pasi të shkrihet i tëri në tokë
Dhe flaka të tretet në kaltërsi
Do të ndjeni një djegie në dorë.

Miodrag RAIČEVIĆ

(Sërbi)

Blues më kot
(Blues in zadar)

Ka shumë mënyra për të vdekur dhe të gjitha janë e njëjta gjë:
Sa herë e mendoj këtë nuk më vjen për mbarë.
Siç e di, mëlçisë s'mund t'i ze më besë
dhe ajri i pastër më marros mushkëritë.

S'kam ndërmend të bëhem më i mirë, plako,
Aq herë kam ndryshuar në jetë,
sa, më në fund, u bëra po ai.
Kjo më pëlqeu aq shumë, sa u deha
si i fundmi i mohikanëve në dasmën e ish-së dashurës.

Diçka di unë për këto punë
ndonjëherë natën, në fakt: vetëm natën
kur yjet ujdisen, ëndërroj kitarën.

Ka shumë mënyra për të vdekur, plako,
po asnjëra s'është e përkryer, ji i sigurtë.
Prandaj mbathja me të parën, udha është e gjatë:
në e takofsh në udhë, mos harro:
zonja Mortje të vlerëson.
E mos ma nxi faqen, nip,
hiqe kapelën, përshëndete plot mirësjellje,
në mos për gjë tjetër, do jesh i pari
që e bën këtë.

Ronny SOMECK

(Izrael)

Grurë
(Grâu)

Ky valëzim i fushës me grurë
është veç koka e gruas sime
është veç koka e bijës sime.

Aq e rëndomtë – pamja e flokëve të verdhë,
Prej saj rritet tashmë
Buka e jetës sime.

Poema e lumturisë
(Poemul fericirii)

Ja tek na vendosën mbi tortë
Si dy kukulla: nuse e dhëndërr
Gjer edhe kur të vijë thika
Do përpiqemi të mbetemi në të njëjtën felë.

Simbolet mitike të Zanafillës (Krijimit) dhe Zbulesës (toka, uji, zjarri, ajri) në poezinë e W. B. Yeats-it

Ma. Brikena SMAJLI

(Pjesë nga punimi i Masterit në letërsi marrë nga Universiteti Shtetëror i Tiranës
me titull: **Simbolika mitike e Zbulesës dhe Apokalipsës**
tek poetët W. B. Yeats dhe T. S. Eliot)

a. Lundrim për në Bizant

"Bota apokaliptike, paraqet e religjionit, paraqet në rend të parë, kategoritë e realitetit në format e dëshirës njerëzore, siç shihet nga format që marrin ato nga veprimi i civilizimit njerëzor."# Si përgjigje e pohimit të mësipërm të Frye-it shohim se poezia e Yeats-it udhëtimin e saj kërkues e krijon duke u mbështetur edhe në simbolikën e Apokalipsës/ Zbulesës si pjesë e dëshirës dhe përfytyrimit paraqsor, për rrjedhojë edhe gjuha simbolike e poezisë së tij është e kësaj natyre. Po të marrim në shqyrtim dy poezitë më domethënëse të Yeats-it **Lundrim për në Bizant** dhe **Bizant**, poezi të cilat kanë lidhje të ngushtë me njëra-tjetrën, jo vetëm se i përkasin një të ashtuquajturit 'Eden' për Yeats-in, nisur nga sistemi i tij mitik hënor#, por edhe për vetë vendin që zënë në këtë sistem, paraqesin interes. Në këto poezi ndeshim simbolet mitike të Zanafillës/Krijimit# dhe të Zbulesës.

Studimet angleze, të cilave u drejtohem, bëjnë një vështrim të poezisë nga pikëpamja e simbolikës me të cilën autori shprehet: *Bizanti, lundrimi*, etj, duke e shpjeguar këtë me sistemin mitik hënor të Yeats-it, sipas të cilit poezitë përkojnë jo vetëm me një vend të "*jetës së shpirtit pas vdekjes*", të cilën Yeats-i do të donte ta vizitonte si shpirt, apo si mundësi të re jete. Sipas sistemit mitik hënor të Yeats-it, Bizanti në periudhën për të cilën bëhet fjalë është interesant nga pikëpamja e historisë së njerëzimit. Ai (qytetërimi i tij) i përket periudhës së fazës 15-të, të cilës asnjë njeri nuk mund t'i përkasë. Kjo sepse, gjithmonë sipas veprës *Një përfytyrim* të Yeats-it, faza e 15-të karakterizohet nga subjektiviteti i pastër dhe si e tillë, përkon me faza të historisë njerëzore, ku sundon shpirti përballë natyrës plotësisht praktike; periudhë kjo e kërkimit shpirtëror dhe e profetëve.

Simbolika e trajtuar nga Yeats-i paraqet pikërisht këtë gjykim në lidhje me poezinë dhe sistemin e tij mitik hënor. Por këtu, duke mos kundërshtuar domethënien e poezive dhe shpjegimin e tyre sipas këtij sistemi, do të shtojmë se poezia, dy poezitë, paraqesin edhe një marrëdhënie me shkrimin e Zanafillës dhe atë të Zbulesës, zhvilluar sipas një projekcioni të një trajtimi të mëparshëm nga Simbolistët francezë të mitit të rënies# së njeriut, pjesë e një zhgënjimi individual ndaj shoqërisë njerëzore si edhe rezultat i përvojave shpirtërore të Yeats-it në një moshë të thyer tashmë. Këndvështrimin pesimist të botës dhe zhvillimin e një poezie të tillë si dëshirë (miti i rënies së njeriut, Baudelaire-i, simbolizmi francez) do të shtonim se e ka nxitur edhe marrëdhënia e Yeats-it me besimin fetar.

Yeats-i, megjithëse pati për një kohë lëkundje nga ndikimi i të atit, në besimin kristian, kurrë nuk duket se u shkëput nga feja edhe pse ai nuk është besimtar në kuptimin tradicional. Natyrisht është e vështirë të jesh i shkëputur nga besimi (qoftë edhe në të magjishmen) në një vend si Irlanda, ku një lidhje e tillë është kaq e theksuar dhe e natyrshme për jetën shpirtërore. Yeats-i nuk bën përjashtim. Ai përpiqet të rishkruajë tekstin zanafillor, si letërsi e kërkimit duke iu përgjigjur marrëdhënieve që krijoi me traditën letrare, familjare – kombëtare, përfshi këtu edhe zgjidhjen e tij individuale.

Kështu, qyteti, kopshti, kopeja e deleve, janë metafora organizuese të Biblës dhe të pjesës më të madhe të simbolizmit të krishterë dhe ato janë dhënë në identifikim të plotë metaforik në librin të quajtur, jo pa qëllim Apokalipsa ose Revelimi, e cila është projektuar me kujdes për të formuar një përfundim të pazhoendosur mitik për Biblën si tërësi#

Por uji, ajri, toka, zjarri, simbole që i gjejmë në poezitë e Yeats-it lidhen jo vetëm me Krijimin (Zanafillën), por edhe me simbolet elementare klasike evropiane, ato i ndeshim tek parasokratikët dhe më konkretisht tek Empedokli#, ato i ndeshim edhe si simbole bazë të krijimit në Bibël.# Kjo lidhje mes e Empedoklit dhe Biblës është për Yeats-in e natyrshme duke pasur parasysh edhe mënyrën si ai e sheh besimin fetar: dije ku shkrihen besimi në të magjishmen dhe njohja shkencore.

Përfshirja e simboleve të Zanafillës bëhet e qartë, nëse kemi parasysh se Yeats-i, në moshë të shtyrë tashmë#, mendon për fundin e jetës, krijimin artistik dhe pavdekësinë nëpërmjet tij, ndërsa ajo e Zbulesës, Apokalipsës së Shën. John-it na sqarohet më bindshëm, nëse kemi parasysh se Yeats-i e konsideron

Bizantin e kohës para se Justiniani të mbyllte Akademinë dhe para se të ndërtohej Shën. Sofia si T. E Hulme-i, “*një vend të huaj për jetën, të mënjnauar nga jeta e gjallë madje deri në përbuzje*”#. Pikërisht atëherë arti i Bizantit iu përshtat ngushtësisht nevojave të kishës aq sa asnjë artist nuk mund të krijonte shkollën e as stilin e tij. Ajo që shihet edhe sot në artin bizantin është se ikonat nuk kanë një hije tokësore. Mjafton të përmendim se qielli kurrë nuk është i kaltër, si qielli tokësor, por i artë, siç duhet të jetë ai shpirtëror. Megjithëse Bizanti u pushtua nga turqit në fund të Mesjetës dhe Perandoria Bizantine duket se humbi, fakti i vetëm i kësaj humbjeje bëri që imazhi i Bizantit të ngrihej më tepër ideal dhe i ëndërrt, i ngjashëm me atë të Jeruzalemit të ri, simbol i botës tjetër.#

Pikërisht për këtë Bizanti është parë nga Yeats-i si një Eden tokësor nga njëra anë dhe vend i shpirtit pas vdekjes nga ana tjetër. Madje, po të shtyhem i më tej, në atë se çfarë Yeats-i shpreh, kemi të bëjmë për një vend ideal për kërkimin e tij artistik e më tej#.

Duke ndjekur këtë këndvështrim do përqipemi të zbulojmë një tjetër simbolikë brenda këtyre dy poezive, e cila nuk ka të bëjë edhe thjesht me simbolikën e qytetit, por i bashkëngjitet dhe e plotëson atë.

Simbolika e qytetit dhe lundrimit.

Bizanti në kohën për të cilën na flet Yeatsë-i, (rreth viteve 381), është quajtur ashtu siç perandori Justinian filloi ta ndërtonte, një *Jeruzalem i ri* dhe një *Romë e re*, për rëndësinë që ai mori si nga marrëdhënia me traditën dhe origjinën e krishtërit ashtu edhe për nga ndërtimi,# gjë që edhe për cilësinë e simboleve që e ndërtojnë, na sjellin ndër mend Biblën tek Zbulesa, Jeruzalemi i ri (21 – 22)#

Po kështu simbolikës së qytetit, kupto (tempullit)# i shtohet edhe simbolika e lundrimit, ajo e *ujit, zjarrit, ajrit, tokës, zogut të artë të dalë nga zjarri*.

Yeats-i i shkroi këto poezi në një moshë përkatësisht 62, 65 vjeçare, në të cilën njeriu, ashtu si Yeats-i, shqetësohet për pleqërinë. Vargjet që hapin dy strofat e para të poezisë së shkruar më 1927 janë:

That is no country for old men.

An aged man is but a paltry thing ...

A tattered coat upon a stick,... #

Ai nuk është vend për pleqtë.

Një burrë në moshë është veç një send pa vlerë...

Një xhakëtë e leckosur mbi një degë...

Simbolika e *lundrimit* sugjeron edhe një tjetër interpretim, atë të kërkimit, por e lidhur me simbolin arketip të *ujit*, ajo mbart sugjerime apokaliptike të përmytjes, “...*jetës njerëzore, gjendjes së kaosit ose të shprishjes që pason pas vdekjes së rëndomtë...*”#

Ndërsa simbolikat e (*tokës*), (*ajrit*), *zogut të artë, dalë nga zjarri* lidhen ndërmjet tyre në mënyrë organike dhe domethënëse, meqë gjithçka shprehin nuk i përgjigjet edhe aq rendit logjik të vendosjes së tyre në natyrë.

Kështu, zogu nuk është i vërtetë, ai është një nga mrekullitë e magjisë, i dalë nga zjarri, i përpunuar nga një farkëtar mjeshtër, më tepër fryt i krijimit artistik se sa i natyrës, prandaj ai ka të bëjë jo vetëm me **ajrin**, por me **tokën** dhe **zjarrin**, si *monumentet e pavdekshme* për të cilat Yeats-i mallohet aq shumë, jo si vizitor, por si një i vdekur tashmë, i cili do të plotësojë etjen e shpirtit për dije dhe Dije. Kështu simbolet arketipe të Zbulesës si *qyteti, njeriu, hyu, uji, zjarri* shoqërohen me një simbol të kërkimit, si “*lundrimi*” (*udhëtimi, nisja*)#, e cila është mitema bazë e miteve mbi heronjtë.# Yeats-i na paraqet një, udhëtimin(lundrimin) e vet. Në dobi të kësaj na vjen një qasje Jeruzalem i ri-Bizanti (i quajtur Jeruzalem i ri), po kështu, nëse Jeruzalemi i ri është vetëm shpirt i pastër, sepse ka mbërritur lartësinë shpirtërore (nusja e qengjit, shih: Zbulesa 21,9) Yeats-i kërkon të vdesë, ose e sheh veten si të pavlerë edhe të papranuar në një qytet të tillë si “*aged man*” (*plak*), “*paltry thing*” (*send pa vlerë*), “*A tattered coat upon a stick*”(*një xhakëtë e rreckosur mbi një degë*), “*a dying animal*” (*kafshë që vdes*)#. Madje edhe të rinjtë që autori na i vë për kundër peshë të vetes, janë “*dying generations*” (*breza që vdesin*)#.

Gjithçka autori na shtyn të besojmë është një kundërvënie trup-shpirt dhe qyteti i Bizantit është strehuesi i shpirtit. Marrëdhëniet që krijojnë *The young ...,(të rinjtë...), birds in the trees...,(zogjtë në pemë...), the salmon falls, ... seas, (kërcimet e salmonit,... detrat...), fish, flesh,...(peshk(u), mish(i))#* (e gjallë, B. S) janë ato të përkohshmërisë tokësore. Autori nuk i shikon me zili këta banorë të Bizantit, tek ndalet si refren në vargjet: “*Monuments of unageing intellect.*” (*monumentet e urtisë së pa moshë*), “*Nor is there singing school but studying/ Monuments of its own magnificence*” (*As ka atje shkollë të kënduari veç studimi/l monumenteve për t’magjishmen e tyre*)#. Gjithë qëllimi i tij është i përqendruar në studimin, monumentet, mjeshtërinë e përjetësisë.

Poezia është e ndërtuar në kundërvënie funksionale dyshe dhe treshe. Kështu kemi:

Strofa I. Plaku-i riu; jeta-vdekja; trupi-shpirti (monumente të urtisë pamoshë), të cilat vetplotësohen më tej në kundërvënie të tjera: Plaku-“*The young/In one another’s arms*” /*i riu në krahët e tjetrit* (njeriu, **toka**), “*birds in the trees*” /*zogjtë në pemë* (zogjtë, **ajri**), “*the salmon falls*”/kërcimet e salmonit (peshqit, **uji**), “*seas*” /*detrat*(**uji**), , “*the mackerel crowded /Fish, flesh, or foul,... sensual music*” # Për të përfunduar pastaj në një tjetër kundërvënie, Jetë-vdekje

Whatever is begotten, born, and dies.

(*çfarëdo që është sjellë, lindur edhe vdekur*), ku kësaj të fundit, vdekjes, i shpëtojnë vetëm *Monuments of unaging intellect (monumentet e artisë pamoshë)*.#

Strofa II. (Plaku – i riu) shndërrohet në Plaku(trupi – shpirti)

<i>An aged man is but a paltry thing, A tattered coat upon a stick, unless Soul clap its hands and sing, and louder sing For every tatter in its mortal dress,</i>	<i>Një burrë i moshuar është veç një send pa vlerë, Një xhaketë e rreckosur mbi një degë, sado Që shpirti përplas duart dhe këndon, këndon më fort Për çdo rreckë në veshjen e tij të vdekshme,</i>
--	---

vdekja-jeta; kënga (*Nor is there singing school but studying – dija*

Monuments of its own magnificence;)# të gjitha në një këndvështrim, atë të plakut.

Siç shihet nga paraqitja e detajeve simbolikë në strofën e parë dhe të dytë, kemi pranëvetëm për çdo simbol mitik të krijimit edhe elementet bazë të krijimit (**tokë, ajër, ujë, zjarr**) të cilëve u përkojnë detajet. Kështu, në këtë kuptim, marrëdhënia, simbolikë e jashtme, bashkëshoqërohet me bazën simbolike të krijimit, katër elementet klasikë të filozofisë evropiane, mbi të cilët shohim se krijohet edhe poezia.

Sipas këtij vëzhgimi strofa e tretë i përgjigjet këtyre detajeve (simbolikë) konkretë të cilët i mbivendosen përkatësve mitikë bazë, si më poshtë:

Strofa III

plaku - vdekja

zemra(sëmundja-dëshira), njeriu-përjetësia

trupi-shpirti

ku thelbësoret janë dy:

1. plaku - vdekja

2. njeriu - përjetësia

Plaku lë amanet shpirtin, tek përgjërohet ndaj *mençurive*, që rrinë në zjarrin e shenjtë të Zotit:#

...be the singing-masters of my soul.

...jini mjeshtërit këngëtarë të shpirtit tim.

Këtu kemi për herë të parë shfaqjen e elementit bazë të katërt të krijimit (**zjarrit**):

Consume my heart away; sick with desire

Digjmani zemrën; t'sëmure me dëshirë

And fastened to a dying animal#,

Dhe mbërthejeni për një kafshë që po vdes

për të mbetur vetëm shpirt, pjesë nga zjarri qiellor, mjeshtëri e përjetësisë.

Autori, ka dy plane mbivendosje për trajtimin e simbolikës bazë të poezisë: *lundrimin dhe Bizantit* (atë bashkëkohor dhe atë bazë mitik). Kështu vazhdojmë me kundërvëniet:

plaku(shpirt) - trup pa formë

plaku - përjetësia

gjallesa(përkohësia në tokë) - monumentet (përjetësia)

plaku, poeti - arti

përkohësia - përjetësia

pavdekësia

Ndërsa elementet bazë të mendësisë evropiane **toka, uji, ajri, zjarri** paraqiten si më poshtë përkatësisht në stofën e parë kemi:

Njeriun (*plaku*) – **toka**, *birds* – **ajri**, *salmon, seas* – **uji** ;

në stofën e dytë njeriu – **toka**, *sailed the seas* (kupto, ardhja nga Irlanda bashkëkohore) – **uji**;

në stofën e tretë kemi shfaqjen për herë të parë të **zjarrit** – qiellor, “*God’s holy fire*”(*zjarrit të shenjtë të Zotit*), “*perne in a gyre*” (*gji në shtjellë*), por kjo në shprehjen e dëshirës, jo si prani, e cila mbetet vetëm tokësore (plaku).

Në stofën e katërt **toka** (shpirti i plakut), sepse ende shpirti i përket tokës; **zjarri**(tokësor) pjesë e përgatitjes së veprës së artit), sepse ende është e pashkëputur nga marrëdhënia natyrore tokësore-hyjnore (frymëzim i artit).

Kështu nën dritën e këtyre copëtimeve strukturore, shohim të përvijohet si në rrafshin sinkronik ashtu edhe në atë diakronik një interpretim i tekstit simbolik të **Lundrim për Bizant**.

Poezia ka dy simbole bazë, atë të *lundrimit* (kërkimit) që lidhet me elementin **ujë** dhe Bizantin, qytetin simbol të shpirtërores (për Yeats-in) mbartës imazhit të një Jeruzalemi të ri, që lidhet me elementin (**tokë**), në rastin tonë.

Misioni i kërkimit (*lundrimit*) ka të bëjë me një kërkim transhedral jo vetëm të artit, por edhe të atij. Në këtë kuptim kalimi nga plaku tek i riu, nga jeta në vdekje, nga trupi tek shpirti, nga përkohësia tek përjetësia realizohet përmes artit dhe zjarrit(hyjnor)

Poezia në elementet klasikë bazë paraqitet si më poshtë:

1. uji →toka (titulli)
2. strofat

3. toka, ajri, uji
4. toka, uji, toka
5. zjarri (*dëshirë*), toka
6. toka, zjarri (*dëshirë*)

Kjo skemë krijimi përkon me me Biblën (Zanafilla, 1-4) 1. Në fillim Perëndia krijoi **qiejt** dhe **tokën**. 2. **Toka** ishte pa trajtë, e zbrazët dhe errësira mbulonte sipërfaqen e humnerës; dhe Fryma e Perëndisë fluturonte mbi sipërfaqen e **ujërave**. 3. Pastaj Perëndia tha: “U bëftë **drita!**”. 4. Dhe Perëndia pa që drita ishte e mirë; dhe Perëndia e ndau dritën nga errësira. ...

Skemën e së cilës mund ta shënojmë si më poshtë:

Krijimi

1. qiejt, toka
2. toka (uji)
3. toka, drita
4. drita (ditë - natë)

këtu, siç shihet, katër elementet e krijimit janë: **qiejt, toka, uji, drita** krahasuar me katër elementët që nxorëm në poezinë e Yeats-it kemi

qiejt/ajri

toka/toka

uji/uji

drita/zjarri

Krahasimi na sugjeron simbolikën bazë pikërisht Zanafillën, por jo në një pikëpamje të plotë. Poezia **Lundrim në Bizant**, si edhe poezia tjetër **Bizant**, i përkasin një strukture të qartë në sistemin e tij mitik.

a. Së pari janë shprehëse e një përshkrimi të historisë (sipas sistemit të tij mitik), ku Bizanti merr një vlerë të caktuar sipas fazave të hënës, fazës së 15-të të saj, fazë ku një qytetërim mbërrin në zenit#, bëhet fjalë për qytetërimin antitetik (sipas *Një përfytyrim* të Yeats-it) dhe karakterizohet nga subjektiviteti i pastër.

b. Së dyti, për sa i përket individit, poezitë sugjerojnë një përvojë të jetës së shpirtit pas vdekjes. Rrjedhimisht, poezia, duke sugjeruar simbolikën e (krijimit) Zanafillës, lidhet edhe me atë të Zbulesës, ku elementi i **zjarrit** zë një vend të rëndësishëm dhe është ndër simbolet bazë të saj. Ndërkohë si **drita** edhe si **zjarri** janë cilësi hyjnore.

-A jepen kështu në poezinë, poezitë tona?

-A kemi një ndërthurje të simbolikës biblike të Zanafillës dhe asaj të Zbulesës?

Vetë poezia na e jep zgjidhjen, ajo është e shkruar me synimin e një kërkimi shpirtëror të trupit e shpirtit pas vdekjes, ka në qendër një krijim(poezinë, poezitë), shpreh shqetësimin e poetit si krijues mbi krijesën e tij, kërkimin absolut të tij dhe sugjeron zgjidhjet sipas ideve të Yeats-it, nxitur nga komunikimet e tij me shpirtrat e Harun al Rashid-it, Kusta ben Luca-s, Leo Africanus-it etj.

Realizimi i poezisë **Lundrim për Bizant**, megjithatë pati e dështimet e veta. Miqtë e vunë në dukje të metën e qenies, megjithatë një poezi ende tokësore, jo shpirtërore. As Yeats-i nuk është se gjeti plotësisht zgjidhjet që kërkonte në të përderisa pak vite më vonë iu rikthye të njëjtës tematikë. Kështu, poezia tjetër, **Bizant**, synoi që kushtin e zjarrit ta ketë si element bazë të këtij kërkimi. Duke cituar nga *Anima Mundi* kemi:

Ekzistojnë dy realitete: tokësori dhe kushti i zjarrit. Gjithë fuqia vjen nga kushtëzimi tokësor, sepse atje takohen gjithë të kundërtat dhe, ekziston vetëm e kundërta e zgjedhjes së mundur, plot liri. Heterogjenia është edhe djallëzore, sepse djallëzoria është vendosja mbi të kundërtat e njëra-tjetrës; por me kushtin e zjarrit ajo është gjithë muzikë e gjithë prehje... I vdekuri, shpirtrat e të cilit kanë kaluar përmes gjithë përkimeve, dhe përkime, të cilat kanë arritur në fund, është në kushtin e zjarrit:(...) shpirti i vishet trupit ritmik ose shpirtëror ose trupit ndriçues dhe sodit gjithë ngjarjet e kujtesës së vet, çdo shtytje e mundshme në një zotërim të përjetshëm të vetes në një çast të vetëm”#

Kështu autori realizon një vizion të krijimit, me simbolet bazë të tij, por kjo nuk mbetet këtu, mënyra se si janë integruar simbolet e Zanafillës/Krijimit(kupto edhe të krijimit autorial njerëzor) dhe të Zbulesës sjellin një poezi komplekse në universin që ajo na shpalos.

b. **Bizant**

Në lidhje me këtë të fundit poezia tjetër Bizant paraqet interes për mënyrën se si simbolet e krijimit dhe ato apokaliptike ndërthuren. Ajo vepron në një kërkim më shpirtëror megjithëse qasja me të natyrshmen zhvillohet si përballje e shtjellim i kësaj shpirtëroreje.

Poezia, **Bizant**, ndryshe nga e para, ka pesë strofa.

Ky numërim nuk do të ishte i nevojshëm të përmendej, nëse krahasimi me poezinë e parë, përkatësisht me katër strofa, nuk do të përkonte me katër elementet klasikë (**toka, uji, ajri, zjarri**), marrëdhënia e të cilëve me simbolikën e Krijimit dhe Zbulesës u bashkëlidh me një kërkesë shpirtërore për përsosje dhe lidhjen e krijuesit (poetit) me krijimin, të tillë sa, nëse në bazë të idesë së poezisë ndeshim katër elementet (**toka, uji, ajri, zjarri**) me simbolikat sugjeruese të tyre, ku prania e një krijese si zog *këngëtar*, megjithatë pjesë e krijimit të farkëtarëve grekë dhe jo zog i natyrës, na përball një tjetër simbolikë që ka në bazë *krijesën artistike* bërë nga të gjitha këto ose krijimin në vetvete, e cila përkon me Idenë, sipas pre-sokratikëve; Frymën tek Bibla#; Dashurinë dhe Urrejtjen# sipas Empedoklit.

Duke u mbështetur përsëri në atë çfarë Platoni shpreh tek Timaeus#, e gjejmë të udhës të sqarojmë se pikërisht ky element i pestë, Ideja, Fryma, Dashuria dhe Urrejtja, pikërisht, sepse krijimi si i tillë përfshin të gjitha këto, është më i pranishëm në poezinë Bizant, meqenëse kjo poezi synon të përqendrohet në shpirtin/shpirtëroren dhe jo tokën/tokësoren. Një kuptimësi të tillë në lidhje me 5 strofat, duke e krahasuar me 4 strofat e poezisë së parë si edhe në lidhje me këtë element të pestë simbolik, do përpiqemi ta shtjellojmë në rreshtat që vijojnë:

Për sa i përket poezisë së parë kjo strukturë e poezisë në lidhje katër elementet bazë klasikë duket e qartë. Poezia e dytë Bizant zhvendoset nga toka në qiell. Në fakt, kjo zhvendosje përkon me më pak hapësirë për imazhet e natyrës, imazhe që shmangen plotësisht që në vargun e pestë:

<i>The unpurged images of day recede;</i>	<i>Imazhet e mjegullta të ditës tërhiqen</i>
<i>The Emperor's drunken soldiery are abed;</i>	<i>Ushtria e pirë e Perandorit është në shtrat;</i>
<i>Night resonance recedes, night walkers' song</i>	<i>Tingullsia e natës shuhet, ecësit e natës këndojnë</i>
<i>After great cathedral gong;</i>	<i>Pas kambanës së katedrales së madhe;</i>
<i>A starlit or a moonlit dome disdains</i>	<i>Një kapelë dritëjore apo dritëhënore përbuz</i>
<i>All that man is,</i>	<i>Gjithë çfarë njeriu është,</i>
<i>All mere complexities,</i>	<i>Plot ndërlikime të thjeshta</i>
<i>The fury and the mire of human veins. #</i>	<i>Tërbimi dhe llumi i venave njerëzore.</i>

Marrëdhënia, që u shpreh më sipër me elementet bazë klasikë tani zhvendoset në të tillë shpirtërore dhe si e tillë përkon jo më me tokën (shih vargjet më sipër), por me qiellin dhe detin, jo si pjesë e tokës, por e përtej jetës, që, rrjedhimisht, sugjerojnë një Eden dhe Apokalips mitik. Kështu edhe kërkimi, tashmë është qiellor dhe jo organik/tokësor. Sado i fshehur të paraqitet uni i poetit, ai flet në një pikëpamje shpirtërore, jo tokësore. Ky kërkim shpirtëror, do ta quanim "*lundrim*", sipas poetemës që Yeats zgjedh në këto poezi, përforcohet më tej nga simbolika e *Katedrales së madhe*, e cila nuk është vetëm sugjerim për Katedralen e Shën. Sofisë, ndryshe edhe Kisha e Dijes së Shenjtë, #por ajo që kjo ndërtesë përfaqëson si simbolika e Bizantit, vendit të shenjtë, që, kështu është mit – simbol, i shndërruar në të tillë për shkak të tjetërsimit pas pushtimit otoman (Bizant, Kostandinopoja shndërrohet në Istanbul dhe Shën. Sophia në xhami). Kuptimi i saj është simboliko-mitik për çfarë ajo përfaqëson si qyteti, tempulli, simbole tipike apokaliptike.# Pikërisht Katedralja dhe ...

<i>"A starlit or a moonlit dome disdains</i>	<i>Një kapelë dritëjore ose dritëhënore përbuz</i>
<i>All that man is,..."</i>	<i>gjithë çfarë njeriu është.</i>

Sipas sistemit mitik të Yeats-it, të shpjeguar në "*Një përfytyrim*" i cili përkon me fazat e njerëzimit, historisë njerëzore dhe jetën e shpirtit pas vdekjes, kemi 28 fazat e hënës në të cilat fazat 1 dhe 15 janë përkatësisht hëna e errët dhe ajo e plotë dhe, karakterizohen nga objektiviteti i pastër (mbizotërimi i diellit) dhe subjektiviteti i pastër (mbizotërimi i hënës), rrjedhimisht asnjë individ nuk mund t'i përkasë: prandaj kemi kapelën (që nuk mund të përfaqësojë ndërtesën tokësore, por tempullin e shenjtë që ka lidhje me qielloren): "*starlit*" dritëjore (hëna e errët) ose "*moonlit*" dritëhënore (hëna e plotë).

Rrjedhimisht, strofa e parë e poezisë, ndërsa do të na flasë për këtë Bizant plotësisht subjektiv, sipas vendit që i përcakton Yeats-i në sistemin e tij mitik, (faza 15-të) përjashton që në vargjet e para tokësoren, njeriun e përbërë nga:

<i>The fury and the mire of human veins.</i>	<i>tërbimi dhe llumi i venave njerëzore (gjaku).</i>
--	--

Sugjerimi simboliko – mitik i katedrales, gongut të saj dhe kapelës duhet të risjellë në mend edhe vetë madhësitinë dhe mrekullinë që pushton vizitorin i cili sheh për herë të parë këtë katedrale, punimet e saj të artit, mrekullinë arkitekturore të saj në lidhje me kubënë. Ajo është në vetvete vepra e pavdekshme e artit për të cilën mallohej aq shumë Yeats-i në poezinë e parë. Ajo është ideja, dashuria, monumenti i pavdekshëm, tempulli i Jeruzalemit të ri dhe, rrjedhimisht bashkëshoqërohet me simbolikën tipike të **zjarrit** dhe të **detit**, sipas Biblës, te Zbulesa.

Kështu bota shpirtërore e Bizantit vazhdon tashmë në një det në të cilin ndodhet poeti. *Lundrimi* është metafora tjetër e kërkimit që ushqen letërsinë e kërkimit si tek "*Lundrim në Bizant*" apo "*shkallët gjarpëruese* # Por *lundrimi*, ndryshe nga poezia e parë, është në tjetër botë, prandaj edhe deti nuk është më det si në

Bibël# Si i tillë ai ka të bëjë me lundrimin e shpirtit në detin e përtejjetës, lundrim (udhëtim) që, i shoqëruar me simbolikën e ujit, nuk ka se si të mos shoqërohet me simbolikën e zjarrit si purifikues(purgatorial), apo edhe me imazhin e hijes dhe gojën pa frymë të një shpirti tjetër.

Shfaqja e artefaktit në strofën e tretë me detajet e tij si

*Miracle, bird or golden handiwork,
More miracle than bird or handiwork,
... by the moon embittered.*

*Mrekulli, zog apo punim dore i artë,
Më tepër mrekulli se zog apo punim dore,
... pranë hënës së pikëlluar.*

zog, mrekulli, i artë, punuar me dorë, pranë hënës së pikëlluar (kupto hënës së errët) duhet parë e bashkëlidhur me përfytyrimin e vërtetë të Katedrales se Shën. Sofisë, qoftë edhe atë çfarë ajo përfaqëson. #

Strofa e katërt ka shfaqjen për herë të parë të elementit zjarr, por ky nuk është i përkohshmi, tokësori, njerëzor, por “*flames begotten of flame*” (flakë të lindura nga flakë).

Strofa e pestë i kthehet në tërësi detit, veç jo detit tokësor, por atij simboliko-mitik, të bashkëshoqëruar me idenë e thellësisë, përmblytjes, delfinit në shpinë të të cilit barten shpirtrat një nga një, zjarrit të kovaçhanave, që lidhet këtu me krijimin alkimik.

Të gjitha bashkë përbëjnë “alkiminë” e Krijimit/krijimit dhe Apokalipsës, që i përgjigjen një kërkimi përmblyllës shpirtëror të poetit pas vdekjes, për në vendin ideal të kërkimit tokësor për të: Bizantit, Katedrales së tij (të quajtur ndryshe edhe Katedralja e Dijes së Shenjtë),# artit të mrekullueshëm të Katedrales (ndërtimi, veprat e artit që e zbukurojnë, mermerët e dekoruar, mozaikët, punimet mjeshtërore me ar, bërë nga dora e mjeshtërve grekë arpunues në kovaçhanat e arta të perandorit). Të gjitha janë frymëzim hyjnor dhe, dhurues të pavdekësisë përmes artit.

Poezia në imazhet kryesore të saj ka këtë paraqitje:

Toka(Bizanti) qielli (Bizanti) (titulli)

Strofat:

1. Toka/ajri, qielli
2. Deti, shpirtrat
3. Arti, zogu i artë, (zjarri)
4. Zjarri
5. Deti, zjarri, arti

Imazhet historikë të Bizantit sjellin një sfond të udhëtimit shpirtëror pas jetës që i drejtohen detit mbi shpinë të delfinëve.

Udhëtimi fillon me qytetin antik, ndërsa Lundrim për Bizant kishte të bënte me një pikënisje nga Irlanda e re.#Përsëri ndeshim simbolikën e detit, që shpreh udhëtimin e gjatë dhe, mundësisht të rrezikshëm, të shpirtit pas vdekjes, sepse kjo poezi ndërtohet plotësisht në këtë gjendje. Rruga e shpirtit pas vdekjes, dhënë në një tjetër nivel ekzistence, shoqërohet më sugjerime nga Zanafilla pikërisht në lidhje me simbolikën e detit,

“*Dhe pashë një qiell të ri dhe një dhe të ri; sepse qielli i parë dhe dheu i parë kishin shkuar, dhe deti nuk ishte më*”#

Poezia na përgjigjet me një det bartës të shpirtrave që sugjerohet në lundrimin e çuditshëm sepse:

*Before me floats an image, man or shade,
Shade more than man, more image than a shade. #*

*Para meje lundron një imazh, njeri apo hije
hije më tepër se njeri, më tepër imazh se hije....*

Njeriu, shpirti i tij (shënimi im, b.s) është:

Astraddle on the dolphin's mire and blood, #

/Kaluar mbi baltën dhe gjakun e delfinit,

për të mbërritur në detin:

That dolphin-torn, that gong-tormented sea. #

Atë det delfin – ushqyes, atë det gong – mundues.

Kemi tre nivele prezantimi të detit

1. vendin e kërkimit të thellësisë, udhëtimit shpirtëror, ku imazhi i shpirtrave dhe i shpirtit është i pranishëm. (*Before me floats an image, man or shade,*)
2. vendin ku delfini rritet edhe ky simbol i shpirtit dhe mençurisë.
3. vendin ku takohen shpirti dhe delfini, si dhe “*deti nuk ishte më*”#.

Simbolika e Bizantit tashmë lëviz në një plan më shpirtëror në krahasim me poezinë e parë. Bizanti tokësor plotësohet me imazhet e ushtrisë së perandorit në shtrat: (*The Emperor's drunken soldiery are abed;*) # dhe krijimit artistik, zogu i artë bashkë me Mermerët e dyshemesë së vallëzimit

Bizanti tokësor tërhiqet dhe imazhet që na shfaqen janë ato qiellorë të mbizotëruara nga zjarri dhe deti. *Dhe pashë një qiell të ri dhe një dhe të ri; sepse qielli dhe dheu i parë kishin shkuar, dhe deti nuk ishte më.*

Lundrimi nuk është më i tillë rrugëtim për, folësi e ka mbërritur vendin e dëshiruar në poezinë e parë, por edhe qyteti nuk është më i tillë, “*Jeruzalemin e ri, që zbriste nga qielli, nga Perëndia, që ishte bërë gati si nuse e stolitur për burrin e vet*”.

Ai nuk është populluar me të rinj, apo njerëz që do vdesin, por me shpirta që barten në shpinë të delfinëve: *një shpirt, një delfin*, - shprehet Yeats-i. Poezia ka në thellësi të strukturës së saj simbolikën bazë të Zbulesës dhe më konkretisht aty gjejmë të gërshetuara bindshëm simbolikën bazë të saj: të tokës, qiellit, detit dhe zjarrit, shih Zbulesa 20 (11 - 15) dhe 21 (1- 8). Vetë poezia duhet lexuar në këtë perspektivë:

21, 1. *Dhe pashë një qiell të ri dhe një dhe të ri; sepse qielli dhe dheu i parë kishin shkuar, dhe deti nuk ishte më.*

2. *Dhe unë, Gjoni, pashë qytetin e shenjtë, Jeruzalemin e ri, që zbriste nga qielli, nga Perëndia, që ishte bërë gati si nuse e stolisur për burrin e vet.*

3. *dhe dëgjova një zë të madh nga qielli që thoshte: "Ja tabernakulli" i Perëndisë me njerëzit! Dhe ai do të banojë me ta; edhe ata do të jenë populli i tij dhe vetë Perëndia do të jetë bashkë me ta, Perëndi e tyre.*

4. *dhe Perëndia do të thajë çdo lot nga sytë e tyre; dhe vdekja nuk do të jetë më; as brengë, as klithma, as mundim, sepse gjërat e mëparshme shkuan"....*

Yeats-i po kërkon pavdekësinë nëpërmjet artit më shpirtëror, punimit me ar, nëpërmjet mrekullisë (jo mjeshtërisë) së përpunimit alkimik të tij. Këtu hyn në skenë ky zog i artë, farkëtuar nga farkat e arta të perandorit, fryt i frymëzimit hyjnor të artistëve arpunues. Rrjedhimisht, përveç vargjeve të para të poezisë, qenia njerëzore dhe tokësorja nuk janë më. Gjithçka që përmendet edhe dyshemeja me mozaikë e pallatit të perandorit edhe zogu i artë, katedralja etj., janë pjesë e kësaj qielloreje të shenjtë dhe të përjetshme, këtij frymimi shpirtëror, hyjnor si përshkrimi i Jeruzalemit të ri, plot shkëlqim e stoli, *diaspri, kristali transparent, safiri, ari të kulluar si kristal transparent, topazi, kalcedoni, smeraldi, sardoniku*, etj.

Kjo mund të dallohet edhe në karahasimin e dy strukturave simbolike bazë të poezive:

1. uji → toka (titulli)- *Lundrim për në Bizant*
2. strofat
3. toka, ajri, uji
4. toka, uji, toka
5. zjarri (dëshirë), toka
6. toka, zjarri (dëshirë)

Toka (Bizant) qielli (Bizant) titulli - *Bizant*

Strofat:

1. Toka, ajri/ Qielli
2. Deti, shpirtat
3. Arti (zogu i artë), (Zjarri)
4. Zjarri
5. Deti, zjarri, arti

Dallimi është i tillë që na argumenton idenë e shprehur më parë, atë të pranisë në të njëjtin element të pestë të krijimit, Idesë, Frymës, Dashurisë. Kësaj i përgjigjet figura *zogut të artë*#:

Miracle, bird or golden handiwork,

Mrekulli, zog apo punim dore i artë,

More miracle than bird or handiwork,

Më tepër mrekulli se zog apo punim dore,

Planted on the star-lit golden bough, #

Mbjellë mbi degën yjendëz të artë,

Zogu i artë është simbol i artistit dhe veprës së artit, po kështu zogu është përfytyrimi i lashtë për shpirtin. I punuar, aq më tepër prej ari, ai është kryevepra e artistit të frymëzuar nga krijuesi, prandaj Yeats-i e quan *mrekulli më tepër se punim dore*, prandaj ai lidhet me *Idenë, Frymën dhe Dashurinë*, fryt i së cilës është realizuar. Prandaj elementi Zjarr është aq i pranishëm.

Iolanda MALAMEN

Poete dhe prozatore e shquar, gazetare, eseiste dhe përkthyes rumune, autore e vëllimeve *Gjëndje hyjnore, Udhëtim në natyrë, Tokë nën dëborë, Një gur i bardhë mbi një gur të zi, Lulja që ec, Ëngjëlli i zbritur në rrugë, Ngadhjimi i dantellës, Islanda e dytë (poezi); Unë, mjeshtëria e xhelatit dhe mbretëresha e pikëlluar, Shtëpia Verdi, Filipi dhe Margarita, Letër Lavuazierit, Alisa në Botën e Krimin, Antoni dhe Kavabata (prozë)*. Mes viteve 1983 dhe 1997, gjatë periudhës së diktaturës rumune dhe „tejzgjatjes së saj”, në shenjë proteste, Malamen nuk pranoi të publikonte as edhe një varg. Ka botuar pesë vëllime bisedash me shkrimtarë dhe artistë rumunë e të huaj, cilësuar si një ndihmesë e pashoqe në njohjen më të thelluar të letërsisë dhe arteve. Është laureate e Medaljes së Akademisë Femina për poezi në vitin 1999, e Çmimit APLER për gazetari kulturore (2006), e 8 çmimeve të Bashkimit të Shkrimtarëve të Rumanisë dhe Shoqatës së Shkrimtarëve të Bukureshtit për poezi, prozë dhe publicistikë.

Noapte de aprilie (variantă)

Arunc haitei de cîini mîrîitoare şi înverşunate,
un rest de cuvînt. Un os descârnat.
Inima mea cîntă de iubire.

Îngerul mă recunoaşte. Suride şi bodogăne.
Din visceralele lui urcă spre *bolta înstelată* emoția pur omenească.
Va pluti spre cimitirul suav pînă se va pierde în desişurile morţii.

Noaptea mă găseşte în cartierul cu voci de lux şi noroi veşnic.
Bat la poarta cu numărul 54, şi un străin jumătate abis, jumătate tropăit de copite, apare cu ochii vicleni şi sterpi şi îmi dă de înţeles,
că inima lui cîntă de iubire.
Izgonit din iatacul plăcerilor tocmai aruncă spre *bolta înstelată* fără şovăire o unealtă strălucitoare
ce i-a străpuns întii sîngele.
Locuieşte în casa cu pereţi din grozama la numărul 54.
E însuşi plugarul ce ară glodul rozaliu al lui aprilie..
Scena va-ngădui jocuri mai slobode acum.
Aşa cum spune marele Ovidiu, *Primăvara va fi tocmai la mijloc de drum...*
Şi cînd mă gîndesc că tocmai ea, poezia
exprimă cel mai confuz entuziasm!

Îngerul meu avea *genunchi de piatră şi molfăia între gingii o boare umedă,*
mă plîng lui Dumnezeu.
Nu cumva îmi iese inima prin piele?
Inima mea cîntă de iubire.

Alături de tînăra cu rochie palidă, se află un bărbat cu chipul palid.
Mulţumită haosului general, vor împinge eroic tot ce e străin în jurul lor.
Inima mea cîntă de iubire.

În faţa ochilor se deschide ca o peşteră adîncă, o frază grea de sensuri şi împătimită de teorii.
Un mic declin existenţial pe care-l pun pe seama fervorii în iubire.

Dacă mă duc spre răsărit, nu e acolo,

Merg spre apus, dar nu e de găsit...În schimb el îmi cunoaște fiecare pas. (Iov)
 Sorb aurul lui aprilie pe care l-am dus la buze într-un moment de rătăcire.
 Oraș violent și osîndit.
 Oraș cu respirație coclită.
 Oraș orfan, promiscuu și blînd,
 Vezi, sorb chiar aur uneori din trupul tău posac.
 Inima mea cîntă de iubire.
 Aprilie își desface aripile ca o lebădă bolnavă.
 În aprilie vînticelul cald învie și oamenii se roagă lui Dumnezeu.

O doamne! Citind, iubind și murind. Și pe urmă?

Natë prilli

(variant)

I hedh lukunisë hungëritëse e të egërsuar të qenve
 një mbetje fjale. Një kockë të çmishëruar.
 Zemra ime këndon dashuri.

Ëngjëlli më nje. Nënqesh e turfullon.
 Nga thellina e tij ngrihet drejt *kupës së yjtë* ndjesia e kulluar njerëzore.
 Do pluskojë mbi arrezën e hijshme dhe do humbet në ferrat e mortjes.

Nata më gjen në lagjen me zëra luksi e baltë të përjetshme.
 Trokas në portën me numur 54, dhe një i huaj gjysma-hon / gjysma-trokamë
 patkonjsh, fanitet me sytë dinakë e shkretanë dhe më jep të kuptoj
 se zemra e tij këndon nga dashuria.
 Dëbuar nga jataku i ëndjeve bash hedh drejt *kupës së yjtë* pa
 stepje një mjet shkëlqimtar
 që ia ka përshkuar fillimisht gjakun.
 Banon në shtëpinë me mure shermasheku nr. 54.
 Është vetë bujku që lëron truallin e rozhtë të prillit...
Skena do lejojë lojna më të lirshme tani.
 Siç thotë i madhi Ocid, *Pranvera do jetë bash në mes të udhës...*
 E kur mendoj se pikërisht ajo, poezia
 shpreh më të paqartën dalldi!

Ëngjëlli im i kish *gjunjët prej guri dhe përtypte mes mishrash një fllad të njomur,*
 I qahem Zotit.
 Mos po më del zemra lëkurësh?
 Zemra ime këndon nga dashuria.

Pranë rioshës me fustan të zbehtë, ndodhet një burrë me fytyrë të zbehtë.
 Falë kaosit të përgjithshëm, do shtyjnë heroikisht gjithë ç'është e huaj rreth tyre.
 Zemra ime këndon dashurie.

Para sysh hapet si një shpellë e thellë një fjali e rënduar nga kuptimet dhe
 e përvujtnuar nga teoritë.
 një rënie e vogël ekzistenciale që e shoh si pasojë e përvëlimit në dashuri.

Në shkofsha drejt lindjes, nuk është atje
Shkoj drejt perëndimit, por s'gjendet gjëkund... përndryshe ai më njeh çdo
hap. (Jovi)
 Ngjëroj ajrin e prillit që e çova tek buzët në një çast marramendjeje
 Qytet i dhunshëm e i munduar.
 Qytet me frymëmarrjen e ndryshkur.
 Qytet jetim, i shthurur dhe i butë,

E sheh, po thith ar nganjëherë nga kurmi yt i vrenjtur.
Zemra ime këndon nga dashuria.
Prilli hap flatrat si një mjellmë e sëmurë.
në prill fladi i ngrohtë ngjallet dhe njerëzit i luten Zotit.

O, Zot! Me lexue, dashurue e vdekë. Po më pas?

më pyet nëse netët janë vizatuar në lëkurë mã întreabã dacã noptile sunt imprimate pe piele

Andra ROTARU

Poete dhe eseiste rumune lindur në vitin 1980, Andra Rotaru është botuese-koordinatore e Agjencisë së Librit (www.agentiadecarte.ro) dhe bashkëpunatore e disa revistave kulturore (Dilema Veche, Dilemateca, Lucafãrul, Hyperion). Botoi së pari në vitin 2005 me vëllimin poetik "Në një shtrat nën çarçafin e bardhë" (Intr-un pat sub cearșaful alb), që u vlerësua me Çmimin e Bashkimit të Shkrimtarëve të Rumanisë, filiali Sibiu. Vëllimi mori, gjithashtu, Çmimin Kombëtar Mihai Eminescu, Opera Prima, Çmimin e Shoqatës së Shkrimtarëve të Bukureshtit dhe Çmimin Kombëtar Tudor Argezi. Në vitin 2010, në Panairin Ndërkombëtar të Librit Bookfest të Bukureshtit, doli vëllimi i dytë i autores, "Trevat e jugut" (Ținuturile sudului). Pjesë nga krijimtaria e Andra Rotaru-t janë përkthyer e vlerësuar në disa gjuhë të huaja.

Edhe më shumë rërë (Și mai mult nisip)

këto ditë nisin me ditët e kahershme:
dikush ulet në skajin e shtratit,
më pyet nëse netët janë gdhendur në lëkurë,
nëse pashë ëndërr sikur më mbulonin rërat,
[aroma jote prej bredhi përhapet në dhomën time.]

(verë pas vere më thuhet se jam zhdukur. se trupi nuk m'u gjet,
pluskon mbi një det. kur hyj sot në det, mbyll mirë sytë)

të pyes a ke parë ndonjëherë në ujë malet.
në mund t'i zhdukësh, pastaj të shfaqen sërish

*do të të sjell diçka prej tokash të huaja, që të ngjajë me ty
një fëmijë flokartë që e kam rritur këtu, në det.*

magjitet që bëjmë ngjajnë me mëngjeset tanë.
zgjojmë trupat njëherësh me peshqit, i zhytim në duna rëre.
na përplasim brigjeve
dhe lundrojnë grotesk. ndonjëherë presim orë të tëra të rishfaqen

(verë pas vere më thuhet se jam zhdukur. se trupi nuk m'u gjet,
pluskon mbi një det. kur hyj sot në det, mbyll mirë sytë)

*

qysh atëhere thonjtë nuk më rriten më.
i mbuloj me duart e të tjerëve, pastaj largohem.
njerëzit ulen pranë meje,
duan të kapim mëngjeset sëbashku
pa ditur se kurrë nuk jap lamtumirë.
(jam si një vapor i drunjtë që bart veç të vdekurit)

Sytë (Ochii)

meqë vetëm mes ca sysh të bardhë mund të shoh
e veç në ta mund të mbledh mëngjeset, i mbaj hapur sa mund

shoh nga ato dritare gjer kur edhe drurët mblidhen tek shoshoqi
ravijëzohen mes thurjeve të njelmëta, lëvizin të (sapo) përgatitur
për afrimin tonë. për ftohmen
e mbledhur në kaq vite.

-jam gati po aq larg teje sa dhe dëborërat-
e bash këtu na lejohet për pak të takohemi
ti fundosesh në një mjegull të qashtë,
kurse unë, veç rastësisht, shoh një dimër

Lëkura (Pielea)

meqë veç me një lëkurë mund të marr frymë,
edhe ajo mbulohet. një lëkurë ku duart përputhen
përgjatë kurmit. një mbulesë e gjallë, me skaje nervash e poresh.

dhe kalon mes trupash të huaj, dhe s'merr më frymë, dhe qesh me tallje.
këto ditë janë të shumta. kësi ditësh ti qesh, ajo qesh, nuk afrohemi.
në çdo largim prej teje bëhet një lëkurë edhe më e gjallë,
me skaje nervash e poresh

ma mbush trupin me kaq lëkurë. e quaj *banketi i lëkurës*
e ajo, e përgjumur, shkërben si deri më tash
mundësinë e frymëmarrjes.
janë ditët kur ngjan me një shkullm
zhelesh. me lëkurën e askujt. me lëkurën gati të gërditë
veten. e sa më tallëse është,
aq më pak
mund të marr frymë.

Zakone (Desprinderi)

ecja gjithnjë më ngadalë.
djathtas meje një breg plot baltë, majtas një bar plot peshq
të dekur.
rashë në gjunjë atje kur dielli ende ndriçonte.

pastaj zgjata duart, mbajta barin në krahë gjersa ndjeva si rritej.
me një drithmë të lehtë, si gojë që merr frymë. ngjita buzët pas barit, u bë i tejdukshëm,
rodhi si një trup i ri, pritur prej kohësh. më tha ta marr ngadalë,
të mos ngutem dhe heshtja e tij do të rritet, do të lërijë lirshëm brenda meje.

*

ri me shpinë. je lakuriq. Ngjit lëkurën pas teje dhe zhytemi gjithnjë e më shumë në bar.
nga ne dalin frymët e mbrame. gati po gdhin dhe drithma e buzëve tona
nuk thërret asgjë mbrapsht. veç rrimë të përqafuar.

(një bar i mëndafshhtë rritet mbi ty. kur e shtrëngoj në krahë, shkas.
e nuk mundohem të ruaj asgjë, buzët hapen vetë.)

e di se s'kam lejë të marr më shumë frymë dhe ti nis të lëvizësh nën mua.
del vetëm kur je i sigurtë se drita ka ikur. afrohesh, trandemi
me trupat rrëshitës. pastaj ngrihesh lehtë. je veshur në të zeza,
ngjan me zogjtë që fluturojnë mbi çdo lloj mishi.

Shi
(Ploaie)

ku vetëm uji mund të mbërrijë,
kërkoj një shoqërues të qetë. një lëkurë të shtruar
në një kurm të përkryer
që të më shëtisë në shi

Vetmia vjen mes Facebook-ut Singurătatea vine pe Facebook

Dan Mircea CIPARIU

Shkrimtar e gayetar rumun lindur më 7 shtator 1972 në Bukuresht, anëtar i Bashkimit të Shkrimtarëve të Rumanisë. Ka mbaruar Shkollën e Lartë të Gayetarisë dhe Shkencave të Komunikimit. Në shtyp botoi së pari në vitin 1988, kurse me vëllim në vitin 1999: „Eja të takohemi në site të shtunën mbrëma” (Hai să ne-ntâlnim pe site sâmbătă seara).

Është kryetar i seksionit të Poezisë në Shoqatën e Shkrimtarëve të Bukureshtit. Në vitin 2007, vëllimi I tij me poema „Cunami” (Tsunami) fitoi Çmimin e Shoqatës së Shkrimtarëve të Bukureshtit. Është drejtues i Agjencisë së Librit dhe botuesi i portalit www.agentiadecarte.ro.

Shpëto e dil! (Salvează și ieși!)

kam gjithnjë e më shumë/ miq e admiratorë
në facebook
që s’i kam parë kurrë
sy-nd/ r-sy
qerpik-më-qerpik
a thua se fytyrat e tyre s’janë prej mishi e gjaku
po vetëm e etëm prej elektriciteti e piklash

s’kam trokitur me ta asnjë gotë vere të kuqe
nuk kam bërë mundje dore
s’kam luajtur poker a tuist
nuk ia kemi shkelur syrin këndshëm shoshoqit
s’kemi qenë kurrë bashkë në kishë për Kungimin e Shenjtë

jemi gjithnjë e më shumë e më të vetmuar
duke shijuar shkatërrimet rreth nesh
a thua se ata s’mund të na prekin
a thua se
ne
miqtë e facebook-ut
jemi një çetë që do t’i mbijetojë
Fundit

„shpëto e dil!” – më shkruan në këtë varg ëngjëlli

Drita si një e fshehtë pa kohë pa hapësirë
më pret të dal

facebook, mon amour

Dorina Ciopleas

nuk të shoh prej kaq kohësh në sy
të dërgoj veç mesazhe disa herë në ditë
ndonëse di që gjuan gjithë ç’lidhet me mua
ndonëse e shijon heshtjen time si të qe një konjak i vjetër frëng

rrimë në pritë e presin>
reagime shkundulluese

teknika për mposhtjen e ndruajtjes
mjete që do na shpëtojnë nga cunami dhe dështimi

ti je një dashuri prej rërash lëvizëse
ti je macja që e fotografon në fshehtësi
Rabini
Patriarku
Imami

ti je programi më i mirë për të shkruar e jetuar Poezinë
më e reja gjuhë për lumturinë e premtuar
të harxhoj me të gjitha tastet
me të gjitha faturat e pagesës
me të gjitha vrimat e zeza të trurit

„Çfarë po mendon?” – vjen tundimi me pafjetje e turbullim

kërkoj vështrimin tënd pas ekranit
qielli është një libër me shtatë shandanë të ndezur
pritja ime nga lart e nga poshtë
shkruan me një mijë fytyra:
îți caut privirea de după monitor

„joshje dhe jetë!”

„vetmi më kredi e korube!”

enter

artistit Mihai Zgondoiu

shtypa:
„në një marrëdhënie me POEZINË”

tërë dynjaja bëri like
tërë dynjaja komentoj pro e kundra
tërë dynjaja çoi lajmin më tej

pastaj ekranin e dyndën dhjetra mijëra
zemra
në tesha vetmie
në tesha të pastra e të ngushta

„jep gjithë ç’ke më të mirë!”
„ndalu larg muzgut dhe yjeve!”
„mos na lerë këtu në harrim!”
- më shkruan shpirtrat

rri mbi male e ujra vetmie
„në një marrëdhënie me POEZINË”
e ardhmja shkëlqen si një yll i këputur
pret vetëm një
enter

shpejt-përpara (repede-înainte)

në gazeta shkruhet

se do vdesim nga etja vapa uria

në gazeta
askush s'i kërkon falje askujt

në gazeta
tregtia me gëzhoja lulëzon

lumturia rri e ligur urie mbi dysheme
shkelur nga ideologë e kardinalë

ç'ka mbetur në raftin e fundit:
një mbi dozë pritjeje!

33 shkallë (33 de trepte)

kur mbarfon anatomia
shkoj në shtëpi
përgatisbanjën dhe briskun
librin e lutjeve
kurorën me lule fushe

jam gati për pastrim
nga ecja më këmbë
në rrugët me pasqyra e kambana të thyera

Fundi më tregon një dritare të hapur
pas së cilës - thuhet -
do marrin dritë
profanët

Fundi më jep të ha
sillet gjithnjë e më mirë
me mua
me ty

user's life

zgjedh heshtjen
dhe kodrat e pafundme të luleve perandorake
lule të Zotit që ia dhuroj vetes në muzg
pasi ka lënë
shpirtin
mes librash
dhe mjetesh shkrimi

miqtë e rrjetit më japin like
më pickojnë
më shkruajnë parreshtur për
pasqyrat e tyre gënjeshtare
për luftën e tyre kapitëse me të tashmen

komentoj tërmetet e brendshme dhe shkulmin e lajmeve apokaliptike
jam edhe unë një user
që u pëgjigjet tmerreve me tmerre

solaris

„lindja është vetëm për të dashuruarit” – të them duke të kaluar kujtimet mes flokësh
Mes lëkurës sate prej ulliri elektrik

më shtatë të mëngjesit shkruajmë nga një dhomë e zemrës në tjetrën
jemi veç ne dhe filmat pa zë në të cilët s’themi „jo”

guackat dhe gurët e rrallë të detit na njoftojnë
për popujt e pagjumë
që kanë kaluar pranë nesh
me tmerre
me ndërkryerje
me gota e pasqyra të thyera

drita na ledhaton në sy
na gërisht hemisferën femërore dhe atë mashkullore:
dashuria jonë rritet gjithnjë e më shumë
dhe shplekset si një pambuk sheqeri në qiell

Julia-Maria KYÇYKU

Elevă în școala primară / Nxënëse e shkollës fillore.

Ceară

Kath era o fată de treisprezece ani cu multă imaginație, dar fără prieteni.

De multe ori s-a chinuit să-și găsească prieteni, dar cu toții au dezamăgit-o. Tatăl ei era sculptor în ceară, iar sculpturile lui arătau ca vii. Kath îl privea deseori sculptând, dar el era atât de ocupat, încât ea nu a avut timp să stea de vorbă cu el prea mult și să-i spună că își dorea o sculptură cu o *cea mai bună prietenă*.

Într-o zi, tatăl lui Kath fusese concediat de la serviciu, iar acum avea o grămadă de timp liber. Kath veni la el cu un caiet plin cu desene despre cum și-ar dori să fie prietenii ei și cu descrieri personale despre fiecare în parte. L-a rugat să o ajute să facă o singură sculptură în ceară, pe prietena ei din Germania, „Stephana”. El a fost uimit de imaginația lui Kath și a privit cu mare atenție fiecare desen și a citit fiecare descriere. Erau pregătiți să facă o gașcă întreagă de prieteni din ceară pentru Kath, cu care poate face oricând poze pe care să le pună pe internet, prieteni care pot rămâne pe perioada rece...

Cei doi s-au apucat de lucru. Zilnic, după ce venea de la școală, Kath își ajuta tatăl, mama ei făcea hainele sculpturilor și așa lucrau cu mare plăcere la noii „membrii ai familiei”.

Într-o seară târzie de vineri, cei trei au pus ultima bucățică din ultimul prieten al lui Kath: Anthony. Gașca ei era gata!

În pod, unde Kath făcuse curățenie în trecut și aranjase, prietenii ei aveau câte un colțisor propriu. Stephana avea partea ei, stătea mereu pe un scaun, înconjurată de postere cu trupe rock și filme clasice, Anthony avea aproape mereu o chitară în mână (și ea făcută din ceară!), purta haine cool, de rocker. Sonya era artistă: ținea un bloc de desen în mână (din hârtie...) și avea un aparat clasic de fotografiat la gât. Joe și Berlin erau frate și soră gemeni - stăteau mereu împreună pe o canapea veche. Joe avea căștile la gât, era foarte pasionat de muzică, dar, potrivit lui Kath, voia să devină un actor și studia operele scriitorilor din Antichitate. Berlin era cea pasionată de călătorii, iubea să descopere locuri noi și a scrie despre ele.

Așa și-a trăit viața câteva luni din iarnă și din toamnă Kath. Când venea de la școală, prietenii ei erau deja sus, își făcea temele cu ei, învăța cu ei, se uita la filme cu ei, totul în acel pod care era parcă viu... Kath râdea alături de ei, fotografia, desena, uneori se și certa... trăia în lumea ei imaginară în care totul e făcut după legile ei, nimic nu mai conta în afară de familie, artă și prietenii ei din ceară...

Cu prietenii ei își petrecea mare parte din timp, le spunea colegilor despre ei, colegi care deveneau un pic invidioși, trăia în două lumi: o lume cu oameni, alta cu statui de ceară. Statuile păreau atât de reale, iar pentru ea erau ca și vii, încât uneori aveai senzația că va ieși cineva din ele, trecând de ceara cea groasă. Cu prietenii ei de ceară nu mai conta nimic: nici ignoranța sau prostia colegilor, nici răutatea din lumea asta, nici nepăsarea, nici nimic. Erau prietenii ei cei mai buni, dar știa că nu îi poate ține mult în acel pod care vara este ca un cuptor.

Veni încet-încet și vara. Kath și părinții ei se pregăteau să meargă într-o scurtă vacanță la mare, fiind foarte cald. Ea insistase să își ia prietenii cu ea, dar părinții i-au interzis, observând că fetița lor trăia mai mult într-o lume de ceară și, în afara lor, privea mai des ochi de sticlă, decât ochi vii. În acea vacanță, cei trei s-au distrat, Kath a mai vorbit cu copiii de vârsta ei, și-a făcut prieteni, dar în mintea ei, prietenii de bază, rezerva ei erau cei cinci prieteni foarte buni: Stephana, Anthony, Sonya, Joe și Berlin.

În drumul spre casă, Kath abia aștepta să-și revadă prietenii. Primul lucru pe care-l făcuse era să se urce alergând în pod, unde erau prietenii ei, dar podul era fierbinte... prietenii ei erau topiți de căldură, iar corpurile lor se lipiseră de mobilă, de podea, sau pur și simplu distruse. Era o imagine rece, deși locul era fierbinte.

După ce a făcut curățenie, foarte tristă, și-a dat seama că nu poate trăi într-o lume de ceară. Era gată să-și înceapă o nouă viață printre oameni care-i pot deveni prieteni foarte buni, la fel de apropiați sau mai apropiați ca cei cinci prieteni din ceară, a căror corpuri au fost folosite pentru a se face lumânări...

Dyllë

Keti qe një vajzë trembëdhjetëvjeçare me shumë fantazi, por pa miq.

Shpesh qe munduar të gjente miq, por të gjithë e patë zhgënjyer. I ati ishte gdhendës në dyllë dhe skulpturat e tij dukeshin krejt të gjalla. Keti e ndiqte shpesh gjatë punës, mirpo ai ishte aq i zënë, saqë ajo nuk kish kohë të bisedonte me të dhe t'i thoshte se dëshironte një skulpturë të *mikes më të mirë*.

Një ditë babain e Ketit e pushuan nga puna dhe ai nisi të kishte mjaft kohë të lirë. Keti i tregoi një fletore vizatimi, ku gjendeshin fytyrat e miqve të Ketit, si dhe përshkrime për secilin më vete. E luti babain që ta ndihmonte të bëjë vetë një kukull prej dylli, mikeshën e saj nga Gjermania, „Stephana”. Ai u habit nga fantazia e së bijës dhe këqyri me vëmendje të madhe çdo vizatim e përshkrim miqsh. Ishin gati të bënin një çetë me miq prej dylli për Ketin. Ajo pastaj mund t'u bënte fotografi dhe t'i vendoste në internet fytyrat e miqve që jetonin kryesisht në periudhat e ftohta...

Atë e bijë i hynë punës. Çdo ditë, pasi kthehej nga shkolla, Keti ndihmonte të atin, kurse nëna qepte rrobat e kukullave. Punonin me ëndje të madhe në „antarët e rinj të familjes”.

Një të premtë mbrëma, të tre ngjitën copën e fundit të mikut të fundit të Ketit: Anthony. Grupi tani ishte i plotë!

Në mansardë, ku Keti pat berë pastrim, miqtë kishin nga një qoshe të vetën. Stephana kishte kthinën e vet, rrinte gjithnjë në karrike, rrethuar nga pamje me grupe rock-u, bardhezi, si në filmat klasikë; Anthony mbante gati gjithnjë me vete një kitarë (po prej dylli), veshur cool, si këngëtar; Sonnya ishte artiste: kishte përherë një bllok shënimesh në duar (prej letre) si dhe mbante varur në qafë një aparat të hershëm fotografik. Joe dhe Berlina ishin binjakë - rrinin vetëm bashkë, në një divan të vjetër. Joe nuk i shqiste kufjet nga veshi, qe shumë e dhënë pas muzikës, mirpo, sipas Ketit, ëndërronte të bëhej aktor dhe studionte veprat e shkrimtarëve antikë. Berlina adhuronte udhëtimet, mezi priste të zbulonte vende të veçanta dhe të shkruante për to.

Kështu e jetoi jetën Keti gjatë vjeshtës dhe dimrit. Kur vinte nga shkolla, miqtë e prisnin tashmë sipër, mësonin bashkë, bënin detyrat, shihnin filma, gjithçka në atë mansardë që sikur ishte e gjallë. Keti qeshte me miqtë, fotografonte, vizatonte, ndonjëherë edhe grindej... jetonte në botën e vet të përfytyrimit, ku gjithçka ishte mbujtur sipas ligjeve të veta, asgjë nuk vlente më shumë se familja, arti dhe miqtë prej dylli. Me ta e kalonte Keti shumicën e kohës; për ta u rrefente shoqeve e shokëve të shkollës, të cilët bëheshin pak ziliqarë. Jetonte në dy botë: njëra me njerëz, tjetra me shtatore dylli. Shtoret ishin aq të vërteta, teksa për Ketin ishin përnjimend gjallë, aq sa jo rrallë kish përshtypjes se prej tyre do të dalë dikush, duke kapërcyer shtresën e trashë të dyllit. Pranë miqve prej dylli nuk e cënonte asgjë: as padija, ose budallallëku i kolegëve, as e keqja e kësaj bote, as shpërfillja, *as-gjë*. Ishin miqtë e saj më të mirë, por e dinte se s'mund t'i mbante shumë në mansardën që, gjatë verës, përvëlonte si furrë.

Erdhi ngadalë edhe behari. Keti po përgatitej të shkonte për pak kohë me pushime buzë detit, se qe shumë vapë. Ajo pat ngulmuar që t'i merrte miqtë me vete, por prindërit ia kishin ndaluar, duke vënë re se bija e tyre jetonte më fort në një botë prej dylli dhe, veç kësaj, shihte më shpesh sy prej qelqi, sesa sy të gjallë. Gjatë atyre pushimeve, të tre u zbavitën, Keti njohu moshatarë nga vende të tjera, bëri miq, mirpo në mendjen e saj, miq kryesorë mbeteshin po ata pesë: Stephana, Anthony, Sonya, Joe dhe Berlina.

Rrugës për në shtëpi, Keti mezi priste të ritakonte miqtë. Me të mbërritur, u ngjit vrapthi në mansardë, atje ku e prisnin miqtë, mirpo mansarda përvëlonte nga vapa... miqtë ishin shkrirë, teksa trupat e tyre qenë ngjitur pas orendive, dyshemesë, ose thjesht qenë shkatërruar. Ishte një pamje e ftohtë, ndonëse hapësira digjte.

Pasi bëri pastrim, tejet e trishtuar, Keti kuptoi se s'mund të jetonte në një botë prej dylli. Ishte gati të niste nga e para një jetë të re mes njerëzish që mund t'i bëheshin miq shumë të mirë, gjithaq ose më të afërt se pesë miqtë prej dylli, trupat e të cilëve u përdorën për qirinj...

Historia përmes anekdotave

Lufta për emancipimin e gruas në Belgjikë shënoi një arritje mjaft të rëndësishme në vitin 1921, kur Maria Janson Spaak u zgjodh anëtare e Parlamentit. Pas vetëm disa vitesh, familja Spaak u mburr me një tjetër fitore politike: Paul Henri Spaak* pati nderin që, edhe ai, të zgjidhej anëtar i Parlamentit. Në këtë institucion të lartë politik, biri e nisi fjalimin e vet të parë me këto fjalë:

- Nënë, zonja dhe zotërinj...

* (1899 - 1972), lider i socialdemokracisë belge, disa herë kryeministër e ministër i Jashtëm, sekretar i përgjithshëm i NATO-s (1957 - 1961).

Në bazamentin e shtatores së Luigjit XV*, që u përrua më 2 qershor 1765, në Paris, një i panjohur shkroi:

"Sa e bukur kjo shtatore,
S'ke ç'i thua as pjestalit!
Por virtytet janë përtokë,
Veset hipur majë kalit!"

* Mbret i Francës (1715 - 1774). Në kohën e sundimit të tij, kundërtitë në vend shënuan kulmin, aq sa thuhej se po i linte pasardhësit të vet, Luigjit XVI si trashëgim një revolucion.

Xhon Draiden *, i cili, në librin e vet "Annus mirabilis", përshkroi zjarrin e madh të Londrës, të vitit 1666, ishte martuar me Elisabet Hauard dhe merrej më shumë me librat se sa me gruan e vet të re. E shpërfillur dhe e mërzhitur, kjo i tha një ditë:

- Do të parapëlqejta të isha libër, se ashtu mund të më kushtojë më tepër vëmendje!

- Atëhere, e dashur, do të duhej të bëheshe kalendar.

- Pse?

- Përvit do të ishte e re!

* John Dryden (1631 - 1700), poet, dramaturg dhe ati i kritikës letrare angleze, autor i librave "Ese mbi poezinë dramatike", "Mbretëresha e indianëve", "Gjithcka për dashurinë" etj.

Ndërsa femra fisnike Fabia Dolabela po u thoshte me tërë seriozitetin të pranishmëve në një banket se sapo kish mbushur tridhjetë vjet, Ciceroni* u fut në sallë. Me të dëgjuar gjithsa tha Fabia, ai u shpreh:

- Ju lutem ta besoni, sepse ka njëzet vjet që përsërit të njëjtën gjë me saktësi!

Në Universitetin "A.I. Kuza", të themeluar në vitin 1860 në qytetin rumun Jash, historiani me famë botërore, Nikolae Jorga, - që u vra më 1940 nga Garda e Hekurt, - po ngjite shkallët drejt një amfiteatri, ndërkohë që A. C. Kuza (1857 - 1946),

profesor i së Drejtës në atë universitet dhe idhtar i ideve të djathta, po zbriste. A. K. Kuza i thotë N. Jorgës:

- Si po të ecin punët, o mik?

- Si jo më mirë: unë ngjitem, kurse ti zbrer!

Në fillimvitet '50 të shekullit të kaluar, në një restaurant një klient sheh portretin e Stalinit dhe i bën shënjë kamarierit dhe, kur ky i afrohet. i thotë nën zë, por me mllef:

- Ule poshtë atë mustaqelliun!

Kamarieri bën sikur nuk e dëgjon. Në atë cast, klienti e ngre zërin:

- Ule, pra, përse e zgjat?!

Ndërkaq, një sigurims e prek klientin në shpatull dhe i hakërrehet:

- Përse kruhesh, mor lanet?

- Uleni poshtë, more, se dua ta puth!

Në një muzeum, ciceroni u shpjegoi vizitorëve:

- Ky është një shtrat i famshëm. Në të kanë fjetur Gëtja, Napoleoni, Rosini, Balzaku...

- Bobo, sa shtrënguar paskan fjetur! - u shpreh njëri syresh.

Pas betejës së Aktiumit*, Oktaviani** kaloi në revistë robërit që mendonte t'i ekzekutonte. Ndërmjet tyre ndodhej edhe një armik i tërbuar i tij, me emrin Mitelius. I biri i këtij, që pat luftuar nën komandën e gjeneralit të Oktavianit, Markus Vipsanius Agrippa***, iu drejtua Oktavianit me këto fjalë:

- Im atë ka qenë armiku yt dhe e ka hak vdekjen. Por unë të kam shërbyer me besnikëri dhe meritoj një shpërblim. Dua të më lejosh të vdes në vend të tim eti.

Oktaviani e fali Miteliusin dhe nuk pranoi flijimin e të birit.

* Ngushticë në bregun perëndimor të Greqisë, ku më 2 shtator 31 para Krishtit ushtritë e Oktavianit fituan betejën me rivalin e tij, Antonin, i cili kishte mbështetjen edhe të mbretëreshës Kleopatra të Egjiptit.

** Oktavian Augusti, riorganizuesi i shtetit romak në trajtë Principate, i pari perandor romak (27 para Krishtit - 14 pas Krishtit), model realizmi, kthjelltësie mendore dhe baraspeshimi politik.

*** Agrippa Markus Vipsanius (63 - 12 para Krishtit), gjeneral dhe politikan romak, artizani i fitores së Aktiumit, nismëtar i shumë ndërtimeve në Romë (Panteoni, ujësjellësat, banjat termale etj).

Në vitin 1906 po diskutohej për formimin e një qeverie të re franceze. I ngarkuari me formimin e saj, G. Savrien, ftoi në shtëpi disa politikanë për konsultime, ndër të cilët edhe Zhorzh Klemanso-

në (Georges Clemenceau)*. Aty u shërbye një bufe e ftohtë. Duke parë se ky i fundit nuk po merrte asgjë, mikpritësi e pyeti:

- Zotrote çfarë dëshiron, zoti Klemanso?

- Të brëndshmet, - iu përgjigj ai.

Të nesërmen, Klemanso bëri betimin si ministër i Brendshëm.

* Georges Clemenceau (1841 - 1929), politikan dhe gazetar francez, lider i Partisë Radikale, kryeministër (1906 - 1909; 1917 - 1920), kryetar i Konferencës së Paqes në Paris (1919 - 1920) dhe njëri prej artizanëve të Traktatit të Paqes të Versajës (1919).

Bibliotekari i mbretit francez Fransua I (François I)* ishte i njohur si erudit. Por, një ditë, dikush i bëri një pyetje, së cilës nuk qe në gjendje t'i përgjigjej.

- Por mbreti të paguan që të dish! - i tha me shpoti dikushi.

- Jo, - ia ktheu bibliotekari. - Mbreti më paguan për çka di. Po qe se do të më paguante për çka nuk di, atëhere nuk do t'i mjaftonin të gjitha pasuritë e Francës!

* François I (1515 - 1547). Zhvilloi luftra të vazhdueshme kundër Habsburgëve. Futi gjuhën frënge në aktet zyrtare, themeloi Kolegjin Francez (Collège de France), Shtypshkronjën Kombëtare dhe ndihmoi kulturën. Bleu nga Leonardo da Vinci shumë tablo, ndër të cilat edhe të famshmen "Xhokonda".

Një vjedhës u fut natën në dhomën ku Balzaku* po flinte, dhe zuri të gërmonte në sirtarët e tavolinës së shkrimit. Balzaku, që ishte ende zgjuar, priti sa priti dhe ia dha të qeshurës:

- Përse po qeshni, ç'ju hipi në kokë? - e pyeti vjedhësi.

- Po qesh, - ia ktheu Balzaku, pa e mbajtur gazin, - sepse më kot kërkoni në tavolinën time të punës florinj natën, kur unë nuk arrij t'i gjej dot as në mes të ditës!

* Honoré de Balzac (1799 - 1850), një nga romancierët më të mëdhenj francezë, i cili, me "Komedinë njerëzore" realizoi një "ikonë" të vërtetë të shoqërisë frënge dhe e vrulloi në mënyrë vendimtare ecurinë e romanit në përgjithësi.

Historiani francez Fransua de Mezerua (François de Mezeroy)*, si shumë të tjerë, ushqente urrejtje të papërmbajtshme ndaj fajdexhinjve. Kur vdiq, krahas testamentit, në një kuti iu gjet një luigj** prej ari dhe shënimi: "Kam mbi tridhjetë vjet që e ruaj këtë luigj, për marrjen me qira të një dritareje në Sheshin Grenë (Place de Gréne), në ditën kur aty do të varet një fajdexhi".

* 1610 - 1683

** Monedhë frënge prej ari, me fytyrën e Luigjit XIII dhe të trashëgimtarëve të tij.

Spekulimet e veta astrologjike e shtynë Kampanelën (Campanella)* të besonte se eklipsi i

diellit, që do të ndodhte më 1 qershor 1639, do t'i sillte fatkeqësi. Që ta parandalonte rrezikun, u mbyll në qelën që kish në manastirin Sën - Zhak dhe ndezi rreth vetes bimë aromatike me "virtyte magjike". Tymi i këtyre bimëve dhe erërat që lëshuan gjatë djegies, i shkaktuan vdekjen, së cilës i ndruhej.

* Tommaso Campanella (1568 - 1639), filozof italian, sulmet e të cilët kundër jezuitëve i sollën përndjekjet e Inkuizionit, u dërg në burg, ku shkroi utopinë e famshme "Qyteza e diellit".

Perandori romak Karakala (Caracalla)*, pasi vrau të vëllanë, Geta, u orvat ta detyronte Papinianus-in** të përpilonte një fjalim, me anën e të cilit t'ia përligjte krimin. Por juristi i madh iu përgjigj:

- Madhëri, është më lehtë të bësh një vëllavrasje, se sa ta përligjësh atë dhe është një vëllavrasje e dytë të ndysh nderin e një të pafajshmi, fill pasi i ke rrëmbyer jetën.

* Caracalla Marcus Aurelius Antoninus, perandor romak (211 - 217 e.r.), vendosi një regjim autoritar e të egër, si rrallëkush. Në shkurt 211 vrau vëllanë e vet Geta, bashkë me 20.000 përkrahësit. Nxori "Kushtetutën Antoniniane", me të cilën iu jepte shtetësinë romake të gjithë njerëzve të lirë të perandorisë. U vra në vitin 217 me vendim të Makrinusit, magjistratit perandorak.

** Papinianus Aemilius (146 - 212 e.r.), jurist, njëri nga përfaqësuesit më të rëndësishëm të së Drejtës Klasike Romake.

Gjatë një turneu, kompozitori dhe pianisti i famshëm Franc List (Franz Liszt)* e mbushi si më poshtë regjistrin e hotelit, ku banoi ato ditë:

Profesioni: muzikant dhe filozof.

Vendlindja: Parnas**.

Vendi nga vjen: pasiguria.

Vendi ku shkon: e vërteta.

* Franz (Ferenc) Liszt (1811 - 1886), pianist, kompozitor dhe pedagog hungarez, një nga novatorët më të mëdhenj në lëmin e harmonisë.

** Parnas - mal në Focida (Greqia e lashtë), që konsiderohej nga grekët si rezidenca e muzave dhe vendtakimi i hyjnive.

Shipio Afrikani*, i cili pat humbur njërin sy në betejën kundër kartagjenasve, vuri bast me një nga gjeneralët e vet, duke pretenduar se shihte më mirë se sa ky.

- Fitova, - i tha në çast Shipio: shoh tek ti dy sy, ndërsa ti sheh tek unë vetëm një!

* Scipio Africanus Publius Cornelius (235 - 183 para Krishtit), politikan dhe gjeneral romak, që korri në vitin 202 fitoren vendimtare mbi Hanibalin, në Zama, në territor afrikan.

G. A. Potemkin* priti për vizitë një ish-mësuesin e vet, tashmë në moshë të madhe.

- A nuk ke mundësi të më japësh një punë më të lehtë, ku të mos lodhem fare? - i tha ish-mësuesi.

- A ke menduar ndonjë nga këto lloj punësh? - e pyeti Potemkini.

- Nuk di ç' të të them... - ia ktheu ish-mësuesi.
- A e di ku ndodhet Sheshi Pjetri i Madh? - vazhdoi Potemkini.
- Që andej po vij! - vuri në dukje ish-mësuesi.
- Atje patjetër ta kanë zënë sytë edhe shtatoren e Pjetrit të Madh. Bukur! Do të shpërblehesh me 500 rubla në muaj po qe se çdo mëngjez do të kalosh andej për të parë se mos ia kanë vjedhur kalin. Punë më të lehtë se kjo nuk kemi.

* Grigori Aleksandroviç Potemkin (1739 - 1791), knjaz, burrë shteti, diplomat dhe ushtarak rus, komandant suprem i ushtrisë ruse në luftën kundër Perandorisë Otomane (1787 - 1791).

Një farë Vjene (Viennet), me prejardhje të dyshimtë, u emërua për (pair)* i Francës. Në një bisedë me La Roshëfuko (La Rochefoucauld)**, i tha këtij të fundit me mburrje:

- E di si më ndodhi? Me të zbritur nga karroca dhe me të vënë këmbën te pragu i shtëpisë, shërbëtori ma dha sihariqin. Në të vërtetë e prisja këtë gjë, se, siç dihet, unë zbres nga mbretërit e Aragonës***.
- Sikur the që zbritte nga karroca, - e bukosi filozofi.

* Pair - titull që mbahej nga vasalët e mëdhenj të mbretit, i cili u zhbë nga Revolucioni Frëng i 1789-ës dhe u rivendos përkohësisht në vitet 1814 - 1847.

** François de la Rochefoucauld (1613 - 1680), markez dhe njëherazi një nga moralistët më të mëdhenj francezë, që u shqua për mprehtësinë e vëzhgimit të karaktereve, sidomos në prozën aforistike ("Reflektime apo sentenca dhe maksima morale").

*** Mbretëri e vjetër në Juglindje të Spanjës, e themeluar qysh në shekullin XI.

Kur po vizitonte muzeumin historik të një qyteti të madh amerikan, Mark Tuen (Mark Twain)* u ndal para një vitrine. Në fytyrën e tij shumëkush lexoi një shqetësim të thellë.

- Çfarë ju preku kaq shumë? - e pyeti ciceroni i muzeumit.

- Kjo shpatë, që e pat mbajtur Xhorxh Uashingtoni (George Washington) ynë i madh.**

- Por nga e ditki që i përket pikërisht atij?

- E njoh midis një mijë të tjerave, sepse e kam parë edhe në muzeume të tjera.

* Mark Twain (1835 - 1910), shkrimtar amerikan, që shkëlqeu në prozën humoristike, në satirën sociale dhe sidomos në saktësinë e vëzhgimeve ("Letrat e një kinezi", "Kandidat për guvernator", "Epoka e artë"). Ai është edhe autori i disa romaneve të famshme me zanafillë jetëshkrimin e vet ("Aventurat e Tom Sojerit", "Jeta në Misisipi", "Aventurat e Hekëlber Finit").

** George Washington (1732 - 1799), gjeneral dhe burrë shteti amerikan, komandant i ushtrisë amerikane në Luftën për Pavarësi (1775 - 1783), Presidenti i parë amerikan (1789 - 1797).

Kur po merrte dekoratën nga duart e mbretit të Francës, Henrikut IV*, fisniku përkatës iu drejtua mbretit, sipas protokollit, me fjalët:

- Domine, non sum dignus! (Zot, nuk jam i denjë!)

- E di, e di! - iu kthye mbreti, - Por m'u lut im nip!

* Henriku IV i Madh, mbret i Francës (1589 - 1610), u dha fund luftimeve fetare me anën e "Ediktit të Nantës" (1598); fuqizoi monarkinë absolute, i ndihmuar njëherazi nga katolikët dhe nga hygenotët, dhe i dha shtysë zhvillimit ekonomik të vendit.

Përgatiti Kopi Kçyku

Cu bețivii ce cad ca un guvern Me pijanecët që rrëzohen si qeveri

Ervin HATIBI

Poet, artist plastic și eseist albanez născut la Tirana în anul 1974, absolvent al Facultății de Istorie-Filologie a Universității de Stat din Tirana, debutează la doar 14 ani cu volumul "Zilnic privesc cerul" (Përditë Shoh Qiellin).

Și-a deschis prima expoziție personală în anul 1991 la Galeria Națională de Arte din Tirana. Este co-fondator al revistei avangardiste "e për-7-shme" și autorul unor texte remarcabile puse pe note de formații albaneze cunoscute. După facultate, studiază limba și civilizația arabă în Iordania și publică volumul "6" (1995), urmat de "Cuprinsul" (Pasqyra e Lëndës), 2004, și volumul de eseuri "Republic of Albania" (2005). Fragmente din creația sa poetică au fost traduse în numeroase limbi și au apărut în câteva antologii de poezie albaneză. Lucrări plastice ale autorului au fost prezentate în Franța, Italia, Skopje și Istanbul, unde Hatibi s-a stabilit de câțiva ani.

Berăria satului (Birraria e fshatit)

A spălat ultimele pahare, farfuriile
furculițele, burlăcițe de aluminiu
Prin coate, ca o ceată-ngândurată
i se scurg
balonașele de spumă și prăjeală

De câte ori troncăne cheile seara
i se pare că-ncuie obloanele
berăriei
Farfurie crăpată deseori la spălat
luna se sparge pe munte
Acolo dorm ciobanii
și oile îmbrăcate ca ciobani
Ea doarme înăuntru acum
chiar în chiuitul
cheii în broască
și al acestui liliac ce
de-ar fi avut ochi ar fi plâns

Berăria satului astă seară, pe marginea drumului
Cu bețivii ce cad ca un guvern
O închidea devreme
cum
se lăsa amurgul, ca un sex vechi, abia se ridica din câmpii
și se ținea de plopi
Atunci țărani, doi câte doi
împărțeau o singură bere
tăcuți sau înecați, căci vorbeau
o limbă nazală, tot albaneză
Cazmale rușinate
prin uși îi așteptau ca nevestele
Te urau, tu doar nu-i suportau
Când trăgeai oblonul
Afară claxonul unei mașini insista
ca gâtlejul unui fazan
Când trăgeai oblonul

amantul stingea motoarele
 Ușița din spate a prăvăliei se deschidea ca o conservă
 Pe patul de lemn printre provizii
 și sticle goale de bere
 și lăzi cu păianjeni
 O lampă moartă ca un ou stricat
 Ochii-ți descosea chiar și închisă
 dar nu era o treabă s-o stingi
 Tu femeie doamnă te bucurai în muțenie
 Bărbații trăgeau mereu cu vorbele
 de gemete șobolanii se speriau sub rafturi
 cu niște zgomote subacvatice
 Pe coapsele albe obrazii plin de somn ai șoferilor
 Peste ele părul tău vopsit

Vai ce minciună era dimineața
 Acel cer mohorât ca-un bărbat nedormit ()
 Tu inventai o venire-ndepărtată de acasă
 Vasăzică
 din ușa din spate deschideai
 berăria
 Iar noaptea așteptai, pustiită, miracolul
 Scârba
 Cu ce chip avea să apară de data asta oare
 Dar într-o zi acolo la bar
 Veniră și te luară
 Palizi
 În numele poporului
 În fața băiețașilor de la primară
 Ce se-ntorceau de la ore
 cu buzunarele pline de cretă
 și care scriau "curv" în ascuns pe peretele berăriei
 Țăranii spioni cu triumful unui Edison
 Năvăliră care să vadă primul
 pătuțul acela
 visat de femei și bărbați
 acoperit de o basma curată
 Voi exagera
 De voi spune că cineva desfăcu hoțește beculețul
 Poate pentru a-și lumina odaia musafirilor

Uneori când troncăne cheile
 chiar saltă sărmana inimă, mai ales când se-ntunecă
 i se pare că trage obloanele
 ce rimează cu sutienu
 Care-i un lux la pârnaie
 La-nchisoarea tunsă a femeilor ce-mbătrânesc
 înlăuntrul calendarelor personale
 ce sângerează

Pentru Lech Walesa aceste versuri, precum și pentru infirmierul acestui port polonez

(Për Leh Valesën kjo bejte, si edhe për infirmierin e këtij porti polak)

Gdansk!
 Lada cu pești plină
 Lăsată pe beton de docher
 Sevastopole – ochi de înecați.
 Bătuți adânc de pișatul soarelui
 Durrrrës – se-mpiedică barca-n nisip sau în mълul asurzit
 Ca pe un ficat am prins Marea Neagră și-o țin în mâini
 "Porturile sunt Sodomele Marxismului, încercuite de ape și pucioasă"
 Astrahan,
 de pildă un alt nume de port
 Și nu știu cum mă-mpingea acest Lech Walesa
 înspre anarhia rachiului
 Pe când vedeam prin știrile TV-urilor Italiei
 Plânsesem pentru Lech Walesa
 căci iubisem greva
 și Polonia-ntregă
 căci urăsc eu Guvernele
 și deloc nu iubesc Statul
 iubesc Solidaritatea
 această grădină zoologică
 pentru oamenii omenirii
 forma
 cea mai religioasă
 a autoorganizării
 Și am fost foarte mic
 Turma mă minuna
 Catolici și bețivi –
 toți camarazii adunați
 Muncitorii neurastenici
 cu mustățile-n mâini
 Pân' la fund paharul!
 Dubrovnik!
 Jos Uniunea Sovietică!

Cinematograful "Ali Demi" (Kinema "Ali Demi")

*Introducere*¹¹⁴

Măslinii colo-n jur imită piața
 Cu bustul lui Ali* în mijloc, o nuntă tăcută
 Grecească sau libaneză, fără mireasă
 O nuntă de fotografii
 Măslini cu mânecile suflecate, cu șalele goale, în centrul orașului
 În fața copilașilor de la primară
 Cu mușchii-mbătrâniți și rădăcinile-mpletite cu asfaltul. Ca o femeie
 Dezbrăcată-n mijlocul orașului
 Este măslinul în oraș
 Și nu te impresionează niciun măslin pe deal
 Cum nu te impresionează mii de
 Femei goale-n vis sau pe plajă

¹¹⁴ 10 leka vechi.

* Ali Demi, erou al celui de-Al Doilea Război Mondial (1918-1943), pe al cărui nume îl poartau un cinematograf celebru și un cartier întreg din Tirana perioadei dictatoriale.

1.

Suntem la rând câte doi
 Copii școlii "Mihal Grameno"
 Ne-au adus cu forța, cel puțin pe mine
 Să vedem filmul "Hoselito". Pe scurt acest
 Micuț băiețel spaniol, dacă se poate orfan
 Astfel înduioșau toată Spania
 Cu vocea-i de tenor
 - Lăcrimează toreadorii îmbrățișați cu taurii, damele
 Lăcrimează anarhiștii
 Îmbrățișați cu regale și regina...
 Lăcrimează măslinii de la Ali Demi traduși în albaneză
 Și copiii-s înlăcrimați; un cor de ochișori scânteietori undeva-n Balcani
 Lumina vine și se duce
 Nouă, din vechiul film maron la noi
 Ca o broască sare din chipul
 Fiecărui copilaș
 Ecranul cu pipetu-i generos, îmbrăcat
 Într-un tricou patern de bumbac din Berat*
 (Cu ani și ani înainte de-a cădea Zidul Berlinului
 Ca o stripteuză de-inimă-chinuitoare
 Democratizarea)
 Ecranul își desface pieptul ne hrănește
 Cu mațe de lumină de chipuri
 Drept răsplată, copiii știau
 Fuseseră dinainte anunțați de către stat
 Să-și ia de acasă 10 leka ușoare de aluminiu
 Ca să scăpăm din faliment
 Cinematograful "Ali Demi"
 Două sute și ceva de copii, cu bănuțul ușor de aluminiu
 Înșirați pe băncile de lemn ca-ntr-o tablă de înmulțire
 În gâtlejurile la fel de umede precum palmele
 Învelit reliefurile de 10 leka al Mathauzen-ului (Odhise Paskali)**
 Partizanul cu bucle de Elvis
 Cu palma umedă apasă
 Peste pușcă
 Peste trupul obosit (homosexual) al soldatului nazist
 De care ne e milă tuturor, întins pe-o coastă
 Partizanul din cei 10 leka, purtând în burtă
 Netopita ciocolată englezească, aruncat de RAF cu parașuta
 Măslinii se răspândesc în formațiune de luptă
 Copilașii-s toți în picioare!
 Partizanii-s toți la munte!!
 Fasciștii-s toți jos!!!
 Prin camioane. Îngrijitorul cinematografului se zbate să calmeze copiii ce urlă
 Uneori și pe partizani
 El aprinde luminile, pânza se liniștește
 Împușcăturile mai durează un pic

* Străvechi oraș albanez, pe malul râului Osum.

** Cunoscut sculptor albanez (1903-1985).

2.

Celălalt film putea fi desen animat

Dar de fapt e un nou film albanez
 Cu multă natură și puțină dragoste
 Plopii văruiți din nou, bunicile oricui
 Gătesc plăcinte și biscuiți de vară
 În spatele fiecărui stâlp se ascuns săruturi studentești, zâmbeste
 Plecând poliția rutieră
 După fiecare sunet se pregătește să ne atace utopia
 Cu brigăzi nemărginite de noi femei anorganice
 Îmbrăcate-n haine deschise – lăptărese, diriginte, actrițe amatoare
 Colege de bancă ale tuturor la primară
 O poligamie întru totul a mea sub neoane stinse
 Și "Ali Demi" umblă fără aripi afară
 Sub un bronz turnat direct din lună
 Până se va face noapte

3.

Copii însigurați în beznă ca niște astronauți
 (Apăsau peste scaunele invizibile – mici – cu picioarele departe de pământ)
 Mici
 În negrele zile financiare
 Și cinematografice
 Ale lui "Ali Demit"
 Îndrăgit cinematograf al copilașilor
 Statului

2002

Fără vreun titlu important (Pa ndonjëfarë titulli të rëndësishëm)

aceste nopți peste frânturi de orașe
 aceste focuri neaprinse bine
 orașul deja poate fi măsurat numai cu băutura
 ăștia murmurând
 se măsoară cu orașul (lumina-n ziduri)
 această gherilă acum e gata, dar nu știe
 privesc cruciș, iau comenzi
 mă liniștesc, zic "bună seara"
 departe de oraș se-nvârt câmpiile
 câinii strâng în ei covorașe ale Albaniei etnice
 câini vagabonzi părăsiți
 ce-i omoară miliția c-un glonte
 ca pe bastarzii din Brazilia
 câinii au înăuntru
 prieteni și vetre
 când latră
 c-un pic de evoluție în suflările de autoapărare
 c-un pic de dreptate, cu puțină educație poate
 poate câinii latră, schelălăie
 printre semafoare ne realizăm orașul
 iubitele oamenilor întinși, în orizontală
 lăzile de gunoaie lucrate-n interior lăzile pline de evoluție
 în oraș funcționează chiar radiourile
 când noi dormim, cineva stă lângă radio
 aș fi vrut să-i adun pe toți supraviețuitorii
 și să le sting radiourile c-un gest blând și plin de înțeles
 doar cutremurul când vine ne înfrățește
 orice alt mesaj de prietenie

de bună înțelegere
 eșuă în homosexualitate
 orașul așteaptă ziua-n care
 nu-și va mai aminti/nu se va-ngriji
 să aprindă sau să stingă luminile
 să-și lege/dezlege șireturile
 orașul ne așteaptă solemn
 așteaptă ziua când banul fals
 va circula mândru lângă cel real chiar
 așteaptă ziua când mamă și fiu nu se vor mai despărți
 la pragul maternității
 ci buric-la-buric
 să nu se dezlipească niciodată
 până la moarte
 acest oraș n-are nevoie
 ca melodiile s-aibă cuvinte și oamenii – guri
 vrea să ne-i ierte/învie
 literele pe table
 cu nume de piețe, de străzi
 ce sunt nume de părinți sau verișori decedați
 sau cu număr de date clare de biruințe
 zile de naștere
 ce-au corespuns când corespund cu ceasurile noastre
 nu cred că stau vorbind
 despre întoarcerea mesiei
 am mărturisit despre pauza apropiată a curgerii de sânge
 și despre simțul armonios
 nimic mai mult
 mărturisesc despre sfârșitul sângelui
 surorilor, nu vă speriați
 numiți-o
 fecioare până la moarte
 nu ă așteptați copiii prin săptămâni
 orașul nu mai primește vizite
 și voi să nu mai așteptați noi viziuni
 aceste ceasuri sunt ultimele ferestre ale orașului
 nu știu de unde știu atâtea lucruri noaptea
 dar tot mărturisesc că simt
 sfârșitul armonios; l-au simțit și tații
 iresponsabili
 imediat după ce se udau prin carnea dubioasă ce m-a născut
 interzisă

martie 95

Mai ales în august (Sidomos në gusht)

Pe plajă: marea!
 Fiindcă n-am putut face revoluția
 Înotăm plin de mânie, tot mai departe și mai adânc
 Cu cât mai departe de mal, cu atât mai aproape de cer
 Pescărușii plătiți ai vederilor tot atât de departe
 de noi rămân
 Din spinările noastre
 Sau rar neplătiți rămân
 Mai ales acum în august
 Cu toții suntem un popor brunet
 De coloni indieni

Pe jumătate nud cu niște zdrențe-n culori pline de sens
Alergăm pe nisip și ne cumpărăm nimicuri și ceasuri
Flirtăm și facem dulci prostioare
Apoi ne închinăm aplecați soarelui în umbră
Și ne botezăm în apa plină de fecale a mării
(Chestiile ale femeilor pline de păr, ca niște miriapozii
ne țin pironiți în păgânismul ăsta)
Zilnic vin trenurile pline și roțile cu tineri deportați
Sunt cei ce-au vrut să facă Revoluția
Sau vreun rânjet în public
Bătuți de poliția rutieră tot anul
Drumul lor se sfârșește-n mare
Aici îi aduc spre calmare, corectare
(o calmare plină de fierbințeală, șale ce urlă, motobărci
de stuf, înghețate și citate)
Nisipul doar încremenește și te-ncremenește
ne aduce aminte de
Izgonirea
Din casele noastre
Sau de pământul făgăduit
Dar noi ne-am ales singuri plaja
Iudei în slip
sub un soare-crematoriu
ce capitalul l-a eliberat din lanțurile ozonului
Ne batem pentru nimicuri
Imediat după ce ne dăm jos măștile de haine care
precum spusei ascund alte omeniri
Cum vine vara
Cresc temperaturile
Democrația guvernează orașul părăsit
Cu obositele lovituri de stat ale turismului

Raisa STOLERIU

Enea al Istoriei noastre

Piesa a luat naștere în urma unui pact dintre directorul Teatrului Național din Kosova, Jeton Neziraj, și scriitorul canadian Michael Devine, pornind de la legenda lui Enea și istoria din jurul teritoriului Kosovo.

Cum ar fi dacă am privi Istoria de undeva de sus, din afara ei? Cum ar fi dacă am vedea-o ca pe un domino, în care diferența dintre azi și ieri s-ar năruie în ciclicitatea timpului, în care diferențele dintre oameni ar fi înghițite de fricile comune? „Când nu mă ia somnul noaptea, înaintea să-mi închid ochii, iau și mănânc o hartă de istorie, cu puțină apă, desigur ... Cu puțină apă, deoarece vârfurile munților și deșerturile îmi irită gâtul.” Așa deschide piesa Generalul, piesă care pornește de la un timp al lui Enea, mitic, și care totodată prezintă Omul de atunci și de acum, care își schimbă măștile, numele, dar care rămâne mereu o marionetă în mâinile Istoriei.

Neziraj creează un **labirint** al Timpului, al spațiului, și al personajelor, în care cititorul s-ar putea pierde în căutarea unui înțeles. Spre deosebire de piesele de teatru clasice, **Enea rănit** nu mai este împărțită în acte și scene, ci în „titluri scenice”, fiecare scenă arătând un alt unghi, o altă poveste absurdă a Istoriei.

Una dintre aceste scene este reprezentată de întâlnirea dintre Enea și Avdullah B, pe un pământ necunoscut; unul vede deșertul și marea, cu urme de sânge, celălalt nu vede nimic; se întrebă reciproc dacă nu cumva aici ar fi raiul, pentru ca după câteva replici, să asemene acest loc cu iadul. La urma urmei, care e diferența, pare a întreba din spatele cuvintelor cele două personaje. *Sau e oare numai un personaj?* Neziraj ne spune la început că „piesa poate fi jucată (și) de doar patru actori”, și pe măsură ce înaintezi în lectură, îți dai seama că

fata nu e chiar atât de diferită de bătrână, că Generalul este mai mult decât un pion al Istoriei, și că poate fi regăsit și în persoana Doctorului, care pe de o parte, îl îngrijește pe Enea, pe de altă parte, se îngrijește de Istorie, că Avdullah apare atât în basmele (presărate de simboluri și de umor negru) spuse de alte personaje, cât și în diferite scene, fiind, ca Enea, un fiu. Al cui? Al unei bătrâne și al lui Sadri B, al unui soldat, al Timpului?

Nimic nu se termină. Nimic nu începe. Sadri B., așteptându-și băiatul, afirmă: „Mi-am oprit ceasul, că nu mai îndrăznesc să mă uit în ce direcție înainteză limbile cu acea viteză ...” Vremurile apuse se regăsesc în prezent, în elementele moderne, în „Epilogul Ocrotirea Păcii Globale”, pentru ca la final, să aflăm că ori de câte ori pisica generalului „se linge singură, crește simțitor tensiunea internațională. Mereu e așa: ultima oară când pisica s-a lins singură, Grecia i-a trimis o notă de protest Turciei, din cauza provocărilor din Cipru!” Jeton Neziraj, în **Enea rănit**, ne vorbește despre absurditatea Istoriei; el își plasează personajele în afara timpului, conturând ideea că totul ține de un fir de ață, de un capriciu al unuia sau uneia, și că fie că vorbim despre Troia sau Roma, fie că vorbim despre Kosovo, Istoria poate fi privită ca un domino, în care într-o anumită zi, aparent fără motiv, totul se năruie.

Plusuri: lirism inserat în elemente simbolice, profunzime, îmbinarea trecutului cu prezentului, piesa putând fi înțeleasă și de cititorii nefamiliarizați cu aspectele istorice prezentate; **Minusuri:** din cauza lipsei didascalilor, a scenelor care tratează **aparent** un alt subiect, piesa poate părea unora neîncheată;

Recomandare: iubitorilor de teatru absurd.

Enea i Historisë sonë

Recension për botimin rumanisht të dramës “Enea i plagosur” të Jeton Neziraj.

Titulli: Enea rănit

Autor: Jeton Neziraj

Rating: ★★★★★

Editura: Librarium Haemus

Viti i botimit: 2009

Përktheu: Kopi Kycyku

ISBN: 978-606-8093-04-8

Pjesa mori jetë pas një pakti mes drejtorit të Teatrit Kombëtar të Kosovës, Jeton Neziraj, dhe regjisorit kanadez Michael Devine, duke u nisur nga legenda e Eneas dhe histori rreth trojeve të Kosovës.

Si do të ishte sikur ta këqyrnim historinë nga diku lart, nga jashtë saj? Si do të ishte po ta shihnim si një domino, ku dallimi mes *dje-së* dhe *sot-it* do të që rrënuar në qerthullin e kohës dhe ku dallimet mes njerëzve do të qenë gëlltitur nga frikërat e përbashkëta? “Kur nuk më zë gjumi natën, përpara

se t'i mbyllë sytë, marr dhe ha një hartë historie, me pak ujë natyrisht... Me pak ujë, sepse majat e maleve dhe shkretëtirat ma gërrithin fythin..."

Kështu hapet skena *Harta e historisë*, që fillon nga një kohë e Eneas, mitike, dhe e cila paraqet Njeriun e atëhershëm e të tashëm, që këmben maskat, emrat, por që mbetet prorre një marionetë në duart e historisë.

Neziraj krijon një **labirint** të Kohës, të hapësirës dhe të personazheve, ku lexuesi mund të humbasë tek kërkon një kuptim. Në dallim nga pjesët klasike të teatrit, *Enea i plagosur* nuk ndahet më në akte e skena, por në "tituj skenikë", dhe secila skenë tregon një tjetër kënd, një tjetër ngjarje absurde të Historisë.

Njëra nga këto skena paraqet takimin e Eneas me Avdullah B., në një truall të panjohur: njëri sheh shkretëtirën dhe detin, me gjurma gjaku, ndërsa tjetri nuk sheh kurrëgjë; pyeten mesveti nëse aty është vallë parajsja, dhe, pas disa replikash, e përngjasojnë atë vend me ferrin. Në fund të fundit, cili është dallimi, duket sikur pyesin nga mbrapa skenës dy personazhet. *Apo është vetëm një personazh?* Neziraj na thotë qysh në krye të herës se

"pjesa mund të luhet (edhe) nga vetëm katër aktorë", dhe, teksa ti përparon në lexim, kupton se Vajza nuk është bash aq e ndryshme nga Plaka, se Gjenerali është më fort një ushtarth i Historisë dhe se mund të rigjehet në personazhin e Doktorit, i cili, nga njëra anë përkujdeset dhe e mjekon Enean, kurse nga ana tjetër përkujdeset nga Historia, se

Avdullah shfaqet sa në rrëfenjat (e mbjella me simbole e humor të zi), e treguara nga personazhet, aq edhe në skena të ndryshme, duke qënë, sikurse

Enea, një bir. I kujt? I një plake dhe i Sadri B., i një ushtari, i Kohës?

Asgjë nuk mbaron. Asgjë nuk fillon. Sadri B., tek pret të birin, shprehet: «Orën e kam ndalë se nuk po guxoj me e pa kah po i lëvizin akrepat n'at shpejtësi». Kohërat e perënduara rigjehen në të tashme, në elementet moderne, në Epilogun e Mbrojtjes së Paqes Globale, që, në fund, të mësojmë se saherë macja e Gjeneralit «lëpin veten, rritet në mënyrë të ndjeshme tensioni ndërkombëtar. Gjithmonë kështu: herën e fundit kur macja ime lëpiu veten Greqia i çoi një notë të lartë proteste Turqisë, për shkak të provokimeve në Qipro!»

Jeton Neziraj, tek *Enea i plagosur* na flet për absurditetin e Historisë; ai i vendos personazhet jashtë kohës, duke ravijëzuar idenë se gjithçka varet në fije të perit, në tekat e njërit a të tjetrit, qoftë kur flasim për Trojën, apo Romën, qoftë kur është fjala për Kosovën, Historia mund të këqyret si një domino, ku një ditë, në dukje pa kurrfarë arsyeje, gjithçka mund të rrënohet.

Pluse: lirizëm i spërkatur me elemente simbolike, thellësi, gërshetim i së shkuarës me të tashmen; pjesa mund të kuptohet edhe nga lexues të pafamiljarizuar me aspektet historike të paraqitura;

Minuse: për shkak të mungesës së sqarimeve, të skenave që trajtojnë në dukje një tjetër subjekt, pjesa mund t'u duket disave si e pambyllur.

Rekomandim: atyre që duan teatrin e absurdit.

Marrë nga www.bookblog.ro

një tingull prej vitesh nxihet un sunet de ani se-ntunecă

Kopi KYÇYKU

Mbi litar

Mund të ec mbi litar pa frikë,
Megjithse nuk jam pehlivan,
Por duhet të sqaroj një pikë:
Ç'njeri është ai që litarin ma mban.

Ka raste

Ka raste që, kur gdhihem, fryn, bie shi,
Por ndjehem, për çudi, fort i gëzuar;
Ka raste kur ndrit dielli bukuri,
Por shpirtin e kam tejet të trishtuar.

Ka raste kur një mik tamam armik
Më duket, e qarkoj plot me dyshim;
Ka raste kur i ligu më ngjan mik,
Dhe gati jam t'i jap një ngjatjetim.

Ka raste kur dhe punën nuk e dua,
Megjithse e çmoj lart, me adhurim;
Kur sherrit i them "lepe" dhe kur mua
Më erren sytë dhe s'kam më as gjykim.

Ka raste kur një dasmë më ndjell zi,
Dhe vdekjen e shijoj si lehtësim;
Lajthitje, brenda trurit - penallti?
A ka, vallë, për të gjitha një shpjegim?
18 maj, 2011, në të gdhirë.

Distikët e liqenit

Ai që për të fjetur, shtrat ka zgjedhur tokën,
S'ka frikë se përmbysset kur rrotullon trupin apo
kokën.

Më thirre, bir?

(Duke "u njësuar" me baladën e murosjes dhe me një poezi
rumune)

E linin kokën femrat për mua,
Mes tyre ndjehesha si trim azgan,
Një ditë nuk di si m'u kujtua,
Balada e murosjes në Ballkan.

- Kësaj, mendova, i thonë punë!

Përse traditën mos e rizgjoj?
Kështu do le gjurma dhe unë,
Qysh sot kështjellë do të ndërtoj! -

I thirra femrat një e nga një,
E tyrja listë ish fort e gjatë,
Me alfabet: a, bë, cë, dë...
Një muaj prita, ditë edhe natë.

Kush vinte e para do të kish fatin
Si gur themeli shpejt të renditej,
Ta nxirrte sisën jashtë, për evlatin:
Qumësht t'i jepte gjersa të rritej.

Por, nga të gjitha, që ditn' e parë,
Veç një më erdhi dhe duke qarë:
- Më thirre, bir? Ke ndonjë hall?
Ish nëna ime - lot edhe mall!

Përjetë gjallë...

Shkel mbi guriçka,
Më tej mbi rërë,
Lagem në gjolin
E thellë, të gjerë;

Vështroj nga malet
Me sy nga qielli,
Që rrezellijnë
Nën dritë dielli;

Pyes: "Jofrymorët
Jan' përjet' gjallë,
Apo gjallesat,
Tok me ne, vallë?"

Motiv "i peshkuar" në treva vllahe...

E fsheha dashurinë...

E fsheha dashurinë
 në gjethet e vjeshtës - stinë,
 në drithërimën e muzgut të skuqur fare,
 në ca pika shiu udhëtare,
 e groposa dalngadal'
 në të trëndafilin petal,
 e vara tek një ëndërr të bukur, të parrëfyer,
 që shëtiste nën hënë duke fishkëllyer,
 bëra çmos ta shndërroja në yll,
 e hodha sa hap sy e mbyll
 në detin që turfullonte, ngrinte çuka
 mes dëborave e struka,
 i dhashë një të shtyrë i dëshpëruar
 drejt cepit të ëndrrës së zhgëndrruar
 dhe kryqetërthor e shtriva
 mbi shinat e trenit që arriva...
 Por nuk dha shpirt nga kaq mundime!
 Mbeti gjallë në zemrën time,
 ajo, dashuria trime,
 e pamposhtura intime.
 Më në fund, emrin dikur
 ia skalita në një gur,
 ia gërvishta me thonjtë që m'u coptuan,
 me cfilitje, me mall, me mendimet që buruan
 dhe sakaq, pasionin tim,
 si ngushëllim,
 e bëra kryq mbi varrin tim.

Qysh në mëngjez...

Nëse kam dalë në buzliqen,
 Doje ta dish qysh në mëngjez,
 Dikur kjo pyetje ish si refren
 Prej melodie që zemrat ndez.

Por sot më dyndi porsitufani,
 Që gjithçka ftoh me akull, borë,
 Amani, njerëz, zi të më mbani,
 Mbi mua vdekja ka vënë dorë!

Dhe po më sillet me butësi,
 Më shoqëron gjer në liqen,
 E ka nuhatur: në t'ujtin gjë
 Përjetë të rri fort më pëlqen.

ora 8.38

Udha...

Asnjëherë nuk e kam parë me të njëjtin sy,
 udhën që më njeh qyshse bëra "xa" në jetë.
 U çapita mbi të, kapur për dore në fëmëni,
 në rininë e hershme me vrap e përndeza, si trim
 me fletë;
 eca pa e vënë re, kur zura të piqem me të vërtetë,
 në moshë të thyer pyes veten shpesh e më shpesh:
 Përse nuk zgjodha tjetër udhë më të lehtë?

Mendime që ma bëjnë kokën përshesh,
 Që më bëjnë të qaj, por dhe të qesh!

Tartufët e tranzicionit

Teksa endem poshtë e lart,
 Njoh plot njerëz të pështirë,
 Që me dhelpëri dhe "art",
 Ia kalojnë fare mirë.

Miqësia e vërtetë,
 Eshtë vlera më e rrallë,
 Por që bëhet pre e lehtë
 Për këta Tartufë me pallë.

Buzëqeshja që, si lule,
 Shpesh s'u shqitet nga fytyra,
 Qënka ferrë gjembangule,
 Më e tmerrshmja, më e ndyra.

S'ka Tartufi shok, koleg,
 Shoqja është send pa shpirt,
 Eshtë mall, që del në treg,
 Dhe shërben thjesht sa për flirt!

Prona, pra, quhen për ta,
 Jo veç trojet e banesat,
 Por dhe shpirtrat e gjithçka,
 Dinë të fikin ëndrrat, shpresat.

Besëprerë, faqesterrë,
 S'njohin nder e as kanune,
 Mbijnë e rriten porsitufë,
 Pjella djalli, monstra dhune.

Përsëritje historie,
 Jo në Francë, por n'Arbëri,
 Ç' lulëzim hipokrizie,
 Vetë Molieri ndjen zili!

Se Tartufët tan' tinzarë,
 Hanë dhe përmbysin kupën,
 Por dhe s'ngopen duke parë
 Jo veç gruan, por dhe çupën!

Për prindët...

Më kapi prapë malli i pashuar,
 Për dy të shtrenjtët prindët e mi,
 Mbrëmë në ëndërr i kam takuar,
 U thashë: "Do vini, apo të vi!"

Për prindët qënkam tri dashuri:
 E para: ndihni sa ke fuqi!
 E dyta: kurrë mos i pezmosh!
 E, mbi të gjitha: fort t'i durosh!

Veten e pashë sot në pasqyrë,
Një lot i nxehtë më përvëlloi,
M'u end ngadalë nëpër fytyrë,
Një zë në vesh ëmbël jehoi:

- O bir, mos qaj porsì fëmi,
Se na dhemb zemra, kur të shikojmë,
Ndonjë gabim bëre dhe ti,
Por ne, si prindër, shpejt e harrojmë!

Këtu, ku jemi, në dhe të zi,
Zotin e lusim: mos na vish kurrë!
Të rrosh i lumtur e pa kufi,
Për ne mos qaj, se tash je burrë!

Me pushkën time...

Më ftove buzëqeshur në shtëpi,
Kur hyra, me besim pushkën e vara,
Aty ku vare rrobat edhe ti,
Më pas krahpërkrah ecëm përpara.

Kur flija, pushkën time e grabite,
(Me plumba plot e mbaj atë gjithnjë),
Më vure në shënjestër, më cfilite,
U ndje rënkimi im, ti s'bëre zë.

Largohu, pra!

Ngaqë të dashkam me shpirt kaq shumë,
Nuk të dëbokam nga zemra dot,
Drejt gjolit tënd i imi lumë
Nuk vjen me ujë, por veç me lot.

Më rrjedh në gjumë, rrjedh kur jam zgjuar,
Me afsh të prushtë, më përvëlon,
Largohu, pra, moj e uruar,
Cfilitja ime kaq të shijon?!

Si një sëmundje që s'ka shërim,
Më ke mbërthyer gjersa të vdes,
Si s'e kuptoke që po bën krim,
Jepi, pra, fund, dhe pa vones'!

Ndërgjegjja jote do të t'kafshojë,
Që ke shkruar krejt një njeri,
Por veshi im gjë s'do dëgjojë,
Uroj të ndodhem në dhë të zi!

Tingujt e dëborës

(Kujtim i trishtë)

Në parvaz të dritares
dhe në pragun e jetës,
tingujt e dëborës
këtu, në vendlindje
më jehojnë në vesh

prej shumë vitesh.
Hije të shtënash pushke,
të mbetura diku,
si era e ngrirë
në degët e janarit -
akull në vena.
Në zemrën e ëndrrës së bardhë
një tingull prej vitesh nxihet.

Lutje për egërsirat...

Po numuroja ngadalë, me nge,
(Nuk di në ishte natë apo ditë)
Të gjithë ata, që s'di përse
Më kanë ngritur shpesh kurth e pritë.

Bobo, pohova, qënkan kaq shumë!
Pyeta sakaq si u ka shkuar:
Të gjithë në hon apo në lumë
Njëri pas tjetrit paskan mbaruar.

Ndonjë prej tyre më pat sulmuar,
Aq barbarisht dhe me aq vrer,
Sa për një çast pata tentuar
Të vrisja veten me revolver.

Por ndrova mendje, më ndihua Zoti,
Se, po të vdisja, fill paskëtaj,
Do uturonin, siç gjëmon moti:
"I dha fund jetës, se ish me faj".

O ju shpirtstazë, o besëprerë,
Që as urrejtjen s'e meritoni,
Lus Perëndinë mbi ju mos bjerë
Ndëshkimi i epërm që meritoni.
(E gjithëkohëshme)

Nepërka

Sot një nepërkë udhën ma preu,
Doli nga ferrat, shkonte në breg;
Më pa dhe vrik m'u hodh, kërceu,
Të më helmonte në timin breg.

Me shkop e vrava sa hap-mbyll sy,
Shpirti i pashpirt me zor i doli,
Të gjith' pushuesit që qenë aty,
Më admiruan, asnjëri s'foli.

U them të liqve që më jan' hedhur,
Shpesh, si nepërka, të më bëjn' çikë:
Në grushtin tim lotët kam mbledhur,
Më mos guxojnë, të kenë frikë!

Mos e vraj mendjen, jam gjah i lehtë,
Pra, mos rrih gjoksin, mos u mburr kaq!
Kosën e zezë, draprin e mprehtë,
Ngulma pa zor, haj, ngulma paq!
Veç mos u mburr, se krejt meritën
E ka rivalja e jote - jeta,
A di pse sytë tash m'u venitën?
Ajo më lodhi, hallet e shkreta.
Taksën përditë ta kam paguar,
Me disa orë gjumë të thellë,
Por s'ngopesh kurrë, moj e pafuar,
Mbyllmi pafund sytë në shpellë.

Vraga njerke

Kur shkante në gjol për t'u larë,
Të shkundte tallashin e punës,
Në shpinë vazhdimisht ia kam parë,
Dy gjurmë të vrazhda të dhunës.

Dy vraga të mashës së nxehtë,
Në dorë të njerkes tirane;
Fytyrën e njomë e të zbehtë,
Ia rrihte me shkop e nallane.

Dekadat në të kohës terr
U tretën dhe njerka mjerane
Do shihte me tmerr përmbi tmerr
Kortezhe të zymtë, vargane;

Që mbartnin në sup për varreza,
Qivuret e djemve të vet,
Të nipërve; u nxi në të zeza,
Veç llullës kurrë më s'i mbet.

Jetimi u plak dhe ai,
Një sharje s'i nxori ajo gojë!
Përlotur e me plot mirësi,
S'harroi që ta ngushëllojë.

Zanafilla e fjalës

Qysh në të hershmen fëmijëri,
Fillin e fjalës pata gjurmuar,
Ku i ka rrënjët desha të di,
Ky vendburim duhej zbuluar.

Dhe vura re - tej bukurisë,
Shpaloset qielli pa fund, pa anë,
U binda shpejt - tej dashurisë,

Në shi fjalësh...

O perëndim i përgjakur diellor,
Të lutem varrosmë me afshin zjarror,

Qënka veç nëna - yll, diell, zanë.

Atmëmëdheu - përtej flijimit,
Malli për njerëzit - tej bujarisë,
Biri dhe bija - përtej gëzimit,
Në majë - ndjenja e thjeshtësisë.

Mjaft më...

Netë edhe ditë, dhe ditë prapë,
Me ty t'kaloja, pa ngopje kurrë,
Të vrazhdit dimër, a kur bën vapë,
Prej epshit nderur, si asnjë burrë.

Por, ah, sa larg, sa larg që je...
Me sy të shoh rrallë, sa rrallë!
Veç syri i shpirtit rri zgjuar, s'fle,
Më jep kurajo e më mban gjallë.

Më the: "SIKUR të jem aty!" -
Pesë gërma sa pesë kontinente,
Aq tej më mbart kjo fjalë nga ty,
Si nga e hëna gjer në të premtë!

Kam ndrydhur ndjenjat që xhelozia,
Të mos të hajë si bish' të gjallë,
Por s'po më shqitet as marrëzia,
Më sjell tek ti, s'i bëj dot ballë.

Mjaft më me ndrojtjet, si burracaku,
Në gjinë e nderur do të pushtoj,
S'e fsheh më tej: zemrën fort laku
Ma ka mbërthyer, dot s'i shpëtoj!

O nëna ime!...

U bë një gjysëmshekull që ike si puhizë,
Pa zhurmë, që mos zgjoje asnjërin në shtëpi,
Nuk deshe që as gjethja e brishtë të lëvizë,
As kokërrza e rrushit të tharë në hardhi.

Na vjen me mall në ëndërr, e qeshur, faqezbehtë,
Në maja gishtërinjsh, njëlloj siç ishe gjallë,
Na prek në qafë e faqe dhe prapë me të shpejtë,
Largohesh se mos gjumi s'na rri më në qepallë.

U trete, moj shënjtore, por mbeti i paprekur,
Kujdesi yt mahnitës për ç'mbajte në atë gji,
S't'u mpak ty dhembshuria, të mbeti i pamekur
I brendshmi zë i shpirtit, ta ndjej njëlloj tani.

Mes qiellit dhe erës të sertë e të fortë,
 Të qaj sa të nginjem me sytë mbi tokë.
 Me fyellin e ëmbël, që zemrat i vel,
 Një mall dua sot ta zbut, përkëdhel.
 Ta zbut sadopak me duart e ashpruara,
 Në shpirtrat e vuajtur, në zemrat e coptuara;
 Të ndizem, të digjem në detin vajtim,
 Nën shira prej fjalësh që s'njohin kursim;
 Nën shira të lindur tamam në dru-arrë,
 Q'është' djep që përkund heronj, luftëtarë.

Si çilimi...

Si çilimi,
 në breg të gjolit luaj i përhumbur.

Mbi guriçkat e njomura hedh shur bardhosh,
 si mbi themelet e një kështjelle.
 Mjaft e paskam një guriçkë
 të lëmuar nga valët e gjolit,
 apo një guaskë pa shpirt.

Jo rrallë,
 kaq iu dashka njeriut:
 një lojë në breg të vetvetes,
 i përhumbur,
 kur larg e ka shpirtin,
 kur larg e ka zemrën,
 kur larg ka gjithçka.

9 korrik 2011, pra 18.42

Mos ndoshta...

A ndoshta ngaqë smira, si bisha s'më është ndarë
 dhe shpesh më ka plaguar, por dot nuk më ka vrarë;
 a ndoshta ngaqë nëna m'u tret qysh në të ri,
 dhe motra pas e ndoqi, në ankh e tragjedi;
 pa dashkam të më falin një çikë mall më shumë,
 paçka se zemra e shkretë dhe bën, por dhe s'bën gjumë.
 A ndoshta se lakmia në shpirt më paska hyrë
 e rrudhat çnuk po bën t'm'i fshijë në fytyrë,
 pa dashkam tej së drejtës, me afsh, por dhe me duf,
 një yll nga më të rrallët? I gjori plak matuf!

Në dritë

Më kish zënë malli shumë,
 Syt' s'u çlodhën javë e muaj,
 E harrova fjalën gjumë,
 Shpejt m'u zvodh, si gjë e huaj.

Rruga ku e ke shtëpinë,
 M'u largua, iku tutje,
 Mbahta mike veç vetminë,
 Bukë pak dhe shumë lutje.

Lutjet për Të Madhin Zot,
S'i ndërpreva asnjë ditë,
Edhe ja, më në fund sot,
U tret terri, jam në dritë.

O Zot, vetëm Ti...

O Zot I Madh, I Madh! Veç Ti,
Nga buzëvdekja e kthen njerinë,
I fal dhurata, që "Mrekulli"
emrin e kanë; dritë e bën zinë.

Nuk kam të drejtë të Të kërkoj,
I Gjithëfuqishëm, asnjë shpjegim,
Vetëm në gjunjë tash po qëndroj,
Qaj edhe qesh në ngazëllim.

O Zot I Madh, I Madh! Veç Ti,
Përmbysje bën, që s'i kuptojmë,
Na i qan hallet me ngrohtësi,
Na bën që jetën ndryshe ta çmojmë.

O ZOT I MADH, I MADH!...

ora 9.50

*****

Të gjitha materialet janë përkthyer nga / Toate materialele au fost traduse de
Kopi & Ardian-Christian KYÇYKU

Titujt e rubrikave janë vendosur nga Redaksia / Titlurile rubricilor aparțin Redacției.

!Haemus Plus qarkullon falas, mjafton të citohet burimi dhe link-u.
Haemus Plus circulă gratuit, e suficient să se citeze sursa și link-ul!

www.librarium-haemus.blogspot.com
www.revistahaemus.blogspot.com
www.ahaemus.blogspot.com

Haemus Plus / 2011 / ars poesis prosa theatrum esse biblios ...

ars poesis prosa theatrum esse biblios ...

HAEMUS plus haemus

2011